

**T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**PETROL ÜRETİMİ VE KALKINMA İLİŞKİSİ:
ANGOLA ÖRNEĞİ**

**Gülşen KAŞ
Yüksek Lisans Tezi**

**Uluslararası İktisat Ana Bilimdalı
Uluslararası İktisat Programı**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Erginbay UĞURLU

OCAK, 2019

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

PETROL ÜRETİMİ VE KALKINMA İLİŞKİSİ:
ANGOLA ÖRNEĞİ

Gülşen KAŞ
Yüksek Lisans Tezi

Uluslararası İktisat Ana Bilimdalı
Uluslararası İktisat Programı
(Y1312.160028)

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Erginbay UĞURLU

OCAK, 2019

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ONAY FORMU

Enstitümüz Uluslararası İktisat Anabilim Dalı Uluslararası İktisat Tezli Yüksek Lisans Programı **Y1312.160028** numaralı öğrencisi **Gülşen KAŞ**'ın "**PETROL ÜRETİMİ VE KALKINMA İLİŞKİSİ: ANGOLA ÖRNEĞİ**" adlı tez çalışması Enstitümüz Yönetim Kurulunun 12.12.2018 tarih ve 2018/32 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Tezli Yüksek Lisans tezi 16.01.2019 tarihinde kabul edilmiştir.

	<u>Unvan</u>	<u>Adı Soyadı</u>	<u>Üniversite</u>	<u>İmza</u>
Danışman	Doç. Dr.	Erginbay UĞURLU	İstanbul Aydın Üniversitesi	
Asıl Üye	Dr. Öğr. Üyesi	Beyhan Hilal YASLIDAĞ	İstanbul Aydın Üniversitesi	
Asıl Üye	Dr. Öğr. Üyesi	Ali Osman BALKANLI	İstanbul Üniversitesi	
Yedek Üye	Doç. Dr.	Meral FIRAT	İstanbul Aydın Üniversitesi	
Yedek Üye	Dr. Öğr. Üyesi	Yusuf MURATOĞLU	Hitit Üniversitesi	

ONAY

Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Petrol Üretimi ve Kalkınma İlişkisi: Angola Örneği**” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Gülşen KAŞ

ÖNSÖZ

Çalışmam da benden yardımlarını esirgemeyen, beni daima doğru bir şekilde yönlendiren sevgili hocam Erginbay UĞURLU'ya çok teşekkür ederim.

Ocak, 2019

Gülşen KAŞ

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xiii
ÇİZELGE LİSTESİ.....	xv
ŞEKİL LİSTESİ.....	xvii
ÖZET.....	xix
ABSTRACT	xxi
1. GİRİŞ	1
2. KALKINMA VE AZGELİŞMİŞLİK GÖSTERGELERİ	1
2.1 Kavramsal Çerçeve	1
2.1.1 Ekonomik büyüme	2
2.1.2 Ekonomik kalkınma	4
2.2 Kalkınma Göstergeleri	7
2.2.1 GSYH ve kişi başı GSMH	7
2.2.2 Satın alma gücü paritesi (SGP)	9
2.2.3 İnsani gelişme endeksi (HDI)	10
2.2.4 Cinsiyet gelişme endeksi ve cinsiyet eşitsizliği endeksi (GDI - GII)	14
2.2.5 Ekonomik kalkınma ve eğitim	16
2.3 Azgelişmişlik Kavramı.....	17
2.3.1 Azgelişmişliğin tanımlanması ve ölçülmesi	19
2.3.2 Uluslararası gelişmişlik farklarına göre tanımlama	19
2.3.3 Ekonomik kaynaklara göre tanımlama	19
2.3.4 Toplumsal ve bireysel ihtiyaçlara göre tanımlama	20
2.4 Azgelişmiş Ülkelerin Özellikleri.....	21
2.4.1 Düşük milli gelir seviyesi	21
2.4.2 Gelir dağılımı	22
2.4.3 Tüketim harcamalarında gıda ürünlerinin yüksek payı.....	24
2.4.4 Tasarruf, sermaye birikimi ve yatırım yetersizliği.....	25
2.4.5 Hızlı nüfus artışı.....	28
2.4.6 Yoksulluk ve işsizlik oranları	32
2.4.7 Tarım sektörünün hakimiyeti	35
2.4.8 Düalizm	37
2.5 Kalkınma Teorileri	39
2.5.1 Rostow'un gelişme aşamaları kuramı	40
2.5.2 Kısır döngü kuramı	42
2.5.3 Yapısalcı teori	43
2.5.4 Bağımlılık kuramı	44
2.5.5 Leibenstein, kritik minimum çaba tezi.....	45
2.6 Doğal Kaynaklar ve Kalkınma	46

3. ANGOLA’NIN SOSYO-EKONOMİK ve SİYASAL KALKINMA

GÖSTERGELERİ.....	55
3.1 Angola Ülke Profili	55
3.1.1 Demografik özellikleri	55
3.1.2 Temel hizmetlerine erişim.....	58
3.1.2.1 Yetersiz beslenme	59
3.1.3 Anne ve bebek ölüm oranları	61
3.1.4 HIV ile yaşayan kişilerin oranları	61
3.1.5 Su kaynaklarına erişim	62
3.1.6 Eğitime erişim	62
3.1.7 İstihdam ve işsizlik verileri	64
3.1.8 İnsani gelişme endeksi	66
3.1.9 Eşitsizlik ve yoksulluk endeksi	67
3.2 Kurumsal Değerlendirme Endeksi	68
3.2.1 Yolsuzluk algılama ve özgürlükler endeksi	70
3.2.2 Angola siyasi yapı	72
3.2.3 Angola’da yaşam.....	73
3.2.4 Uluslararası ilişkileri	74
3.2.5 Doğrudan yabancı yatırımlar ve iş yapma endeksi	74
3.3 Makroekonomik Performans	76
3.3.1 GSYH büyümesi	77
3.3.2 Kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla.....	79
3.3.3 Petrol ve petrol dışı GSYH.....	80
3.4 Petrol Dışı Sektör Gelişimi ve Petrol Endüstrisi	80
3.4.1 Elmas üretimi ve ihracatı.....	80
3.4.2 Tarım sektörü ve ticareti	81
3.4.3 Tarım sektörünün ekonomiyeye etkisi	82
3.4.4 Tarımsal yatırım	83
3.4.5 İmalat sektörünün GSYH içindeki payı	84
3.4.6 Hizmet sektörünün GSYH içindeki payı.....	85
3.4.7 Sanayi sektörünün GSYH içindeki payı	85
3.4.8 İnşaat sektörünün GSYH içindeki payı.....	86
3.4.9 Turizm sektörünün GSYH içindeki payı.....	88
3.5 Angola Petrol Sektörü	88
3.5.1 Angola’da petrol keşfi.....	88
3.5.2 Petrol sektörü ve gelişimi.....	89
3.5.3 Kaynak bağımlılığı.....	92
3.5.4 Mali görünüm.....	94
3.5.4.1 Mal ve hizmetler üzerindeki dış denge	94
3.5.4.2 Tasarruflar ve harcamalar.....	97
3.5.4.3 Brüt sermaye oluşumu.....	99
3.5.4.4 Bankacılık verileri	100
3.5.4.5 Gelir ve hibeler.....	101
3.5.4.6 Vergi gelirleri	102
3.5.4.7 Toplam rezervler	104
3.5.4.8 Merkezi yönetim toplam gelir ve hibeler	105
3.5.4.9 Enflasyon oranları	106
3.5.5 Reel döviz kuru	107
3.5.5.1 Genel hükümet harcamaları ve borçları (GSYH’nın %’si).....	107
3.5.5.2 Toplam dış kamu borcu.....	108

3.5.5.3 Dış kamu borç stoku	109
3.5.5.4 Yılsonunda beklenen toplam borç.....	110
3.5.6 Bütçe açığının ekonomiye etkisi	110
3.6 Küresel Yönetişim Göstergeleri	113
3.6.1 Ekonomik özgürlükler.....	114
3.6.2 Yolsuzluğun kontrolü.....	116
3.6.3 Hükümet etkinliği	120
3.6.4 Siyasi istikrar ve şiddetin / terörün yokluğu	122
3.6.5 Düzenleyici kalite	126
3.6.6 Hukukun kuralları	127
3.6.7 İfade özgürlüğü ve hesap verebilirlik.....	128
4. LİTERATÜR TARAMA	131
5. UYGULAMA.....	151
5.1 Yöntem	151
5.1.1 Birim kök analizi.....	152
5.1.2 Johansen eşbütünleşme testi (tanım).....	153
5.2 VECM ve VAR Modelleri	153
5.2.1 Veri seti	153
5.2.2 Birim kök testi.....	155
5.3 Johansen Eşbütünleşme Testi	156
5.3.1 Model 1	156
5.3.2 Model 2	157
5.3.3 Model 3	158
5.4 VAR Modelleri.....	158
5.4.1 Model 1	158
5.4.2 Etki tepki fonksiyonu sonuçları	159
5.4.3 Varyans ayrıştırması sonuçları.....	159
5.5 Model 2	160
5.5.1 Etki tepki fonksiyonu sonuçları	160
5.5.2 Varyans ayrıştırması sonuçları.....	160
5.6 Model 3	161
5.6.1 Etki tepki fonksiyonu sonuçları	161
5.6.2 Varyans ayrıştırması sonuçları.....	162
6. SONUÇ.....	165
KAYNAKLAR	175
EKLER.....	185
ÖZGEÇMİŞ.....	197

KISALTMALAR

AFDB	: African Development Bank (Afrika Kalkınma Bankası)
AGÜ	: Az gelişmiş Ülkeler
CEPI	: The Confederation of European Paper Industries (Avrupa Kağıt Endüstrileri Konfederasyonu)
CPI	: Consumer Prices Index (Tüketici Fiyat Endeksi)
CPIA	: Country Policy and Institutional Assessment (Ülke Politikası ve Kurumsal Değerlendirme)
DE JURE	: Sermaye Akımlarına İlişkin Yasal ve Düzenleyici Kısıtlamaları İçeren İşlemler
DOLS	: Dynamic Ordinary Least Squares (Dinamik Sıradan En Küçük Kareler)
FAO	: Food and Agriculture Organization (Gıda ve Tarım Örgütü)
FMOLS	: Fully Modified Ordinary Least Squares (Tamamen Değiştirilmiş Olağan En Küçük Kareler)
GDI	: Gender Development Index (Cinsiyet Gelişme Endeksi)
GII	: Gender Inequality Index (Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi)
GDP	: Gross Domestic Product (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla)
GINI	: Eşitsizlik Katsayısı
GNI	: Gross National Income (Brüt Milli Gelir)
GS	: Gross Saving (Brüt Tasarruf)
GSMG	: Gayri Safi Milli Gelir
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HDI	: Human Development Index (İnsani Gelişme Endeksi)
HDR	: Human Development Report (İnsani Gelişme Raporu)
ICRG	: International Country Risk Guide (Uluslararası Ülke Risk Kılavuzu)
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KBMG	: Kişi Başı Milli Gelir
KBMH	: Kişi Başına Düşen Gayri Safi Milli Hasıla
MPI	: Multidimensional Poverty Index (Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi)
NRGI	: Natural Resources Governance Index (Doğal Kaynak Yönetişim Endeksi)
OEPI	: Organizations' Environmental Performance Indicators (Kuruluşların Çevresel Performans Göstergeleri Projesi)
OLS	: Ordinary Least Squares (Sıradan En küçük kareler)
PMG	: Pooled Mean Group (Havuzlanmış Ortalama Grup)
PPP	: Purchasing Power Parity (Satın Alma Gücü Paritesi)
SGP	: Satın Alma Gücü Paritesi
TSLs	: Total Least Squares (Toplam En Küçük Kareler)
UN	: United Nations (Birleşmiş Milletler)
UNCTAD	: United Nations Conference On Trade and Development (Birleşmiş

	Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
UNDP	: United Nation Development Program (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
UNEP	: United Nation Environment Program (Birleşmiş Milletler Çevre Programı)
UNFPA	: United Nations Population Fund (Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu)
VAR	: Vector Autoregression (Vektör Otoregression)

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 2.1: İnsani Gelişme Endeksi Tablo Değerleri.....	12
Çizelge 2.2: İnsani Gelişme Endeksi (HDI) Kıbrıs Göstergeleri	12
Çizelge 2.3: Dünya ve Bölgesel Yoksulluk Tahminleri, (1,90 doların altında yaşayan nüfus sayısı 2013)	33
Çizelge 3.1: Temel Makroekonomik Performans Göstergeleri (2008-2011).....	77
Çizelge 5.1: Kullanılan Değişkenler.....	153
Çizelge 5.2: ADF Testi Sonuçları.....	155
Çizelge 5.3: Eşbütünleşme Sıralaması Testi (İzleme)	157
Çizelge 5.4: Eşbütünleşme Sıralanması Testi (İzleme)	157
Çizelge 5.5: Eşbütünleşme Sıralanması Testi (İzleme)	158
Çizelge 5.6: Ekonomik Büyüme (DGR) Varyans Ayrışması	159
Çizelge 5.7: Hukukun Kuralları (DHKT2) Varyans Ayrışması	160
Çizelge 5.8: İfade Özgürlüğü ve Hesap Verebilirlik (DIHVT2) Varyans Ayrışması	162

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1: Kişi Başına Gayri Safi Milli Gelir 2016 (USD Atlas Yöntemi)	8
Şekil 2.2: Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla 2016 (SGP).....	10
Şekil 2.3: Gelir Gruplarına Göre İnsani Gelişme Oranları (2014)	13
Şekil 2.4: Cinsiyet Gelişme (GDI) ve Cinsiyet Eşitsizliği (GII) Endeksi (2015).....	15
Şekil 2.5: Gruplar ve Bölgeler Kişi Başı Tahmini Brüt Milli Gelir 2015 (2011 SGPS)	16
Şekil 2.6: GINI Katsayısı, Eşitsizlik Verileri (HDI).....	23
Şekil 2.7: Hane Halkı Tüketim Harcamalarının GSYH İçindeki Payı (%) 2015	25
Şekil 2.8: Tasarruf Oranlarının GSYH İçindeki Payı (%) 1990-2016.....	26
Şekil 2.9: Nüfus Artış Hızı 2010-2016.....	28
Şekil 2.10: Yaş Bağımlılık Oranları (çalışma çağındaki nüfusun %'si) 2010-2016 .	29
Şekil 2.11: Toplam Sağlık Harcamaları (GSYH'nın %'si)	30
Şekil 2.12: Azgelişmiş Ülkelerde Yoksulluk Oranları (%) 1990-2012.....	33
Şekil 2.13: İşsizlik Oranları ILO Tahminleri (%) 2005-2017	34
Şekil 2.14: Tarımın GSYH İçindeki Payı (%) 2000 - 2015.....	36
Şekil 3.1: Angola Nüfus Verileri (kadın-erkek) 2000-2016).....	56
Şekil 3.2: Angola Nüfus Verileri (nüfus bileşimi 2000-2016.....	57
Şekil 3.3: Nüfus Verileri (okur yazarlık oranı 2001 / 2014.....	58
Şekil 3.4: Angola Temel Sağlık Hizmetlerine Erişim ve Sağlık Harcamaları 2000 2015	59
Şekil 3.5: Yetersiz Beslenmenin Yaygınlığı (nüfusun %'si)	60
Şekil 3.6: Angola, Anne-Bebek Ölüm Oranları 2000-2016	61
Şekil 3.7: Angola Su Kaynağına Erişim 2000-2015.....	62
Şekil 3.8: Angola Eğitim Verileri 2000-2015.....	63
Şekil 3.9: Angola Eğitim Harcamaları 2000-2016	64
Şekil 3.10: İstihdam Verileri 2000-2017	65
Şekil 3.11: İşsizlik Verileri 2000-2017.....	66
Şekil 3.12: Angola Yoksulluk Oranları 2008	68
Şekil 3.13: Ülke Politikası ve Kurumsal Değerlendirme 2005-2013	70
Şekil 3.14: Angola Yönetişim Endeksi 2000-2017	71
Şekil 3.15: Doğrudan Yabancı Yatırımlar (net girişler – net çıkışlar GSYH'nın %'si)	76
Şekil 3.16: GSYH Büyümesi (yıllık %) 2000-2017	78
Şekil 3.17: GSYH Değeri (yıllık \$) 2000-2017.....	79
Şekil 3.18: Kişi Başına Düşen Milli Hasıla 2000-2016.....	80
Şekil 3.19: Tarım Sektörünün GSYH İçindeki Payı 2000-2018	83
Şekil 3.20: İmalat sektörünün GSYH İçindeki Payı (%) 2000-2018.....	84
Şekil 3.21: Hizmet Sektörünün GSYH İçindeki Payı 2000-2018 (%)	85
Şekil 3.22: Sanayi sektörünün (petrol) GSYH İçindeki Payı (%) 2000-2018.....	86
Şekil 3.23: İnşaat sektörünün GSYH İçindeki Payı (%) 2000-2017	87

Şekil 3.24: Turizm Sektörünün GSYH İçindeki Payı (%) 2000-2017	88
Şekil 3.25: Ortalama Günlük Petrol Üretimi (bin varil) 2000-2018.....	90
Şekil 3.26: Ortalama Dünya Ham Petrol Fiyatları 2000-2016	91
Şekil 3.27: Petrol Rezervi 1980-2013	92
Şekil 3.28: Yakıt İhracatı (mal ihracatının %'si).....	93
Şekil 3.29: Petrol Kiraları (GSYH %) 2000-2016.....	93
Şekil 3.30: Mal ve Hizmet İhracatı 2007-2015.....	95
Şekil 3.31: Mal ve Hizmet İthalatı 2007-2015	96
Şekil 3.32: Mal ve Hizmetler Üzerindeki Dış Denge 2000-2017	97
Şekil 3.33: Brüt Tasarruflar'ın GSYH ve GSMH İçindeki Payı (%) 2000-2016.....	98
Şekil 3.34: Gayri Safi Milli Harcamalar (GSYH'nin %'si) 2000-2017	99
Şekil 3.35: Brüt Sermaye Oluşumu (GSYH'nin %'si) 2000-2016.....	100
Şekil 3.36: Banka Faiz Oranları ve Para Artışı 2000-2017	100
Şekil 3.37: Gelir, Hibeler ve Diğer Gelirler (GSYH'nin %'si) 2000-2016.....	101
Şekil 3.38: Vergi Gelirleri (GSYH'nin %'si) 2000-2016.....	102
Şekil 3.39: Toplam Rezervler (altın ve dolar) 2000-2016	104
Şekil 3.40: Merkezi Yönetim, Toplam Gelir ve Hibeler (Cari US \$) 2000-2016 ...	105
Şekil 3.41: Tüketici Fiyatları Enflasyonu (yıllık %) 2000-2017	106
Şekil 3.42: Reel Döviz Kuru (ABD \$, dönem ortalaması) 2000-2018.....	107
Şekil 3.43: Harcamalar ve Borçlar (GSYH'nin %'si) 2000-2017	108
Şekil 3.44: Toplam Dış Kamu Borçları (Resmi ABD Doları) 2000-2018.....	109
Şekil 3.45: Dış Borç Stoku 2000-2016	109
Şekil 3.46: Yıllonunda Beklenen Toplam Borç (GSYH'nin %'si) 2000-2018.....	110
Şekil 3.47: Merkezi Yönetim, Mali Denge (GSYH'nin %'si) 2000-2017	111
Şekil 3.48: Cari İşlemler Dengesi (milyar\$) 2000-2016.....	112
Şekil 3.49: Yolsuzluğun Kontrolü	119
Şekil 3.50: Hükümet Etkinliği	121
Şekil 3.51: Doğrudan Yabancı Yatırımlar (net girişler, GSYH'nin %'si).....	122
Şekil 3.52: Enflasyon, Tüketici Fiyatları (yıllık%) 2000-2017	125
Şekil 3.53: Siyasi İstikrar ve Şiddetin / Terörün Yokluğu.....	126
Şekil 3.54: Düzenleyici Kalite	127
Şekil 3.55: Hukukun Kuralları.....	128
Şekil 3.56: İfade Özgürlüğü ve Hesap Verebilirlik	129
Şekil 5.1: Kullanılan Değişkenlerin Grafikleri.	154
Şekil 5.3: Büyüme Değişkeninin Etki Tepki Grafiği.....	159
Şekil 5.4: Hukuk Kuralları Değişkeninin Etki Tepki Grafiği	160
Şekil 5.5: İfade Özgürlüğü ve Hesap Verebilirlik Değişkeninin Etki Tepki Grafiği..	161

PETROL ÜRETİMİ VE KALKINMA İLİŞKİSİ: ANGOLA ÖRNEĞİ

ÖZET

Kalkınma, bir ülkenin sosyo-ekonomik ve siyasal yapılarının toplumun yaşam kalitesini yükseltecek şekilde değiştirilmesini öngören uzun soluklu bir süreci ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle, kalkınma gelecek nesillerin ihtiyaçlarından ödün vermeden, bugünün ihtiyaçlarının karşılanması sağlayacak şekilde sürdürülebilir olmalıdır. Kalkınmanın sürdürülebilirliği ise sosyo-ekonomik faktörlere bağlı olarak değişim gösterse de esasen doğal kaynakları yöneten hükümetlerin ve kurumların kalitesi, sürdürülebilir bir kalkınmayı sağlamada diğer faktörlerden daha kritik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada maden ve mineral kaynakların Angola'nın kalkınması üzerindeki etkisi, sosyo-ekonomik ve siyasal verileri kullanılarak 2000-2018 dönemi için araştırılmıştır.

Ayrıca bir ekonometrik model kurularak, petrol üretimi ve fiyatları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yanı sıra, petrolün kurumsal kaliteyi gösteren hukukun kuralları ile ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik değişkenleri üzerindeki etkisi ölçülmüştür. Ekonometrik model sonuçları, petrol üretimi ve fiyatlarının hem ekonomik büyüme hem de hukukun kuralları ile ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik değişkenleri üzerinde kısa dönemde pozitif etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu sonuca göre ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek isteyen ülkelerin, doğal kaynaklarını ve kurumsal kalitesini de dikkate alarak, toplumun yaşam kalitesini yükseltecek şekilde uzun dönemli ve uygulanabilir bir ekonomik kalkınma programını oluşturması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Ekonomik Büyüme, Petrol Üretimi ve Fiyatları, Kurumsal Kalite

RELATIONSHIP BETWEEN OIL PRODUCTION AND DEVELOPMENT: THE CASE OF ANGOLA

ABSTRACT

Development refers to a long-term process that requires a country's socio-economic and political structures to be altered to increase the quality of life of society. In other words, development should be sustainable in a way that meets the needs of today, without compromising the needs of future generations. Although the sustainability of development varies depending on socio-economic factors, the quality of governments and institutions that manage mainly natural resources is seen to be more critical than other factors in achieving sustainable development. In this study, the effect of mineral and mineral resources on the development of Angola was investigated for the period of 2000-2018 by using socio-economic and political data.

In addition, by establishing an econometric model, the relationship between oil production and prices with economic growth as well as, the effect of oil showing institutional quality, on the rules of law with voice and accountability were measured. Econometric model results, show that oil production and prices have positive effects on economic growth and rules of law and voice and accountability. According to this result, it is necessary to create a long-term and feasible economic development program in order to increase the quality of life of the society by taking into consideration the natural resources and institutional quality of the countries that want to realize economic development.

Keywords: Development, Economic Growth, Oil Production and Prices, Institutional Quality

1. GİRİŞ

Kalkınma; bir ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasal yapılarının gelişme yönünde yenileştirilmesi ve değiştirilmesini gerektiren uzun bir süreci ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle ekonomik kalkınma, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme ile birlikte, toplumun temel hak ve özgürlüklerini yaşamayı mümkün kılan, adil, güvenilir ve huzurlu bir yaşam ortamının tesis edilmesini gerektirdiği gibi, doğal kaynak üretimi ve ihracatının GSYH içindeki payının azaltılarak, sanayi, hizmetler ve gelişme potansiyeli taşıyan diğer sektörlerin ihracat içindeki paylarının artırılmasını ve bir ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasal yapıları üzerinde önemli etkilere neden olabilecek beşeri sermayenin kalitesinin ve yeteneklerinin de artırılmasını gerektirmektedir.

Söz konusu bu değişimlerin gelişmiş ülkelerde olduğu gibi azgelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde aynı zamanda aynı seviyede gerçekleşmemesi, gelişmişlik farklarının her geçen gün daha da büyümesine neden olmaktadır. Örneğin, Sahra altı Afrika'nın en büyük petrol üreticisi Nijerya'nın kişi başı milli geliri atlas metoda göre 2.080\$ iken, Norveç'in kişi başı milli geliri 75.990\$ ve kaynak fakiri olmasına rağmen Singapur'un kişi başı milli gelirinin 54.530\$ olması, söz konusu ülkeler arasında yalnızca gelir değil aynı zamanda büyük bir gelişme farklılığının da olduğunu göstermektedir.

Bu gelişme farklılıklarının nereden kaynaklandığına ilişkin yapılan ilk araştırmalarda, sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin azgelişmiş ülkelerde sağlanamadığı, bununla birlikte tasarruf, sermaye birikimi ve yatırım eksikliğinin kalkınmayı olumsuz etkilediği bulgularına ulaşılması, kalkınma sorunlarının uzun bir süre bu nedenler çerçevesinden değerlendirilmesine neden olmuştur. Ancak azgelişmiş ülkelerin gelişme sorunlarının devam etmesi, bu değişkenlerin azgelişmiş ülkeler üzerinde dolaylı etkilere sahip olduğunun anlaşılmasına, araştırma yönü ve kapsamının ise azgelişmiş ülkelerin doğal kaynaklarına ve yoğunluklarına odaklanılmasını sağlamıştır.

Yapılan pek çok doğal kaynak temelli ampirik analizde de ekonomik büyümenin kaynak fakiri ülkelere göre daha düşük büyüme eğilimi gösterdiği ve yıldan yıla azaldığı bulgularına ulaşılması, doğal kaynakların gelişim üzerindeki negatif etkilerinin yalnızca ekonomik büyümeyi değil, analizlere eklenen tasarruf, sermaye birikimi, yatırımlar, finansal gelişme, ticari açıklık, beşeri sermaye, hukuk kuralları, şeffaflık, gibi kontrol değişkenleri üzerinde de olumsuz etkilere neden olduğunun tespit edilmesini sağlamıştır. Bunun yanında doğal kaynak sahibi ülkelerde kira aramanın demokratik gelişimi engellendiği, yolsuzlukları artırarak halkın yoksullaşmasına neden olduğu bulgularına ulaşılması, araştırma yönünün daha da derinleştirilmesine ve kaynaklara sahip ülkelerin kurumsal özelliklerinin araştırma kapsamına dahil edilmesini sağlamıştır.

Yapılan pek çok ampirik analizde gösteriyor ki, azgelişmiş ülkelerin birçoğunun gelişme ve kalkınma sorunlarında temel nedenleri olarak kurumsal kalite faktörünün ana neden olarak ortaya çıktığı ve diğer değişkenlerin ise, kötü yönetim ve zayıf kurumsal kaliteden negatif etkilendiği, doğal kaynakları rant elde edilmesi nedeniyle sömürüldüğü ve en temel nedeninin de doğal kaynaklar değil, doğal kaynaklardan rant elde etmek isteyen kesimlerin ve kurumların buna neden olduğu ve kalkınmanın da bu nedenlerden dolayı gerçekleşemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çerçevede kalkınmanın azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için temel faktör olması ve maden ve mineral gibi doğada hazır bulunan kaynakların azgelişmiş ülkelerin kalkınması üzerindeki etkilerinin büyük olması, bu tezin yazılma amacının da ortaya konulmasını sağlamıştır. Bu bağlamda tezin ana amacı, doğal kaynaklardan petrolün kalkınma üzerindeki etkisinin araştırılmasını konu edinmektedir. Bu amaçla seçilen Sahra altı Afrika ülkesi Angola, diğer kaynak sahibi ülkelere göre petrol zenginliğine ek olarak, doğalgaz ve elmas rezervleri ile büyük bir bio çeşitliliğe ve sulak alanlara sahip olduğu halde hangi değişkenler nedeniyle kalkınmadığı sorusuna, yanıt aramamıza neden olmuştur.

Azgelişmiş ülkelerin tipik bir özelliğini gösteren Angola'nın Dünya Bankası Kalkınma göstergelerinden temin edilen 2000-2018 dönemindeki ekonomik, sosyal ve siyasal verileri kullanılarak, petrol bağımlılığının kalkınma üzerindeki

etkisi ölçülmüştür. Bunun yanı sıra, 2000-2016 dönemi ekonomik büyüme, petrol üretimi, petrol fiyatları, hukuk kuralları ile ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik değişkenleri kullanılarak bir ekonometrik model kurulmuş ve petrolün kalkınma üzerindeki etkisi söz konusu değişkenlerle araştırılmıştır.

Bu amaçla tez altı bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm giriş ile başlamaktadır. İkinci bölümde kalkınma kavramı ve kalkınmanın ölçülmesi ile az gelişmiş ülkelerin özelliklerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde Angola Cumhuriyetine ait ekonomik, sosyal ve siyasal veriler ele alınmıştır. Dördüncü bölümde petrol kaynağına ilişkin literatür özeti verilmiştir. Beşinci bölümde Ekonometrik model kurulmuş ve sonuçlar açıklanmıştır. Altıncı bölüm sonuç kısmı ile bitirilmiştir.

2. KALKINMA VE AZGELİŞMİŞLİK GÖSTERGELERİ

2.1 Kavramsal Çerçeve

Ekonomik kalkınma çok boyutlu ve karmaşık bir kavramdır. Ekonomistler tarafından ekonomik büyüme ve milli gelir seviyesindeki artışa eş değer olarak görülen ekonomik kalkınma, uzun dönemler kişi başına düşen milli gelir ile ölçülmeye çalışılmıştır.

Ancak ekonomik kalkınma ne ekonomik büyüme ne de milli gelirdeki artış baz alınarak tanımlaması yapılamayacak kadar geniş ve bir o kadar karmaşık bir kavramdır. 1929 yılında büyük ekonomik kriz ile zikredilmeye başlanan iktisadi kalkınma kavramı, 1939-1945 yılları arasında yaşanan ikinci dünya savaşının yarattığı büyük ekonomik sarsıntı ile asıl ivmeyi kazanmıştır. Savaş sonrasında iki kutuplu bir sisteme ayrılan dünyada az gelişmiş ülkelerin sorunları, iktisadın bir alt dalı olan kalkınma iktisadının gelişmesini sağlamıştır.

Savaş sonrası ve günümüze kadar olan dönemde kalkınmayı ekonomik büyüme oranları ile değerlendiren iktisatçılar, kalkınmanın gerçek anlamı yerine, genel olarak ekonomik büyüme ve sermaye birikimi yaklaşımı ile değerlendirmişlerdir. Dengeli ve Dengesiz Kalkınma Teorileri, Neo-Liberal Yaklaşımlar ile Bağımlılık Teorileri dahil olmak üzere tümü, üretim sürecini ekonomik yönden değerlendirmiş ve üretim faktörlerinin nasıl elde edileceği, nasıl bir araya getirileceği ve nasıl üretime sokulacağı üzerinde yoğunlaşmıştır (Yaviloğlu 2002, s. 63).

Ancak kalkınma kavramı ekonomik büyümeye indirgenemeyecek kadar büyük bir kavramdır ve bugüne kadar hiçbir iktisatçı, kalkınmanın kavramı ve kapsamı konusunda kalkınmayı farklı yönlerden değerlendirmeleri nedeniyle bir uzlaşıya varamamıştır. Günümüzde kalkınma kavramı halen ekonomik yönden tanımlanmaya çalışılmaktadır. *“Kaynak’ın ifadesine göre, aynı bilim dalına ait tanımlar dahi anlatım bakımından değişirken, aynı zamanda anlatım temeli bakımından da farklılaşmaktadır.”* Nitekim 1980’li yıllarda yapılan bir

araştırmaya göre kalkınma kavramına ait 72 tanım bulunmuştur. Bu da kalkınmanın anlamı hususunda bir uzlaşının olmadığı anlamına gelmektedir (Kaynak 2014, ss. 30-32).

Bununla beraber kalkınma, az gelişmiş bir ülkenin gerçekleştirmesi gereken bir hedef olarak görülürken, ekonomik büyüme çoğunlukla gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmelerini sürdürebilmeleri için ulaşılmaması gereken bir hedef olarak görülmektedir. Bu nedenle ekonomik kalkınma hem az gelişmiş ülkeleri hem de gelişmiş ülkeleri yakından ilgilendirmektedir (Kar ve Taban 2016, s. 1).

Çalışmanın bu ilk bölümünde kalkınma ve ekonomik büyüme kavramının kavramsal çerçevesine ve ekonomik büyüme arasındaki ortak ve farklı yönleri ortaya konulacaktır. Bununla birlikte ekonomik kalkınma kavramının ölçümü ve az gelişmiş ülkelerin tanımlanması ve özellikleri hakkında bilgi verilecektir.

2.1.1 Ekonomik büyüme

Ekonomik büyüme, bir ülkenin bir yıl içindeki üretim kapasitesinde ya da reel gayrisafi yurtiçi hasılda görülen sayısal olarak ölçülebilen reel artışını ifade etmektedir. Bu reel artış mal ve hizmetlerin artışından doğan büyümeyi göstermektedir. Ekonomik büyüme çoğu ekonomist tarafından, toplumun refah seviyesinin yüksekliği olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte üretim artışının tüketimi artıracığı ve tüketim faaliyetlerinin de refahı artıracığı varsayımı ile GSYH büyüme oranının toplumun yaşam standartlarında iyileşme gerçekleşeceği öngörülmektedir (Eğilmez 2016, ss. 194-195).

Ekonomik büyüme, bir ülkenin toplumsal refah ölçütlerinden biri olarak gösterilmekte ve oldukça önemsenmektedir. Ekonomik büyüme ortalama büyüme hızı ve uzun dönemli büyüme hızı ile ölçülmektedir. Ölçümler nominal ve reel GSYH baz alınarak aşağıdaki formüle göre hesaplanmaktadır.

$$t \text{ yılındaki büyüme hızı } (g) = \frac{G \text{ GSYH } t - \text{GSYH } t - 1}{\text{GSYH } t - 1} \times 1000$$

Yukarıdaki formül bir ülkenin büyüme oranı ve hızını ölçmek için reel GSYH rakamları baz alınarak yapılmaktadır. Örneğin Türkiye’de 1963 ve 2010 yılı rakamları 1998 yılı fiyatları baz alınarak reel GSYH sırasıyla hesaplanmış ve 1963 yılı 14.273 bin TL ve 2010 yılı 105.608 TL olarak gerçekleşmiştir. Formüle göre, (2010-1963) 105.608 / 14.273) 1/47 bölündüğünde (

$\frac{105.608 - 14.273}{14.273}$) 47 yıllık dönemde ürün miktarlarının 7,4 kat artışıyla, Türkiye ekonomisi, her yıl 4,3 oranında büyüme göstermiştir (Ünsal 2013, ss. 5-11-15). Yukarıda da ifade edildiği gibi ekonomik büyüme, bir ülkenin refah göstergelerinden biridir ve kalkınma çabaları içinde önemli kavramlardan biri olarak her zaman yerini koruyacaktır.

Bir ülkede ekonomik büyüme oranları, kişi başı milli gelir üzerinde önemli etkilere sahiptir ve birkaç şekilde meydana gelmektedir. İlki tam istihdam koşulları altında üretim malların etkin kullanımı ve diğeri ise var olan kaynakların üzerine yenilerinin artırılması yoluyla gerçekleşir. Dolayısı ile ekonomik büyüme aynı zamanda bir ülke toplumunun yaşam seviyesini, yani satın alma gücünün yükseltilmesi demek olup, bir ülkede üretilen mal ve hizmet miktarındaki talebin karşılanmasını ifade etmektedir. Diğer taraftan, toplumdaki her bireyin yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve sürdürülmesi için ekonomik büyümenin yanında halkın milli gelir artışında bir sürekliliğin olmasını gerektirmekte ve ihtiyaç duyulan ürünleri, diğer üretim mallarına dokunmadan üretimin çoğaltılmasını gerektirmektedir (Kaynak 2014, ss. 70-71).

- Nominal GSYH: Belirli bir yılda üretilen nihai mal ve hizmetlerin üretildikleri yılın piyasa fiyatları üzerinden.
- Reel GSYH: Belirli bir yılda üretilen nihai malların temel bir yılın piyasa fiyatları üzerinden.

Bunun yanında ekonomik büyüme, bazı faktörlere bağlı olmaktadır. Bir ülkenin sermaye stoku, işgücü kalitesi, teknoloji seviyesi ve doğal kaynakları, ekonomik büyümenin araçları olmakla birlikte kalkınma üzerinde önemli etkilere sahiptir (Sabır 2010, ss. 10-11). Diğer taraftan bir ülkenin doğal kaynak rezervi, reel sermayesi, iş gücünün kalitesi ile teknolojik seviyesi de ekonomik büyümenin temel belirleyicileri arasında yer almaktadır. Bu araçların tümü gerekli olmakla birlikte, teknolojinin seviyesi, sözü edilen diğer varlıkların kalitesini ve miktarını da önemli ölçüde etkilemekte ve yüksek katma değerli ürünlerin üretilmesine imkan vererek hem ekonomik büyüme hem de kalkınma üzerinde pozitif etkilere sahip olmaktadır.

Bahsedilen faktörlerin yani üretim faaliyetlerinin geliştirilip çoğaltılması ve kapasite kullanım oranı da ekonomik büyüme kavramının temel faaliyetleri

içinde yer almakta ve ekonominin potansiyellerini oluşturmaktadır. Dolayısı ile toplumun refahını sağlamayı amaçlayan ekonomik büyüme kavramı, kalkınma üzerinde önemli etkilere sahiptir (Yaviloğlu 2002, s. 65).

Kalkınma kavramı ise bir toplumda yalnızca kişi başına düşen milli gelirin artışı demek değildir. Kalkınma aynı zamanda ekonomik büyümeyi ya da gelişmeyi hem kalite hem de sayısal yönden değerlendirirken, az gelişmiş bir toplumda sosyo-kültürel ve siyasi yapıların, halkın refahını ve özgürlüğünü sağlayacak şekilde değiştirilmesi ve yenileştirilmesi süreçlerini kapsamaktadır (Hamitoğulları 1985, s. 293; Günsoy ve Özsoy 2013, s. 3).

2.1.2 Ekonomik kalkınma

Yaviloğlu (2002)'una göre kalkınma kavramı, modernleşme, sanayileşme ve büyüme gibi kavramlarla birbirine karıştırılmaktadır. Ancak kalkınma kavramı, sözü edilen bu kavramlardan daha geniş ve yapısal anlamda farklı bir kavramdır ve iki aşamada sürdürülmesi gereken bir süreçtir. Üretim faktörlerinin oluşturulduğu ilk aşama, yapısal değişimle birlikte kurumsal altyapının da değiştirilmesi zorunluluğunu getirmektedir. İkinci aşama, yapısal ve kurumsal değişikliklerle beraber, üretim faktörlerinin birbirine uygun şekilde korelasyonunun sağlanmasını gerektiren aşamadır ve ilk aşamanın sağlıklı bir şekilde yürütülmesine bağlıdır. İki aşamalı bu sürecin gerçekleştirilmesi ise, ekonomik yapının yanında, sosyal ve siyasal yapılarında gelişme yönünde değişim sürecine dahil edilmesini ve yeni yapıların oluşturulması süreçlerini kapsamaktadır.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013) kalkınmayı, bir ekonominin tüm yapılarında pozitif değişimi ifade eden, en önemli göstergesinin de toplumun refah bir seviyeye ulaşma çabaları olduğunu belirtmektedir. Kalkınma amacının ise, insanların hayat standartlarını yükseltilmesinin yanında, temel hak ve özgürlüklerini de güçlendirerek, adil, güvenli ve huzurlu bir yaşam ortamını kalıcı bir şekilde tesis etmektir.

Tolunay ve Akyol (2006) kalkınmanın, bulunulan durumdan ya da bir önceki konumdan hareket ederek, değişime girmeyi öneren dinamik bir kavram olduğunu, üretimin ve kişi başına ulusal gelirin artırılmasıyla birlikte, ekonomik

ve sosyo-kültürel yapıların, diğer bir ifade ile yapısal niteliklerinin olumlu yönde değiştirilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Orman (2008) iktisadi kalkınmayı, iradi bir şekilde planlı bir çabanın ürünü olarak ortaya çıkan, yalnızca ekonomik yönlü olmayıp, toplumsal yapının diğer unsurlarının değişmesi ile birlikte toplumla etkileşim halinde olan sosyal çevrenin ayrılmaz bir parçası olduğunu ifade etmektedir.

Özel (2012) ekonomik kalkınmanın, ekonomik büyümeyi de kapsayan bir kavram olmasının yanında, ekonomik büyümeye ek olarak toplumdaki gelir dengesizliklerinin azaltılması, işsizliğin azaltılması, ekonomik ve sosyal kurumların modernleştirilmesi anlamına gelmekte olduğunu vurgulamaktadır.

Taban ve Kar (2016) iktisadi kalkınmanın, ekonomik büyüme kavramından daha geniş bir anlamı ifade etmekte olduğunu ve az gelişmiş bir ülke de ekonomik yapının değiştirilmesinin yanında, söz konusu siyasal ve sosyo-kültürel yapılarında değiştirilmesi ve yenileştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Sonuç itibari kalkınma, yalnızca kişi başı milli gelirin artışı olmayıp, üretim faktörlerinin miktarındaki artışın yanında, verimliliğinin ve kalitesinin artırılması, aynı zamanda sanayi sektörünün milli gelir ve ihracat içindeki payının da artırılması gibi yapısal değişiklikleri içermekte ve kalkınmanın hedefleri arasında yer almaktadır.

Akalın (2014)'a göre kalkınma, bir girişimci zümresinin piyasa ekonomisinin örgütlenmesi sonucunda ortaya çıkışı ile karların tasarrufa ve yatırımlara dönüştürülmesi sayesinde sermaye birikimi ile tam istihdam sağlanarak, yoksulluğun ve az gelişmişliğin yok edilmesi sürecidir.

Kaynak (2014)'a göre iktisadi kalkınma, bir ülkenin üretim yapısının yüksek katma değerli ürünler üretecek biçimde dönüştürülmesi ve ortaya çıkan ürünün o toplumu oluşturan gelir grupları arasında adaletli bir şekilde dağıtılarak yaşam standartlarının (refah düzeyinin) yükseltilmesidir. Kaynak, ekonomik kalkınmanın nihai amacının, toplumu oluşturan bireyleri iktisadi, siyasi, sosyal ve uluslararası ilişkiler bağlamında özgür hale getirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bir toplumun özgür olabilmesinin de bazı çabalara bağlı olduğunu vurgulamaktadır.

Buna göre kalkınma çabaları; üretim ve teknoloji, insani, istihdam, çevre, hakimiyet ve özgürlük boyutlarından oluşmaktadır. Bu boyutlar şöyle özetlenebilir.

Üretim ve teknoloji boyutu: İnsanoğlunun varlığını devam ettirebilmesi için doğayı teknoloji vasıtasıyla insana hizmet edecek şekilde dönüştürülmesi ve çıktılarının yüksek katma değer üretecek şekilde optimize edilmesidir.

İnsani boyut: Aslında kalkınma çabalarının temelde tek bir amacı vardır ve bu da tüm toplumun arzu ettiği yaşam standartlarına erişmesidir. Bu amacın gerçekleşmesi ise bir ülkede elde edilen gelirlerin adaletli bir şekilde paylaşımı sonucunda mümkün olabilmektedir. Diğer bir ifadeyle tüm toplumun ülke zenginliğinden daha fazla yararlanması anlamına gelmektedir.

İstihdam boyutu: İstihdam olanaklarının geliştirilmesi ve çalışma olanaklarının iyileştirilmesi. İnsanların çalışma koşulları, hem üretimin kalitesini ve verimliliğini etkilemekte hem de ülkelerin çağın gerektirdiği teknolojiyi ve gelişmişliği yakalaması bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir. Kalkınma da oldukça önemli bir faktör olan beşeri sermayenin çalışma olanaklarının iyileştirilmesi ve varlıklarının korunması, bir ülke de çıktılarının daha kaliteli ve verimli olmasını sağlarken, çalışanların hem çalıştığı kuruma hem de ülkesine olan bağlılığını artırmaktadır.

Çevre boyutu: Sözü edilen tüm çabalar esnasında doğanın korunması ve zararın minimize edilmesi de oldukça önemli bir yere sahiptir. Çevrenin korunması, insanların sağlıklı bir ortamda yaşayabilmeleri ve hayatlarını sürdürebilmeleri bakımından büyük bir öneme sahiptir. Örneğin, petrol üretimi yapan bir ülke de çevrenin korunması özellikle hava, toprak ve suyun korunması, o ülkenin diğer doğa varlıklarının (hayvan, bitki) ve insan varlığının sağlıklı bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmesi için önlemlerin alınmasını gerektirmektedir.

Hakimiyet boyutu: Uluslararası düzeyde her alanda söz sahibi olmak. Bir ülkenin sahip olduğu tüm olanakları en etkin ve verimli şekilde kullanması ve uluslararası alanda ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal bağlamda özgürleşmesi demektir.

Özgürlük boyutu: Ülkelerin uluslararası tehlikelerin bertaraf edilmesi, sınırların korunması, ekonomik sosyal ve siyasal anlamda diğer gelişmiş ülkelerle

özgürce rekabet edilebilme ve ticari ve finansal faaliyetlerde özgürlüğe sahip olmasıdır (Kaynak 2015, ss. 77-80).

Tüm bu olanakları gerçekleştirmek ise kalkınmayı etkileyen bazı faktörlere bağlı olmaktadır. Aşağıda bahsedileceği üzere, bir ülkenin sermaye birikimi, beşeri sermayesi, teknolojik seviyesi ve doğal kaynakları o ülkenin kalkınmasını etkileyen faktörlerdir ve özellikle beşeri sermayenin eğitilmiş ve kaliteli olması başarı oranını yükseltmektedir.

2.2 Kalkınma Göstergeleri

2.2.1 GSYH ve kişi başı GSMH

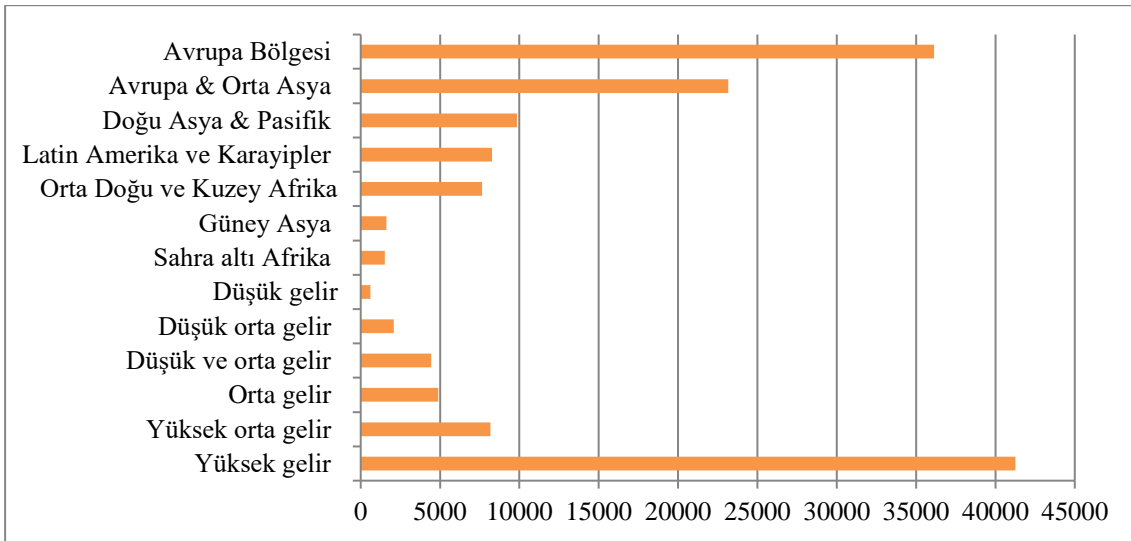
Gayri safi milli hasıla (GSMH) ülkelerin gelişmişlik düzeylerini ölçen ve dünya sıralamasında yerini gösteren önemli göstergelerden birisidir. GSMH bir ülkenin bir yıl içinde ürettiği mal ve hizmetlerin toplam değerini göstermektedir (Taban ve Kar 2016, s. 10). Bu toplam, genel olarak ülke sınırları içinde üretilen gelirlerin toplamı yerine ülke vatandaşlarının gelirlerinin toplamını göstermektedir. Kısaca GSMH'ın ölçülmesi için bir ülkenin milliyetinde olmak gerekmektedir. Bunun yanında gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH), bir ülke de üretime katılan yerli ve yabancı faaliyet gelirlerinin toplamını içermekte ve GSMH'dan bu anlamda ayrılmaktadır. Buna göre kişi başı milli gelir, GSMH toplamının nüfusa bölünmesi sonucunda belirlenmektedir (Chang 2016, s. 200).

Bununla beraber GSMH, bir ülkenin ekonomik gücünü göstermesi bakımından iyi bir ölçüttür ancak hesaplanmasında bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin GSMH'ın hesaplanması her ülkenin kendi yerel para birimi üzerinden yapılmaktadır. Ancak yerel para biriminin, dünya da ortak para birimi olarak kabul edilen dolar karşısında eksik ya da fazla değerlendirilmesi, uluslararası karşılaştırmalarda ilgili ülkenin GSMH'nın doğru olarak ölçülmesini engelleyebilmektedir. Bunun yanında bir ülkede üretilen mal ve hizmetlerin fiyatları diğer ülkelere göre farklılık göstermesi bakımında da GSMH oranları üzerinde suni bir sonuca neden olabilmektedir (Taban ve Kar 2016, s. 11).

Diğer taraftan kişi başı milli gelir (GSMH, ürün eşdeğeri) bir ülkenin yaşam standartlarını gösteren en iyi ölçüt olarak kabul edilmektedir. Fakat bir ülkenin yaşam standartlarını ya da kalkınmanın ölçümünün yapılması için diğer

göstergelere ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü bir ülkenin kişi başı milli geliri, ortalama geliri ölçmekte ancak ülkeler arası karşılaştırmalarda farklı sonuçlara neden olmaktadır. Kısaca bir ülkede gelir dağılımının adaletli olması, o ülkede kişi başı gelirlerinin doğru olarak ölçülmesine olanak vermektedir (Chang 2016, s. 201).

Bununla ek olarak, Dünya Bankası her yıl ülkeler arasındaki gelişmişliği ölçmek üzere raporlar düzenlemektedir. Raporlarda gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) baz alınarak kişi başı milli gelir hesaplanmaktadır. Şekil 2.1 verileri Dünya Bankası 2016 verilerinden temin edilmiştir. Dünya Bankası 2016 yılında ülkeler üzerinde yaptığı kişi başı milli gelir ölçümünde, ülkeleri tek tek değerlendirdikten sonra, bölgelere göre ayırmakta ve kişi başı milli geliri belirlerken aynı zamanda ülkeleri GSMH'dan aldığı paya göre düşük gelirli, düşük orta gelirli, üst orta gelirli ve yüksek gelirli olarak sınıflandırmaktadır.

Şekil 2.1: Kişi Başına Gayri Safi Milli Gelir 2016 (USD Atlas Yöntemi)

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018 (Resmi ABD doları)

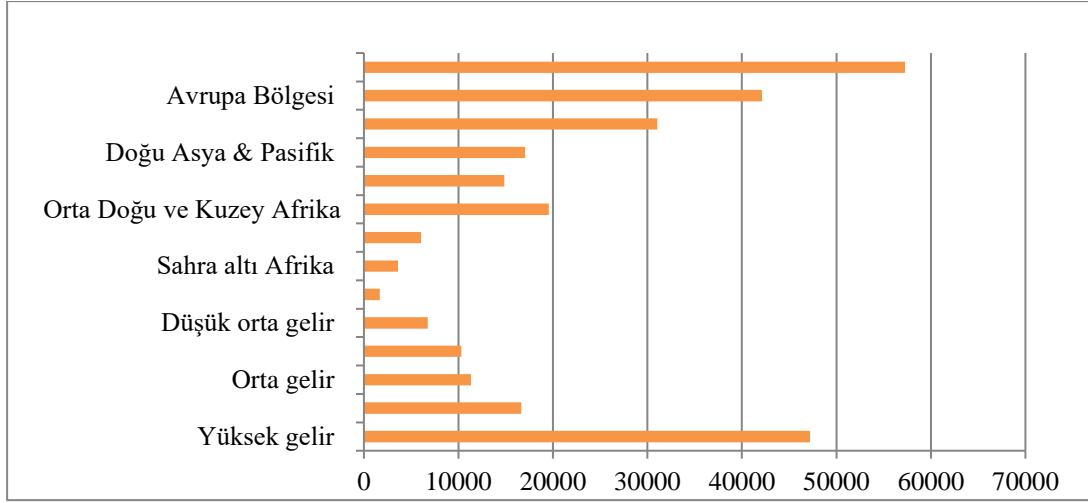
Şekil 2.1'deki verilere göre, düşük gelir ve düşük orta gelir grubunda kişi başına düşen gelir 2016 yılı için sırasıyla 617 ve 2077 dolar olarak görünmektedir. Şekil 2.1'e genel olarak bakıldığında düşük gelir ile düşük orta gelir arasında 3 kat, düşük ve orta gelir ile orta gelir neredeyse aynı kişi başı gelire sahip iken, orta gelir ile yüksek orta gelir arasında iki kat fark görünmektedir. Bununla birlikte yüksek gelirli ülkeler ile yüksek orta gelirli ülkeler kıyaslandığında,

yüksek gelir grubunun beş kat daha fazla kişi başı gelire sahip olduğu görülmektedir. Yüksek gelir ile diğer gelir grupları karşılaştırıldığında, dünyadaki gelir dağılımının ne denli adaletsiz olduğu da ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle az gelişmiş ülkelerin kalkınmalarında yalnızca ekonomik büyüme oranlarının baz alınması, ülkelerin kalkınmasını ölçmekte yanıltıcı olmaktadır. Bu nedenle kalkınmayı diğer değişkenlerle birlikte değerlendirmek gerçeğe yaklaşmak bakımından daha önemli olmaktadır.

2.2.2 Satın alma gücü paritesi (SGP)

Gayri safi milli hasılda olduğu gibi, satın alma gücü paritesi de ülkelerin gelişmişlik düzeyini ölçmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu ölçümler hem ülkenin yıllar içindeki gelişmişliğini ölçmede kullanılmakta hem de uluslararası gelişmişlik farkını ortaya koymak üzere kullanılmaktadır. Bir ülkenin yıllara göre gelişmişliği ölçülmek istendiğinde, sabit fiyatlar ve yerel para birimi ile GSYH oranları kullanılarak kişi başına düşen milli gelir hesaplanırken, uluslararası düzeyde bir gelişmişlik farkını hesaplayabilmek için, ülkenin yerel para biriminin ortak para birimine dönüştürülerek bu farkın hesaplanması gerekmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi GSMH, reel para biriminin ortak para birimine dönüştürülürken döviz kurunun serbest piyasa fiyatları kullanıldığından yanıltıcı sonuçlara neden olmaktadır. Dolayısı ile ülkelerin gelişmişliğini ölçme de satın alma gücü paritesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır (Kaynak 2014, s. 74).

Şekil 2.2’de Dünya Bankası, kişi başı milli gelir satın alma gücü paritesi (SGP) verileri görünmektedir. İlgili verilere göre satın alma gücü paritesi, 57.225 dolar ile en yüksek Kuzey Amerika’da görülürken, Sahra altı Afrika’da 3.605 ve düşük gelirli ülkeler grubunda ise 1.665 olarak kaydedilmiştir. Şekil 2.2 verilerine göre düşük gelir, düşük orta gelir, orta gelir ile yüksek gelir ve gelişmiş ülkeler arasında satın alma gücü paritesi (SGP) bakımından da büyük bir fark görülmektedir.

Şekil 2.2: Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla 2016 (SGP)

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018 (Resmi ABD doları)

SGP verileri, bir ülkenin gelişmişlik farkını göstermekte kullanılmaktadır ancak, bir ülkenin yaşam standardı ve kalkınması hakkında yeterli görüşü sağlayamamaktadır. Bu nedenle kalkınma, ancak nitel ve nicel verilerin bütün olarak incelenmesi ile mümkün olabilmektedir. Bununla birlikte, SGP hesaplamasında kullanılan metod, yöntem, ürün ve fiyat verileri, ülkelere göre değişmektedir. Hesaplama yönteminin hassas oluşu, zaman zaman SGP'nin hesaplanmasında yanlış sonuçlara neden olmaktadır. Chang'ın örneğine göre, Dünya Bankası 2007 yılında SGP gelirlerine ilişkin tahmini yöntemini değiştirerek Çin'in kişi başına SGP gelirini %44 oranında 7.740 dolardan, 5.370 dolara düşürürken, Singapur'un SGP gelirini %53 artırarak, 31.710 dolardan, 48.520 dolara yükseltmiştir. Dolayısı ile satın alma gücü paritesi ülkelerin yaşam düzeyleri hakkında ya da ekonomik gelişmişliği hakkında tek ölçüt olmaktan ya da kalkınma hakkında fikir vermekten doğrudan yanıltıcı sonuçlara neden olabilmektedir (Chang 2016, ss. 202-203).

2.2.3 İnsani gelişme endeksi (HDI)

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hazırlanan İnsani Gelişim Endeksi (HDI) 1990 yılından itibaren dünya gelişimine paralel olarak sorunlara dikkat çekmek üzere farklı kavramsal başlıklarla ülkelerin gelişmişliğine yönelik raporlar hazırlamaktadır. 1990 yılında yayınlanan ilk raporda insani kalkınmanın amacını, yalnızca insanlara daha fazla seçenek sunmak olduğunu belirten UNDP, ekonomik büyümenin yalnızca bir amaç

edinilmesi yerine, insan refahını sağlayacak ve yaşamlarını geliştirecek bir araç olarak kullanılması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Raporda ekonomik özgürlükle beraber insani kalkınmanın gerçekleşebilmesi için, uzun ömür, bilgi, siyasi özgürlük, kişisel güvenlik, topluma katılma ve insan haklarının garantisi gibi seçeneklerin de olması gerektiği ifade edilmektedir (HDI 1990, s. 10). İnsani gelişmenin yalnızca ekonomik kriterlere bağlı olamayacağını ifade eden Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), kalkınmanın üç temel boyutunu ülkelerin gelişmişliğini ölçmekte kullanmaktadır. UNDP, 2010 yılından beri insani gelişimi aşağıdaki üç boyuta göre hesaplamaktadır.

- Uzun ve sağlıklı yaşam (doğumdan beklenen yaşam süresi)
- Bilgi edinimi, (eğitimde geçen ortalama yıl ve beklenen okullaşma oranı)
- İyi bir yaşam standardına sahip olma (satın alma gücü paritesi ve kişi başına düşen milli gelir)

İnsani Gelişme Endeksinde (HDI) bu kriterler, sırasıyla sağlık endeksi, eğitim endeksi ve gelir endeksidir. İnsan Gelişme Endeksi, söz konusu üç endeksin geometrik ortalaması ile hesaplanmaktadır. Endeks hesaplaması, farklı birimlerde yer alan minimum ve maksimum değerler alınarak standart hale getirilmektedir. İnsani Gelişim Endeksinde (HDI) ülkeler, sayısal olarak, en düşük 0 ve en yüksek 1 puan aralığında değerlendirildikten sonra aldıkları puana göre sıralanmaktadır. Diğer bir ifade ile ülkeler, 0'a yaklaştığında düşük insani gelişim kategorisinde yer alırken, 1'e yaklaştığında yüksek insani gelişim kategorisine dahil edilmektedir. UNDP, İnsani Gelişim Endeksi hesaplamalarında her bir boyut için her ülkenin gerçek değerlerini hesaplamaya dahil etmektedir. Hesaplama minimum değerler üzerinden yapılmaktadır. Buna göre; 2014 yılı için doğumdan beklenen ömür süresi 0 ila 20 yıldır. Eğitim endeksi hesaplanırken okulda geçirilen süre 0 ila 15 arasında ve beklenen okullaşma oranı 0 ila 18 yıldır. (18 yıl eğitim seviyesi ise pek çok ülke için yüksek lisans seviyesine eşdeğerdir). Gelir endeksi (GSMG) en düşük minimum 100 ABD dolarıdır. Maksimum değerler ise hangi boyut hesaplanacaksa o yıl en yüksek değere sahip olan ülke baz alınmaktadır (HDI teknik notu 2015, s. 2).

İnsani Gelişme Endeksinde (HDI) kişi başı milli gelir 2011 yılı satın alma gücü paritesine göre hesaplanmaktadır. 2014 yılı için ise maksimum 75 bin ABD doları baz alınmıştır. UNDP insani gelişimi, puan sistemine göre 4 kategoriye

ayırmıştır. Buna göre, çok yüksek insani gelişim 0.800 ve üstü, yüksek insani gelişim 0.700-0.799, orta dereceli insani gelişim, 0.550-0.699 ve 0.550 puan ve altında alan ülkeler ise düşük insani gelişim kategorisinde yer almaktadır. (HDI teknik notu 2015, s. 3). Açıklayıcı olması bakımından, İnsani Gelişme kriterlerine göre aşağıda Güney Kıbrıs'a ait 2014 yılı verileri yer almaktadır. Hesaplama Tablo 1.1 ve 1.2'de ki veriler, aşağıda yer alan formüller göre hesaplanmıştır.

Çizelge 2.1: İnsani Gelişme Endeksi Tablo Değerleri

Boyut	Gösterge	Minimum	Maksimum
Sağlık	Yaşam beklentisi (yıl)	20	85
Eğitim	Beklenen eğitim yılı	0	18
	Ortalama eğitim yılı	0	15
Yaşam standardı	Kişi başına GSMG standardı (2011 PPP \$)	100	75.000

Kaynak: HDI Tecnicl Note, 2015

$$\text{Boyut endeksi} = \frac{\text{Gerçek değer} - \text{minimum değer}}{\text{Maksimum değer} - \text{minimum değer}}$$

$$\text{Sağlık endeksi} = \frac{80.156 - 20}{85 - 20} = 0.9255$$

$$\text{Ortalama eğitim endeksi} = \frac{11.619 - 0}{15 - 0} = 0.77461$$

$$\text{Beklenen okullaşma endeksi} = \frac{13.966 - 0}{18 - 0} = 0.77591$$

$$\text{Eğitim endeksi} = \frac{0.77461 + 0.77591}{2} = 0.7752$$

$$\text{Gelir endeksi} = \frac{\ln(28,632.7) - \ln(100)}{\ln(75,000) - \ln(100)} = 0.8545$$

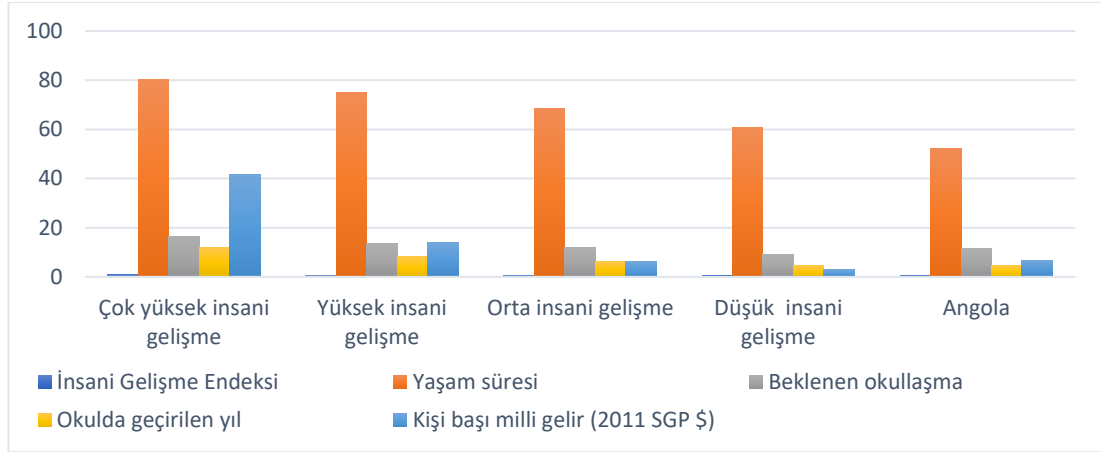
$$\text{İnsani Gelişme Endeksi} = (0.9255 \cdot 0.7752 \cdot 0.8545) = 0.850$$

Çizelge 2.2: İnsani Gelişme Endeksi (HDI) Kıbrıs Göstergeleri

Doğumdan beklenen yaşam süresi (yıl)	80,2
Ortalama eğitim yılı	11,6
Beklenen okullaşma oranı	14
Kişi başına Gayri Safi Milli Gelir (PPP 2011 \$)	28,633

Yukarıdaki hesaplama göre Güney Kıbrıs, yüksek insani gelişim kategorisinde yer almaktadır.

Aşağıda Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının, (UNDP) 2014 yılında ülkeleri insani gelişmeye göre sınıflandırdığı bir şekil yer almaktadır. Şekil 2.3 verilerine göre düşük insani gelişme ile çok yüksek insani gelişme arasında çok büyük farklar görülmektedir.

Şekil 2.3: Gelir Gruplarına Göre İnsani Gelişme Oranları (2014)

Kaynak: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report.pdf

Şekil 2.3 verileri, azgelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında ömür süresi ve kişi başına düşen milli gelir arasında büyük bir fark olduğunu göstermektedir. Ancak İnsani Gelişme Endeksinde (HDI) kalkınma, genel olarak sosyal sonuçlara göre ölçüldüğünden, ülkelerin hangi gruba girdiğini belirlemek bazı kriterler bakımından zor görünmektedir. Örneğin Angola Cumhuriyeti, kişi başına düşen milli gelire göre orta dereceli insani gelişme grubunda yer almaktadır. Ancak Söz konusu veriler, temel hizmetlere erişime sahip nüfusun oranı, çok boyutlu yoksulluk, gelir ve cinsiyet eşitsizliği, işsizlik, çocuk çalışanların sayısı gibi veriler, üç temel kriterin içinde değerlendirilmemektedir. İlgili veriler birlikte değerlendirildiğinde, Angola'nın düşük insani gelişme özellikleri gösterdiği görülmektedir. Bu nedenle HDI, bir ülkenin gelişimi hakkında bazı değerler bakımından kalkınmayı ve gelişmeyi göstermekte etkili olabilir, ancak bir ülkenin gelişmişliğini ölçmek için tüm değerleri göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Yukarıdaki örneklere ek kalkınmayı, ekonomik ve sosyal verilerin yanında demokrasi, hukuk ve kurumsal göstergeleri ile birlikte değerlendirmek, ülkelerin hangi seviyede olduğunu belirlemede daha etkilidir.

Bununla birlikte Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), 1990'dan itibaren 2016 yılına kadar geçen 26 yıl boyunca her yıl İnsani Gelişme

Endeksini geliştirmek için bir dizi kriteri endeks içine dahil etmiştir. İnsani Gelişimi ve kalkınmayı göstermekte önemsenen bir diğer gösterge Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (MPI), 2010 yılında İnsani Gelişme Endeksine (HDI) eklenmiştir. 2010 yılından itibaren ölçülen MPI, yine HDI'ın üç kriterini baz alarak (%33 ya da daha yüksek bir oranda yoksulluk çeken) fakirliği ölçmektedir. MPI, çok boyutlu fakir sayısı ve fakir hanelerinin hangi sorunlarla mücadele ettiğine ilişkin bilgiyi hane sayısına göre göstermektedir. Birleşmiş milletler geliştirme programı (UNDP)'nın, çok boyutlu yoksulluğu ölçmedeki amacı, yoksulluğun yoğun olduğu bölgelerde kaynakların verimliliğini artırarak insanların refahını artırmayı hedeflemekle beraber, yoksul bölgelerin yoksullukla mücadele alanlarını tanımlamak ve bu verileri politika yapıcıları için yoksulluğu azaltma programlarında kullanılmak üzere raporlamaktır. Bunun yanında eşitsizliğe uyarlanmış gelişme endeksi ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksi de son yıllarda HDI tarafından ölçülen değerlerdir (HDI 2015, ss. 8-9).

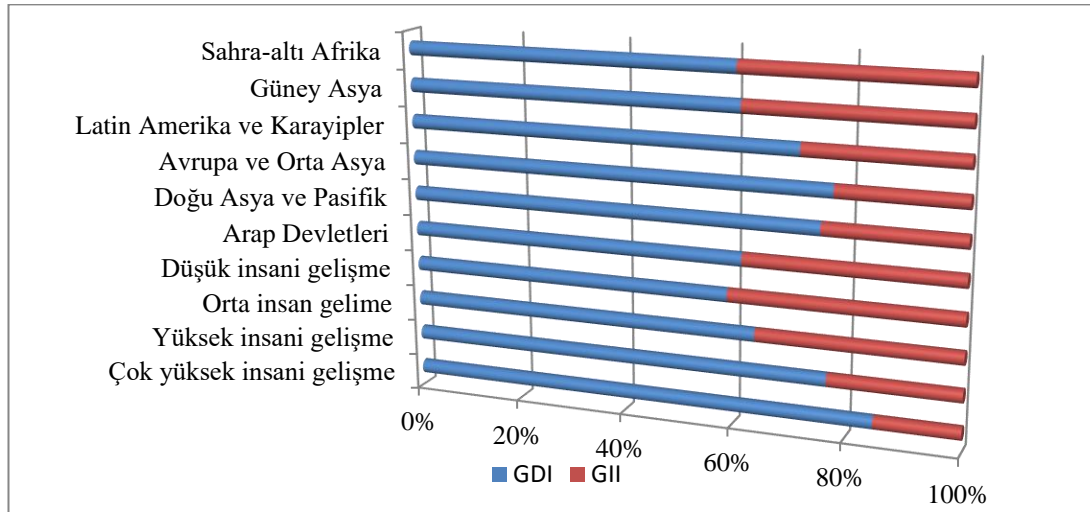
2.2.4 Cinsiyet gelişme endeksi ve cinsiyet eşitsizliği endeksi (GDI - GII)

İnsani kalkınma kavramı, bir ülkede cinsiyet, ırk, dil, din ayrımı gözetmeksizin tüm grupların yaşam standardının iyileştirilmesi anlamına gelmektedir. Kadınların, erkeklere göre özellikle azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere göre mağdur durumda olan kesim olduğu göz önüne alındığında, bu endeksin önemi ortaya çıkmaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hazırlanan Cinsiyet Gelişme Endeksi (GDI) ve Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi, (GII) yaşam beklentisi, eğitim, sağlık ve gelir endekslerinin ortalaması alınarak hesaplanmaktadır. (IMF-WP 2016, s. 4).

Değerlendirmeler, kadınların yaşam alanlarını bireysel göstergelerinin ölçülmesi sonucunda yapılmaktadır. Bu göstergeler, kadınların yaşam alanları olarak belirtilen, eğitim ve sağlık gibi önemli ihtiyaçlara erişimi ile iş gücü piyasasına katılma oranı, ekonomik ve sosyal refahın göstergeleri olarak kabul edilmektedir. Siyasi katılım ölçümü ise, kadınların parlamentodaki sayısı ve önemli pozisyonlara katılımı gibi unsurları içermekte ve kadın yetkinliğinin ölçümü bu şekilde gerçekteşmektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 2015 yılından kabul edilen sürdürülebilir kalkınma hedeflerine göre, önümüzdeki ilk 15 yıl içinde ilk hedef olarak 17 hedefin 5'inde

toplumsal cinsiyet eşitliğinin, yani kadınların ve kızların güçlendirilmesi ve kalkındırılması olduğu belirtilmektedir (IMF-WP 2016, ss. 4-29).

Şekil 2.4’de görüldüğü gibi, gelişmekte olan ya da azgelişmiş ülkelerdeki cinsiyet farklılıkları, kadın-erkek arasındaki eşitliğin kadınların aleyhine olduğunu göstermektedir. Şekil 2.4’de yer alan sayısal verilere göre, Arap devletlerinin çoğunun kaynak zengini olduğu düşünüldüğünde ve bölgesel bir değerlendirme yapıldığında, cinsiyet eşitsizliğinin bu bölge de yüksek oranda görülüyor olması, özellikle erkek egemen toplumda, bir ülkenin zenginliğinin eşitliği sağlayamadığını göstermektedir. Kısaca ister kaynak zengini, ister kaynak fakiri olsun, maddi açıdan zengin bir ülkenin halkına refahı getirebildiği iddia edilse de veriler, kadınlara her alanda negatif ayrımcılığının yapıldığını göstermektedir. Sahra altı Afrika ve Güney Asya bölgeleri incelendiğinde de cinsiyet gelişimi endeksindeki puanları yüksek insani gelişme grubuna yaklaşırsa da, cinsiyet ayrımcılığının bu bölgelerde de yüksek olduğu açıkça görülebilmektedir.

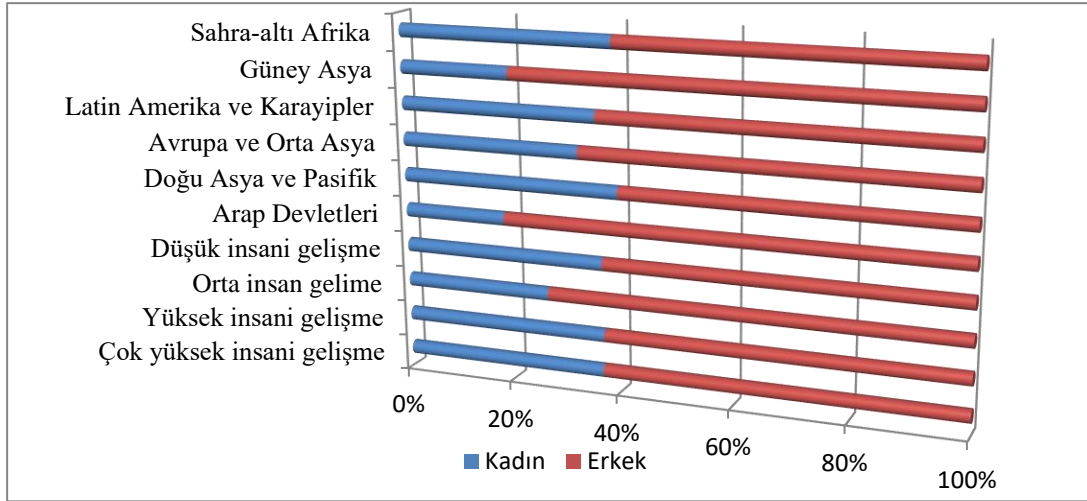

Şekil 2.4: Cinsiyet Gelişme (GDI) ve Cinsiyet Eşitsizliği (GII) Endeksi (2015)

Kaynak:<http://hdr.undp.org/en/composite/GDI>

<http://hdr.undp.org/en/composite/GII>

Bununla birlikte Şekil 2.5 verileri, brüt kişi başı milli gelir oranlarını göstermektedir. Verilerine bakıldığında, Arap devletleri grubundaki kadın-erkek arasındaki milli gelir farklılığının 4.4 kat ve çok yüksek insani gelişim gösteren ülkeler grubundaki kadın-erkek milli gelir farklılığının %70 oranında olması, cinsiyetler arasındaki farkı açıkça göstermektedir.

Şekil 2.5: Gruplar ve Bölgeler Kişi Başı Tahmini Brüt Milli Gelir 2015 (2011 SGP \$)

Kaynak: <http://hdr.undp.org/en/composite/GDI>

2.2.5 Ekonomik kalkınma ve eğitim

Ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi, insana yapılan yatırımlarla yani eğitimle yakın bir ilişki içinde olmaktadır. Bu nedenle bir ülkede yapılacak eğitim yatırımları, o ülke de beşeri sermayenin nitelikli hale gelmesini sağlayacak ve toplumun refah artışına katkıda bulunacaktır. Nitekim bir ülkenin eğitim kalitesi ve eğitilmiş insan seviyesi, o ülkenin gelişmişliğinin göstergelerinden ve en önemli unsurlarından biri olarak görülmektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Ajansının geliştirdiği ve kalkınmanın ölçüldüğü İnsani Gelişim Endeksi (HDI) kriterlerinde ülkelerin eğitim seviyesi, beklenen okullaşma oranı ve okulda geçirilen yıllar olarak baz alınmakta ve bu ölçüt kalkınmanın önemli kriterlerinden biri olarak görülmektedir (HDI, 2016 s. 2). Eğitilmiş insan gücünün varlığı bir ülkenin demokratikleşmesine ve özgürleşmesine katkı sağlarken, yoksulluğun ve eşitsizliğin azaltılmasına ve sosyal refahın artmasında da önemli bir role sahiptir (Power 2007, s. 150).

Bunun yanında eğitilmiş bireylerin varlığı, teknolojinin gelişimine katkıda bulunmakta ve eğitilmiş insan sayesinde üretim birimlerinde verimlilik ve kalite artışı sağlanmakla birlikte ülkelerin rekabet edebilme gücü de daha yüksek seviyede olmaktadır. Dolayısı ile beşeri sermayenin kalitesi, bir ülkenin kalkınmasında büyük bir yere sahiptir ve ülkenin kalkınmasında gerekli olan tasarruf ve yatırımların yükselmesine ve toplumsal refahın artmasına katkıda bulunmaktadır. Bir ülke de teknolojinin ve sanayinin gelişmişliği ve bu

alanlarda çalışan insan sermayesi, yine eğitimli bireylerin varlığına bağlıdır. Yine sağlık, temiz gıda, barınma, ulaşım, haberleşme ve enerji gibi insan hayatının vazgeçilmezleri olan bu kavramlar, eğitimli bireyler sayesinde gelişebilmektedir. Görüldüğü üzere eğitim, insan hayatının en önemli parçalarından biri ve hayat boyu süren bir durum olmakta ve kalkınmanın önemli dinamikleri arasında yer almaktadır. Nitekim yapılan analizlerde de eğitim-kalkınma ilişkisi, pozitif bir korelasyonu göstermekte ve eğitimli bireylerin olduğu ülkelerde iyi yaşam koşulları, istihdam olanaklarının genişliği ile yoksulluğun ve eşitsizliğin düşük seviyelerde olması ve demokrasinin varlığı, eğitimin kalkınma üzerinde ne kadar önemli olduğunu göstermektedir (Power 2007 s. 151). Zira eğitimli bireylerin olmadığı bir yerde gelişmişlikten söz etmek de mümkün olamamaktadır. Bir ülkenin az gelişmişlikten kurtulabilmesi ya da diğer bir deyişle kalkınabilmesi, eğitimli bireylerin varlığı ile mümkün olabilmektedir.

2.3 Az gelişmişlik Kavramı

Az gelişmişlik kavramı, tanımlaması kolay yapılamayan ancak pek çok tanımı olup, üzerinde bir uzlaşma sağlanamayan bir olgudur. Az gelişmişlik kavramı, gelişmenin olmadığı bir durumu ifade etmekte, kalkınma kavramı ise, az gelişmiş bir ülkenin ulaşması gereken bir hedefi ifade etmektedir. Çünkü az gelişmişlik olgusunun varlığı nedeniyle kalkınma iktisadı vardır.

Bu açıdan bakıldığında iktisadi kalkınma ve az gelişmişlik kavramını doğrudan birbirinden ayırmak pek mümkün görünmemektedir. Nitekim az gelişmiş ülkelerin veya kalkınmanın özellikleri tanımlanırken, her iki kavramın birbirlerini nitelendirmeleri nedeniyle, çoğu kez birbiri alanına girmekte olduğu görülmektedir (Han ve Kaya 2013, s. 6).

Az gelişmiş ülkelerin özellikleri incelendiğinde çoğunlukla kişi başına düşük milli gelir, düşük tasarruf hacmi veya sermaye birikimi sorunu, kalkınma kavramında, milli gelirin artırılması, tasarruf edilmesi ve sermaye birikimini yapılması gerektiği şeklinde ifade edilir. Az gelişmiş bir ülkedeki bu sorunlar aslında kalkınmanın sorunlarıdır. Yani az gelişmişlik açıklanırken, kalkınmış ülkelerin özellikleri negatif yönden ifade edilmektedir. Başka bir ifade ile kalkınma kendiliğinden oluşan bir kavram değildir, bir yerde kalkınma ifadesi

varsa, o yerde gelişmemiş bir durumun olduğu gerçeği vardır. Çünkü gelişmiş bir ülkenin yeterli sermaye birikimi ve tasarruf hacmi vardır ve kişi başı milli gelir seviyesi de yüksektir. Bunun yanında altyapı yatırımlarının tamamı gerçekleşmiş, teknoloji ve sanayi gelişimi ile sosyo-kültürel ve yönetsel yapıları da tamamlanmıştır. Bunun yanında tarımsal üretim, gelişmiş ülkelerde sanayi gelişimi nedeniyle görece kendine yetecek kadar yapılmakta ya da katma değer üretecek şekilde yapılmaktadır. Ancak çoğu gelişmiş ülkede tarımın GSYH ve GSMH içinde ki payı küçük bir yer kaplamaktadır.

Örnek vermek gerekirse 75.504 (atlas method) dolarlık kişi başı milli geliri ile Norveç, (WB-WDI, 2018) dünyanın en zengin ülkelerinden biridir ve bu zenginliğini, petrol ve doğalgaz kaynaklarını eğitilmiş bireyler ve teknolojik gelişim sayesinde etkin ve verimli kullanarak ve kaynaklardan elde edilen gelirlerin büyük çoğunluğunu tasarrufa yönlendirerek kazanabilmiştir. Aynı zamanda yukarıda sözü edilen tüm özellikleri taşımaktadır (www.bbc.com). Bunun aksine Angola Cumhuriyeti, Sahra altı Afrika'nın ikinci büyük petrol üreticisi olmasının yanında, doğalgaz ve elmas rezervlerine de sahiptir. Büyük kaynak zenginliğine rağmen Angola'nın kişi başı milli gelir seviyesi 4.170 dolardır.

Angola İnsani Gelişim Raporu (HDR) 2017 yılı sıralamasında 0,581 katsayısı ile 188 ülke arasında 147. sırada yer alırken, Küresel Cinsiyet Boşluğu Endeksi 2016 yılında 144 ülke arasında 117. sırada yer almıştır. Söz konusu veriler Angola Cumhuriyeti'nin gelişimi hakkında yeterli bilgiyi sağlayamamakla birlikte, yukarıdaki bilgilere göre Angola Cumhuriyeti'nin bazı parametreler çerçevesinde kalkınmaya ihtiyacı olduğunu göstermektedir (HDR Angola, 2018). Bu bağlamda az gelişmişliği şöyle açıklayabiliriz;

Az gelişmiş olarak nitelenen bazı olgulara göre az gelişmişlik; teknolojik gerilik, sanayi yoksunluğu, halkın iyi bir yaşam beklentisinin sağlanamaması, halkın sağlık, gıda ve eğitim gibi temel hizmetlere yeterince erişemediği, işsizliğin yüksek, istihdamın ham madde ve doğal kaynak sektöründe yoğunlaştığı, nüfus artışı ile birlikte gelir eşitsizliğinin, yoksulluğun ve yolsuzluğun yoğun, ekonomik gelişim ile birlikte insani gelişimin düşük, sömürgeleşmeleri nedeniyle etnik ve dinsel ayrışmanın yoğun olduğu, altyapı, sosyal ve siyasal yapıların yeterince gelişmediği, teknolojik ve sermaye birikimi konusunda

çoğunlukla ithalata bağımlı olan, tarihsel olarak darbeler ve çatışmalar yaşamış toplumların çoğunluğunu oluşturan, 1950’li yıllarda bağımsızlıklarını kazanmaya başlayan Güney Asya ve Latin Amerika ülkeleri ile çoğunlukla Sahra altı Afrika’daki ülkeler azgelişmiş olarak tanımlanmaktadırlar.

Azgelişmişlik çok faktöre bağılı olması nedeniyle tanımlama da bazı zorluklara neden olmaktadır. Han ve Kaya’ya göre azgelişmişlik Kuznets’in 3 parametresine göre tanımlanmaktadır. Aşağıda Kuznets’in 3 tanımına yer verilmektedir.

2.3.1 Azgelişmişliğin tanımlanması ve ölçülmesi

Azgelişmişlik Kuznets eğrisine göre 3 şekilde ölçümü yapılarak belirlenebilmektedir. Kuznets’in eğrisi kullanılarak ölçülen gelişmişlik ya da azgelişmişlik, uluslararası gelişmişlik farklılıkları ile potansiyel kaynak kullanımı ve toplumsal ve bireysel ihtiyaçların karşılanma derecesine göre tanımlanmaktadır (Han ve Kaya 2013, s. 6).

2.3.2 Uluslararası gelişmişlik farklarına göre tanımlama

Uluslararası gelişmişlik kriterleri birkaç şekilde belirlenmektedir. Bilinen en önemli kriterler milli gelir seviyesinin ölçümü ve temel hizmetlere erişimdir. Bu ölçümlerde kriter olarak, gelişmiş ülkelerin özellikleri ve aldığı dereceler baz alınarak diğer ülkelerle kıyaslanmaktadır. İnsani Gelişim ve Dünya Bankası Kalkınma Göstergelerine göre, insani gelişim ve kişi başı milli gelirlerin yetersiz olması, ülkelerin azgelişmiş olarak değerlendirilmesine ve düşük gelirli ülkeler sınıfına dahil edilmesine neden olmaktadır (Taban ve Kar 2016, ss. 10-12).

2.3.3 Ekonomik kaynaklara göre tanımlama

Bir ülkedeki potansiyel kaynakların kullanım oranı, ülke halkının yaşam seviyesini belirleyen önemli parametrelerden biridir. Potansiyel kaynaklar; işgücü, atıl kapasite oranı, tarımsal arazi ve doğal kaynakları da içermekle birlikte, bu kaynakları toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde kullanılması, potansiyel kaynakların en yüksek verimlilikle kullanıldığı anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle potansiyel kaynakların miktarı, gerçek üretim düzeyinden fazla ise, ya da üretim düzeyi potansiyel kaynaklardan daha az ise,

bu ülkenin az gelişmiş bir ülke olduğu sonucuna varılmaktadır (Günsoy ve Özsoy 2013, s. 13).

Buna göre bir ülkenin gelişmişlik derecesi, üretim potansiyelini gösteren GSMH ve gerçekleşen GSMH arasındaki fark ile ölçülmektedir.

$$\text{GSMH açığı} = \frac{\text{Gerçek GSMH} - \text{Potansiyel GSMH}}{\text{Potansiyel GSMH}} \times 100$$

Potansiyel GSMH ile gerçek GSMH arasındaki fark GSMH açığını oluşturmaktadır. Gerçek üretim değeri ile potansiyel değer arasındaki fark ne kadar büyükse, ülkenin az gelişmişlik derecesi de buna göre daha yüksek olmaktadır (Taban ve Kar 2016, s. 13).

2.3.4 Toplumsal ve bireysel ihtiyaçlara göre tanımlama

Az gelişmişliğin tanımlanmasında kullanılan toplumsal ve bireysel ihtiyaçlar, halkın temel hizmetlere erişimi ile ölçülmektedir. İnsanların gıda, su, eğitim, sağlık ve barınma ihtiyaçları, yaşamı sürdürebilecek nitelikte olmalıdır. Bu ölçüm, gelişmiş ülkelerin insan sayısı baz alınarak, temel hizmetlerin karşılanma derecesi ve kalitesine göre belirlenmektedir. Örneğin kişi başına düşen öğretmen sayısı, doktor sayısı, su ve gıda tüketim miktarı ve kalitesi ile barınma olanaklarının kalitesi ve büyüklüğü, gelişme farklılıklarını ortaya koymaktadır. Az gelişmiş ülkelerde hastane ve doktor sayısının az olması nedeniyle bireylerin bu hizmete erişimi de sınırlı olmaktadır. Keza eğitim içinde aynı şey söz konusu olmakta ve bir toplumda yaşayan insanların eğitim ihtiyacı okul ve öğretmen sayısının azlığı nedeniyle karşılanamıyorsa, o ülkenin az gelişmiş bir ülke olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Bahsedilen kavramların gerçekleşmesi ise altyapının kalitesine ve oranına bağlı olmaktadır.

Bunun yanında bireysel ihtiyaçların karşılanma derecesi, yani insanların sosyalleşme ihtiyacı ve kültürel varlıklarını geliştirme ihtiyacı ile lüks yaşam ihtiyacı, (müzik eğitimi alma, spor, gezme, eğlenme, tiyatro ve sinema gibi faaliyetler ile ve teknolojik ürünlerin karşılanma derecesi) her ülkenin toplumsal yapısına göre çeşitlilik göstermekle birlikte, sayısal verilerin eksikliği nedeniyle bireylerin bu araçlara ulaşılabilirliğini ölçmek kolay olamamaktadır (Han ve Kaya 2013, s. 12).

2.4 Azgelişmiş Ülkelerin Özellikleri

Az gelişmiş ülkelerin özelliklerini tanımlamakta pek çok özelliğin birbirine bağlı olması nedeniyle sınıflama yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bu bölümde azgelişmiş ülkelerin ekonomik, sosyal ve yapısal özelliklerine değinilecektir.

2.4.1 Düşük milli gelir seviyesi

Daha önce de değinildiği üzere kişi başına milli gelir, bir ekonominin gelişmişliğini göstermekte oldukça yetersiz kalmaktadır. Ancak uluslararası kuruluşlar için temel ölçütlerin en başında kişi başı milli gelir yer almaktadır. Örneğin dünya bankası gelişmişliği azgelişmiş, gelişmekte olan ya da gelişmiş ülkeler olarak öncelikle kişi başı milli gelire göre sınıflandırmaktadır. Dünya bankası 2017 kişi başına düşen GSMH değerlerine göre gelişmişlik verileri şöyle özetlenmektedir.

- Düşük gelirli ekonomiler; kişi başına GSMH değeri 995 dolar veya daha az olan ülkelerdir.
- Alt orta gelirli ekonomiler; kişi başına düşen GSMH değeri 996 dolar ile 3.895 dolar arasında olan ülkelerdir.
- Üst orta gelirli ekonomiler; kişi başına düşen GSMH değeri 3,896 ile 12,055 dolar arasında olan ülkelerdir;
- Yüksek gelirli ekonomiler; kişi başına düşen 12.056 dolar veya daha fazla GSMH değerine sahip olan ülkelerdir. (WB-WDI,2018).

Bununla beraber Sahra altı Afrika'da kişi başı milli gelire göre en düşük gelir grubuna ait pek çok ülke bulunmaktadır. 2017 Dünya Bankası verilerine göre, Benin 800\$, Burkino Faso 610\$ Brundi 290\$, Çad 630\$, Orta Afrika Cumhuriyeti 390\$, Demokratik Congo 450\$, Etiyopya 740\$, Gambia 450\$, Gine 800\$, Gine Bisau 450\$, Liberya 380\$, Mali 770\$ Nijer 360\$, Rwanda 720\$ Siera Leone 510\$, Güney Sudan (2016) 390\$, Tanzania 910\$ Togo 610\$ gelir ile en düşük gelirli ülkeler arasında yer almışlardır (WB-WDI, 2018).

Gelişmişliği 1990'lı yıllarda kişi başı milli gelir ile ölçen Dünya Bankası, milli gelirin gelişmişlik farklarını göstermekte yetersiz kalması nedeniyle, nispi fakirlik, tarımın milli gelir içindeki payı, teknoloji, temel sosyal göstergeler, nüfus artışı, gelir bölüşümü, dış ticaret, bağımlılık ve ikili kültür gibi kriterleri

de bu skalaya ekleyerek, gelişmişlik farklarını sınıflandırmakta ve kalkınmayı bu ölçütlere göre değerlendirmektedir (Yaviloğlu 2002, s. 51).

2.4.2 Gelir dağılımı

Gelir dağılımı, bir ülkede belirli bir zaman içinde elde edilen gelirlerin, kişiler gruplar ve üretim faktörleri arasındaki paylaşımını ifade eder. Kişisel gelir ise, bir toplumu oluşturan bireyler ya da hane halkları arasındaki geliri temsil etmektedir. Uluslararası gelişmişlik farklarını ölçme de kullanılan kişi başı milli gelir, gelişmişliği ölçmede yetersiz kalmaktadır. Çünkü kişi başı milli gelir, halkın refah düzeyi ve gelir dağılımı hakkında yeterli bilgiyi sağlayamamaktadır (Bozdağ 2006, ss. 1-2). Bu nedenle Lorenz eğrisi grafiğinde GINI katsayı, gelir dağılımını ve eşitsizliği ölçmek üzere kullanılmaktadır.

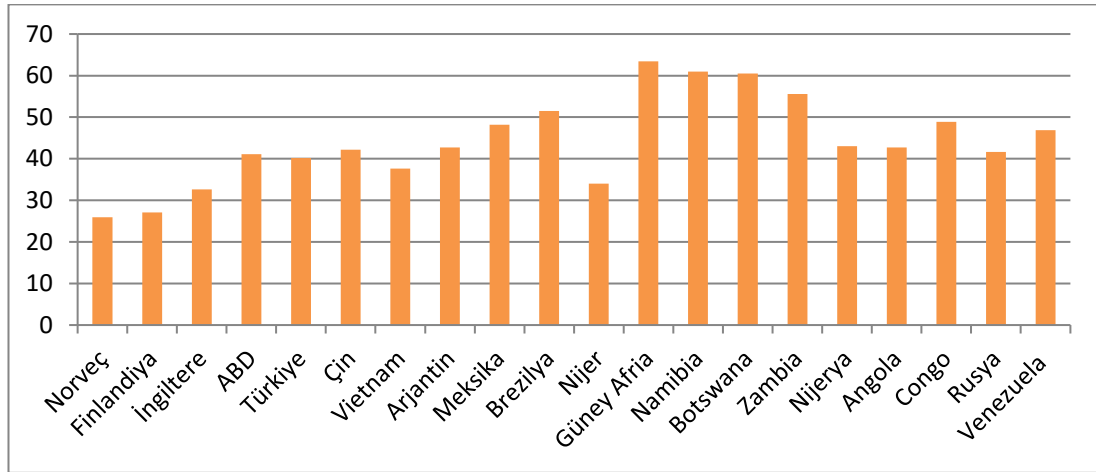
GINI katsayısı ile ölçülen gelir dağılımı, toplumu oluşturan gelir gruplarının eşit sayıda gruplara ayrılması ile hesaplanmaktadır. Örneğin yüz kişilik bir ülkenin gelir dağılımı hesaplaması, toplumun her bir %20'sini oluşturan gruba düşen ulusal gelir miktarının hane halklarına eşit dağılımı ile gelirin yüzde dağılımı karşılaştırılması sureti ile yapılmaktadır. Eğer gelir dağılımı ilgili ülke de eşitsiz ise, toplumun en az gelirli grubu toplam gelirin %20'sinden daha az pay alacaktır. Diğer bir ifadeyle en yüksek gelir grubu, toplam gelirin %20'sinden daha fazla pay alacaktır (Bozdağ 2006, ss. 2-3).

Gelir eşitsizliği, toplumu oluşturan bireyler arasında gelirin düzensiz ya da adaletsiz dağılımını ifade etmektedir. 2015 İnsani Gelişim Endeksi verilerine göre gelir eşitsizliği, endekste yer alan 3 kritere göre GINI katsayısı baz alınarak hesaplamakta ve ülkelerin eşitsizlik verilerini 0 ila 1 arasında bir değere göre sınıflandırılmaktadır (HDI technical note, 2016). Ancak GINI katsayısı oransal anlamda 0-100 arasında bir değer almaktadır. Şekil 2.6'da bazı ülkelerin GINI katsayıları verilmiştir.

Örneğin Norveç'in GINI katsayısı 25,9, Finlandiya'nın 27,1'dir ve bu ülkelerin eşitsizlik verisi düşük düzeydedir, diğer bir ifadeyle gelir dağılımı daha adaletlidir. Ancak ABD ve Türkiye'nin GINI katsayısı Norveç ve Finlandiya göre, 41,1 ve 40,2 olarak gerçekleşmiştir ve gelir eşitsizliği bu ülkelerde biraz daha yüksek olarak görünmektedir.

Gelir eşitsizliği, genel olarak az gelişmiş ülkelerde yüksek düzeyde seyretmektedir. Şekil 2.6'ya göre en büyük gelir eşitsizliği, GINI katsayısına göre Sahra altı Afrika'nın 5 ülkesinde sırasıyla, Güney Afrika 63,4, Namibia 61, Botswana 60,5 ve Zambia 55,6 ve Congo 48,9 ile yüksek oranda görülürken, gelir eşitsizliğinin biraz daha düşük seviyede olduğu diğer Sahra ülkeleri Nijerya 43, Angola 42,7 olarak kaydedilmiştir.

Bununla birlikte Latin Amerika ülkesi Brezilya, 51,5'lik GINI katsayısı ile gelir eşitsizliğinin büyük olduğu ülkelerden biridir. Bu ülkelerin çoğu doğal kaynak zenginliğine sahip ülkelerdir. Gelir eşitsizliği çoğunlukla az gelişmiş ülkelerle özdeşleştirilmekte ve gelişmiş ülkelerde gelir dağılımının daha adaletli olacağı düşünülmektedir. Ancak Şekil 2.6'da 2015 İnsani Gelişim Endeksine göre (HDI) yüksek insani grubunda yer alan ABD (41,1)'nin gelir dağılımı, gelişmiş olmalarına rağmen dengesiz olarak görülmektedir. Bununla birlikte az gelişmiş olmasına rağmen Sahra ülkesi Nijer, 34,0 olan GINI katsayısı ile gelir dağılımı adaletinde İngiltere'ye yaklaşmış görünmektedir (HDI 2016, s. 206).

Şekil 2.6: GINI Katsayısı Eşitsizlik Verileri

Kaynak, UNDP, Human Development Index, 2016

Bununla birlikte gelir dağılımındaki adaletsizlik, ülkelerin kalkınma derecesi hakkında bazı ipuçları verebilmektedir. Örneğin 20'şer kişilik A ve B ülkelerinde kişi başı milli gelirin 2 bin \$ olduğu düşünülürse, $2.000 \times 20 = 40.000$ \$ GSYH elde edilecektir. Ancak A ülkesinde 1 kişinin geliri 21 bin dolar iken geriye kalan 19 kişinin geliri 1.000 dolar olmaktadır. Bu hesaba göre A ülkesinde yüksek bir gelir eşitsizliği bulunmakta ve halkın yaşam standardı en yüksek gelirli kişiye göre oldukça düşük kalmaktadır. B ülkesi yaklaşımımızda

1 kişinin geliri 4.850 iken geriye kalan 19 kişiye düşen her bir gelir 1.850 olarak düşünülürse, böyle bir durumda o ülkede gelir dağılımının adaletli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır (Chang 2016, s. 203).

Diğer taraftan, bazı ülkelerde ithal ikameci endüstrinin geliştirilmesi esnasında kırsal-kentsel alanlardaki üretim farklılığı, gelirlerin büyük ölçüde kentsel elitlerde toplanmasını sağlamaktadır. Bunun yanında kentsel elitlerin gelirden yüksek pay alması, gelir esnekliği yüksek, lüks ürünlere olan talebi artırmaktadır. Bunu önlemek üzere ithal ikameci ürünlerin ülkede üretilmesi, kentsel-kırsal alanlarda yapılan endüstri faaliyetleri, ücret farklılığı yaratırken, yüksek gelir eşitsizliğini de beraberinde getirmektedir (Parasız 2005, ss. 122-123). Dolayısı ile bir ülkede gelir bölüşümü adaletsiz olduğunda kırsal kesimin milli geliri ve yaşam standardı düşerken, gelir bölüşümü adaletli olduğunda, milli gelire göre yaşam standartları yükselmekte, bununla birlikte tasarruf hacmi, yatırımlar ve sermaye birikimi de bu ölçüde artış göstermektedir.

2.4.3 Tüketim harcamalarında gıda ürünlerinin yüksek payı

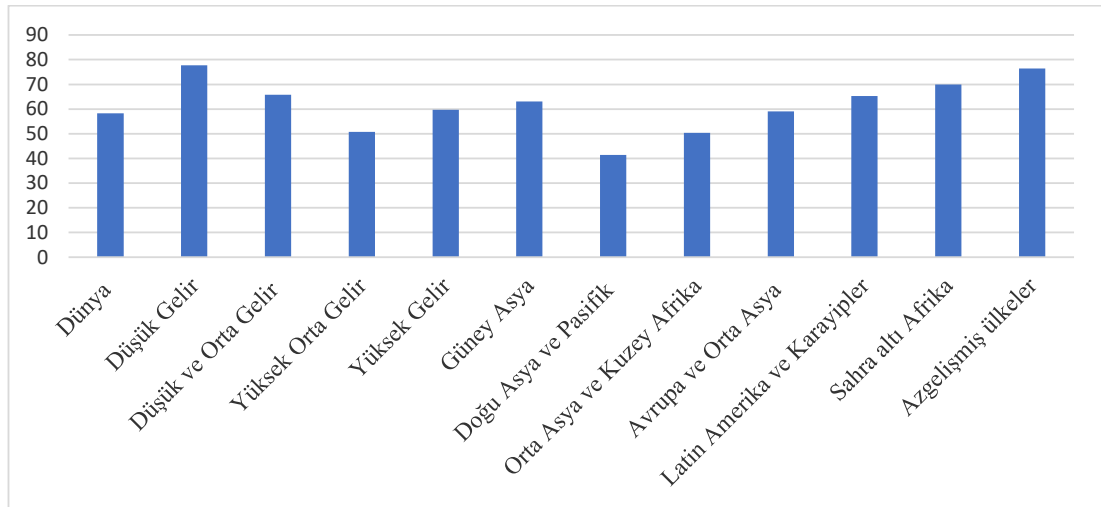
Az gelişmiş ülkelerin sorunlarından biri de tüketim harcamalarına çok yüksek bir pay ayrılmasıdır. Düşük gelirli az gelişmiş ülkelerin tasarruf etmesi, halkın yaşamını sürdürebilmesi için temel gıdalara yüksek oranda bir pay ayrılması nedeniyle oldukça zor görünmektedir. Az gelişmiş bir ülkenin kalkınması ise, diğer kalkınma faktörleri ile birlikte halkın tasarruf etmesine ve sermaye birikiminin gerçekleştirilmesine de bağlı olmaktadır. Çünkü sermaye birikimi, sanayi ve teknolojinin gelişimi için gerekli yatırımların yapılmasını sağlamak üzere oldukça önemlidir. Ancak az gelişmiş ülkelerin tasarruf etmesi bu açıdan bakıldığında bir kısır döngüye neden olmaktadır (Yaviloğlu (2002, s. 53). Öte yandan az gelişmiş ülkelerdeki kişi başı milli gelirin düşük olması tasarruf oranları negatif etkilemektedir. Bu nedenle bu ülkelerde tüketim seviyeleri gelişmiş ülkelere göre daha yüksek düzeyde olmaktadır (Monjazez, Sadeghi ve Oladi 2014, s. 909).

World Bank raporuna göre gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerdeki 4.5 milyara yakın düşük gelirli kişi, yılda toplam 5 trilyon dolar harcama yapmaktadır. Veriler düşük gelirli bölgelerin, orta ve yüksek gelirli bölgelerin toplamından daha fazla harcadığını göstermektedir. Düşük gelirli ülkeler,

yiyecek ve içecekler yolda yaklaşık 2.3 trilyon dolar harcamaktadır (World Bank consumption market, 2017).

Bu rakam, düşük gelirli ülkelerde tasarruf eğiliminin düşük olduğunu, bunun ötesinde zorunluluk nedeniyle tasarruf edilemediğini göstermektedir. Bununla birlikte az gelişmiş ülkelerin dışa açılmaları nedeniyle gümrük tarife ve kotaların kaldırılması, ülke içinde üretilen ürünlerin, dış ülkelere daha ucuza mal edilmesi nedeniyle yerli üretimi azaltırken, fiyatı düşen ürünlerin tüketim eğilimini daha fazla artırmaktadır. Bu durum yerli üretimin sınırlandırılması nedeniyle istihdam düzeylerinin ve milli gelirin düşmesine neden olmaktadır (Karagül 2014, s. 28).

Öte yandan gelir dağılımındaki adaletsizlik, düşük gelirli ülkelerde daha yüksek gıda tüketimine neden olmaktadır. Şekil 2.7’de dünya hane halkı tüketim eğilimi gösterilmektedir. Düşük gelirli ve az gelişmiş ülkelerin GSYH içindeki tüketim harcaması sırayla, 77,7 ve 76,4 olarak çok yüksek bir düzeyde gerçekleştiği görülmektedir. Sözü edilen grupların bu durumda tasarruf etmesi oldukça zor görünmektedir.

Şekil 2.7: Hane Halkı Tüketim Harcamalarının GSYH İçindeki Payı (%) 2015

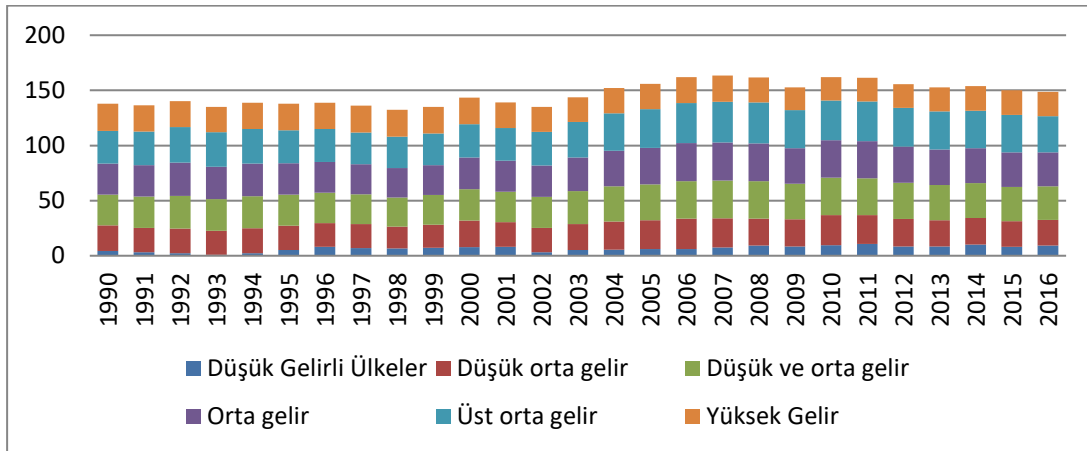
Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2015)

2.4.4 Tasarruf, sermaye birikimi ve yatırım yetersizliği

Bir ülkenin fiziki sermaye birikimi (sanayi ekipmanları, fabrika, donanım, ulaşım araçları), üretimin çoğaltılmasında ve kalkınmanın gerçekleştirilmesinde büyük bir paya sahiptir (Günsoy ve Özsoy, 2013 s. 16). Sabit sermayenin

birikimi ise ancak yeterli tasarruflar ile mümkün olabilmektedir. Bir ülkedeki yüksek tasarruf oranları, üretim verimliliği üzerinde önemli etkilere sahiptir ve sermaye birikimi ve yatırımların gerçekleşmesine imkan sağlamaktadır (Monjazez, Sadeghi ve Oladi 2014, s. 914). Bir ülkenin ekonomik büyüklüğü ise tasarruf oranları, sermaye birikimi ve yatırımları ile değerlendirilmektedir. Diğer bir ifadeyle, sermaye birikimi ve yatırımlar, ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Bunun yanında sermaye ve yatırımlar, bir ülkenin iş bölümü ve uzmanlaşmasında önemli bir pay sahibidir ve işgücü ve üretim verimliliğinin artmasını sağlarken, aynı zamanda GSYH'nın da artışını sağlamaktadır (Jagadeesh 2015, s. 10).

Diğer taraftan yapılan analizler, tasarrufların yüksek olduğu ülkelerde ekonomik büyümenin de arttığına dikkati çekmektedir. Dolayısıyla bir ülkenin ekonomik büyüklüğü ve iktisadi kalkınması, ekonomik yönden değerlendirildiğinde, tasarruf oranlarına bağlı olarak da değiştiğini göstermektedir. Şekil 2.8 verileri, az gelişmiş olarak tanımlanan düşük gelirli ülkeler ile gelir grupları arasındaki farkı göstermektedir.

Şekil 2.8: Tasarruf Oranlarının GSYH İçindeki Payı (%) 1990-2016

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

Tasarruf oranları gelir gruplarına göre 2016 yılında yüksek gelir gurubunda 22,1 üst orta gelir, orta gelir, düşük orta gelir ve düşük ve orta gelir gruplarında yaklaşık olarak %30 iken, yüksek gelir grubunda %22 ve düşük gelir gurubunda ise %9 olarak gerçekleşmiştir. Düşük gelirli ülkelerde tasarrufların yetersizliği, temel hizmetlerin ve altyapının geliştirilmesi için yeterli görünmemektedir. Bir ülkenin kalkınabilmesi ve gelişebilmesi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapıların

değişmesini gerektirdiği gibi, siyasi ve politik yapıların da değişmesini gerektirmektedir. Siyasi yapıların olumlu yönde değişimi, ülkenin potansiyel kaynaklarını halkın refahını sağlayacak şekilde kullanılabilmesini sağlamaktadır.

Dolayısı ile bir ülkede halkın refah bir yaşam içinde olması, siyasi yapılara bağlı olduğu gibi, tasarrufların oluşumuna da bağlıdır. Buna ek olarak bir ülkede tasarruf oluşumu, aynı zamanda gelir eşitliğine bağlı olarak değişim göstermektedir. Adil bir gelir dağılımı olmayan ülkelerde tasarruf gelişimi, gelir eşitliğine sahip ülkeler ve Şekil 2.8 verilerine göre çok daha düşük seviyededir. Öte yandan kalkınmanın anahtarı sayılan tasarrufların yetersizliği, bir ülkede sermaye birikiminin oluşmasına ve yatırımlarında gerçekleşmesine engel olmakla birlikte, azgelişmiş ülkelerin gelişimini yavaşlatan bir unsur olarak görülmektedir. Jagadeesh'e göre tasarrufların yetersiz kaldığı azgelişmiş ülkelerde ve özellikle Sahra altı Afrika ülkelerinde ekonomik kalkınma ve sermaye donanımı, bu sebeplere bağlı olarak oldukça düşük düzeyde seyretmektedir (Jagadeesh 2015, s. 10). Diğer bir ifadeyle sermaye açığı ve yatırımların düşüklüğü, iktisadi gelişimi önemli ölçüde negatif etkilemektedir (Monjazez, Sadeghi ve Oladi 2014, s. 913).

Öte yandan kalkınmanın gerçekleştirilmesi için tasarruf ediniminin önemine değinen kısır döngü kuramı tezini öne süren Nurkse'ye göre azgelişmiş ülkeler fakirdir. Çünkü GSMH düşüktür bu nedenle de tasarruf oranları düşüktür. Tasarrufların düşük olması üretim verimliliğini düşürmektedir. Emek başına üretimin düşük olmasının temel nedeni ise, tasarrufların düşük olmasıdır. Azgelişmiş ülkelerde tasarruf yokluğu, sermaye birikimi (Parasız 2005, s. 19) ile üretim faaliyetlerinin ve ekonomik büyüme oranlarının artışı sağlayacak yatırımların gerçekleşmesine engel olurken, yatırım eksikliği milli gelirin azalmasına yol açmaktadır. Dolayısı ile bu bir tasarruf paradoksudur ve azgelişmiş ülkelerde sermaye birikiminin gerçekleşmesini engelleyen olgular, bir kısır döngüye neden olduğu için azgelişmiş ülkelerin kalkınmasına engel olmaktadır (Yaviloğlu 2002, s. 53; Sabır 2010, s. 6).

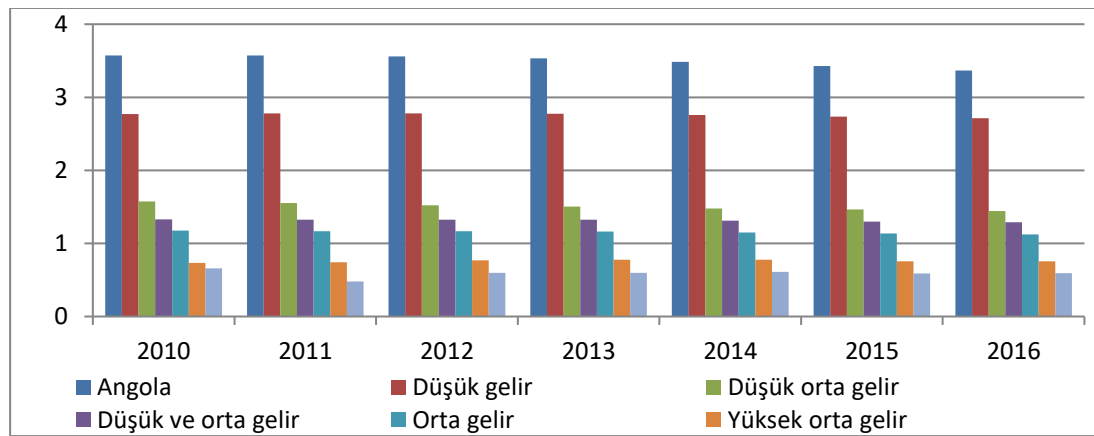
Fikret Başkaya ise, Paul Baran'nın, azgelişmiş ülkelerde tasarruf ve yatırım eksikliğini, sosyo-ekonomik ortamın yokluğuna bağladığını belirtmektedir. Bununla beraber, azgelişmiş ülkelerde tasarruf yokluğunun bir nedeninin de

kurumsal kalitenin zayıflığı olduğu belirtilirken, az gelişmiş ülkelerin sömürülmesinin, üretimin azalmasına neden olacağı iddia edilmektedir. Bunun nedeni olarak da az gelişmiş ülkelerde sermaye birikimi ve yatırım yapılacak alanlardaki ihracat sektörlerinin denetiminin, çoğunlukla yabancı şirketlerin elinde olduğunu ve elde edilen gelirlerin ise, bir kısmının merkeze transfer olması ve bir kısmının da lüks ürünlere harcanmasının, tasarruf ve yatırım açıklığına neden olabileceği ifade edilmiştir (Başkaya 2000, ss. 80-81).

Buna ek olarak, az gelişmiş ülkelerde istihdamın tarım sektöründe toplanması ve geleneksel üretim yapısı, üretimin verimsizleşmesine neden olmaktadır. Diğer bir deyişle, çalışanların tüketiceği kadar üretim yapması ve tarım sektöründeki ücretlerin düşük olması, tasarruf edilmesine engel olmaktadır (Parasız 2005, s. 22).

2.4.5 Hızlı nüfus artışı

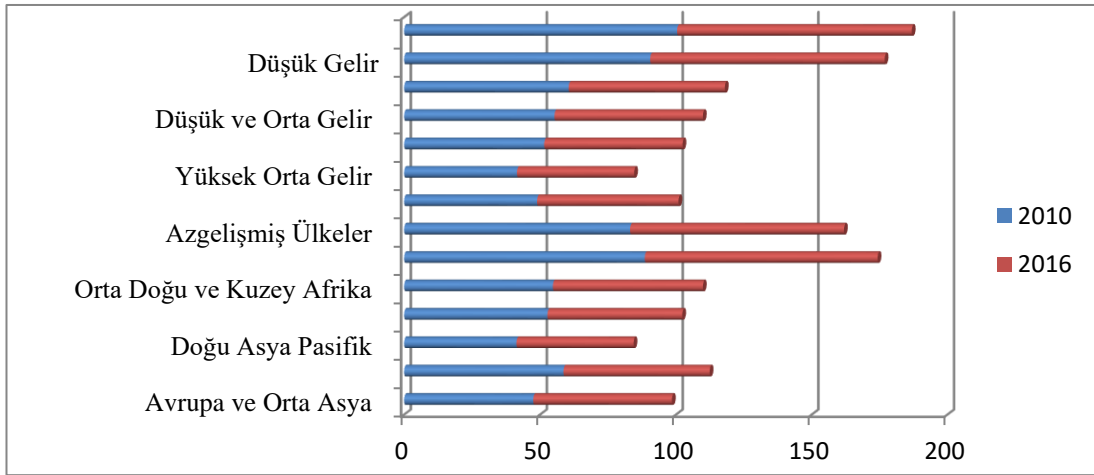
Az gelişmiş ülkelerde (AGÜ) doğurganlık oranlarının yüksekliği, nüfusun hızla artmasına neden olmaktadır. Hızlı nüfus artışı genel olarak Afrika bölgesinde daha yoğun olarak görülmektedir. Afrika Kalkınma Bankası'nın yaptığı tahminlerine göre 2010 yılında 1 milyar olan Afrika nüfusunun 2030 yılında 1,6 milyar olması beklenmektedir. Bu sayı, dünya nüfusunun %19'una denk gelmektedir (AFDB 2012, s. 1). Genel olarak Afrika'da nüfus artış hızı, diğer bölgelere göre daha yüksektir. Şekil 2.9 verilerinde görüldüğü gibi, düşük gelirli ülkeler grubu ile Angola'nın nüfus artış hızı, diğer gelir gruplarına göre oldukça yüksek kalmaktadır.

Şekil 2.9: Nüfus Artış Hızı 2010-2016

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2017)

Dolayısı ile Angola ve düşük gelirli ülkeler grubunun Afrika bölgesinde olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu bölgelerdeki hızlı nüfus artışlarına paralel temel hizmetlerin aynı seviyede artmaması, halkın bu hizmetlere erişimini de sınırlandırmaktadır. Bununla birlikte yetersiz sağlık, eğitim ve barınma olanakları ile yetersiz beslenme, genel olarak az gelişmiş ülkelerin en temel sorunları olarak görülmekte ve halen güncelliğini korumaktadır (Han ve Kaya 2013, s. 20). Az gelişmiş ülkelerde hızlı nüfus artışlarının bir negatif etkisi de bağımlılık oranlarıdır. Şekil 2.10'de çalışma çağındaki nüfusun %'si olarak alınan bağımlılık oranları gösterilmektedir. Şekil 2.10 verilerine göre Angola'nın bağımlılık oranları 2010 ve 2016 yıllarında sırasıyla %100 ve %86,5 olarak gerçekleşirken, genel olarak Sahra altı Afrika, az gelişmiş ülkeler ve düşük gelir grubundaki ülkelerin yaş bağımlılık oranları, diğer grup ve bölgelere nazaran oldukça yüksek seyretmektedir.

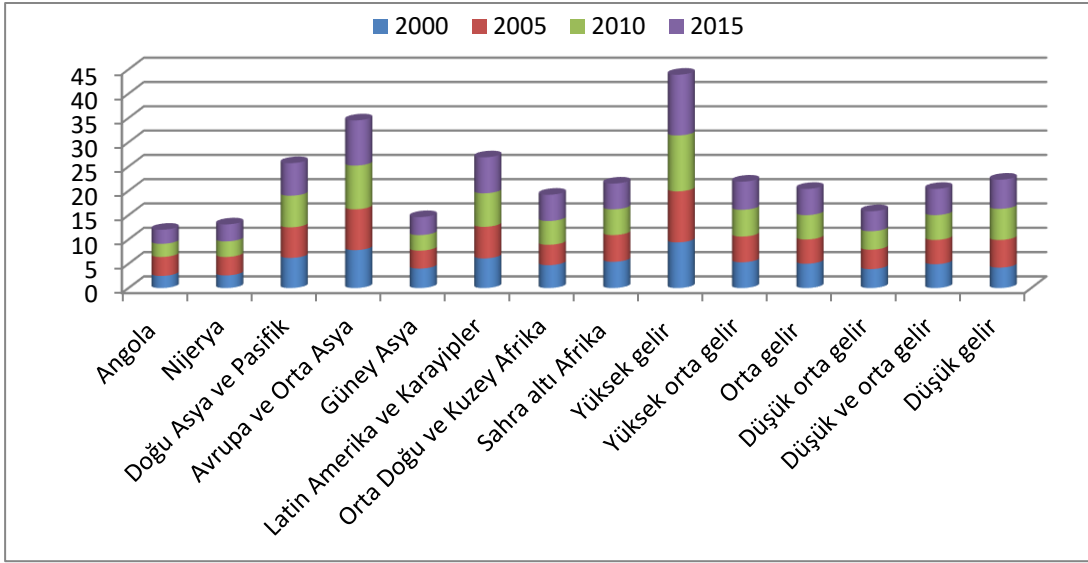
Şekil 2.10: Yaş Bağımlılık Oranları (çalışma çağındaki nüfusun %'si) 2010-2016

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

Dolayısı ile bir ülkedeki yaş bağımlılık oranları ne kadar yüksek ise, devletin temel hizmetlere yatırımının da aynı oranda artmasını gerektirmektedir. Ancak az gelişmiş ülkelerde (AGÜ) altyapı eksikliğine bağlı olarak özellikle sağlık sisteminin yetersiz kalması, halkın yetersiz hizmet nedeniyle çeşitli bulaşıcı hastalıklara sıklıkla yakalanmasına ve bazı hallerde de yaşamını yitirmesine neden olmaktadır. Çünkü az gelişmiş ülkelerde bireylerin tedavisini gerçekleştirecek aşı, ilaç ve ekipman gibi bir hastanede olması gereken temel sağlık kitleri yetersizdir. Bu nedenle Afrika ülkelerinde (son yıllarda bebek ölüm oranlarında bir gerileme gözlense de), bebek ölümleri sıkça

yaşanmaktadır. Özellikle Sahra altı Afrika ülkelerinde bebek ölümleri daha sık görülmektedir. Birleşmiş milletler 2017 yılı verilerine göre Angola, Nijerya ve Siere Leone’de her 1.000 canlı doğumda bebek ölümü sırasıyla, 61, 70 ve 86 olarak görülürken, her 1000 canlı doğumda 5 yaş altı ölüm oranları ise sırasıyla, 101, 122 ve 134 olarak gerçekleşmiştir. Bebek ölümlerinin az gelişmiş ülkelerde sıkça görülmesi, bu bölgelerde temel hizmetlerin yetersizliğini açıkça göstermektedir (United Nation 2017, ss. 11-12).

Az gelişmiş ülkelerde temel hizmetlerin gelişebilmesi ise bu alanlara yeterince fon ayrılmasına ve yatırım yapılmasına bağlıdır. Şekil 2.11’de görüldüğü üzere yüksek gelirli ülkelerin sağlık harcamaları, düşük gelir, düşük orta gelirli ülkeler ile diğer bölgelere kıyasla iki katı daha yüksek olarak gerçekleşmiştir. Ancak Angola ve Nijerya gibi iki petrol zengini ülkenin sağlık harcamaları ise, düşük gelirli ülkelerin dahi altında kalmıştır.

Şekil 2.11: Toplam Sağlık Harcamaları 2000-2015 (GSYH'nın %'si)

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018)

Yatırımlarının az gelişmiş ülkelerde ve kaynak zengini ülkelerde düşük olması, ekonomik kalkınma için oldukça önemli olan işgücünün yeterince sağlıklı olmasını engellerken, aynı zamanda üretim verimliliğinin düşmesine de neden olmaktadır. İşgücünün sürdürülebilir bir sağlığa kavuşabilmesi ve verimli olabilmesi ise, altyapı yatırımlarının bireylerin gelişimini sağlayacak şekilde düzenlenmesini gerektirmektedir.

Buna ek olarak az gelişmiş ülkelerde hızlı nüfus artışı, kırsaldan, kente göçü hızlandırmaktadır. Dolayısı ile bir ülkede kontrol edilemeyen nüfus artış hızı, kırsal alanlarda işsizliğin yoğunlaşması nedeniyle, kır halkının kentlere göç etmesine neden olurken, kentsel nüfusun da bu bağlamda artışını hızlandırmaktadır. Kentlerdeki nüfusun hızla artması, arazi gereksinimi ile birlikte altyapı ve temel hizmetlerin de gerçekleştirilmesini gerektirmektedir. Ancak az gelişmiş ülkelerde (AGÜ) kırsaldan kente göç eden halkın (AFDB 2012, s. 6), kent alanlarında çarpık bir yapılaşmanın içine girmesi, altyapısı tamamlanmamış kent yapısının bozulmasına ve buna bağlı olarak halkın yaşam kalitesinin düşmesine neden olmaktadır. Kentsel nüfusun artışına bağlı olarak işsizlik oranları da bu bağlamda artış göstermektedir. İşsizliğin artması ise, kentte yoksulların çoğalmasına neden olmaktadır.

Hızlı nüfus artışının bir başka olumsuzluğu da ekonomik büyüme üzerinde gerçekleşmektedir. Yüksek doğurganlık oranları nedeniyle az gelişmiş ülkelerde ve özellikle Afrika ülkelerinde çocuk nüfusu, toplam nüfusun %19'unu oluşturmaktadır. Çalışma çağına olmayan nüfusun bu kesimi, yalnızca tüketme eğilimindedir. Çünkü çalışma hayatına katılmayan nüfusun gıda ihtiyaçları, aile de çalışan bireyler tarafından, sağlık giderleri ise devlet tarafından karşılanmaktadır ve bu durum çocuk nüfus yoğunluğu nedeniyle az gelişmiş ülkelerde tasarruflarının yetersiz ve tüketimin yüksek olmasına neden olmaktadır. Nüfusun hızlı artışı, ekonomik büyümeyi ve sürdürülebilir kalkınmayı olumsuz etkilemekte ve kalkınmanın önünde engellere neden olmaktadır (Guga ve diğ. 2015, s. 369; AFDB 2012, s. 7; Ali ve diğ. 2015, ss. 252-253).

Buna ek olarak hızlı nüfus artışının ekonomik büyüme üzerindeki bu olumsuz etkisinin, gelir dağılımı ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Az gelişmiş ülkelerde nüfus artışının yanında gelir eşitsizliğinin yüksek olması, ekonomik büyüme ile birlikte, kişi başı milli gelirlerin de düşmesine neden olmaktadır. Dolayısı ile hızlı nüfus artışı az gelişmiş ülkelerde yoksulluğu da beraberinde getirmektedir. Bunun bir sonucu olarak tasarrufların ve yatırımların düşük olması, hızlı nüfus artışı olan ülkeler de temel hizmetlere erişimi sınırlarken, temel gıdalara olan ihtiyacı artırmakta ve kalkınmayı olumsuz etkilemektedir (Cincotta ve Engelman 1997, s. 4-5). Buna ek olarak düşük nüfus artışı, diğer

bir deyişle doğurganlığın azalması, çocuk sağlığını olumlu etkilerken, beslenmenin ve eğitimin de yeterli ve kaliteli seviyelere yükselmesine olumlu katkıları bulunmaktadır. Bu anlamda sağlığın ve eğitimin geliştirilmesi, kalkınmanın gerçekleştirilmesinde etkili olan beşeri sermayenin de gelişmesini sağlamaktadır (Guga ve diğ. 2015, s. 369).

2.4.6 Yoksulluk ve işsizlik oranları

Çoğu azgelişmiş ülkede kadın ve erkek genç işsiz oranı (15-24 yaş arası) diğer gruplara göre çok daha yüksek oranda seyretmektedir. Azgelişmiş ülkelerde çalışanların çoğunluğu, sosyal güvenliğin olmadığı düşük ücretli kayıt dışı sektörlerde çalışmaktadır. Bu nedenle düşük ücretli güvencesiz işler, azgelişmiş ülkelerde çalışan nüfusu tehdit eden bir durum olmaktadır. Nüfus artışları, her ülkenin sosyo-ekonomik kalkınması üzerinde önemli bir değışkendir. Azgelişmiş ülkelerde hızlı nüfus artışları hem kalkınmayı hem de yoksul insanları daha fazla etkilemektedir.

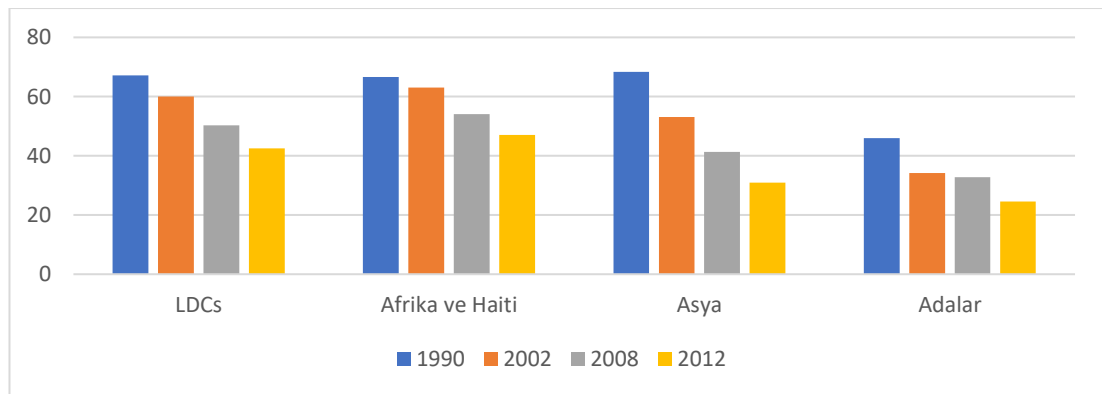
Bu ülkelerde günlük 1,25 dolar ya da altında bir tutarla yaşamaya çalışan aşırı yoksul insan sayısı, son yıllarda azalış göstermişse de hızlı nüfus artışlarının yarattığı baskı, bu sayının artmasına neden olmaktadır. Günlük 1,25 veya 2 dolar kazancı olan kişiler ise ailesine bakabilecek düzeyde olmadığından bu kişiler fakirlikten kurtulamamaktadır (Kaynak 2014, ss. 14-16). Hızlı nüfus artışının yaşandığı azgelişmiş ülkelerde halkın çoğunluğunun 1,25 dolarla geçindiğı göz önüne alındığında yeterli ve kaliteli beslenmenin sağlanamaması ile birlikte, yoksul ve aşırı yoksul sayısının artışı, bu ülkelerde daha da endişe verici boyutlara ulaşacağını göstermektedir. Dünya Bankası, 2016 Yoksulluk Bülteni 2013 yılı fakir sayıları Çizelge 2.3'de görülmektedir (WB-WDI 2016).

Çizelge 2.3: Dünya ve Bölgesel Yoksulluk Tahminleri, (1,90 doların altında yaşayan nüfus sayısı 2013)

Bölgeler	Aşırı Yoksul Sayısı (Milyon)
Batı Avrupa ve Orta Asya	10
Latin Amerika ve Karayipler	34
Güney Asya	309
Sahra altı Afrika	389
Doğu Asya ve Pasifik	147
Dünya	889

Kaynak: World Bank 2016:2 2013 yılı düzeltilmiş yoksulluk verileri, 2011 yılında günlük 1.90 dolarlık satın alma gücü paritesi (SGP) yoksulluk sınırı kullanılarak ölçülmektedir.

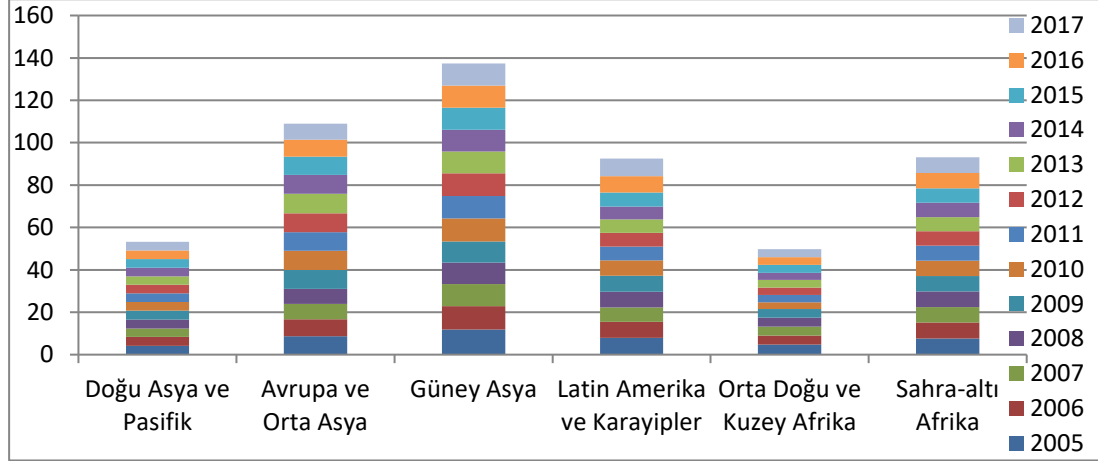
Çizelge 2.3 verilerine göre en yüksek yoksulluk oranı 389 milyon ile Sahra altı Afrika’da görülürken, en düşük yoksul oranı 10 milyon kişi ile Batı Avrupa ve Orta Asya da görülmektedir. Aşırı nüfus ve doğurganlık oranları, Afrika ülkelerinde yoksulluğun daha fazla yükselmesine neden olmaktadır. Tablo 3’e ek olarak, şekil 2.12’de, günde 1.90 dolardan daha az bir gelire yaşayan nüfusun, toplam nüfus içindeki % payı, Dünya Bankası 1990-2012 yılları arasındaki verileri baz alınarak verilmiştir. Şekil 2.12 verileri, az gelişmiş ülkelerde yoksulluk oranlarının 1990 yılında en yüksek seviyede gösterirken, 2012 yılında tüm az gelişmiş ülkelerde 1.90 dolar ve daha az bir tutar ile yaşayan nüfusun, toplam nüfusun içindeki payının düştüğünü göstermekle birlikte %47,1 oranı ile en yüksek yoksulluk oranının yine Afrika’da olduğu görülmektedir (UNDP 2016, s. 22).

Şekil 2.12: Az gelişmiş Ülkelerde Yoksulluk Oranları (%) 1990-2012

Kaynak: AFD ve UNDP 2016, s. 22

İşsizlik ve yoksulluk, az gelişmiş ülkelerde genel olarak birlikte görülmektedir. Şekil 2.13’de Avrupa ve Orta Asya dahil olmak üzere tüm bölgelerde genel olarak işsizlik oranları dalgalı bir seyir izlese de 2017 yılına kadar çarpıcı bir düşüş görülmemiştir. Tüm bölgelerde son yıllarda işsizlik artmış olarak görünmektedir.

Şekil 2.13: İşsizlik Oranları ILO Tahminleri (%) 2005-2017

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

Özellikle az gelişmiş olarak nitelenen Güney Asya ve Sahra altı Afrika’da işsizlik oranları son iki yılda daha da artış göstermiştir (WB-WDI, 2018). UNTACD raporuna göre, 2010 yılında genç işgücü sayısının (15-24 yaş arası) 168 milyon olduğu az gelişmiş ülkelerde bu oranın, 2050 yılında 131,7 milyon artışla 300 milyona yükselmesi beklenmektedir. Çalışma yaşına gelmiş genç nüfusun her yıl 15,7 milyon artacağı tahmin edilen az gelişmiş ülkelerde de kişi başı milli gelirin düşük olması da bu ülkelerde halkın tasarruf etmesini mümkün kılmamaktadır (Untacd 2013, s. IV).

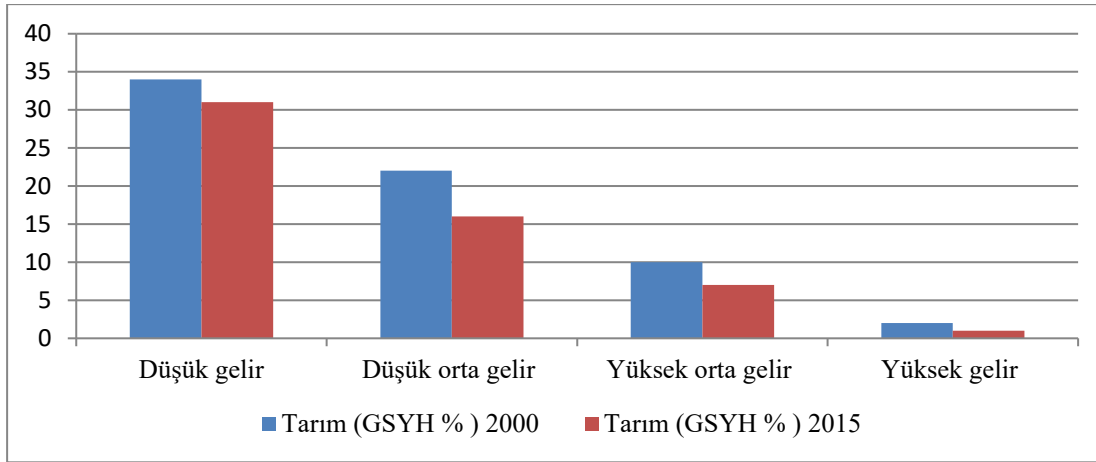
Diğer taraftan hızlı nüfus artışına karşılık yatırımların bu oranda artmaması, az gelişmiş ülkelerde yeterli istihdam yaratılmasına imkan vermemektedir. Eğitim yetersizliği ve niteliksiz işgücü ise, üretimin geleneksel yöntemlerle yapılmasına ve üretim verimliliğinin de düşmesine neden olmaktadır (Taban ve Kar 2016, s. 24). Öte yandan tarım kesiminde gizli işsizlik oranlarının yüksekliği, kırsal nüfusun kente göç etmesine neden olmaktadır. Ancak kentsel alanlardaki genç nüfus artışından doğan işgücü talebini karşılayamayan sanayi kesimi, kırsal işgücünün hizmetler sektöründe yığılmasına neden olmaktadır. Dolayısı ile nüfus artışına paralel iş olanaklarının artırılmaması, kentsel

nüfusunun işsiz kalmasına neden olmakta ve genç işgücü ya sağlıksız işlerde çalışmak zorunda kalmakta ya da işsizliğe mahkum olmaktadır. Bu bağlamda azgelişmiş ülkelerde işsizlik ve istihdam sorunları, kalkınmayı olumsuz şekilde etkilemeye devam etmektedir (UNCTAD 2013, s. 4; Rivero 2001, ss. 81-82).

2.4.7 Tarım sektörünün hakimiyeti

Azgelişmiş ülkelerde tarımsal üretim, sanayi sektörüne göre daha yoğunluktadır. Tarımsal üretim, kalkınmanın ilk aşamalarında GSYH ve kalkınma üzerinde pozitif bir etkiye sahip olmaktadır. Diğer taraftan tarımsal üretim, sanayi kesimine gıda ve hammadde temin etmektedir. Sanayi alanındaki reel ücretlerin gıda fiyatlarına bağlı olması, azgelişmiş ülkelerde sanayi sektörünün gelişimini doğrudan, hammadde ve gıda ürünlerinin düşük fiyatlı olmasına bağlamaktadır (Parasız 2005, s. 127).

Dolayısı ile bir ülkenin hammadde kaynakları ve gıda fiyatlarının düşük düzeyde seyretmesi, kalkınmanın temel bileşenlerinden biri olmaktadır. Diğer taraftan tarımsal ürünlerin ihraç edilmesi azgelişmiş ülkelere döviz girişi sağlarken, kalkınma üzerinde önemli bir role sahip olan sanayi sektörünün gelişimine de bu ölçüde destek olmaktadır. Aynı zamanda tarımsal verimlilikten doğan işgücü fazlasının da sanayi sektöründe yani kentsel alanlarda istihdam edilmesine olanak vermektedir (Kaynak 2014, ss. 21-22). Bununla birlikte azgelişmiş ülkelerde aşırı nüfus artışı ve asgari düzeydeki geçim sorunu, bu ülkelerin gıda ürünlerine olan talebi artırmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, azgelişmiş ülkelerde gıda talebinin gelir esnekliği, gelişmiş ülkelere (GÜ) göre daha yüksektir. Bu nedenle gıda ürünlerinde yaşanan bir artış, AGÜ'ler üzerinde büyük ekonomik sorunlara neden olmaktadır (Parasız 2005, ss. 127-128).

Şekil 2.14: Tarımın GSYH İçindeki Payı (%) 2000-2015

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2015

Şekil 2.14 verilere göre düşük gelirli AGÜ’lerde tarımın GSYH içindeki payı yüksek gelirli ülkelere göre yüksek görünmektedir. AGÜ’lerde tarımın GSYH ve ihracat içinde ki yüksek payı, tarımsal alanların yeterince verimli şekilde kullanılmadığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, üretimin optimum üretim düzeyinden düşük kalması, ekonomik büyüme ve kişi başı milli gelir üzerinde olumsuz bir etkiye neden olmaktadır (Han ve Kaya 2013, s. 15). Tarımsal alanların verimli kullanımı yalnızca teknolojiye bağlı değildir. Doğa şartlarına, toprağın büyüklüğüne ve kalitesine de büyük ölçüde bağımlılık gösteren tarımsal üretim, ani iklimsel değişikliklerde ürünün verimsizleşmesine neden olabilmektedir. Buna ek olarak zaman faktörü de ürün verimi bakımından belirleyici bir rol oynamaktadır. Chang (2016)’ın ifade ettiği gibi, hiçbir teknoloji 6 ayda yetişen buğdayı 6 dakikada yetiştirmenin yolunu bulamamıştır.

Öte yandan tarımsal alanlardaki üretim hacminin teknolojik gerilik nedeniyle kısıtlı olması, tarımda işgücü fazlalığına neden olmaktadır. Tarım sektöründeki bu işgücü fazlalığının diğer sektörlerde yetersiz yatırımlar nedeniyle istihdam sağlayamaması, tarım sektöründe işgücü patlamasına neden olmaktadır. Azgelişmiş ülkelerdeki nitelsiz tarımsal işgücünün fazlalığı, verimliliği ve işgücü ücretlerini düşürmektedir (Han ve Kaya 2013, s. 15). Çünkü geleneksel tarım sektöründe iş bölümü ve uzmanlaşma yoktur ve üretim verimliliği de düşük düzeydedir (Akalin 2014, s. 36). Bununla birlikte, faktör piyasasına göre bir işgücünün verimliliğine oranla ürettiği ürünün miktarı ve katma değeri de

bireyin milli gelirden alacağı payı belirlemede oldukça önemli bir unsur olmaktadır. Dolayısı ile tarımsal verimliliğin düşük olduğu AGÜ’lerde kişi başı milli gelir de çoğunlukla düşük düzeyde kalmaktadır (Akalin 2014, s. 31).

Tarımsal üretimin verimsiz olmasının nedenlerinden bir diğeri de üretimde kullanılması gereken mekanizasyon ile üretim artıracak kimyasalların bulunmayışıdır. Bunun yanında kırsal tarım alanlarında çalışan halkın eğitimsiz ve yoksul olması, onları sosyal güvencesiz ve düşük ücretli işlerde çalışmak zorunda bırakmaktadır. Bu durum halkın tasarruf etmesine ve sektörün geliştirilmesi için yatırım yapmasına imkan vermemektedir. Azgelişmiş ülkelerde (AGÜ) temel altyapı hizmetlerinin yeterince gelişmemesi, tarımsal alanlarda ihtiyaç duyulan suya erişimi kısıtlamasından dolayı ürün verimliliğini düşürürken, kalkınma üzerinde de olumsuz bir etkiye sahip olmaktadır (Kaynak 2014, ss. 22-23).

Bununla birlikte yapılan bir analizde özel yatırımların yoksulluğu azaltma da olumlu ve doğrudan etkisinin yanında kamu yatırımlarının tarımsal verimliliği artırdığı belirtilmektedir. Aynı zamanda kamu yatırımları istihdamı ve ücretleri artırarak yoksulluğun azaltılmasında önemli bir katkısı olduğu belirtilmiştir. Çalışmada buna ek olarak kırsal alanlarda okur-yazarlığın artırılması, temel hizmetlere ulaşımın kolaylaşması (eğitim, sağlık, elektrik, ulaşım) ve kredi kolaylığı sağlanmasının da yoksulluğun azaltılması üzerinde pozitif etkilere sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Bisaliah 2017, ss. 89,90).

2.4.8 Dövizizm

Azgelişmiş ülkelerde ikili yapı, kalkınmayı olumsuz etkilemektedir. Bir ülkede modern sektör ve geleneksel sektörünün bir arada bulunması, ikili bir yapıya neden olmaktadır. Dövizizm, bir ekonomide iki sektörün farklı emek ve sermaye yoğunlukları nedeniyle ortaya çıkmaktadır.

Bir ülkede gelişmiş bir sanayi sektörünün varlığı, ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde pozitif etkilere sahiptir. Üretim verimliliğinin yüksek olduğu sanayi sektöründe işçi ücretleri ve kişi başı milli gelir seviyesi de yüksek düzeyde olmaktadır. Ancak geleneksel sektörlerde teknolojik yetersizlik, düşük verimliliğe neden olmaktadır. Bununla birlikte azgelişmiş sektörlerde kişi başı

milli gelir asgari düzeyin altındadır ve işsizlik oranları da yüksektir (Spaventa 2013, s. 201).

Az gelişmiş ülkelerde emek yoğun olarak sürdürülen tarımsal üretim, teknolojik yetersizlik nedeniyle üretim verimliliğinin düşmesine neden olurken, sermaye birikiminin oluşmasına da engel olmaktadır (Parasız 2005, ss. 22-24). Öte yandan iş bölümü ve uzmanlaşmanın gerçekleştiği sermaye yoğun modern sanayi ve modern tarım sektörlerinde üretim verimliliği, geleneksel sektörlere göre çok daha yüksek düzeyde gerçekleşmektedir (Kuhnen 1986-1987, s. 3; Taban ve Kar 2016, s. 34). Dolayısı ile modern sektörlerde iş bölümü ve uzmanlaşmanın verimlilik artışına neden olması, milli gelirin yükselmesini ve yaşam standartlarının da iyileşmesini sağlamaktadır. Diğer taraftan, verimlilik artışı, piyasaların gelişmesini ve verimlilik sayesinde katma değerli ürünlerin üretimini sağlarken, GSYH ve GSMH oranlarını artırmakta ve kalkınmanın gerçekleşmesinde olumlu etkilerin yaratılmasını sağlamaktadır (Akalin 2014, s. 36).

İkili yapı genel olarak sömürge geçmişi olan az gelişmiş ülkelerde görülmektedir. Bölgesel ikiliğin bu ülkelerde ki varlığı, çoğunlukla farklı dil, din ve etnik yapıya sahip olan topluluklar arasında bir iletişim ve değişim eksikliği nedeniyle, yani bir ulus bilincine hakim olamadıklarından kaynaklanmaktadır (Kuhnen 1986-1987, s. 3). Az gelişmiş ülkelerde geleneksel tarım üretimi, çoğunlukla aile işletmeleri şeklinde kümelenmektedirler. Bunların bir kısmı kar elde etmek amacıyla üretim yaparken, diğer bir kısmı ise kendi geçimlerini sağlamak üzere üretim yapmaktadır. Diğer taraftan modern tarım üretimleri, katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesini sağlamakta yani sermaye yoğun üretimleri dünya pazarlarında alıcı bulmakta ve ekonomik getiri bu bağlamda daha yüksek düzeyde gerçekleşmektedir (Taban ve Kar 2016, ss. 33-34).

Bunun yanında kırsal bölgelerde eksik altyapı ve kaynak kıtlığı, bu bölgelerin az gelişmiş olarak kalmasına neden olmaktadır. Aslında düalizmin ortaya çıkmasının temel nedeni de kaynak yoksunluğudur. Zira bir ülke de ekonomik kaynakların çoğunluğunun bir bölge de toplanması, çoğunlukla kentsel bölgeler de yoğunlaşması, bu bölgenin teknoloji ve sanayi alanlarını geliştirirken, kentleşme oranlarını da yükselmektedir. Modern sektörlerde yapılan yatırımlar,

kentleşmeyi hızlandırırken, eğitim, sağlık, ulaşım, iletişim ve enerji gibi temel altyapıların ve sosyal alanların geliştirilmesi ile bu bölgelerde yaşayan halkın temel hizmetlere erişimini kolaylaştırmaktadır. Ancak kırsal alanlara yeterli kaynak aktarılmaması, kırsal alanların modernleşmesinin önünde bir engel olarak durmaktadır.

Diğer taraftan tarımsal işgücü ücretlerinin düşük olması, tarım sektörünün GSYH içindeki payı büyük olsa da kişi başı milli gelir seviyesinin düşük kalmasına neden olmaktadır. Kişi başı milli gelirin düşük olması, tarımla geçinen halkın satın alma gücünü büyük oranda negatif etkilemektedir. Bu sorun modern sektör/tarım sektörü veya kırsal/kentsel alanlar arasında eşitsizliğe neden olmaktadır. Bunun bir sonucu olarak kırsaldan kente göç hızlı bir ivme kazanmaktadır. Ancak bu durum hızlı ve çarpık kentleşmeye neden olmaktadır. Kent nüfusunun hızla çoğalması ise, kentlerde işsizlik oranlarının yükselmesine neden olmakta ve kentsel yoksulluk oranları da bu ölçüde artış göstermektedir (Taban ve Kar 2016, s. 35; Kuhnen 1986-1987, s. 3).

2.5 Kalkınma Teorileri

Az gelişmişlik olgusu, kalkınma iktisadının gelişmesinde önemli bir faktördür. Günümüzde halen dünyanın üç kıtasında devam eden yoksulluk ve yoksunlukların nasıl bertaraf edileceği ve az gelişmiş ülkelerin hangi araçlarla ne şekilde geliştirileceği, pek çok iktisatçının bu konu üzerinde araştırmalar yapmasını ve teoriler geliştirmesini sağlamıştır. 1960'lı yıllardan itibaren az gelişmiş ülkelerin sorunlarına yönelik geliştirilen kuramlar ve teoriler, küreselleşme ile birlikte kalkınma iktisadına yönelik bakışın değişmesine paralel önemini yitirmeye başlamıştır. Söz konusu teoriler, çoğunlukla az gelişmiş ülkelerin makro-ekonomik yani, hızlı sermaye birikimi ve ekonomik büyüme yaklaşımını destekleyen teorilerdir ve bugüne kadar az gelişmiş olarak nitelenen çoğunlukla Asya, Sahra altı Afrika ve Latin Amerika ülkeleri üzerinde olumlu bir etki yaratmamıştır.

Bunun nedeni, kalkınma teorilerinin az gelişmiş ülkelerin yapısal sorunlarına, gelişmiş ülkelerin niteliksel özellikleri perspektifinden yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşıma göre az gelişmiş ülkelerin yapısal özellikleri, onların kalkınmasının önünde engellere neden olmaktadır. İçsel sebepler olarak

adlandırılan arz-talep arasındaki farklılıklar, üretim faktörlerinin dağılımındaki aksaklık, düşük verimlilik, gelişmemiş bir piyasa, girişimcinin yokluğu, yetersiz teknoloji, nitelikli beşeri sermayenin yokluğu gibi etkenler, az gelişmiş ülkelerin kalkınmasının önünde engel olarak görülmektedir (Günsoy ve Özsoy 2013, s. 29). Geleneksel kalkınma teorilerine bakıldığında az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarına Rostow, 1960 yılında Gelişme Aşamaları Kuramı adı altında yayımladığı teorisinde, gelişmiş ülkelerin perspektifinden yaklaşarak vermektedir. Kısır döngü kuramının yazarı Nurkse ise az gelişmiş ülkelerin kalkınmasında negatif etkisi olan yoksulluk ve tasarruf paradoksunun az gelişmiş ülkelerin kalkınmasının önünde engel olarak durduğundan söz etmektedir. Nurkse'ye göre bir ülke fakir olduğu için fakirdir. Yapısalcı teoriye göre az gelişmiş ülkelerin kalkınması, içsel sebepler nedeniyle gerçekleşmemektedir. Gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkelerin ihracat yapılarının farklılığından kaynaklanan bu durum, dış ticaret hadlerinin az gelişmiş ülkelere aleyhine olmasına neden olmaktadır. Yapısalcı teoriden beslenerek geliştirilen bağımlılık teorisine göre az gelişmiş ülkelerin kalkınması, dışsal nedenlerle engellenmektedir. Dışsal nedenlere göre az gelişmiş ülkelerin sömürgecilik dönemine dayanan merkez ülke-çevre ülke ticari ilişkisinin, çevre aleyhine olduğu belirtilmektedir. Teoriye göre az gelişmiş ülkelerin büyüme ve gelişme potansiyeli taşıyan sanayi sektörünün merkez ülkelerin teknoloji transferi nedeniyle engellenmesi ve yatırımlar vasıtasıyla karların merkez ülkelere transfer edilmesi, az gelişmiş ülkelerin kalkınmasını engellemektedir. Bu bağlamda yukarıda sözü edilen az gelişmiş ülkelerin kalkınmasına yönelik geliştirilen teorilerin açıklanmasını gerektirmektedir. Aşağıda söz konusu teorilere ilişkin bilgiler verilmektedir.

2.5.1 Rostow'un gelişme aşamaları kuramı

Rostow, 1960 yılında yayımladığı gelişme aşamaları kuramını, batı toplumların gelişme yolunda geçirdiği aşamaları dikkate alarak değerlendirdiğini görmekteyiz. Rostow, az gelişmiş toplumların da bu aşamalardan geçerek kalkınabileceklerini iddia etmiştir. Rostow göre bu gelişme aşamaları, az gelişmiş ülkeler tarafından tamamen tekrar edilmese dahi, ekonomik gelişmenin gerçekleşebilmesi için bu temel unsurların az gelişmiş ülkelerde etkin olmaları gerekmektedir. Rostow'un, gelişme aşamaları aşağıdaki şekilde özetlenmiştir.

- Geleneksel toplum,
- Kalkışa hazırlık aşamasındaki toplum,
- Kalkışa geçme aşamasındaki toplum,
- Olgunlaşma aşamasındaki toplum,
- Yoğun kitlesel tüketim aşamasındaki toplum.

I) Geleneksel Toplum

Rostow'a göre, geleneksel toplumlar, eski Çin hanedanlığı, Ortadoğu ve Akdeniz uygarlıkları ile Ortaçağ Avrupası gibi Newton öncesi dünyaya ait özellikleri taşıyan toplumlardır. Geleneksel toplumların en önemli ortak özelliklerinden en çarpıcı olanı, kadercı bir zihniyetin hakim olduğu vurgusudur. Kadercı bu zihniyet, kısıtlı bir üretim kapasitesi yüzünden, kaynaklarının çok büyük bir kısmını tarıma ayırmak zorunda kalmış ve toplumun %75'ten fazla bir oranı tarım alanında istihdam edilmiştir. Toprak sahiplerini aynı zamanda siyasi iktidarı da elinde bulundurmaktadır.

II) Kalkışa Hazırlık Aşamasındaki Toplum

Kalkışa geçmenin önkoşulu, altyapı yatırımlarının oluşturulması ve tarımla, ticaretten, sanayiye geçişi gerçekleştirecek iktisadi düzeni bulmak, aynı zamanda siyasi, sosyal ve kültürel yapıda köklü zihniyet değişimleri zorunlu görülmektedir. Rostow'a göre, iç finansmanın iki temel kaynağı, toprak reformu ve diğer araçlarla tarımdan elde edilen gelirin bir kısmının sanayiye transferi ve girişimci toprak sahiplerinin gelirlerinin bir kısmını kendilerinin ticaret ve sanayiye yatırımlarından oluşmaktadır.

III) Kalkışa Geçme Aşamasındaki Toplum

Rostow'a göre, kalkışa geçerken çoğunlukla güçlü bir uyarıcı görülür. 1848 Alman İhtilali, 1868'de Japonya'daki Meiji Restorasyonu veya Hindistan'ın bağımsızlığı gibi siyasi hareketler veya modern sektördeki ikinci dereceden gelişmeleri uyaran ve güçlü dış etkilere sahip bulunan bir yenilik veya uluslararası yeni bir pazardır. Kalkışın gerçekleşmesi için önce üç koşulun meydana gelmesi gerekmektedir: Üretken, yatırımların milli gelir içindeki payının %5 veya daha azından %10 veya daha fazlasına çıkması ve böylece nüfus artış hızını aşan gelir artışının sağlanması; yüksek bir hızla gelişen bir veya birkaç imalat sektörünün kurulması; modern sektörde gelişmeyi sağlayacak

ve kalkış aşamasının dış ticarete yapacağı tasarrufları iyi kullanabilecek, başlatılan gelişmeye süreklilik verebilecek siyasi, sosyal ve yönetsel bir ortamın bulunmasını gerektirir.

IV) Olgunlaşma Aşamasındaki Toplum

Kalkışa geçme aşamasından sonra toplumlar, kendi kendini besleyen bir döneme girerler. Bu dönemde iktisadi faaliyetler düzenli bir şekilde gelişmeye, modern teknoloji her alana yayılmaya başlamıştır. Sanayi alanlarında hızlı bir yükselme gerçekleşirken, eski sektörlerde bir düşme meydana gelir. Örneğin, demiryolu evresindeki demir, çelik, kömür ve makina sanayisinden, elektrik ve modern alet makinalarının üretimine doğru bir yer değiştirme olmuştur. Dolayısıyla, daha ince ve teknolojik bakımdan daha karmaşık üretim süreçlerine doğru ilerlerken ekonomiye yeni önder sektörler hakim olmuştur.

V) Yoğun Kitlesele Tüketim Aşamasındaki Toplum

Yoğun kitlesele tüketim aşamasındaki toplumlar olgunlaştıkça iki şey ortaya çıkmıştır. Kişi başına gelirin çok yükselmesiyle pek çok kimse gıda, giyecek ve ev gibi temel ihtiyaçları aşan tüketim üzerinde bir kontrol kazanmaya başlamıştır. Şehir nüfusları oldukça artarken, bu ekonominin tüketim mallarına rağbet artmış ve bunları satın almak isteyenler çoğalmıştır. Yoğun kitlesele tüketim aşamasındaki toplumun yeni önder sektörleri, dayanıklı tüketim malları ve hizmet sektörleridir. Kaynaklar zamanla, tüketim mallarına ve kitlesele düzeyde çeşitli hizmetlerin yayılmasına yönelmekte olduğunu iddia etmiştir (Kaynak 2014, ss. 189-197).

2.5.2 Kısır döngü kuramı

Bazı yazarlar tarafından kapalı çember teorisi olarak da adlandırılan “Kısır Döngü Kuramı” temel olarak az gelişmişliği açıklarken, az gelişmiş ülkelerin bazı değişkenler nedeniyle birbirini negatif etkilendiğinden söz etmektedir. Kısır Döngü Kuramının yazarı Nurkse bu etkiyi açıklamak üzere neden-sonuç ilişkisine odaklanmaktadır (Günsoy ve Özsoy 2013, s. 29). Nurkse'nin sebep-sonuç ilişkisine göre az gelişmiş ülkelerin, teknolojik yetersizlik, kalıplaşmış sosyal yapılar, toplumdaki disiplin eksikliği, nüfus sorunları ve coğrafi koşulların zorluğu gibi baş edemeyeceği problemlerle karşılaşması, az gelişmiş ülkelerin kaçınılmaz bir şekilde yoksulluğun kısır döngüsüne kapılmasına neden

olmaktadır (Gilpin 2013, s. 333). Dolayısı ile Nurkse'nin teorisine göre bir ülke fakir olduğu için fakirdir. Bu nedenle bir yoksulluk kısır döngüsüne kapılan az gelişmiş ülkelerde düşük milli gelir seviyesi, tasarrufların birikmesine engel olmaktadır (Başkaya 2003, s. 51). Ekonomik büyümenin yüksekliğine rağmen, milli gelir seviyesindeki düşüklük, gelirin büyük ölçüde temel tüketim ürünlerine harcanmasına neden olmaktadır. Halkın tasarruf etmesini engelleyen bu durum, diğer bir ifadeyle, tasarrufların sağlanamaması, üretim artışını sağlayacak sermaye birikiminin yaratılmasına engel olmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da sermaye birikiminin çok yavaş gerçekleşmesi, Nurkse'ye göre az gelişmiş ülkeler üzerinde bir kısır döngüye neden olmaktadır (Yaviloğlu 2002, s. 53). Nurkse'ye göre gelişme, ancak farklı sanayi alanlarına yatırım yapılabildiğinde gerçekleşebilecektir. Sanayi sektörüne yapılan yatırımlar piyasanın canlanmasını ve sektörün genişlemesini sağlayacaktır (Tunalı ve Yılmaz 2016, s. 304).

2.5.3 Yapısalcı teori

Az gelişmiş ülkelerin kalkınmasına yönelik yapılan ilk yapısalcı çalışmalar, Gunnar Myrdal, Ragnar Nurkse, Hans Singer ve Latin Amerika Birleşmiş Milletler ECLA başkanlığını da yürütmüş olan Raul Prebisch tarafından gerçekleştirilmiştir. Yazarların teorisine göre az gelişmiş ülkelerin kalkınması, dünya ekonomisi tarafından, sözü edilen ülkelerin nitelikleri nedeniyle sınırlanmaktadır (Gilpin 2013, s. 331). Yapısalcı görüşün en önemli savunucularından biri olan ECLA'nın başkanı Prebisch, az gelişmiş ülkelerin kalkınmasındaki en önemli engellerden birinin, merkez ve çevre ülkeler arasındaki ticari ilişkiden doğan farklılığın, az gelişmiş ülkelerin aleyhine olduğundan söz etmektedir. Prebisch, az gelişmiş ülkelerin çevre ve gelişmiş ülkelerin merkez olduğunu ve bu ülkeler arasında yapılan ticaretin, ihracat yapılarının farklılığı nedeniyle eşitsiz kalkınmaya neden olduğunu ve az gelişmiş ülkelerin kalkınmasını engellediğini belirtmektedir.

Bu yaklaşıma göre az gelişmiş çevre ülkelerin hammadde ihracına yönelik dışa dönük yapıları, diğer bir deyişle sürekli hammadde ihracatı yapmasına karşılık merkez ülkelerin, teknolojik ürünleri az gelişmiş ülkelere ihraç etmesi sonucunda az gelişmiş ülkeler karşısında karlılık elde etmesi ve bu durumun

sürekli bir biçimde gerçekleşmesi, az gelişmiş ülkelerin aleyhine olmaktadır (Başkaya 2000, s. 69-70; Gilpin 2013, s. 334).

Bu durumun aşılabilmesi, az gelişmiş ülkelerin ithal ikameci stratejisini benimsemesini gerektirmektedir. Buna göre uluslararası ticaretten kaynaklanan ekonomik olumsuzluklar ve kalkınmanın önündeki engeller ancak, hammadde ihracatına vergi konularak, gelişmiş ülkelerden tedarik edilen sanayi ürünlerinin ithalatı kısıtlanarak, ithalat vergileri artırılarak ve ihracat sektöründe olan sendikalar güçlendirilerek aşılabilecektir (Başkaya 2000, s. 71).

2.5.4 Bağımlılık kuramı

Bağımlılık teorisi, yapısalcı teorinin merkez-çevre ilişkisinden yola çıkarak geliştirilmiş bir teoridir. Daha önce de söz edildiği gibi yapısalcı teori, az gelişmişliği içsel dinamiklere, bağımlılık teorisi ise dışsal dinamiklere bağlamaktadır (Han ve Kaya 2013, s. 38). Çoğunlukla Marksist görüşler üzerine temellenen bağımlılık teorisinin en önemlileri arasında F. H. Cardoso, P. Baran ve A.G. Frank sayılmaktadır. Teoriye göre sömürgecilikten yeni bağımsızlığını kazanan az gelişmiş ülkelerin üretim ve ticari ilişkileri, sömürge dönemindeki ekonomik düzenle yönetilmektedir. Dolayısıyla ile bağımsızlığın kazanılmasına rağmen ekonomik ve siyasi ilişkilerin devam etmesi, merkez-çevre ilişkisinin çevre aleyhine olmasına neden olmaktadır. (Han ve Kaya 2013, s. 36-37).

Çünkü merkezdeki zengin ülkelerle, çevredeki yoksul ülkeler arasında adaletli ve dengeli bir güç ilişkisi bulunmamaktadır. Güç, her koşulda merkez ülkelerin lehine olmakta ve zengin ülkelerdeki ekonomik faaliyetler, yoksul ülkelerin kalkınması üzerinde olumsuzluğa neden olmakta ve çevre ülkelerin merkeze olan bağımlılığının daha da artmasına neden olmaktadır (Taban ve Kar 2016, s. 58).

Bağımlılık teorisyenlerinden Baran'ın görüşlerine göre, az gelişmiş ülkelerin bağımlılığı içsel sebeplere dayanmaktadır. Baran, az gelişmiş ülke ekonomilerinde görülen ikili bir yapının varlığı, bu ülkelerin kalkınmasını engellemektedir. Çünkü ikili yapı olarak adlandırılan olguya göre, büyük tarımsal alanlarda düşük verimlikle çalışan bir işçi kesiminin varlığına karşın, tarıma göre oldukça küçük, verimliliğin yüksek ve istihdamın az olduğu bir sanayi sektörü bulunmaktadır. Ancak gelişme, büyüme ve istihdam

potansiyelini taşıyan sanayi sektörü, iç pazarın darlığı ve sanayisi gelişmiş ülkeler tarafından transfer edilen ürünler nedeniyle az gelişmiş ülkelerin sanayi ve gelişme potansiyelini sınırlandırmaktadır. Bununla birlikte az gelişmiş ülkelerdeki birincil ürünlerin zengin ülkelere transfer edilmesi, örneğin, petrol, demir cevheri ve diğer madenlerin, zengin ülkeler tarafından işletilmesi ve zengin ülkelerin sanayi ürünlerini fakir ülkelere daha yüksek bir fiyatla satılmasının yanında, az gelişmiş ülkelere ihtiyacı olmayan lüks ürünlerin transferi, merkez-çevre ticari ilişkilerinin çevre ülkelerin aleyhine olmasına neden olmaktadır (Kaynak 2014, ss. 162-163).

Bu durum az gelişmiş ülkelere yapılan yatırımların ve elde edilen karların, merkez ülkelere transferine yol açarken, az gelişmiş ülkelerin yatırımların gerçekleştirilmesini sağlayacak gelirlerden yoksun kalmasına ve az gelişmiş ülkelerin çevre ülkelere sürekli bir biçimde bağımlı kalmasına neden olmaktadır (Arslan 2006, s. 39)

2.5.5 Leibenstein, kritik minimum çaba tezi

Kritik minimum çaba teorisi, Leibenstein tarafında az gelişmiş ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma sorunlarına yönelik geliştirdiği bir teori olarak görülmektedir. Teoriye göre az gelişmiş ve aşırı nüfusa sahip ülkelerin ekonomik olarak büyümesi ve ekonomik sistemin kalkınması için asgari düzeyde bir yatırım gerçekleştirmesini gerektirmektedir. Kritik minimum çaba olarak adlandırılan bu durum gerçekleşmediğinde, bir ülkenin ekonomik olarak büyümesi ve kalkınması mümkün değildir. Leibenstein'e göre az gelişmiş ülkelerin en önemli sorunlarından biri hızlı nüfus artışıdır. Aşırı nüfusa sahip az gelişmiş ülkelerde yoksulluk bir kısır döngüyü de beraberinde getirmektedir. Kişi başı milli gelirin düşük olduğu az gelişmiş ülkelerde ekonomik büyümeyi artırmak, asgari düzeyde bir altyapı yatırımının gerekliliğinin yanında, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için asgari minimum düzeyde bir sermaye ve çabaya ihtiyaç duyulmaktadır. Leibenstein ekonomik kalkınmanın, şoklar ve uyarıcılar olarak iki etkili gücün etkisi altında olduğunu vurgulamaktadır. Şoklar bir ülke de üretim, gelir istihdam ve yatırım düzeylerini düşürme etkisine sahiptir ve ekonomik kalkınma üzerinde negatif bir etki yayarak kalkınmayı zayıflatmaktadır.

Uyarıcı güçler ise gelir, üretim, istihdam ve yatırım düzeylerini yükselterek ekonomik kalkınma üzerinde pozitif etkiler yaratarak kalkınmaya itici bir güç sağlamaktadır. Bunlar gelir getirici güçler olarak ifade edilmekte ve kişi başı milli gelirin artmasını sağlamaktadır. Bununla beraber bir ülkede şokların etkisi büyük olduğunda azgelişmişlik gerçekleşirken, uyarıcıların etkisi altında olan bir ülke de gelişme kaydedilmektedir. Öte yandan azgelişmiş ülkelerde uyarıcı gücün etkisinin görece küçük olması, bu ülkelerin gelişmesini engellemektedir. Bunun tersine şokların etkisi uyarıcılardan fazla olduğunda, ülke yine gelişmişlik yönünde bir etki gösterememekte ve azgelişmiş olarak kalmaktadır. Bu durum bir kısır döngüye neden olmaktadır. Leibenstein'a göre azgelişmiş ülkeler bu iki gücün etkisi altındadır ve uzun vadede uyarıcı gücün etkisi küçük olduğundan ülkede gelişme sağlanamamaktadır. Dolayısı ile ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi, ülkenin çabalarına ve altyapı yatırımlarına bağlı olmaktadır (Raysingh, s. 87-88).

2.6 Doğal Kaynaklar ve Kalkınma

Doğal kaynaklar, fırsatları ve tehditleri içinde barındıran, bazı ülkeler için nimet bazı ülkeler için ise talihsizliğe dönüşebilen, ancak doğru ve verimli kullanıldığı takdirde ülkelerin kalkınmasına olumlu etkiler yaratabilecek potansiyele sahiptirler. Yenilebilir ve yenilenemez enerji kaynakları olarak sınıflandırılan doğal kaynaklar, ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmasında önemli etkilere sahip olmaktadır. Güneş, rüzgar, jeotermal, biokütle ve hidrolik olarak sınıflanan çevre dostu yenilenebilir enerji kaynakları, günümüzde yatırımları hızla artmış ve dünyada kullanımı yaygınlaşmaya başlamış kaynaklardır. Aynı zamanda sürdürülebilir bir ekonomi için oldukça önemli olan yenilenebilir kaynaklar, doğru yatırımlarla ülkelerin yenilenemez kaynaklara olan bağımlılığının azalmasını sağlayarak, ekonomik kalkınmaya destek olmaktadır. Petrol, doğalgaz, kömür linyit ve diğer maden ve mineraller yenilenemez kaynaklardır.

Bu kaynakların doğru ve verimli kullanımı hem çevrenin daha az kirlenmesine hem de ekonomik kalkınmaya yardımcı olması bakımından ülkelere önemli avantajlar sağlamaktadır. Ancak yenilenemez kaynakların aşırı ve verimsiz kullanımı, zaman içinde olumsuz çevresel etkilerinin yanında, kaynağın hızla

tükenmesine neden olurken, kaynak fiyatındaki negatif ya da pozitif dalgalanmalar ise hem üretici hem de tüketici ülkelerin ekonomik yapılarının farklı şekilde etkilenmesine neden olmaktadır. Özellikle doğal kaynaklara aşırı bağımlılık geliştiren ülkelerde kaynağın fiyatındaki gerileme, öncelikle ekonomik büyüme oranları ve milli gelir seviyelerinde düşümlere neden olurken, sermaye birikimi, yatırım ve tasarruf hacmi gibi bir ülkenin kalkınmasında oldukça etkili olabilecek unsurların negatif etkilenmesine, kaynak gelirlerinin azalması nedeniyle de dış ticaret dengesinin bozulmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte emtia fiyatlarındaki dalgalanmaların reel döviz kuru üzerindeki olumsuz etkisi, (reel döviz kuru düşebilir ve para birimi değer kaybeder) hükümet harcamalarının yükselmesine ve bunun bir sonucu olarak, makroekonomik istikrarsızlığa neden olabilmektedir. Bunun yanında, bazı çevreleri haksız pay alma girişimleri, kaynak hırsızlığına neden olmaktadır. Öte yandan kaynak sektöründe gelişen rüşvet ve yolsuzluk olayları bir taraftan gelir eşitsizliğini artırmakta, diğer taraftan kaynak gelirlerinden pay alamayan kesimlerin yoksullaşmasına neden olmakla birlikte, kaynağın adaletsiz paylaşımı da çatışmalara zemin hazırlamaktadır.

Doğal kaynaklar, ülkelerin ekonomik kalkınması üzerinde pozitif etkileri olmakla birlikte, yukarıda sözü edilen negatif unsurları da içermektedir. Doğal kaynak olarak dünyada en fazla tüketilen birincil fosil kaynağı petroldür. İnsan yaşamında oldukça önemli bir yere sahip olan petrol, bir ülkenin kalkınmasına pozitif ya da negatif etki eden en önemli enerji kaynaklarından birisidir. Petrol doğal kaynağına sahip olan ülkelerde ekonomik gelişim, çoğunlukla petrol ihracatına bağımlı olmaktadır. Petrole olan bu bağımlılık, o ülkenin hemen hemen tüm sektörleri üzerinde doğrudan ya da dolaylı etkilere sahip olmaktadır (Bayraç 2005, s. 2).

Bu nedenle dünya petrol piyasasında olan arz-talep ve fiyatındaki değişiklikler, petrol kaynağına sahip olan ülkelerin ekonomisi üzerinde oldukça önemli etkilere sahip olmaktadır. Örneğin son yıllarda dünya petrol piyasasında yaşanan dalgalanmalar nedeniyle düşen petrol fiyatları, pek çok petrol ihracatçısı ülkenin döviz gelirlerinin gerilemesine, yerel para birimlerinin değer kaybetmesine, bazı ülke ekonomilerinde enflasyon yüksekliğine ve buna bağlı olarak ekonomik dengelerinin bozulmasına neden olmuştur. Dolayısı ile tüm

Ülkelerin enerji politikaları arasında önemli bir yeri olan petrol kaynağında yaşanan arz-talep ve fiyatındaki küçük değişiklikler dahi hem ihracatçı hem de ithalatçı ülkeyi farklı şekillerde etkilemekte, bu etkiler, ülkelerin makroekonomik dengeleri üzerinde önemli değişikliklere neden olmaktadır.

Dünyada sanayi ve teknoloji sektörünün artan ihtiyaçlarının karşılanması, petrol ve petrol türevlerinin bu alanlarda sıklıkla kullanımını zorunlu hale getirmektedir. Kara, deniz ve hava taşıtları ile kişisel olarak kullanılan araçların petrol ihtiyacı, yenilenemez kaynak petrol tarafından karşılanmaktadır. İnsanların retim ve dağıtım gibi ticari faaliyetleri ile bölüşüm ve tüketim ilişkisinde kadar olan süreçte, ulaşım ve iletişim aracı olarak kullanılan petrolün ne denli büyük bir enerji girdisi olduğu yadsınamaz bir gerçek olarak durmaktadır.

Sanayi ve teknoloji gelişiminin desteklenmesi ve ülke ekonomilerinin kalkınmasını sağlayacak enerji ihtiyacı büyük ölçüde petrole bağlılık göstermektedir. Dolayısı ile ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmaları üzerinde önemli etkileri olan petrolün yüksek oktanlı kullanımı, ülkelerin gelişmişlik düzeylerini gösteren parametrelerden biri olmaktadır (Doğan 2010, s. 1) lkelerin enerji politikaları içinde önemli bir yere sahip olan petrolün Őehirleřme, sanayi ve teknolojinin gelişimi üzerinde pozitif etkilerinin olması, bu enerji kaynağına olan talebi daha da artırmaktadır (Küçükönder 2014, s. 1).

Ekonomik ve sosyal kalkınmanın önemli bileşenlerinden biri olan petrolün etkin ve verimli kullanılması hem ihraç eden hem de ithal eden ülkeler için oldukça önemli bir yere sahip olmaktadır. Petrolün lke ihtiyaçlarını karşılayacak Şekilde güvenilir ve kesintisiz bir Şekilde retimi ve dağıtımını ise, fosil kaynaklı petrolün korunmasını gerektirmektedir. Bu nedenle hem ithalatçı hem de ihracatçı ülkeler, petrolün güvenilir bir Şekilde teminini sağlayacak enerji politikaları üretmelerinin yanında, petrolün etkin ve verimli kullanılabilmesi için bilgi ve beceri düzeylerinin de geliştirilmesine önem vermesi gerekmektedir.

Henüz başka bir enerji kaynağı ile ikame edilemeyen petrolün belirli coğrafi bölgelerde toplanması, bu değerli enerji kaynağının bulunduğu ülkelerin stratejik bir pozisyonda olmasına neden olmaktadır. Dünya petrol piyasasına

yön veren gelişmiş ülkelerin enerji kaynakları üzerinde hakimiyet kurma girişimleri, bu bölgelerde farklı enerji politikaları kullanmalarına neden olurken, kaynak sahibi ülkeler ve doğal kaynakları, ekonomik ve siyasi olaylardan etkilenmektedir (Küçükönder 2014, s. 1).

Dünya gündemini yoğun şekilde meşgul eden ve uzmanların olumlu/olumsuz etkileri bakımından dikkatini çeken petrol, ülkelere olan etkileri bakımından günümüzde halen tartışma ve araştırma konusu olmaktadır. Birleşmiş Milletler Geliştirme Programı (UNDP) ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) gibi kuruluşların çevrenin korunması ve sürdürülebilir bir ekonomi için doğal kaynakların verimli ve tasarruflu kullanımı için teknoloji ve bilgi birikiminin gerekli olduğunu ve özellikle Afrika ülkelerinin doğal kaynaklardan elde ettikleri gelirlerin %20'lik kısmını eğitime aktarmaları gerektiği konusunda bildiriler yayınlamaktadır.

Nitekim doğal kaynaklara ve özellikle petrol kaynağına ilişkin yapılan ekonometrik ve ampirik çalışmalarda genel görüş, doğal kaynakların zaman içinde ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde bazı olumsuz etkilere neden olduğu yönündedir. Bu etkilerin çok çeşitli olması ve farklı ülkelerin, farklı kaynaklara sahip olması ya da farklı ülkelerin aynı kaynaklara sahip olması, coğrafi özelliklerin avantajları ya da dezavantajları, ülkelerin doğal kaynaklardan olumlu ya da olumsuz etkilenmesini göstermekte ve enerji politikalarının kaynak sahibi ülkelerin gelişimini sağlayacak şekilde yapılmasını zorunlu hale getirmektedir. Dolayısı ile bir ülkenin gelişmişlik seviyesini ve gücünü belirleyen faktörün enerji olması, ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bunun ötesinde, bir ülkenin milli güvenliği, sosyal refah seviyesi ve ekonomik gücü, sahip olduğu enerji rezervleri ile doğrudan ilişkilidir. Ancak enerji kaynaklarının kullanım şekli, diğer bir ifadeyle, gelir yönetimi ve tahsisi gelişmiş bir ülkede bulunması ile azgelişmiş ya da gelişmekte olan bir ülkede bulunması arasında büyük bir fark bulunmaktadır.

Örnek vermek gerekirse kaynakların Norveç, Kanada ve ABD gibi ülkelerde bulunması ile bol doğal kaynaklara ve özellikle maden, metal ve mineral kaynaklara sahip Afrika ülkelerinde bulunması arasında, teknoloji, kaynakların çıkarımı, gelir yönetimi ve tahsisi konusunda kurumsal yapıların gelişmişliği

bakımından büyük farklılıklar vardır. Bu farklılıklar, az gelişmiş doğal kaynak sahibi ülkelerin ekonomik gelişmelerine katkıda bulunmak bir yana, tersi sonuçlar üretmektedir. Doğal kaynaklara sahip ülkelerin ekonomik performanslarını araştıran pek çok ampirik analizde de bol doğal kaynaklara, özellikle maden ve mineral kaynaklara sahip ülkelerin kötü ekonomik performansa sahip oldukları görülmüştür.

Aslında doğal kaynaklar, bir ülkenin gelişimi için oldukça önemlidir. Dünyadaki enerji ihtiyacının yoğunluğu düşünüldüğünde, maden kaynakları kalkınmanın gerçekleşmesinde, diğer doğal kaynaklara göre daha önemli olduğunu göstermektedir. Özellikle dünya da artan petrol talebi, birçok alanda ve özellikle ulaşım alanında kullanılan bu yenilenemez kaynağın, ülkelerin kalkınmasında ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Kalkınmanın gerçekleşmesi ise sürdürülebilir olmasına bağlıdır. Sürdürülebilir kalkınma ise, elde bulunan kaynakları, yaşanan refah ortamından vazgeçmeden, gelecek nesillerin de aynı refah şartlarında yaşamalarına olanak sağlayacak şekilde aktarılması anlamını taşımaktadır. Yani bugün elde edilen refahtan, yarının insanları ihtiyaçlarından ödün vermeyecek şekilde faydalanabilmelidir. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınma, elde bulunan zenginlikleri, halkın refahından vazgeçmeyecek şekilde artırılmasını gerektirir. Diğer bir ifadeyle, ekonomik büyüme ve kişi başı milli gelir, sürdürülebilir kalkınma da sürekli bir artışı gerektirmektedir (Barbier 2003).

Sürdürülebilir kalkınma anlayışında ekonomik büyüme ne kadar önemli ise, doğal kaynaklar özellikle petrol kaynağı da bir o kadar önemlidir. Çünkü ülkelerin enerji ihtiyacının büyük çoğunluğu yenilenemez kaynak petrolden karşılanmaktadır. Petrolün bu önemi, ülkelerin kalkınması üzerinde doğrudan ya da dolaylı etkilere neden olmaktadır. Bu etkiler çok çeşitli olmakla birlikte ülkerin üretici ya da ithalatçı olmasına bağlı olarak değişebilmektedir. Örneğin petrol üreticisi ülkelerin pek çoğu ve özellikle Afrika ülkeleri, hazırda bulunan yani üretilmesine gerek olmayan maden ve mineral kaynaklarının çıkarımı vasıtasıyla gelir elde etmektedirler. Ancak gelirlerin tahsisi durumu, ülkelerin gelişiminin sağlanıp sağlanamayacağını gösteren önemli bir ayrıntı olarak durmakta ve çoğunlukla yönetim becerisinden yoksun ve çoğu iç savaş yaşamış demokrasi yoksunu petrol zengini ülkelerin bu değerli kaynağa rağmen

kurumsal kalite gibi önemli bir faktör nedeniyle kalkınmayı gerçekleştiremediği de görülmektedir.

Saches ile başlayan doğal kaynak temelli çalışmaların çoğu, kaynakların pek çok ülke üzerinde yararlı olmaktan çok zararlı sonuçlar ürettiğini göstermektedir. Literatüre kaynak laneti olarak geçen bu durum, kaynak açısından zengin ülkelerde, diğer bir ifade ile doğal kaynak ihracatının GSYH'ya oranının yüksek olduğu ülkelerde ekonomik büyümenin kaynak fakiri ülkelere göre, daha yavaş büyüme eğilimi içinde olduğunu ve yıldan yıla azaldığını göstermektedir (Saches ve Warner (1995), (1997), (2001).

Yapılan pek çok ampirik analizde genel olarak, doğal kaynaklar çoğunlukla maden ve mineral kaynakları, üretim miktarı, ihracatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler üzerine odaklanmakla birlikte, kaynak zengini ekonomilerin neden kalkınmadıkları ya da kaynak zenginliğinin neden lanete dönüştüğünü, analizlere eklenen pek çok kontrol değişkenleri ile açıklamaya çalışmışlardır.

Örneğin Glyfason ve Zoega (2001), doğal kaynaklar ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırdıkları analizde yalnızca ekonomik büyümenin değil, kontrol değişkenleri olarak eklenen tasarruflar, sermaye birikimi, yatırımlar ve finansal gelişiminde doğal kaynaklardan olumsuz etkilendiğini bulmuşlardır.

Glyfason (2004)'un yaptığı bir çalışmada, doğal kaynaklara bağımlı olan ülkelerde yolsuzluk, eşitsizlik ve eğitimsizlik gibi olguların, doğal kaynaklara daha az bağımlı olan ülkelere göre daha fazla olduğu, bunun yanısıra kalkınmada önemli bir yere sahip olan yabancı yatırımlar, ticaret, politik özgürlük ve finansal derinlik gibi değişkenlerin, kaynak bağımlısı ülkelerde ise daha az olduğu sonucuna ulaşmıştır. Diğer taraftan, analizde doğal kaynaklara aşırı bağımlılığın, ekonominin hızlı büyümesi ve sürdürülebilirliği için güçlü olması gereken toplumsal ve kurumsal düzenlemeleri güçsüzleştirdiğini, doğal kaynaklara aşırı bağımlılığın yolsuzluk, eşitsizlik ve politik baskı gibi ekonomik büyüme ve gelişmeyi engelleyen olgulara doğrudan eğilimi olabileceği ve kaynaklara bağımlılığın, finansal derinlikle negatif bir ilişki içinde olduğu sonucunu ortaya koymuştur.

Papyrakis ve Gerlagh (2004), kaynak laneti hipotezini gelir eşitsizliği ve yolsuzluğun büyümeyi olumsuz etkilediğini, pozitif yolsuzluk, yatırım, açıklık,

şeffaflık, ticaret hadleri ve okullaşma gibi iletim kanalları ile araştırmışlardır. Sonuçlara göre söz konusu iletim kanalları, doğal kaynakların ekonomik büyüme, kişi başı gelir ve toplam gelir üzerinde negatif etkilere sahiptir.

Doğal kaynaklar, beşeri sermayesi gelişmiş iyi kurumlara sahip ülkelerde zenginleşmeyi sağlarken, beşeri sermayesi düşük zayıf kurumsal kaliteye sahip olan ülkelerde zenginleşmek bir yana halkın daha da fakirleşmesine neden olabilmektedir. Başka bir ifade ile, kaynaklar iyi kurumlara sahip ülkelerde bir nimete dönüşürken, kötü ve eğitimsiz bireylere sahip kurumların elinde bir lanete dönüşebilmektedir.

Mehlum, Moene ve Torvik (2005), doğal kaynaklar, kalkınma ve kurumsal kalite üzerine yaptıkları çalışmada, kaynak zengini ülkelerin ekonomik performanslarının, insani gelişim endeksi verilerinde de açıkça görülmekte olduğunu belirtmektedirler. Dünya ihracat gelirlerinin %30'unu oluşturan petrol gelirlerine sahip 40 ülkenin insani gelişim verilerine bakıldığında bu açıkça görülmektedir. Bu ülkelerin pek çoğunda GSYH bakımından değerlendirildiğinde düşük bir insani gelişime sahip olduğu belirtilmektedir.

Anyanwu ve Erhijakpor (2013) yaptıkları çalışmada, petrol kaynağına sahip Afrika ülkelerinin, zenginliklerinin ihracat gelirlerinden elde ettiğini, ancak demokrasi açısından çoğunlukla siyasi geleneği takip eden siyasi elitlerin petrol gelirlerinin büyük çoğunluğunu kendi hesaplarına toplamalarının, bu gücü ve bu kaynak zenginliğini siyasi bir lanet haline dönüştürdüğünü iddia etmektedirler. Hükümetlerin bürokrasiyi kontrol ederek siyasi, ekonomik ve sosyal bir güç elde ederek rantiyeye devletine dönüştüğü ifade edilen çalışmada, hükümet gücünün kullanılarak gelirlerin çoğunluğunun toplanması, demokrasinin gelişmemesine, gelir eşitsizliğine, kamu kaynaklarının sömürülmesine, ekonomik altyapının zayıflanmasına neden olurken, özellikle kaynakların etkin kullanılmaması, ekonomik büyümenin zayıflamasına ve kalkınmanın önünde büyük bir engel oluşturduğuna dikkati çekmektedirler. (Anyanwu ve Erhijakpor 2013, s. 5)

Michael Ross, 1999 yılında yayımladığı *The Political Economy Of The Resource Curse* adlı çalışmada, ekonomik kalkınmasını doğal kaynaklar çerçevesinde yükseltmeye çalışan ekonomilerin ve özellikle Asya ve Afrika

lkelerinin, bu bolluğu akıllıca kullanamamalarından doğan okşnden söz etmektedir (Ross, 1999). Ross aynı zamanda 1990'ların ortalarından itibaren sivil savaşların nedenleri ile ilgili araştırmalar yapmıştır. Ross, bu araştırmalarda doğal kaynakların çok şaşırtıcı ve önemli bulgularında biri olarak, doğal kaynakların çatışma ortamını finansmanı ve tetikleme konusunda anahtar bir rol oynadığını iddia etmektedir. Bu sorunlara neden olan doğal kaynaklar; başta petrol, altın, koltan, elmas ve diğer değerli taşlar dahil olmak üzere pek çok değerli madenlerdir. Ross, Afrika lkeleri'nin, ellerindeki değerli madenleri yeterince etkin kullanamamalarından ve rant elde etmek isteyen siyasi elitler nedeniyle insani gelişim, sağlık, eğitim, kültür, din, siyasi gelenek, alt yapı dahil pek çok alanda geride kaldığını belirtmektedir (Ross 2003, s. 3).

Doğal kaynak bağımlılığı, demokrasinin gelişmediği ülkelerde siyasi elitlerin gelirlerin büyük bölümünü kendi inisiyatifleri doğrultusunda kullanmaları hem ekonomik gelişimi hem de insani gelişimi negatif etkilemekte ve kurumsal kalitesi zayıf, demokrasi yoksunu ülkelerde kalkınmanın gerçekleşmesine engel olmaktadır. Angola 2002 yılında 27 yıl süren bir i savaştan çıkmıştır. Savaşın finansmanı doğal kaynaklardan elde edilmiştir. Bu dönem içinde pek çok insan yerlerinden edilmiş ve bir kısmı da yaşamını yitirmiştir. Ülkenin savaş sonrasında ekonomik-sosyal ve siyasal altyapıların büyük bir kısmı zarar görmüştür. Angola 2002 yılından itibaren petrol ve elmas gelirleri ile kalkınmayı finansa etmeye, altyapı sistemini iyileştirmeye ve halkın yaşam kalitesini yükseltmeye çalışmaktadır. Ancak ülkede yaygın yolsuzluk olaylarının varlığı ve kaynak gelirlerinin verimli kullanılmaması, ülkenin ithalata bağımlı kalmasına, kaynak fiyatlarının düşmesi nedeniyle de gelirlerin azalmasına ve yapılan kalkınma planlarının da gerçekleşmesine engel olmaktadır. Aşağıda Angola'nın sosyo-ekonomik ve siyasal göstergeleri yer almaktadır. İlgili verilerde de görüleceği üzere Angola Cumhuriyetinin gelişimi, maden ve mineral kaynaklarına bağımlıdır. Dolayısı lke kaynak gelirlerini gerçekçi politikalarla kaynak dışı sektörleri de geliştirecek şekilde planlamasını gerektirmektedir.

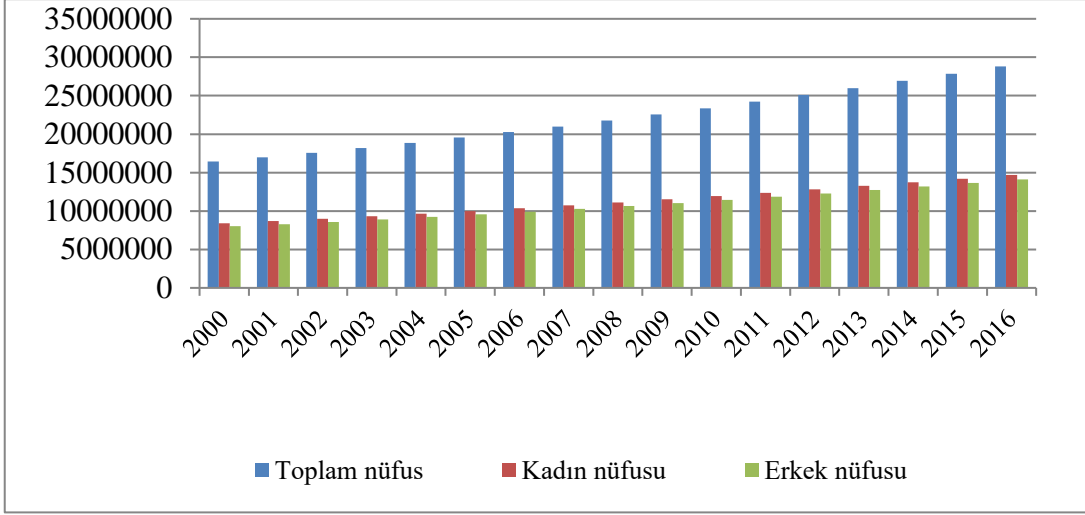
3. ANGOLA’NIN SOSYO-EKONOMİK ve SİYASAL KALKINMA GÖSTERGELERİ

3.1 Angola Ülke Profili

Angola Cumhuriyeti, Nijer'den sonra 1,246,700 km² yüzölçümü ile Sahra altı Afrika'nın üçüncü, dünyanın ise 23. en büyük ülkesidir. Güney Batı Afrika'da yer alan ve stratejik bir konumda olan Angola'nın nüfusu 2016 yılı verilerine göre 28.8 milyon olduğu görülmektedir (WB-WDI, 2018). Ülkenin komşularına bakıldığında, güneyinde Namibya, güney doğusunda Zambiya, doğusunda ise Demokratik Kongo Cumhuriyeti, batısında ise Atlas Okyanusu yer almaktadır. 1,650 km bir sahil şeridine sahip olan ülkenin üç büyük limanı vardır. Luanda, Lobito ve Namibe de olan limanlarda ticaret yoğun olarak Luanda limanında gerçekleşmektedir. Öte yandan, Angola'ya bağlı olmasına rağmen ülke ile fiziki bir bağı bulunmayan ancak, Atlas Okyanusuna kıyısı olan Kabinda (Cabinda) bölgesi de kuzeyde Kongo Cumhuriyeti, doğu ve güneyinde ise Demokratik Kongo Cumhuriyeti ile sınır olan bir bölgedir. Ülkenin 4.837 km uzunluğunda bir sınırı bulunmaktadır (CIA fatbook 2017; BDTM 2011, ss. 2-3).

3.1.1 Demografik özellikleri

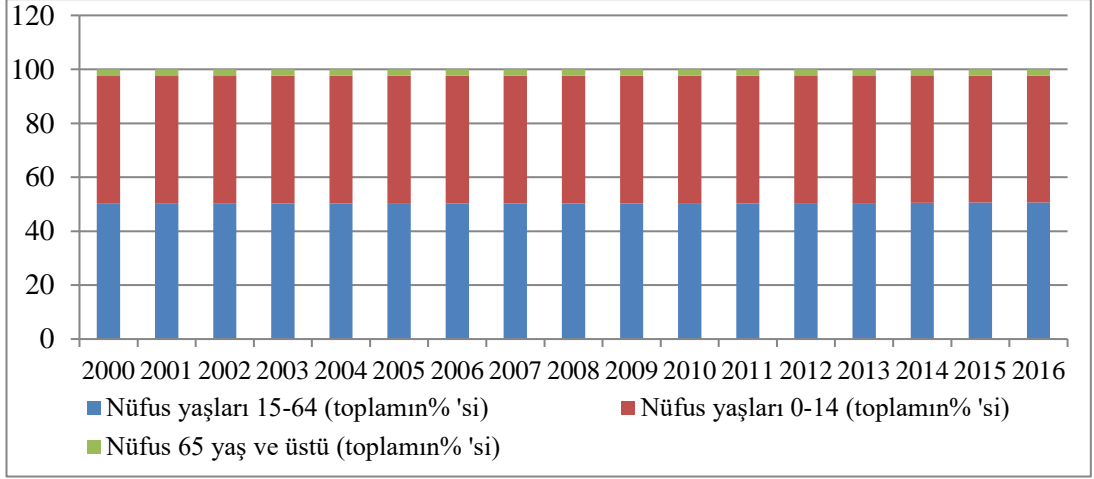
Şekil 3.1 verilerine göre Angola'nın toplam nüfusu 2000 yılında 16.4 milyon iken, geçen 16 yıl boyunca 12,4 milyon artarak, 2016 yılında 28,8 milyona ulaşmıştır. Genç bir nüfusa ve yüksek bir nüfus artış hızına sahip olan Angola'nın 2000-2016 yılları arasında nüfus artış hızı %3,9 iken, 2016 yılında bu oran %3,4 olarak kaydedilmiştir. Angola'nın nüfus artış hızı gelişmekte olan diğer ülkelere göre bir hayli yüksek olarak görünürken, toplam kadın-erkek nüfusu sırasıyla 14,7 (milyon) ve 14,1 (milyon) olarak gerçekleşmiştir (WB-WDI, 2018).

Şekil 3.1: Angola Nüfus Verileri (kadın-erkek) 2000-2016

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

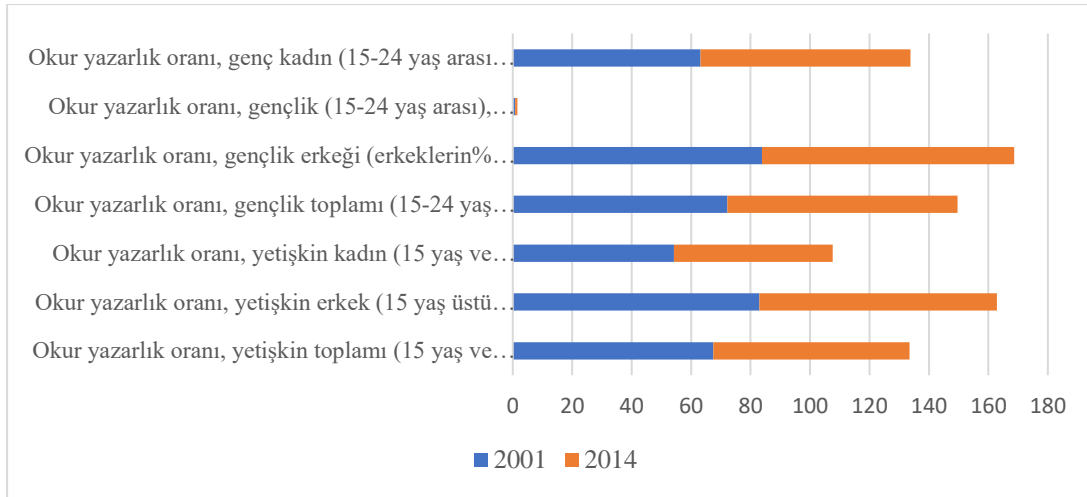
Şekil 3.2’de ki nüfus dağılımına baktığımızda, 15-64 yaş grubunda olanlar nüfusun %50,7’sini oluştururken, 65 yaş üzeri %2,34 ve 0-14 yaş arası grup ise, toplam nüfusun %46,9’unu oluşturmaktadır. Bu verilere göre Angola nüfusunun yarısı gençtir ve yaş bağımlılık oranları, işgücü bakımından değerlendirildiğinde oldukça yüksektir. Bu bağlamda Angola halkının temel hizmetlere tam erişiminin sağlanması için yeterli oranda temiz su ve gıdanın geliştirilmesinin yanında sağlık, barınma ve eğitim koşullarının da iyileştirilmesi için gerekli altyapı yatırımlarının yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bununla birlikte doğum kontrol yöntemlerinin sağlanması, yaş bağımlılık oranlarını azaltmanın ve her yeni doğan bebeğe yeterli yaşam koşullarının ve eğitim sağlanması için gerekli bir durumdur. Yapılan analizlerde de doğum oranlarının kontrol altında tutulması, çocukların daha iyi bir eğitim almasının yanında, daha iyi sağlık koşullarına sahip olduğu belirtilmektedir.

Şekil 3.2: Angola Nüfus Verileri (nüfus bileşimi) 2000-2016

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2017

Şekil 3.3’de Angola’nın okur-yazarlık oranları ve okur yazarlık cinsiyet eşitlik endeksini göstermektedir. Angola’da eğitim yetersizliği, veri yetersizliği sorununu da beraberinde getirmektedir. Angola’da nüfusun okur-yazarlık oranına yalnızca 2001 ve 2014 yılı verilerine ulaşılabilir. Eğitim de veri yetersizliği, bir ülke de eğitimin planlanmasını zorlaştırmaktadır. Zira okul çağı gelmiş çocuklarının sayısı hakkında yeterli veri bulunmaması o bölge de okul ve öğretmen ve gerekli diğer teknik ekipmanların yanında, yol, su, ulaşım ve iletişim araçlarının da sağlanması konusunda sorunlara neden olacaktır. Özellikle kırsal bölgeleri geliştirmek için temel hizmetlerin sağlanması, insanların eğitim ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasında kritik bir öneme sahiptir. Zira aynı konu sağlık verileri içinde geçerlidir. Bir ülke de halkın sağlık verileri, hastahane, doktor, hemşire, teknik ekipman ve gerekli malzemelerin temini için oldukça önemlidir ve planlamayı, uygulamayı ve denetlemeyi kolaylaştırmaktadır. Şekil 3.3’de görüldüğü gibi 15 yaş üstü yetişkinlerin toplamı 2014 yılında %66’dır. 15-24 yaş arası gençlerin toplam okur-yazarlık oranı 2014 yılında %77 ve 15-24 yaş arası cinsiyet eşitliği endeksi (GPI) ise 2014 yılında 0,83 olarak kaydedilmiştir. Eğitim ile ilgili bölümde belirtildiği gibi, bir ülkenin eğitim seviyesi o ülkenin kalkınmasında ve refah bir hayata kavuşmasının yanında, gelir ve insani eşitliğin sağlanmasında da büyük bir öneme sahiptir. Angola’da eğitim ve sağlık harcamaları düşük seviyededir. Bununla birlikte kişi başı milli gelir ve satınalma gücü paritesine göre yaşam kalitesinin de düşük düzeyde olduğu görülmektedir.

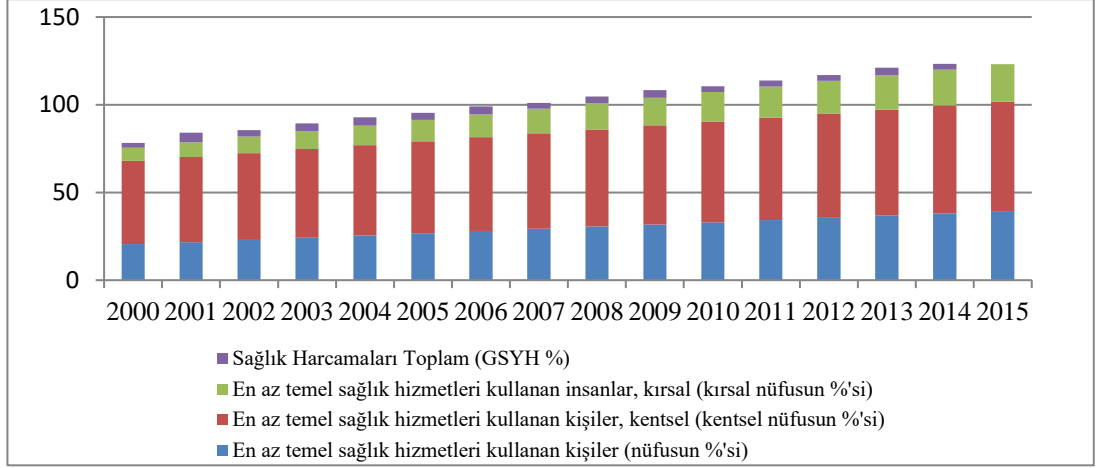
Şekil 3.3: Nüfus Verileri (okur yazarlık oranı) 2001-2014

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

3.1.2 Temel hizmetlerine erişim

Temel hizmetlere erişim dünyanın her yerinden önemli olduğu gibi, gıda, sağlık, eğitim, ulaşım, enerji gibi temel ihtiyaçlar, Angola halkı için de oldukça önemlidir. Sağlık her insan için önemli bir kavramdır ve geliştirilmesi gerekmektedir. Ancak Angola’da halkın temel hizmetlere erişiminde, diğer sosyal hizmetlerde olduğu gibi, petrol üretimine ve fiyatlarına bağlı olarak kademeli olarak bir artış görülmektedir.

Dünya bankası 2018 son güncellemesine göre Angola’da elektrik erişimine sahip olan toplam nüfusun oranı, 2002 yılında %22.8 iken petrol üretimine bağlı olarak 2007 yılında %37.5, 2008 -2013 yılları arasında %34.1 ve 2014-2016 yılları arasında petrol fiyatlarının gerilemesine rağmen %38 oranında gerçekleşmiştir (WB-WDI, 2018). Şekil 3.4’de sağlık hizmetlerine erişim verileri yer almaktadır. Angola’da genel sağlık hizmetlerine toplam nüfusun yalnızca %39.4’ü erişebiliyorken, kentsel nüfusun %62.3’ü ve kırsal nüfusun ise %21.4’ü erişim sağlayabilmektedir. Sağlıkın geliştirilmesine ayrılan pay ise 2000 yılında en düşük, %2.8 ve 2001 yılında %5.38 ile en yüksek olarak gerçekleşirken geçen 12 yıl boyunca ortalama %4 civarında bir pay ayrılmıştır. Bu oran sağlığın geliştirilmesine yeterli katkıyı sağlamasa da 2013 yılında bir önceki yıla göre ufak bir artışla %4.26 olarak gerçekleşirken, 2014 yılında %3.0 oranında kaydedilmiştir (WB-WDI, 2017).

Şekil 3.4: Temel Sağlık Hizmetlerine Erişim ve Sağlık Harcamaları 2000-2015

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2017

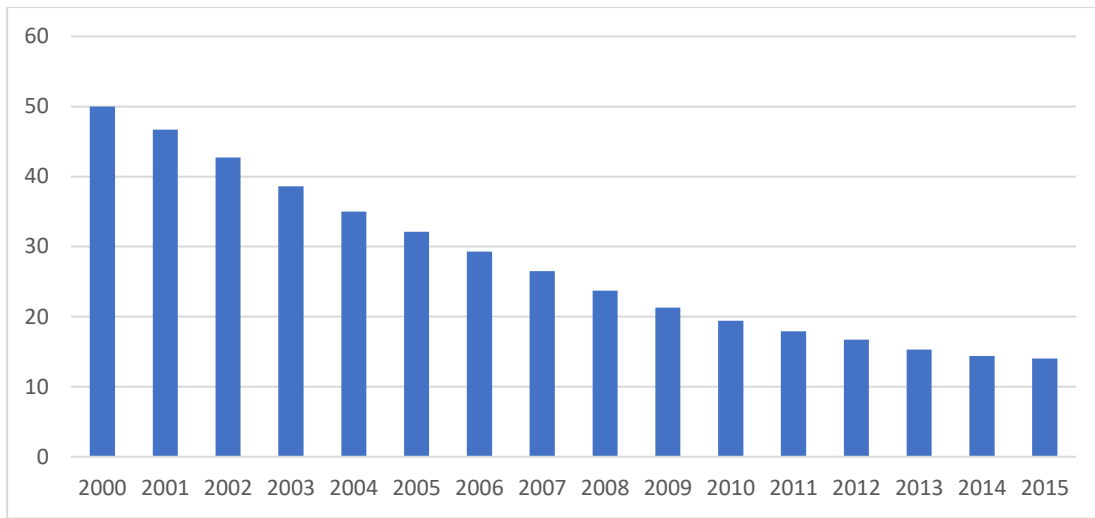
Elektriğe erişim verileri ve Şekil 3.4 verileri birlikte değerlendirildiğinde, Angola hükümetinin petrol gelirlerine bağlı olarak elektrik ve sağlık yatırımlarını artırdığını görmekteyiz. Sağlık yatırımlarının artışına paralel, sağlık hizmeti kullanımı ve harcamaları da her yıl daha fazla artış göstermiştir ancak altyapı harcamalarının artmasına rağmen ülke de fakirlik oranının %60'ın üstünde olması ve halkın çoğunun temel hizmetlere yeterince erişemediği düşünüldüğünde ilgili yatırımların yetersiz kaldığı ve Angola halkının yaşam kalitesinin de verilere göre düşük olduğu net olarak görülebilmektedir.

3.1.2.1 Yetersiz beslenme

Yetersiz ve sağlıksız beslenme, Angola'da bebeklerin ve çocukların düşük kilolu doğmasına ve aşırı zayıf olmasına neden olurken, anemi ve bodurluğun da ülke de yaygın olarak görülmesine neden olmaktadır. 1990 yılının ortalarından beri küçük çocuklar arasında bodurluğun azaltılmasında ilerleme kaydedilmiş olmasına rağmen (EC 2017, s.1), sağlığın geliştirilmesi için daha fazla yatırım yapılması ve sağlık harcamalarının artırılması gerekmektedir. Ancak petrol gelirlerinin gerilemesine bağlı olarak bütçe dengesinde görülen dengesizliklere ek olarak ülke de sosyo-ekonomik eşitsizlikler, sağlığın geliştirilmesinin önünde engel olarak durmaktadır. Bir ülke de sağlık gelişimi, altyapıya yatırım yapılması ölçüsünde gelişmektedir.

Şekil 3.5'de görüldüğü gibi, 2000 yılında yetersiz beslenme oranı en yüksek olarak görülürken, 2015 yılına kadar yapılan çalışmalar ve dış yardımların da

etkisiyle kademeli olarak hızlı bir gerileme göstermiştir. Yetersiz beslenme 2015 yılında %14'e gerilemesine rağmen, European Commission'un 2017 yılında yaptığı çalışmaya göre aşırı zayıflık ve anemi halk sağlığını tehdit eden bir unsur olarak halen güncelliğini korurken, ülkede 6 ila 23 ay arasındaki çocukların %87'si halen kabul edilebilir en düşük beslenme düzeyine dahi erişmemektedir. 2016 raporunda yer alan verilerine göre 5 yaşındaki aşırı zayıf çocuk oranı %4.9 olarak ölçülürken, 5 yaşındaki fazla kilolu çocuk oranı %3.3 üreme çağındaki kadınlarda anemi oranı %44.8 ve düşük doğum ağırlığı ise %19 olarak kaydedilmiştir (EC 2017, s.1).

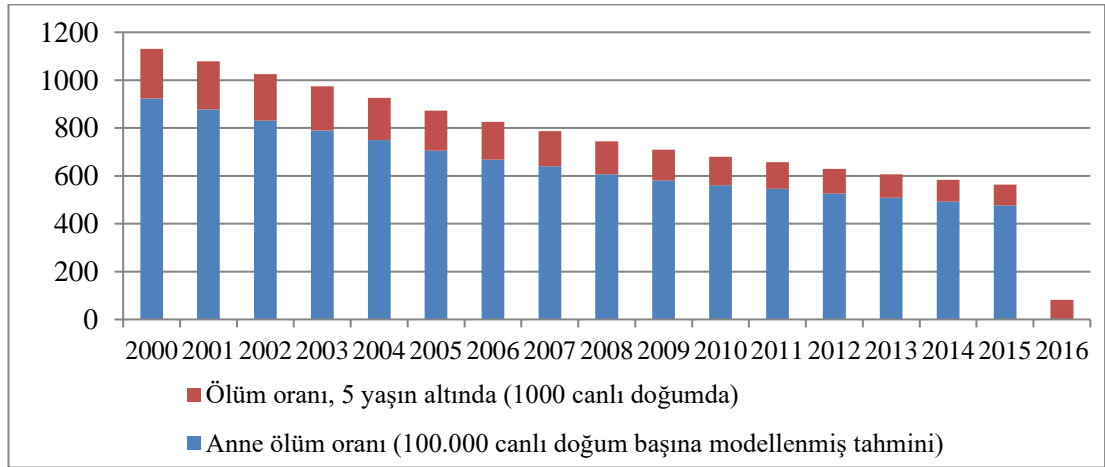
Şekil 3.5: Yetersiz Beslenmenin Yaygınlığı (nüfusun %'si)

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

Çalışmada Angola'da bodurluk yaygınlığının 2016 yılında %37,6 (1.8 milyon) olarak görülürken, çocukların yarısında, bodurluğun daha şiddetli olduğu kaydedilmiştir. Ülke 5 yaş altı çocuk ölüm oranlarında ise dünyada ikinci sıradadır. Çalışmaya göre dünya genelinde, tüm çocuk ölümlerinin neredeyse yarısı, doğrudan veya dolaylı olarak yetersiz beslenmeyle ilişkilendirilmektedir. Angola'da temiz ve yeterli gıda en temel sorunlardan biridir. Ülke de yeterli tarımsal üretimin yapılamaması, gerekli ihtiyaçların ithal edilmesini zorunlu kılmakla birlikte, yetersiz altyapı ve yetersiz gıda ithalatına ek olarak, iklimsel bozulmalar, kuraklık ve sel baskınları ile salgın hastalıklarda hem ülkede beslenme krizlerinin yaşanmasına hem de insan sağlığını tehdit etmeye devam etmektedir (EC 2017, s.1).

3.1.3 Anne ve bebek ölüm oranları

Angola’da temel hizmetlerin eksikliğinin yanında, yetersiz verilerde ülkenin gelişmesinin önündeki engellerden biri olarak görünmektedir. Şekil 3.6 verilerine göre Angola’da anne ölüm oranı 2008 yılı için yüz bin canlı doğumda 606 olarak kaydedilirken, bu oran Afrika kıtasındaki en yüksek anne ölüm oranlarında biri olarak görülmektedir (CMI 2011, s. 11). 2009 yılından itibaren anne ölüm oranları kademeli olarak bir düşüş gösterse de 2015 yılında bu oran 477 kişi olarak kaydedilmiştir. Bebek ölüm oranlarına bakıldığında yeni doğan sayısı 2008 yılında 40 bin iken 2015 yılında 35,5 bine, bebek ölüm sayısı, 84 binden 64 bine gerilemiştir. 5 yaş altı çocuklarda ölüm sayısı ise, 2008 yılında 132 bin iken, 2015 yılında 95 bin olarak ölçülürken, 1000 canlı doğumda 5 yaş altı ölüm oranı, 2008 yılında 137,9 ve 2015-2016 yıllarında ise 86,5 ve 82,5 olarak kaydedilmiştir (WB-WDI, 2017). Anne-bebek ölüm oranlarına ve nüfus artış hızı göz önünde bulundurulduğunda, Angola halkının yaşam koşullarının iyileştirilmesi için daha fazla yatırım yapılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Şekil 3.6: Anne-Bebek Ölüm Oranları 2000-2016

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2017

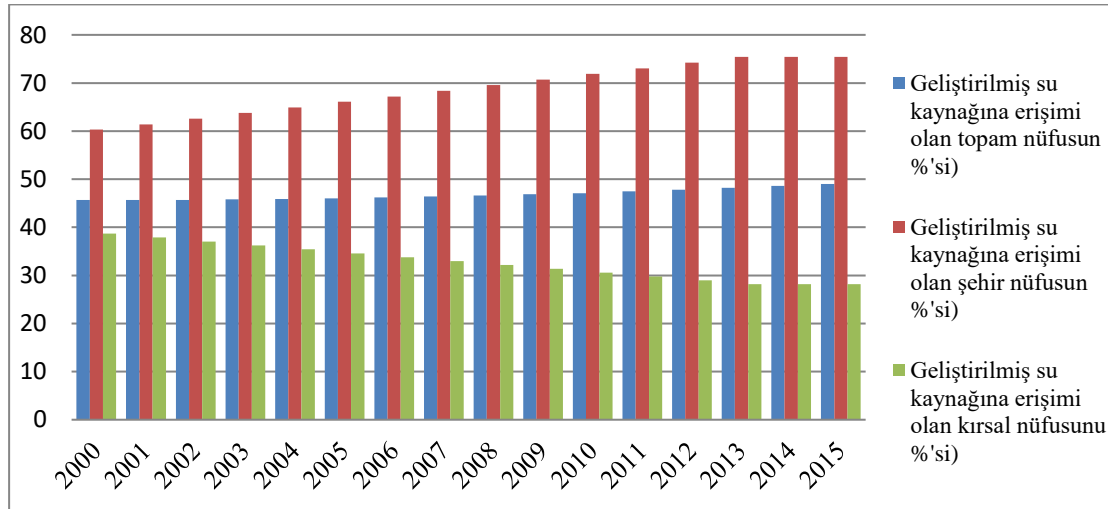
3.1.4 HIV ile yaşayan kişilerin oranları

HIV genel tanımı ile insan bağışıklığı yetmezlik virüsü anlamına gelmektedir. Afrika ülkelerinde HIV yaygınlığı, özellikle çocuk ve genç yaşamını tehdit etmektedir.

Angola’da HIV yaygınlığı, Afrika ortalamasına göre daha düşük düzeyde olmasına rağmen, 15-49 yaş arasındaki toplam nüfusun %1,9’unda, 15-24 yaş arası kadınlarda %0,8 ve erkeklerde %0,4 oranında HIV yaygınlığı görülürken, HIV ile yaşamak zorunda olan 0-14 yaş arasındaki çocukların sayısı ise, 22 bin civarındadır (WB-WDI, 2017).

3.1.5 Su kaynaklarına erişim

Angola’da toplam nüfusun temiz suya erişimi, şekil 2.1.5’e göre 2000 yılında %45,7 2010 yılında %47,1 ve 2015 yılında %49 oranında görülmektedir. Kırsal kesimde bu oran, 2000 %38,7 iken 2010 yılında %30,6 ve 2015 yılında ise, %28,2 oranındadır. Bu sonuca göre Angola’nın son yıllarda düşen petrol fiyatlarından oldukça negatif şekilde etkilendiği görülmektedir. Kentsel kesimde durum, kırsal kesime göre 2000-2010-2015 yıllarında daha iyi görünmektedir. Verilere göre, kentsel kesim, sırasıyla %60,3, %71,9 ve %75,4 oranında suya erişim sağlayabilmektedir. Bu durum, kentsel-kırsal alanda temel hizmetlere erişimdeki büyük farklılığın da bir eşitsizliğe işaret ettiğini göstermektedir.

Şekil 3.7: Su Kaynağına Erişim 2000-2015

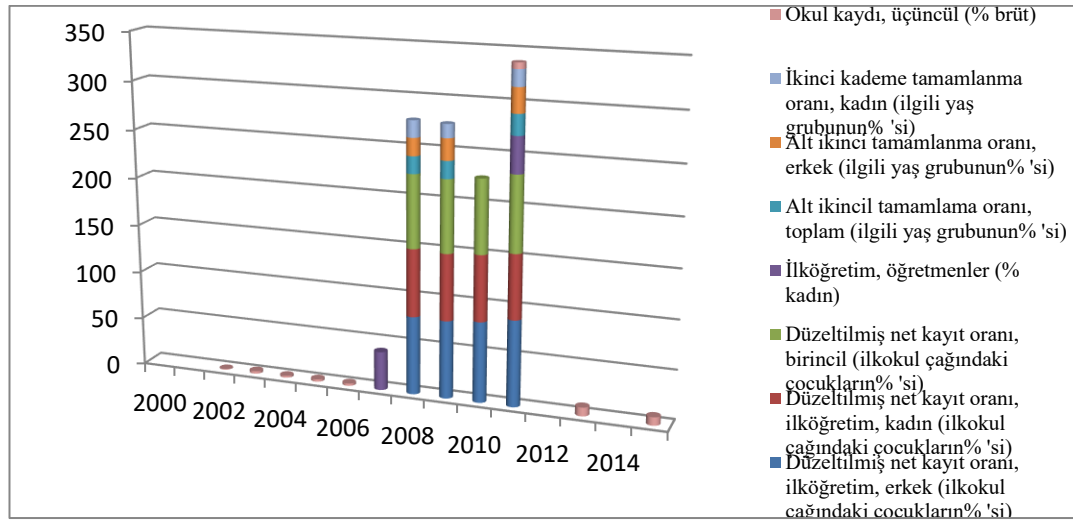
Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2017

3.1.6 Eğitime erişim

Angola'daki okulların kalitesi, temel sorunlardan biri olmakla birlikte, yerel okulların eğitim standardı hem göçmenler hem de Angola halkı için yeterli seviyede değildir. Yetişkin okur-yazarlığının beklenenden düşük olması, bir sorun olmaya devam etmektedir. Bu sorun Angola'nın işgücünü de

etkilemektedir. Angola'da ilkokula başlama yaşı 6, zorunlu eğitim 5 yıl, ortaokul ve lise ise 3'er yıl olarak belirlenmiştir. Angola'da uluslararası okullar gibi seçenekler bulunmasına rağmen, halkın çoğunluğunun yoksul olması, çocukların iyi bir eğitim almasını engellemektedir (expatarrivals.com). Buna ek olarak, Angola'da eğitim kalitesinin dışında okul, öğretmen ve ekipman yetersizliği ile kamu okulların sağlıklı oluşu ve ulaşım sorununu da Angola'nın 2014 Nüfus sayımına göre, 5 ile 18 yaş arasındaki çocukların yüzde 22'si'nin neden eğitimsiz kaldığını gösteren önemli veriler arasında yer almaktadır (www.unicef.com).

Angola'da temel hizmetlere erişim, eğitim dahil olmak üzere oldukça zor koşullar altında gerçekleşmektedir. Ayrıca veri yetersizliği, eğitim planlanmasını zorlaştırmaktadır. Şekil 3.8 verilerine göre Angola'da 2011 yılı ilkokul net kayıt oranı, erkek %88,78 kadın %66,38 ve toplam %77,45 olarak kaydedilmiştir. İnsani gelişim endeksine göre ise beklenen okullaşma oranı 11.8 iken okulda geçirilen yıllar 5.1 olarak kaydedilmiştir. Angola'da ilkokul tamamlama oranının yaklaşık %20,8'lerde kalmasının eğitimin ne kadar yetersiz kaldığını da açıkça göstermektedir.

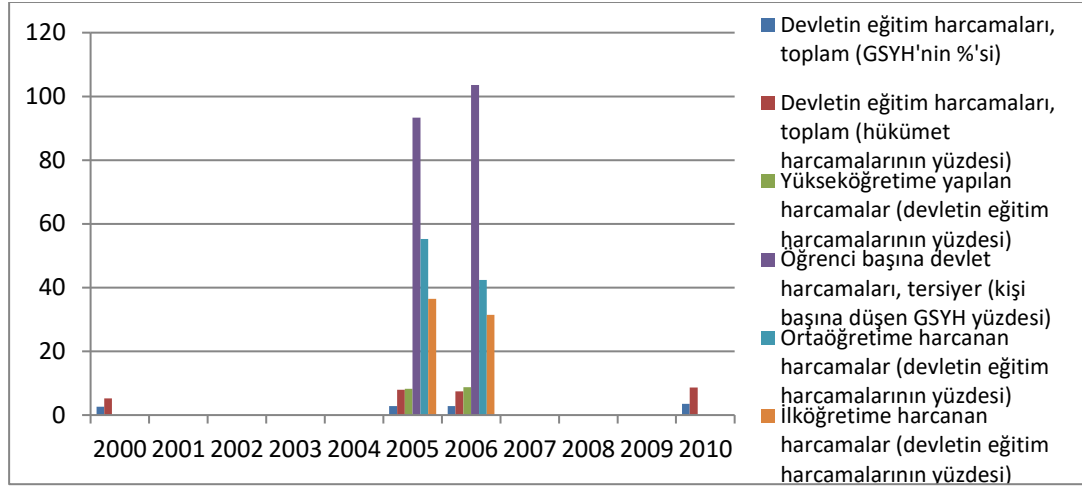

Şekil 3.8: Angola Eğitim Verileri 2000-2015

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2017

15 yaş üstü yetişkinlerde okur-yazarlık oranı 2001 yılında %67,40 iken 2014 yılında %66,03'e gerilemiştir. 15-24 yaş arası genç okur-yazar grubunda ise bu oranlar 2001-2014 yıllarında sırasıyla, %72,2 ve %77,4 olarak gerçekleşmiştir. Buna ek olarak devletin eğitime ayırdığı payın oldukça düşük seviyede kalması

ve sürdürülebilir olmaması, Angola'daki eğitimin neden yetersiz olduğunu açıkça göstermektedir. Şekil 3.9 verilerine göre devletin eğitime ayırdığı pay % 3,47 iken hükümet harcamalarının içindeki payı ise, % 8,6 oranındadır (WB-WDI, 2017). 2010 yılı hariç 2009 ve 2017 yılından önceki veriler yetersizdir.

Şekil 3.9: Angola Eğitim Harcamaları 2000-2016

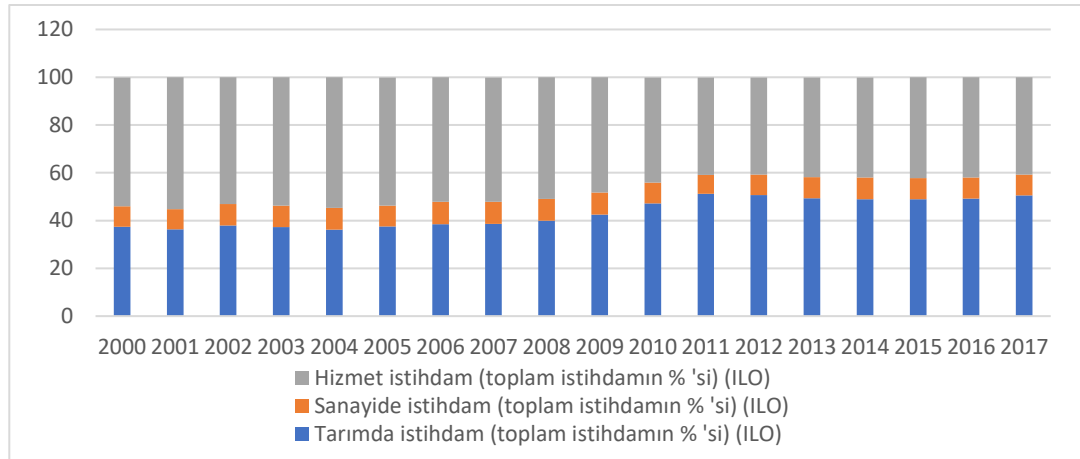
Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2017

3.1.7 İstihdam ve işsizlik verileri 2000-2017

Şekil 3.10'da Sanayi, hizmetler ve tarım sektörlerinde çalışanların, toplam istihdam içindeki payları gösterilmektedir. Sanayi sektöründe görülen istihdam payları, hizmetler ve tarım sektörüne göre ufak artışlar ve azalışlar gösterirken, hizmet sektöründeki istihdam payı 2000-2008 arasında ortalama %53 civarında iken, 2009-2013 yılları arasında düşüş eğiliminde olduğunu göstermektedir. 2013-2017 yılları arasında ise ortalama %41 seviyesinde kaydedilmiştir. Tarım istihdamının toplam istihdam içindeki payı 2000-2008 döneminde %39 ve 2009 yılından itibaren ise hızla yükselerek 2017 yılı dahil ortalama %50 olarak kaydedilmiştir. Ancak AFDB verilerine göre tarımdaki istihdam %70 oranındadır. Toplam istihdamının içinde ücretli ve maaşlı çalışanların oranı 2000-2004 yıllarında %34, 2005-2017 döneminde ise, %28 oranındadır. Savunmasız ve sigortasız işlerde çalışanların oranı ise, 2000-2004 yıllarında % 62 iken, 2005-2017 döneminde yaklaşık olarak % 67 olarak kaydedilmiştir.

Bu verilere göre halkın güvencesiz işlerde çalışması, hem vergi gelirlerinin azalmasına neden olmakta, hem de sosyal sigortaya sahip olmayan kişilerin sağlık giderlerinin ekstra bir masraf oluşturacağı düşünüldüğünde kişi başı milli

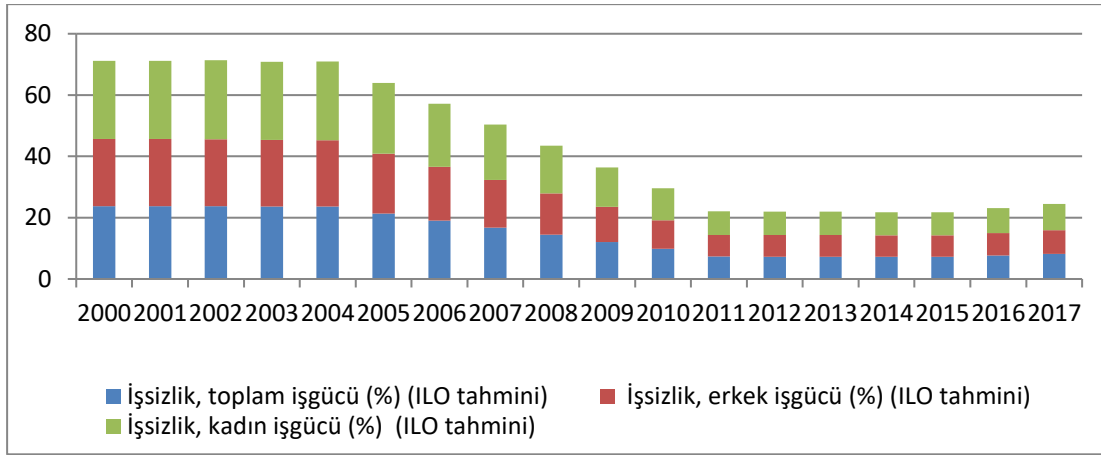
geliri düşük bu grubun, tasarruf etme olasılığını daha da düşürmektedir. Ayrıca hizmetler payının düşmesi ve tarım payının artması, teknik ekipman ve personel sorunu bulunan Angola'da istihdamın tarım sektöründe yoğunlaştığını göstermektedir. Bu bağlamda kişi başı milli geliri zaten düşük olan bir ülke de petrol dışı sanayi ve hizmet sektörlerinin GSYH içindeki payının artması gerekirken, tarımsal istihdam payının artıyor olması, yoksul Angola halkının kişi başı milli gelirinin daha da düşmesine neden olmakta ve bu bağlamda tasarruf, sermaye birikimi ve yatırım gibi kalkınmayı sağlayacak etkenlerin oluşmasının önünde engel olmaktadır. Zira bir ülkede katma değerli üretimin tarım kesiminde düşük olması ve tarım sektörünün ihracat içindeki payının çok küçük olması, GSYH'nın petrol sektörü tarafından yönlendirilmesine ve kaynağa bağımlılığın devam etmesine ve kırsal kesimin gelişmesine de engel olmaktadır.

Şekil 3.10: İstihdam Verileri 2000-2017

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

Şekil 3.11'de işsizlik verileri yer almaktadır. İşsizlik verilerine göre Angola'nın 2004 yılına kadar erkek-kadın ve toplam işsizlik oranı genel olarak aynı kalırken, 2005-2015 yılları arasında kademeli olarak gerileyen işsizlik oranları, 2016 ve 2017 yıllarında artmış görünmektedir. 2017 yılı işsizlik oranları ILO tahminlerine göre sırasıyla kadın %8,6, erkek %7,6 ve toplamda %8.1 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 3.11: İşsizlik Verileri 2000-2017

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

3.1.8 İnsani gelişme endeksi

Dünya Bankası Kalkınma göstergelerine göre, orta gelirli ülkeler grubunda yer alan Angola, bu etkileyici performansına rağmen, 2008 yılına kadar olan dönemde İnsani Gelişme Endeksine (HDI) göre, fiziksel ve beşeri sermayesi ile tasarruf, sermaye ve yatırım verileri, temel ihtiyaçları karşılamakta düşük gelirli ülkelerin özelliklerine işaret ettiğini göstermektedir (Richmond, Irene ve Yang 2013, p. 3). İnsani Gelişme Endeksi (HDI) kriterlerine göre 2010-2015 yılları arasında, %1,49 oranında bir büyüme elde eden Angola, 2016 yılı İnsani Gelişim Raporuna göre 0,533 katsayısı ile 188 ülke arasında 150. sırada yer almıştır. 2017 yılında ise 0,581 katsayısına ulaşarak listede 147. sıraya yükselmiştir. (HDR Angola 2016, s. 2; HDR 2018, s. 24).

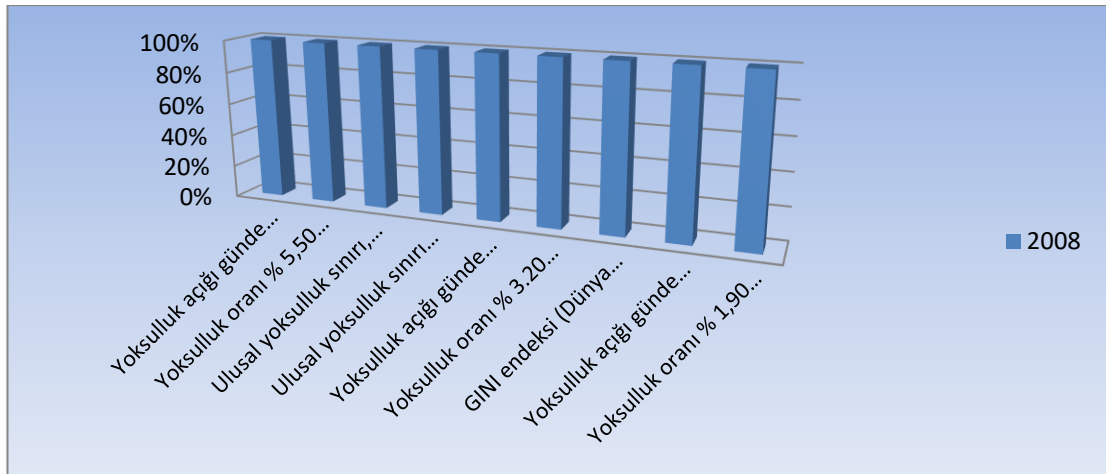
2016 İnsani Gelişim Raporuna göre Angola'da doğumdan beklenen yaşam süresi 52,7 beklenen okullaşma oranı, 11.4 okulda geçirilen yıl, 5.0 BM Eğitim Endeksi 0.518 ve kişi başına düşen GSMH (SGP, ABD Doları) 6.291 ABD dolarıdır. 2017 yılında ise İnsani Gelişme verileri yaşam süresi 61 yaş, beklenen okullaşma oranı 11.8, okulda geçirilen yıl 5.1 olarak kaydedilirken, kişi başı milli gelir ise 5.790 dolardır. Kişi başı milli gelir sırlaması -16 puan gerilemesi nedeniyle 145. sırada yer almıştır. Angola kişi başı milli gelirin düşmesine rağmen yaş süresi, beklenen yaş ve okullaşma oranına göre orta gelirli ülkeler grubuna dahil edilmiştir. Verilere göre Angola, petrol ve elmas zenginliğine rağmen, gelirlerini tasarrufa ve yatırıma yönlendiremediği için, halkın refah bir yaşam ve kalkınma beklentisini karşılayamamaktadır.

Yaş ve okullaşma oranlarına rağmen ülke, düşük gelirli ve yoksul bir ülke görünmüdedir. (HDR 2016, s. 4; HDR 2018, s. 28).

3.1.9 Eşitsizlik ve yoksulluk endeksi

Ekonomik büyüme oranlarına rağmen, Angola'da eşitsizlik endeksi GNI katsayısı, 2008 yılında 42,7 olarak ölçülmüştür. Bu oran Angola'da büyük bir gelir eşitsizliği olduğunu ve yoksulluk oranlarının da bu orana göre bir hayli yüksek olduğunu göstermektedir. Yoksulluk oranı 2000 yılında %62 civarında iken, 2008 yılında bu oran, %37'ye gerilese de veri eksikliğine rağmen, kişi başına günlük 1,90 ABD doları ile yaşayan yoksul sayısının yüksek olduğu belirtilmektedir (WB poverty Angalo, 2018). Angola Cumhuriyeti, petrol ve elmas zengini bir ülkedir. Ancak elde edilen gelirlere rağmen halkın çoğunluğu, eğitim, sağlık ve insani gelişim verilerine göre bu zenginlikten yeterince faydalanamamaktadır. Özellikle kırsal yoksulluk oranı Angola'da daha yüksektir.

Şekil 3.12 verilerine göre, Angola'da 2011 yılı satın alma gücü paritesi (SGP) hesaplamasına göre yoksulluk oranları sırasıyla nüfusun yüzdesi bakımından; 1,90\$ %30,1, 3.20\$ %55,7 ve 5,5\$ %79,4 olarak gerçekleşmiştir (WB-WDI, 2017). 2008 yılı verilerine göre orta gelir grubuna dahil edilen Angola halkının %36'sı uluslararası yoksulluk sınırında yaşarken, kırsal kesimde yaşayan her iki kişiden birinin yoksul olduğu tahmin edilmektedir (SRPP 2016, p. 8). Dünya Bankası tahminlerine göre ise bölgesel farklılıkların büyük olması, eşitsizliğin ve yoksulluğun kırsal kesimde üç kat daha fazla yaygın olduğunu göstermektedir (WB, poverty Angola, 2018).

Şekil 3.12: Angola Yoksulluk Oranları 2008

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2017

Buna ek olarak, petrol fiyatlarının gerilemesine bağlı ekonomik büyüme oranlarında görülen düşüşler, Angola'da 1,90 ABD doları ile yaşayan yoksul nüfus oranlarının 2015 ve 2017 yıllarında yaklaşık olarak %30 civarında kaldığını, 2017 yılında petrol fiyatlarının görece artmasına rağmen, 2018 yılında da aynı seviyede kalacağı tahmin edilmektedir. 2017 yılı verilerine göre günlük yaşamını 3,10 ABD doları ile geçirmek zorunda kalan toplam nüfusun oranı % 54,5 olarak gerçekleşmiştir (WB poverty Angalo, 2018). Angola halkı, doğal kaynaklardan elde edilen gelirlerin verimli bir şekilde kullanılmaması nedeniyle zenginlik içinde fakirlik çekmektedir. Angola'da insani eşitsizlik oranı İnsani Gelişme Raporu 2017 verilerine göre 32.3, yaşam beklentisinde eşitsizlik 33.8 olarak kaydedilmiştir ve pek çok Afrika ülkesine göre daha yüksektir. Eşitsizliğe göre ayarlanmış ömür beklentisi endeksi 0.426, eğitimde eşitsizlik 34.3 eşitsizliğe göre ayarlanmış eğitim endeksi, 0.327 gelirdeki eşitsizlik 28.9 eşitsizliğe göre ayarlanmış gelir endeksi, 0.436 ve gelir eşitsizliğinde GINI katsayısı 42.7'dir. Bu verilere göre Angola söz konusu kriterlere göre eşitsizliğin yüksek düzeyde olduğu bir ülke olarak görülmektedir (HDR 2018, s. 32).

3.2 Kurumsal Değerlendirme Endeksi

Kurumsal kalite bir ülkenin ekonomik faktörlerinin etkin ve verimli kullanılmasının yanında sosyal yapıların gelişmesi, bireylerin ve yatırımcıların hükümete olan güvenini tesis etmesi bakımından ekonomik faktörlerden bu bağlamda daha ön plana çıkmaktadır. Bir ülkenin kalkınması ekonomik büyüklüğü bağlamında değerlendirilmektedir. Ekonomik büyüme her ne kadar tek başına kalkınmayı sağlamada ya da açıklamakta yeterli olmasada, iki kavram da bir yıl içinde üretilen değerlerde reel artışları göstermektedir. Ancak kalkınma, ekonomik büyüme ile nicel olarak aynı iken, nitel (kalite) olarak farklılık göstermektedir. Diğer bir ifadeyle kalkınmada yapısal bir değişimin halkın refahına katkıda bulunacak ve yaşam kalitesini yükseltecek şekilde değiştirilmesini gerektirir. Dolayısı ile kalkınmanın gerçekleşmesinde öngörülen

bu değişimlerin yaratılması, kurumsal kalitenin yapısı ve işleyişi ile doğrudan ilişkili olmaktadır.

1960'lı yıllarla birlikte başlayan kalkınma ya da gelişmişlik üzerine yapılan çalışmalar, önceleri ekonomik büyüklüğü etkileyen unsurların tasarruf, sermaye birikimi ve yatırımlar olduğunu ileri sürerken, ülkeler arası gelişmişlik farklılıklarının açıklanmasında bu verilerin yetersiz kalması, başka bir ifade ile, söz konusu ekonomik verilerin ekonomik büyüme ya da gelişme üzerinde büyümenin sebebi değilde büyümenin kendisi olarak görülmesi 2000'li yıllarda bu perspektifin ekonomik büyüme ve gelişmeyi etkileyen faktörün kurumsal kalitedeki yapısal değişim farklılıklarından kaynaklandığını ortaya konulmasını sağlamıştır (Özsahin 2016, s. 251).

Buna ek olarak, doğal kaynaklar ve ekonomik büyüme üzerinde yapılan çalışmalarda kurumsal reformların ve güçlü bir kurumsallığa sahip ekonomilerin, kaynakları etkin ve verimli kullandığını ve sürdürülebilir bir büyümeyi destekleyerek gelişmeyi sağladığını göstermektedir. Bunun tersine zayıf kurumsal kaliteye sahip doğal kaynak sahibi ülkelerin finansal gelişimi yavaşlattığını, tasarruf ve yatırıma zarar vererek ekonomik büyümeyi engellediği görülmüştür (Gylfason ve Zoega (2001).

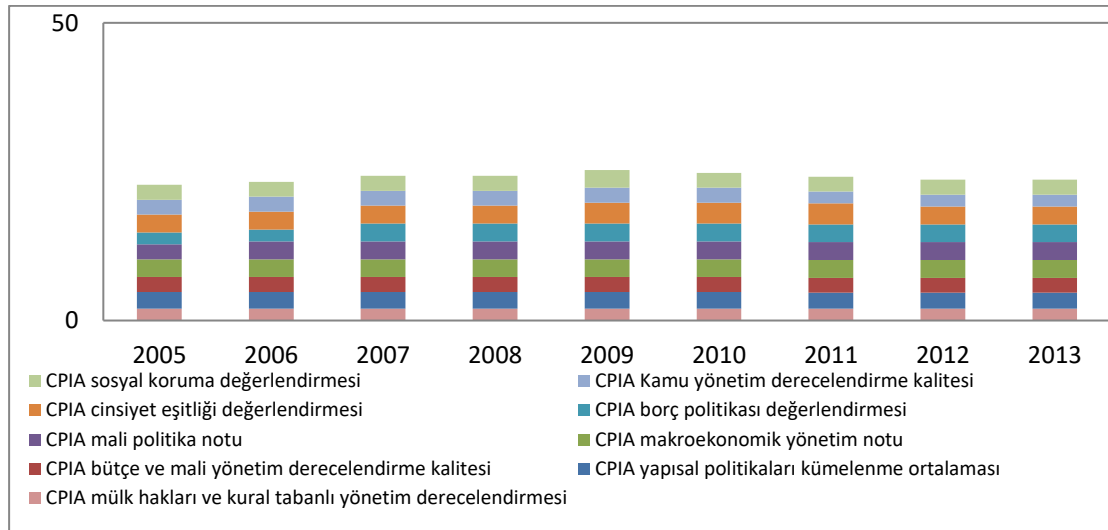
Diğer taraftan kurumsal kalitesi zayıf ve doğal kaynak bağımlısı ülkelerin yabancı yatırımları, ticareti, politik özgürlüğü ve finansal derinlik gibi kalkınmayı sağlayacak olguları da negatif etkilediğini, eğitim, yatırım, güçlü ekonomik politikaları ve kurumları desteklemediği, yolsuzluk, eşitsizlik ve politik baskı gibi ekonomiyi negatif etkileyen durumlara eğilimli olabileceği belirtilmiştir. Ayrıca, kaynaklara vazgeçilmez derece de aşırı bağımlı olan ülkelerin, yabancı yatırımlar, sosyal, beşeri, fiziksel ve finansal sermayenin geliştirilmesi konusunda daha ihmalkar bir tutum sergilemeye daha yatkın oldukları görülmüştür Gylfason (2004).

Diğer taraftan iyi kurumlara sahip ülkeler teknoloji, yatırım ve beşeri sermayenin gelişimini teşvik ederek ekonomik büyümenin artmasına ve gelişimine destek olmaktadır. Zayıf kurumlar ise, sektör gelişimlerini desteklemek yerine daha üretken faaliyetlere yol açarak kiralama yolu ile yolsuzluğun teşvik edilmesine neden olabileceği iddia edilirken, beşeri

sermayenin gelişimine engel olarak büyümenin de gerilemesine neden olmaktadır (www.worldbank.org).

Bu açıdan bakıldığında kurumsal kalitenin bir ülkenin gelişimini etkilemede diğer faktörlerden daha ön plana çıktığı görülmektedir.

Angola'nın kurumsal gelişimi, Dünya Bankası Kurumsal Gelişim Kriterlerine göre Şekil 3.13'de görülmektedir. Dünya Bankası Kurumsal Değerlendirme (CPIA) notu, en düşük 1 ve en yüksek 6 üzerinden değerlendirilmektedir. Angola'nın CPIA notu ortalama 2,7'dir ve Sahra altı Afrika bölgesindeki (SSA) ülkelere göre daha düşüktür. Angola Cumhuriyeti, bu skora göre zayıf kurumsal derecelendirmeye sahip bir ülke olarak tanımlanmaktadır (WB-WGI, 2017). Afrika ülkelerinin yönetim kalitesini yıllık olarak ölçen İbrahim Endeksine göre Angola, 2016 yılında 53 ülke arasında 100 puan üzerinden, 39.4 puan ile 45. güvenlik ve hukuk kuralı 45.9 puan ile 39. hesap verebilirlik, 13,5 puanı ile 47. kişisel güvenlik 40.9 puanı 35. ulusal güvenlik 87.2 puanı ile 22. katılım ve insan hakları 37 puanı ile 42. cinsiyet gelişimi 55.1 puanı ile 30. sürdürülebilir ekonomik fırsatlar bakımından ise 29.4 puanı ile 48. sırada yer almıştır (IIAG 2017, ss. 16-62).

Şekil 3.13: Ülke Politikası ve Kurumsal Değerlendirme 2005-2013

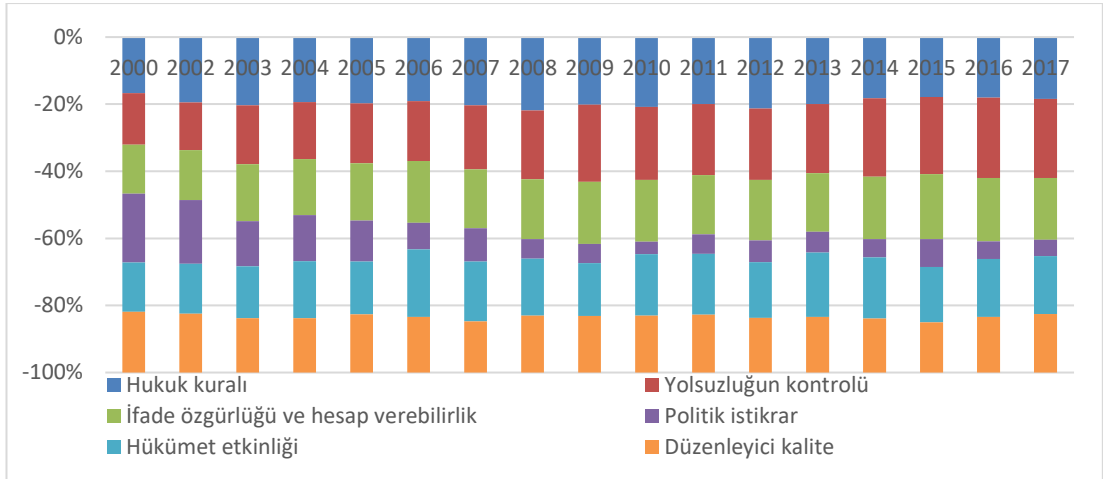
Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2017

3.2.1 Yolsuzluk algılama ve özgürlükler endeksi

Yolsuzluk Algıları Endeksi 2017 yılında, 100 puan üzerinden 19 puan alan Angola, dünya sıralamasında 180 ülke arasında 167. olmuştur (CPI, 2017).

Özgürlükler endeksi (Freedom House) her bir konuyu farklı 3 kritere göre 100 puan üzerinden değerlendirmektedir. Angola, özgürlükler endeksi 2018 yılı verilerine göre 26/100 puan alarak dünya sıralamasına göre özgür olmayan ülkeler arasında yer almıştır (Freedom House, 2017) Doğal Kaynak Yönetimi Enstitüsü (NRGI) petrol ve doğalgaz gibi doğal kaynaklara sahip olan ülkeleri, GSYH (SGP), yolsuzluğun kontrolü ve hesap verebilirlik gibi farklı kriterlere göre değerlendirmektedir. Doğal Kaynak Yönetişim Enstitüsüne (RGI) göre Angola, 2017 yılında 100 puan üzerinden 35 puanı ile 89 ülke arasında 70. sırada yer almıştır (NRGI, 2017). Ülke raporunda Angola, doğal kaynak ihracatında (%95) bölgesel kıyaslamaya göre kaynaklara en fazla bağımlı ülke ve sektörel bakımdan en az çeşitlendirmeye sahip bir ülke olduğu belirtilmektedir. Doğal kaynak gelirlerine rağmen yolsuzluk ve çevresel etkiler, (elit kesim), kaynak gelirlerinin adaletli paylaşımını engellemektedir.

Şekil 3.14'de Angola'nın yönetim endeksi verileri yer almaktadır. Endeks verilerine göre Angola, hukuk kuralı, yolsuzluğun kontrolü, ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik, politik istikrar, hükümet etkinliği ve düzenleyici kalite gibi değişkenlerde iç savaşın bittiği 2002 yılından itibaren bir iyileşme kaydetse de genel olarak pozitif yönlü bir artış kaydetmemiştir (WB-WDI, 2017).

Şekil 3.14: Angola Yönetişim Endeksi 2000-2017

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

3.2.2 Angola siyasi yapı

Angola, Afrika'nın en büyük üçüncü ve dünyanın en büyük 23. ekonomisidir. Aynı zamanda Sahra altı Afrika'nın ikinci en büyük petrol üreticisi ve dünyanın en büyük beşinci elmas üreticilerinden biridir. Angola petrol ve elmas gibi iki önemli doğal kaynağına ek olarak, 58 milyon hektarlık bir araziye sahiptir (CIA fatbook, 2017). 1975 yılında Portekiz'den bağımsızlığını kazanan Angola, petrol ve elmas gibi iki büyük gelir kaynağı nedeniyle ülkeyi yönetmek isteyen farklı etnik ve coğrafi gruplar nedeniyle 27 yıl süren bir iç savaşa maruz kalmıştır (AFDB 2011-2015, s. 2).

Angola'nın Kurtuluşu İçin Popüler Hareketi (MPLA), Angola Ulusal Kurtuluş Cephesi (FNLA) ve Angola'nın Toplam Bağımsızlığı Ulusal Birliği (UNITA) adlı gruplar tarafından 1975 yılında başlatılan ve 27 yıl süren iç savaş, Angola'nın ekonomik yapısı dahil olmak üzere tüm altyapısının da yok olmasına neden olmuştur. Altyapının ve tarım arazilerinin kullanılamaz hale gelmesinin yanında, 1,5 milyon insan yaşamını yitirmiş ve 4,5 milyon insan da zorla yerlerinden edilmiştir. Angola'da yaşanan iç savaşın izleri bugün halen, ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel ve politik yapılarında izlerini taşımaktadır (WCR 2003, s. 2).

MPLA adlı grup, 27 yıl boyunca taraf olduğu savaşın finansmanı için Sovyet askeri teçhizatını ve Küba birliklerini petrol gelirleri ile finanse ederken, UNITA ve FNLA adlı gruplar ise Güney Afrika askeri danışmanları ile Çin silahlarını elmas gelirleri ile finanse etmişlerdir (Hanson, 2008). Ayrıca Sovyetler Birliği ve Küba'nın MPLA'yı Amerika, Güney Afrika ve Çin'in UNITA'yı desteklemesi, savaşın uzun yıllar sürmesine neden olmuştur. 27 yıl süren iç savaş, 2002 yılında UNITA liderinin ölümünden sonra yapılan genel seçimlerde MPLA'nın seçimleri kazanmasıyla, Angola Milli hükümeti ve Angola'nın ulusal bağımsızlık birliği (UNITA) arasında imzalanan bir barış antlaşması ile 4 Nisan 2002 yılında sona ermiştir (WCR 2003, ss. 1-3).

Angola'da yaşanan iç savaş, ülkenin pek çok alanının tahrip olmasına neden olurken, yaşamını yitiren insanlar nedeniyle nüfus yapısının değişimine, işgücünden yoksun nüfusun neredeyse %50'sini barındıran bir genç nüfus yoğunluğuna, eğitim altyapısının yetersizliği nedeniyle de eğitilmiş ve nitelikli

bireylerin yetişmesine engel olmuştur. Angola savaş nedeniyle bugün, yetenekli ve nitelikli iş gücünden mahrum kalmıştır. Bununla birlikte savaş öncesi Portekiz tarafından inşa edilen ulaşım altyapısının yanında tarımsal arazilerinin çoğunun mayınlar nedeniyle kullanılamaz hale gelişi, ülkede ekilebilir tarımsal arazilerinin büyüklüğüne rağmen ülke, kendi gıda ihtiyacını bile karşılayamayacak seviyededir (Hanson, 2008).

Savaş sonrası mayın döşenmiş arazilerin temizlenme çalışmaları devam etmesine rağmen (Emde 2011, s. 5), ülke verimli topraklarının yalnızca %10'unu kullanabilmektedir. Savaş öncesinde kahve, sisal, muz, pamuk ve şeker kamışı gibi ürünlerin dünyadaki önemli ihracatçılarından biri olan Angola, bugün gıda ihtiyacının %50'sinden fazlasını ithal etmek zorunda kalmaktadır (USDA 2017, s. 2). Bu doğal kaynak zenginliğine rağmen Angola, ekonomik gelişimini doğal kaynaklarına dayandırdığı için zenginlik içinde fakirlik çekmektedir.

3.2.3 Angola'da yaşam

Angola'nın başkent Luanda ile birlikte 18 idari bölgesi vardır. Bu bölgeler; Bengo, Benguela, Bie, Cabinda, Cunene, Huambo, Huila, Kwando Kubango, Kwanza Norte, Kwanza Sul, Lunda Norte, Lunda Sul, Malanje, Moxico, Namibe, Uige ve Zaire'dir. Başkent Luanda, Angola'daki kent yaşamının, ticaretinin ve siyasetin de başkentidir. Portekiz sömürgesi olan Angola'da yaygın olarak konuşulan dil Portekizce'dir. Portekizce aynı zamanda Angola'nın resmi dilidir. Angola, Afrika'da Portekizce konuşulan ülkeler arasında en büyük ülke konumundadır. Ülkede 5 etnik köken vardır ve bölgesel olarak çeşitli yerel diller de konuşulmaktadır. Bunlar, Kongoca, Chokwe, Umbundu ve Kimbundu dilleri resmi dil olan Portekizce'den sonra gelen dillerdir. Ülke nüfusunun %37'lik kısmını ise Ovimbundu adı verilen yerel halk oluşturmaktadır. Para birimi Kwanza (KWZ)'dir. Angola, zengin yer altı kaynaklarına sahip hızla gelişen ve büyüyen bir ülkedir. Özellikle petrol ve elmas gibi iki büyük ihrac kalemine sahip olması, onu Dünya'nın en çok dikkat çeken ülkelerden biri haline getirmektedir. Başkent Luanda, kent yaşamının merkezi konumundadır. İnşaat sektörü bu bölge de hızla gelişmektedir (BDTM 2011, ss. 1-2).

3.2.4 Uluslararası ilişkileri

Angola Cumhuriyeti, Sahra altı Afrika'nın üçüncü, dünyanın ise 23. en büyük ülkesidir. Güney Batı Afrika'da yer alan ve stratejik bir konuma sahip olan ülkenin ticari ilişkileri sömürgecilik dönemine kadar dayanmaktadır. Avrupa ülkeleri, başta Portekiz olmak üzere, Güney Afrika, Amerika, Çin, Hindistan, Brezilya gibi ülkelerle ticari ilişkileri gelişmiştir. Amerika Angola'nın üçüncü stratejik ticari ortağıdır. Amerika, Angola hükümet yetkilileri ile 2014 yılında ekonomik büyüme, altyapı, eğitim sağlık, politik, sosyal ve bölgesel istikrar, enerji ve tarım sektörünün geliştirilmesi için bir dizi görüşme yapmıştır. Bu görüşmeye istinaden ABD Ticaret Bakanlığı ve Tarım Bakanlığı Luanda'da yeni ofisler açmıştır (USDS 2015, s. 3).

Çin ise Angola'nın özellikle alt yapı yatırımları ve petrol ithalatı bakımından en önemli ortağıdır. Çin aynı zamanda Angola'nın ulusal petrol şirketi Sonangol, Çin'in önemli petrol şirketlerinden Sinopec ile petrol çıkarımı konusunda ortak girişimleri olan bir ülkedir. Ayrıca Çin Angola'ya kalkınma yardımları yapmaktadır. 2002 yılında Demiryolu, elektrik ağı ve genişletilmesine yönelik rehabilitasyonların yapılması için 145 milyon dolar civarında bir yatırım yapmıştır. Ayrıca 2007 yılında 6 farklı alanda, sağlık, eğitim, enerji su, tarım, ulaşım ve sosyal iletişim alanlarında toplam olarak 1 milyar doların üzerinde yatırım yapmıştır (CSIS 2008, ss. 6-7). Çin'in, diğer ülkeler gibi Angola'yı zorlayıcı kredi ve faiz sistemini dayatmak yerine, yapılan yatırım ve yardımlara ilişkin farklı anlaşma yapma yoluna gitmiştir. Karşılıklı ticari ilişkiyi geliştiren ve Çin'in Angola ile olan ilişkisinin devam etmesinin sağlayan sistemi, Çin'in altyapı yatırımları için Angola'dan petrol ithal etmesi bu ilişkinin devam etmesini ve yararlı bir hale dönüşmesinin sağlamaktadır.

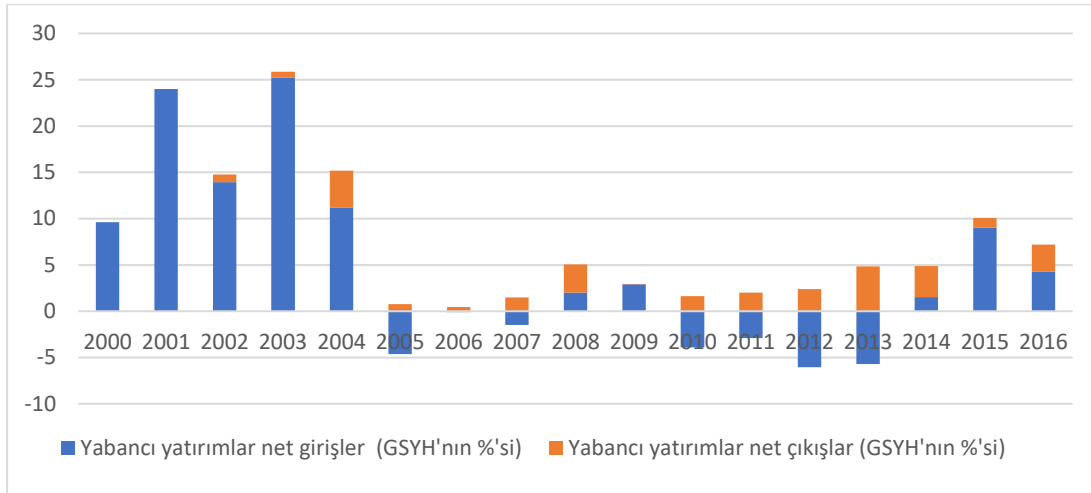
3.2.5 Doğrudan yabancı yatırımlar ve iş yapma endeksi

Angola Afrika'nın en büyük petrol üreticilerinden birisidir. 1990 yılında itibaren yabancı yatırımlar Angola'nın altyapı ve sektörel gelişimi için önemli bir kaynak oluşturmuştur. Yabancı (FDI) yatırımcıların özellikle petrol sektörüne ilişkin büyük yatırımları, 1990 yılında başlamıştır. Sermaye yoğun petrol sektörüne yapılan yatırımlar, Amerika, Fransa, Hollanda, Çin ve Brezilya menşeli çok uluslu şirketler tarafından yapılmıştır. Yatırımlar, Angola'nın

ekonomisine bir destek oluşturmuştur (FAO Angola, 2011, s. 1). Bununla birlikte söz konusu yatırımcılar arasında Çin ülkeye en fazla yatırım yapan ülkelerden biri olarak görünmektedir. Çin'in Angola'ya yatırımları, Çin'in Eximbank destekli petrol kredileri sayesinde 10 milyar doların üzerinde gerçekleşmiştir (CMI 2011, s. 2). Şekil 3.15'de yabancı yatırımların net girişleri ve net çıkışları görülmektedir. Angola'ya yapılan yatırımların 2005-2013 yılları arasında azaldığını göstermektedir.

Net girişlere göre çıkışlar daha düşük olmasına rağmen yatırımların düşük kalması, Angola'nın yatırımcılar üzerindeki bürokratik etkisi olduğunu ve Angola'ya yatırımın zorlu koşullar altında gerçekleştiğini göstermektedir. 2014 yılından itibaren yükselişe geçen yatırımlar 2015 yılında petrol fiyatlarının düşmesine rağmen %9 civarında gerçekleşirken, 2016 yılında %4,3 oranında kaydedilmiştir. Net çıkışlar ise, 2014 yılında %3,3 2015'de %1,01 ve 2016 yılında %2,8 olarak gerçekleşmiştir.

Angola'da altyapı sisteminin yetersizliği ve bürokratik engeller, yatırımcıların teşvik alma ve iş kurma konusunda sorunlar yaşamasına neden olmaktadır. Ülkede iş kurma süresi bürokratik engeller nedeniyle bölge ortalamasının üzerindedir. Bununla birlikte yaygın yolsuzluk ve finansal zayıflıkların bulunması ve dolar rezervinin azalması gibi nedenlerin yanında yetersiz altyapı ve teknik yetersizlikler, krediye erişimin sınırlı olması, bürokratik sorunların iş yapmayı sınırlandırması ve zorlaştırması yabancı yatırımcıların Angola'ya yatırım yapmasını zorlaştırmakta ve özellikle tarım ve imalat sektörlerine yapılacak projelerin gecikmesine neden olmaktadır (AFDB 2017, s. 5). Ülke 2017 yılı iş yapma endeksinde 189 ülke arasında 182. sırada yer almıştır.

Şekil 3.15: Doğrudan Yabancı Yatırımlar (net girişler – net çıkışlar GSYH'nin %'si)

Kaynak: World Bank, World Development Indicators 2018

3.3 Makroekonomik Performans

Sahra Altı Afrika'nın üçüncü büyük ekonomisine sahip olan Angola, Gıda ihtiyacının büyük çoğunluğunu Portekiz, Brezilya, Güney Afrika, ABD ve Hindistan gibi ülkelere ithal etmektedir. Ülkemizin ihracatı ise diğer ülkelere göre 10. sırada yer almaktadır (Cömert 2014, s. 2). Angola ekonomisi, petrol üretimi ve gelişen elmas sektörüne bağlıdır. Tarım, hizmet ve diğer sektörlerde ekonomik çeşitlendirme yönünden ise artan bir eğilim mevcuttur. Çizelge 3.1'e verilerine göre, dünyada 2008 yılında yaşanan finansal krizden bu yana petrol ve gaz ile karşılaştırıldığında, tarım ve balıkçılığın ülkeye artan katkısı görülmektedir (FAO 2013-2017, s. 11).

Angola 2002 yılından beri sürdürdüğü barış ortamı ve ekonomik ve siyasi istikrar sayesinde, kısa zamanda ülkenin toparlanması sağlayacak politikalarını hayata geçirmiştir. İlk on yıllık dönem içinde %11,6 oranı ile dünya'nın hızla gelişen ekonomileri arasına girmiştir. Bu dönemde Angola, petrol dışı sektörlerde güçlü bir büyüme kaydederek GSYH'ya %7.7 oranında bir katkı sağlamıştır. Bu büyüme, artan petrol ve doğalgaz üretimi ve ihracatı ile petrol fiyatlarının yükselmesine bağlanmaktadır (AEO 2012, s. 1). Ekonomik ve sosyal altyapının inşası tarım, hayvancılık ve balıkçılık gibi üretimlerinde kalkınma programı sayesinde kademeli olarak artış gösterdiği görülmektedir (AEO, 2014).

Çizelge 3.1: Temel Makroekonomik Performans Göstergeleri (2008-2011)

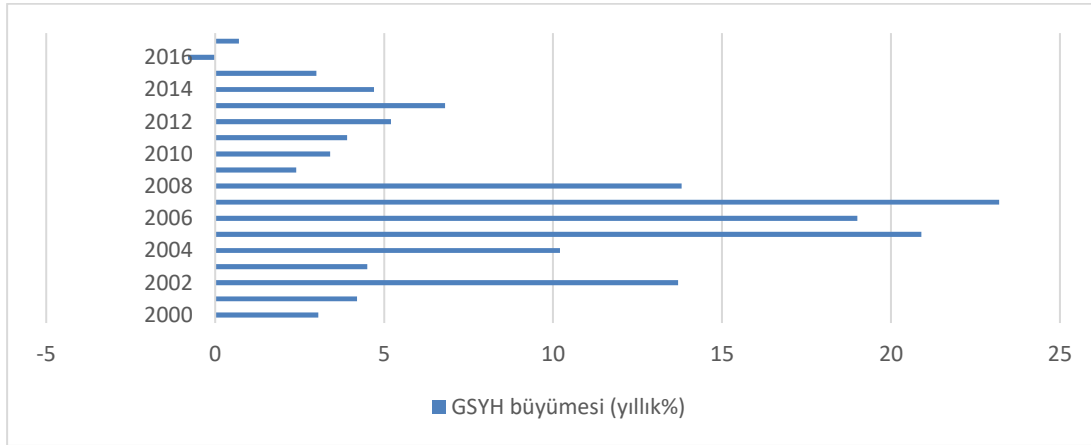
SEKTÖRLER	YILLAR (büyüme %)			
	2008	2009	2010	2011
Tarım ve Balıkçılık	% 6.8	% 10.0	% 11.0	% 12.0
Petrol ve Gaz	% 57.9	% 46.7	% 48.4	% 43.0
Elmas ve Diğer Ekstraktlar	% 1.1	% 1.1	% 1.1	% 1.0
Dönüşüm Endüstrisi	% 4.9	% 6.0	% 6.2	% 8.0
Elektrik	% 0.1	% 0.1	% 0.1	% 0.2
İnşaat	% 5.2	% 7.5	% 6.2	% 6.2
Ticari Hizmetler	% 17.9	% 21.0	% 20.0	% 21.6
Diğerleri	% 6.1	% 7.6	% 7.0	% 8.0

Kaynak: FAO 2013 - 2017

3.3.1 GSYH büyümesi

27 yıl süren iç savaştan sonra 2002 yılında demokrasiye geçiş yapan Angola, gelişen petrol sektörü sayesinde 2003 yılından itibaren büyük bir dönüşüm geçirerek, Şekil 3.16'da görüldüğü gibi, 2003-2007 yılları arasında, artan bir ivmeyle sırasıyla %4,5, %10,2, %19, %20,9 ve en yüksek %23,2 ile dünyanın en iyi ekonomik büyüme oranlarına sahip ülkeler arasında yer almıştır (WB-WDI, 2017; Emde 2011, s. 6). 2007 yılına kadar etkileyici bir ekonomik büyüme performansı gösteren Angola, 2008 yılında bir önceki yıla oranla %8,8 oranında bir düşüş göstererek, %13,8 oranında bir büyüme elde etmiştir. 2008 yılında yaşanan küresel krizin etkisiyle, 2009 yılında ekonomik büyüme oranlarında bir önceki yıla göre keskin bir düşüşle %2,4 oranında bir büyüme kaydeden Angola Cumhuriyeti, 2010-2014 yılları arasında kademeli olarak yükseliş göstermesine rağmen, 2014 yılı üçüncü çeyreğinde düşmeye başlayan petrol fiyatları nedeniyle, 2016 yılında büyümek bir yana GSYH oranı, %-0,8 oranında gerilirken, 2017 yılında petrol fiyatlarının yükselmesi ile hafif bir toparlanma ile %0.7 oranında bir büyüme sağlamıştır. Görüldüğü üzere Angola'nın ekonomik büyümesi ve kalkınması, petrol üretimi ve gelirlerinden büyük ölçüde etkilenmektedir (WB-WDI, 2018). Son yıllarda petrol fiyatlarının düşmesi ve gelirlerin azalması, Angola'nın kamu altyapı harcamalarında da büyük bir düşüşe neden olmuştur (AFDB 2017-2021 s. iv). Kaynak bağımlılığı,

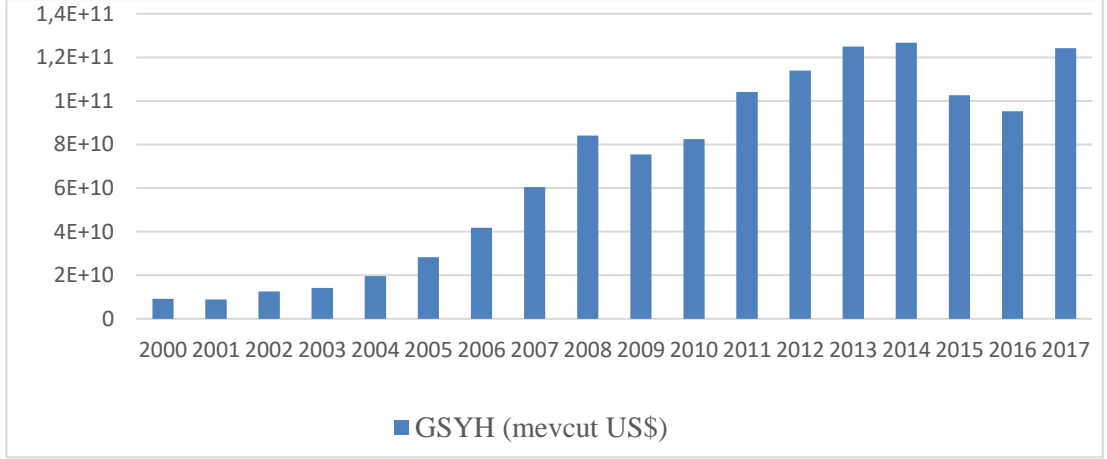
Angola'nın makro-ekonomik verileri ile birlikte sosyal ve siyasal verilerini de olumsuz etkilemektedir. Bu negatif etkileşim, Angola'nın temel sosyal göstergelerinde ve kurumsal göstergelerinde de açıkça görülebilmektedir (WB-WDI, 2018). Doğal kaynaklar ve ekonomik büyüme üzerine yapılan çalışmalarda da görüleceği gibi, doğal kaynak yoğunluğu ve ihracatın GSYH içindeki payının %19 ve üzerinde olması, o ülkenin bağımlı bir ülke olduğunu, bu bağımlılığın ise söz konusu ülkelerin ekonomik büyüme ve kişi başı milli gelirleri üzerinde doğrudan negatif bir etkiye neden olduğu belirtilmektedir. Diğer taraftan kaynak bağımlılığın devam etmesi, kaynak sahibi ülkenin temel yılda artış gösteren ekonomik büyüme oranlarını uzun dönemde yavaşlattığını ve kaynak fakiri ülkelere göre ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini engellediği görülmektedir (Sachs ve Warner 1997; Collier ve Goderis 2007a).

Şekil 3.16: GSYH Büyümesi (yıllık %) 2000-2017

Kaynak: World Bank, World Development Indicators 2018

Şekil 3.17'de Angola'nın GSYH değeri görülmektedir. 2000-2008 döneminde sürekli artış gösteren GSYH, petrol fiyatlarının etkisiyle 2009 yılında ufak bir azalış göstermesine rağmen, petrol fiyatlarının olumlu seyri, 2010-2014 döneminde GSYH'nin artışını sağlamıştır. 2014 yılında 126 milyar dolar olan GSYH, petrol fiyatlarının düşmesi nedeniyle 2015 yılında 100 milyar dolara ve 2016 yılında 95 milyar dolara gerilemiştir. 2017 yılında ise petrol fiyatlarının artışı ile GSYH 124 milyar dolara yükselmiştir.

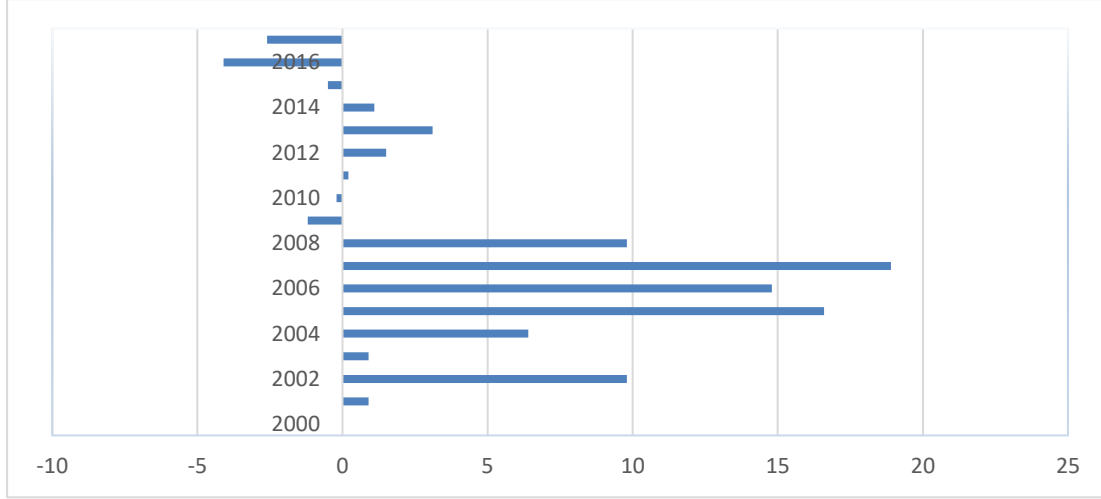

Şekil 3.17: GSYH Değeri (yıllık \$) 2000-2017

Kaynak: World Bank, World Development Indicators 2018

3.3.2 Kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla

Angola'nın, 2003-2008 yılları arasındaki olumlu makroekonomik performansı, kişi başı gelirlerin de artışını sağlamıştır. Şekil 3.18'de kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla, 2003 ve 2008 yıllarında sırasıyla %1,6 ve %9,83 oranında bir büyüme gösterirken, 2003-2008 yılları arasında ortalama %11 civarında büyümüştür. Bu dönemde Angola ekonomisi, dünyanın en iyi büyüme performansına sahip ülkeler arasında yer almıştır. 2009 yılında ani bir düşüşle, %-1,17'ye gerileyen kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla büyümesi, 2012-2013 yıllarında sırasıyla %1,4 ve %3,1 büyüme gösterse de, 2014 yılında % 1,11 iken, 2015 ve 2016 yılların %-0,47 ve %-4,09 ile en en düşük seviyesine gerileyen kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla, 2017 yılında petrol fiyatlarının da etkisiyle olumlu bir görünüm kazanmasa da 2016 yılına kıyasla %-2,56 oranında gerçekleşmiştir (WB-WDI, 2018).

Şekil 3.18: Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000-2017

Kaynak: World Bank, World Development Indicators 2018

3.3.3 Petrol ve petrol dışı GSYH

2002 yılından itibaren petrol ihracatını her yıl artıran Angola, petrolden elde edilen gelirler sayesinde mali politikasını ve makroekonomik göstergelerinde önemli düzelmeler yaşamıştır. 2003-08 yılları arasında yaşanan bu olumlu görünüm, Angola'nın altyapı yatırımları dahil olmak üzere, petrol dışı sektörlerinde de bir gelişim yaşanmasını sağlamıştır (Richmond, Irene & Yang, 2013:3). Bu dönemde Angola ekonomisi, tarım, imalat, sanayi ve hizmetler gibi sektörlerin de artan katkısı ile olumlu bir ekonomik süreç geçirmiştir. 2003-2010 yılları arasında GSYH içindeki paylarına göre tarım, %5,73 imalat %4,12 sanayi, %55,95 ve hizmetler %38,29 oranında Angola ekonomisinin gelişmesine katkıda bulunmuştur (WB-WDI, 2017; FAO 2013-2017, s. 11).

3.4 Petrol Dışı Sektör Gelişimi ve Petrol Endüstrisi

3.4.1 Elmas üretimi ve ihracatı

Elmas madenleri Angola'nın petrolden sonra en önemli ikinci doğal kaynağıdır. Dünya'da en büyük beşinci elmas üreticilerinden biri olan Angola, 2003 yılında Kimberley Süreç Belgelendirme Programına (KPCS) üye olmuştur (www.kimberley.com). Angola'da elmas üretimi devlet tarafından işletilen madencilik şirketi Endiama ile ortak girişimi olan Sociedade Mineira de Catoca tarafından işletilmektedir. Bu ortak girişim Angola elmaslarının %32,8'inin

çıkarılmasını sağlamaktadır. Geri kalan %67,2'lik kısım, Rusya ve Çin menşeli çokuluslu şirketler tarafından çıkarılmaktadır. Angola elmas madenlerinin kanıtlanmış rezervlerinin yaklaşık olarak 130Mct olduğu tahmin edilmektedir (mining-technology.com).

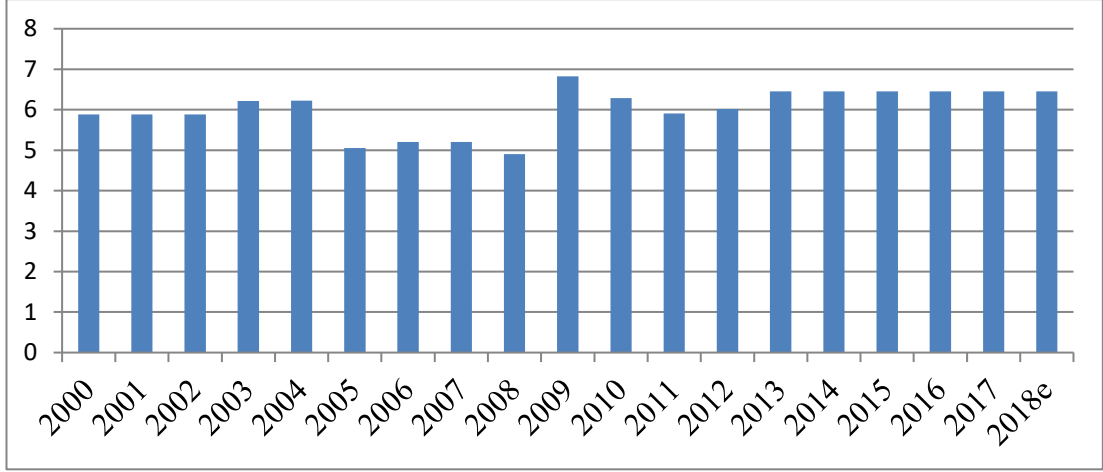
Angola'nın en verimli elmas bölgesi Catoca'dır. Catoca bölgesi, Angola'da elmas üretiminin %80'ine sahiptir. Ülkenin devlet menşeli Endiama şirketi de Catoca madenleri ile ilgilenmektedir (www.israelidimaond.com). Angola, kayıtlı olarak 2004 yılından itibaren dalgalı bir seyir izlese de 2004-2015 yılları arasında ortalama 9,31 milyon karat elmas üreterek, yıllık 1.263 milyar dolar ihracat geliri elde etmiştir. 2016 ve 2017 yıllarında sırasıyla 9 milyon ve 9,44 milyon karat pırlanta üreten Angola, Kimberley verilerine göre elmas ihracatından sırasıyla 1.079 ve 1,102 milyar dolar gelir elde etmiştir (www.kimberley.com). Elmas üretimi ve ticareti Angola'nın petrolden sonra madencilik alanında en önem verdiği kaynaklardan birisidir.

3.4.2 Tarım sektörü ve ticareti

FAO'ya göre dünyanın 16. tarımsal potansiyel alanlarına sahip olan Angola, iç piyasa ihtiyacını bile karşılayamaz durumdadır. Tarımsal alanların yalnızca küçük bir kısmını ekilebilir hale getirebilmiştir. Zira, mayın döşenmiş tarlalar temizlense dahi, tarımsal alanda gerekli çalışmayı yapabilecek eğitimli personel ve teknik ekipman bulunmamaktadır. Ayrıca, yabancı ülkelerin ithalat ürünlerini Angola'ya sunması, uzun dönemler bu alanları etkisiz kılmıştır. Bu görünüme göre Angola'nın değerli madenlerini çıkarmak ve tarımsal alanları etkin şekilde kullanabilmesi için nitelikli personel, teknik eğitim, gerekli ekipman ve devlet desteğine ihtiyacı vardır. Angola ile ilgili söylenecek pek çok söz vardır. Ancak gelişmeye çalışan ve doğal kaynaklara sahip olan pek çok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi özellikle, değerli maden rezervlerinin hükümetlerin ve siyasi elitlerin himayesinde olduğu ülkelerde, yolsuzluk olgusu, ülkelerin ekonomik büyüme sağlansa da ekonomik çeşitlendirme ve altyapı yatırımları gibi alanlarda neden geride kaldığını göstermektedir.

3.4.3 Tarım sektörünün ekonomiye etkisi

Tarımcılık, Angola'nın doğal kaynak bağımlılığını önlemek, istihdamı artırmak ve ülke ekonomisini çeşitlendirmesi bakımından önemli bir sektördür. Angola'da petrol dışı büyüme 2012 yılında kuraklığın yanı sıra hizmet sektörünün genişlemesi ve tarım sektörünün toparlanması sonucunda %7,3 oranında büyüme kaydetmiştir. Buna ek olarak, GSYH, petrol dışı sektörlerde 2013 yılında %10,9 bir artış kaydederken, 2014 yılında yavaşlayarak %8,2'ye gerilemiştir (Focus Economics-accelerates 2014). Şekil 3.19'a göre tarımın GSYH içindeki payı 2000 yılında %5,88 2005 yılında %5 2010 yılında %6,28 ve 2013-2017 yılları arasında %6,45 2018 yılında da aynı seviye de olması beklenmektedir. Angola'da tarım alanlarının yeterince verimli kullanılamaması, yıllar içinde dalgalı bir seyir izleyen tarımın GSYH'ya etkisinin diğer sektörlere göre daha düşük seviyede kalmasına neden olmaktadır. Ülke de yerel üretim kapasitesi, tarımın GSYH payında görüldüğü gibi, halkın gıda ihtiyacını karşılayacak düzeyde değildir. Ülke de tarım ve hayvancılık kırsal kesimlerde yapılmakta ve halkın büyük bir kısmı geçimlik tarımla uğraşmaktadır. Son yıllarda yerli üretim kapasitesi geliştirilmeye çalışılmaktadır: Ancak üretim verimliliğini sağlanması ve tarımsal alanlarının genişlemesi için altyapı sisteminin geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Ülke de özellikle ulaşım ağı ve pazarın darlığı sorun olmaya devam etmektedir. Ayrıca hasat sonrası ürünleri depolama sorunları vardır. Çünkü yeterli depolama tesisi yoktur ve ürün tazeliğinin korunması da bu bağlamda zorlaşmaktadır. Angola sermaye ve teknoloji bakımından dışa bağımlı bir ülkedir ve tarımsal alanların geliştirilmesi için yine uluslararası tedarikçilere ihtiyaç duymaktadır (<https://www.export.gov>; www.mordorintelligence.com).

Şekil 3 19: Tarım Sektörünün GSYH İçindeki Payı 2000-2018, e: tahmini

Kaynak: African Development Bank Indicators, 2018

3.4.4 Tarımsal yatırım

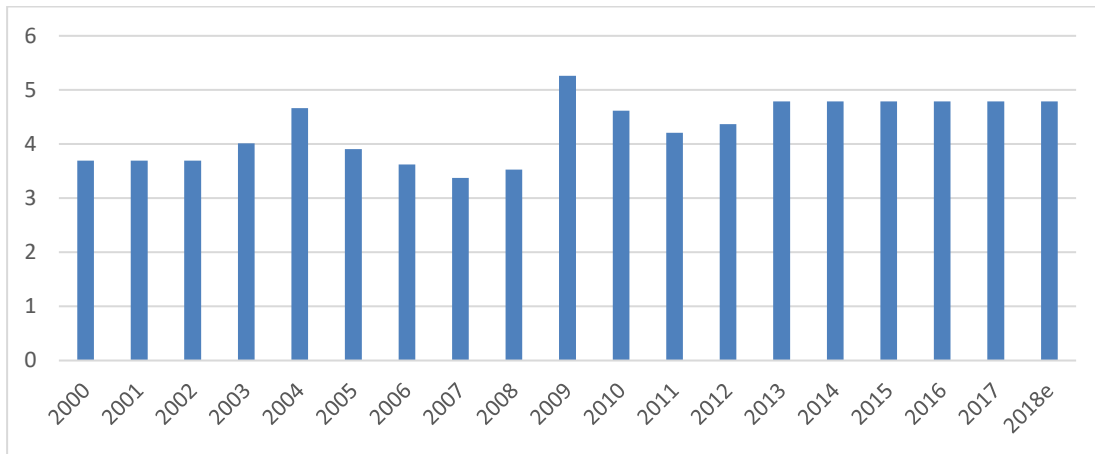
Angola Cumhuriyeti, maden ve mineral zenginliğinin yanında, 575,900 km²'lik ekilebilir araziye sahiptir. Ancak bu büyük ekilebilir arazi alanına rağmen Angola, yaşanan iç savaş nedeniyle tahrip olan arazilerinin yalnızca %5,7'sini ıslah edebilmiş ve ekilebilir hale getirebilmiştir. Angola'nın bu büyük zenginliği ve bereketli toprakları, ülkeye muazzam bir biyo-çeşitlilik sağlamaktadır. İç sular ve kıyı su kaynakları bakımından da büyük bir zenginliğe sahip olan Angola'nın sudaki biyolojik çeşitliliği de balıkçılığın gelişmesini sağlamaktadır. Bu doğal kaynaklar, kırsal kesimde yaşayan halkın tarım, hayvancılık ve balıkçılık gibi alanlarda istihdam edilmesini sağlarken, nüfusun kırsal kesiminin hem gelişmesini hem de ekonomik ve sosyal kalkınmaya da olumlu şekilde katkıda bulunması beklenmektedir (FAO 2013-2017). Angola'da tarım, hayvancılık ve ormancılık alanlarında yapılan faaliyetler, GSYH'ya yaklaşık %12,9 oranında bir katkı sağlamaktadır. Tarım, hayvancılık ve ormancılık alanlarında çalışan kesim toplam istihdamın %70'ini oluşturmaktadır (AFDB 2017, s. iv). Tarımsal alanların yaklaşık %10'unu kullanabilen Angola'da nüfus ihtiyaçlarının karşılanması için tarımsal kesimin güçlendirilmesine çalışılmaktadır. Savaş öncesi dünyanın en büyük kahve üreticilerinden biri olan Angola'da bu alanların rehabilitasyon çalışmaları devam etmektedir. Tarımsal alanlarda kahve üretimi yapılmakla birlikte, muz, patates, mısır, manyok, cassava, narenciye, ananas ve tatlı patates gibi ürünler de yetiştirilmektedir. Angola'da kahve, en büyük tarımsal ihraç ürünüdür.

Tarımsal ithalat ise %50'inin üzerindedir ve bazı tahminlere göre %90'lara ulaşmaktadır. Ancak son yıllarda düşen petrol fiyatları, gıda ürünleri ithalatının da kısıtlanmasına neden olmaktadır. Başlıca ithal ettiği ürünler; buğday unu %8, süt ve süt ürünleri %8, kümes hayvanları %7, hurma yağı %7, şarap %6, pirinç %5, sığır eti %5, sosis %4 malt bira %4, şeker %4 ve domuz eti %4 ve soya fasulyesi yağı %3'tür. Büyüklüğüne göre gıda ihracatı yapan ülkeler: Portekiz %36, Brezilya %25, Güney Afrika %11, Malezya %11, Tayland %9, ABD %8 (USDA 2015-2016 ss.1,2).

Büyük tarımsal potansiyele sahip Angola'nın ekilebilir tarım arazilerini rehabilite etmesi, ülkenin petrole olan bağımlılığını hafifletebileceği gibi, toplumun gıda ihtiyacının karşılanmasını da sağlayacaktır. Bununla birlikte, tarımsal alanları katma değeri yüksek ürünlere dönüştürecek teknolojik yeterliliğin sağlanması, hem geçimlik tarım yapan halkın istihdam edilmesini hem de tarımın GSYH, GSMH ve ihracat içindeki payının yükseltilerek yoksulluğun önlenmesinde de önemli bir rol oynayacaktır.

3.4.5 İmalat sektörünün GSYH içindeki payı

Angola'nın imalat sektörü büyüme kaydeden sektörlerden biridir. Şekil 3.20'ye göre imalat sektöründe 2005-2014 yılları arasında dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. 2014-2018 yılları arasında ise ortalama %4,78 oranında GSYH'ya katkı sağladığı görülmektedir.

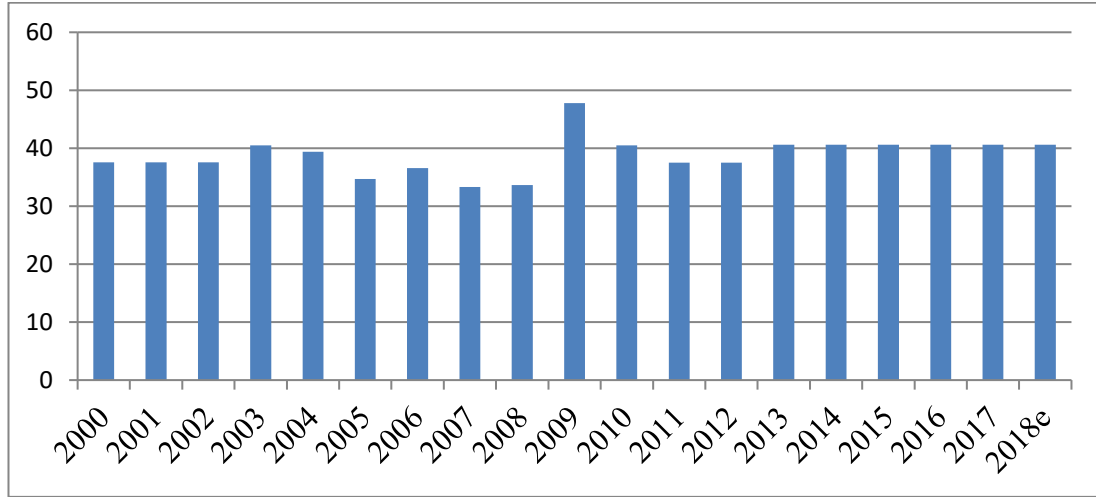

Şekil 3.20: İmalat Sektörünün GSYH İçindeki Payı (%) 2000-2018 e: tahmini

Kaynak: African Development Bank Indicators, 2018

3.4.6 Hizmet sektörünün GSYH içindeki payı

Hizmet sektörü Angola ekonomisinin çeşitlendirilmesi ve istihdam yaratması bakımından önemli sektörlerden birisidir. Şekil 3.21 verilerine göre 2000 yılından itibaren artış gösteren hizmetler sektörü, 2000-2008 yılları arasında GSYH'ye %36 oranında bir katkı sağlamıştır. 2009 yılında ise tüm zamanlara göre krizin etkilerine rağmen %48 oranında gerçekleşmiştir. 2010-2018 yılları arasında ise hizmet sektörünün GSYH içindeki payı %40 oranındadır.

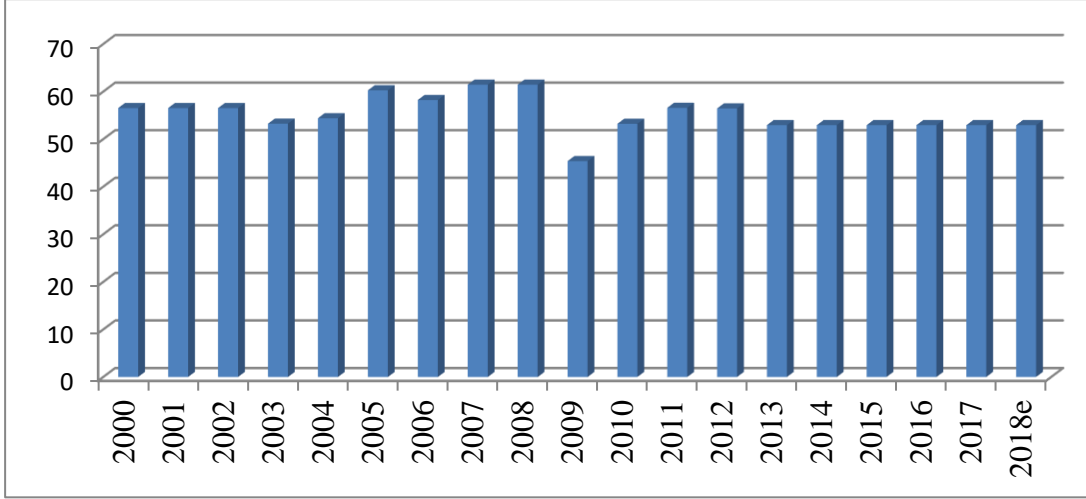

Şekil 3.21: Hizmet Sektörünün GSYH İçindeki Payı 2000-2018 (%) e: tahmini

Kaynak: African Development Bank Indicators, 2018

3.4.7 Sanayi sektörünün GSYH içindeki payı

Angola'nın sanayi sektörü, petrol ve petrol endüstrisi tarafından şekillenmektedir. Diğer bir ifadeyle petrol sektörü, GSYH'ya en büyük katkıyı sağlayan sektör durumundadır. Şekil 3.22'de sanayi sektörünün 2000-2002 döneminde GSYH içindeki payı %56'dır. 2003-2008 döneminde %58, küresel krizin etkisiyle 2009 yılında %45'e gerileyen sanayi sektörü 2010-2018 döneminde ortalama %54 olarak kaydedilmiştir.

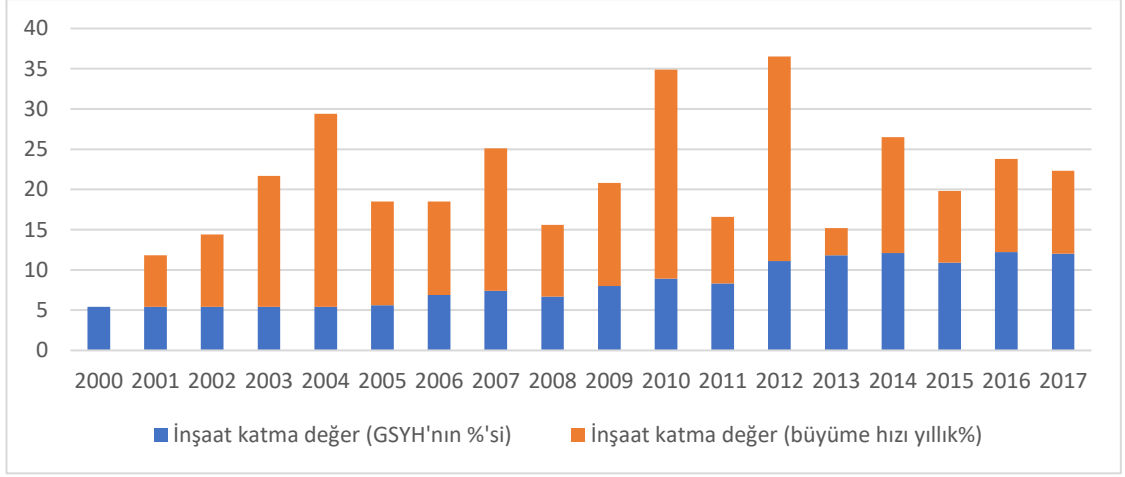

Şekil 3.22: Sanayi Sektörünün (petrol) GSYH İçindeki Payı (%) 2000-2018 e: tahmini

Kaynak: African Development Bank Indicators, 2018

3.4.8 İnşaat sektörünün GSYH içindeki payı

İnşaat sektörü Angola'nın altyapısı için oldukça kıymetli sektörlerden biridir. Angola'da inşaat faaliyetleri ve altyapı yatırımları ve ulaşım ağı gibi faaliyetler genel olarak Çin'li yatırımcılar tarafından finanse edilmektedir. Veriler 2000 yılından itibaren alınmıştır. Şekil 3.23'e göre inşaat sektörünün GSYH'ya katkısının en düşük 2000 yılında olduğunu görmekteyiz. 2003 yılından itibaren petrol sektörünün genişlemesi ve artan gelirler sayesinde inşaat sektöründe bir canlanma olduğu görülmektedir. 2004 yılında yıllık %24 oranında bir büyüme elde eden inşaat sektörü, 2005 yılında %13'e gerilemiştir. Şekil 3.23'e göre inşaat sektöründe genel olarak bir istikrar sağlanamadığı görülmektedir. İnşaat sektörünün az gelişmiş ülkelerde diğer sektörlerle nazaran daha az gelişmesi bu alana yeterince pay ayrılmaması ile ilişkilidir. Genellikle az gelişmiş ülkelerde inşaat gibi sektörlerin kaynak sektörüne göre GSYH içindeki payı görece çok düşüktür. Dolayısı ile inşaat sektörünün gelişmemesi, az gelişmiş ülkelerde altyapının da gelişmesini engelleyen ve halkın yaşam kalitesini düşüren bir unsur olarak görülmektedir. Zira bir ülkede konut, eğitim, sağlık alanlarındaki yapılar ile yol, su elektrik gibi ihtiyaçlar, inşaat sektörünün varlığı ile mümkündür. Ayrıca inşaat sanayisinin gelişmesi, Angola'nın kaynağa bağımlılığını önlemesi, istihdam yaratması, ithalatı azaltmak ve iç piyasanın ihtiyaçları ile ihracat potansiyelini artırması bakımından önemsenmesi gereken sektörlerden biridir.

Şekil 3.23: İnşaat sektörünün GSYH İçindeki Payı (%) 2000-2017

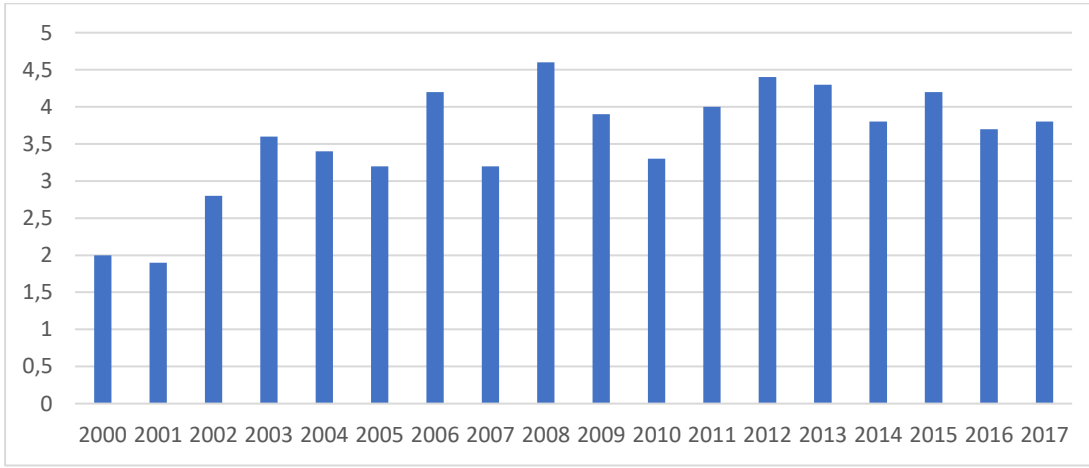
Kaynak: African Development Bank Indicators, 2017

Şekil 3.23 verilerine göre inşaat sektörünün GSYH içindeki payı imalat sektörü gibi küçüktür. Söz konusu sektörlerde sanayinin geliştirilerek GSYH içindeki paylarının yükseltilmesi, ülkenin kaynak bağımlılığının azalmasını sağlayacaktır. Ancak bu alana yatırımların yeterli seviyede yapılamaması, ülkenin iş çevresinin Başkent Luanda'da toplandığı düşünüldüğünde, bu bölgede konut ve ulaşım ağının yetersizliği hem Angola halkını hem de ülkeyi ziyaret eden yabancı yatırımcılar ve tüccarların büyük sorunlar yaşamalarına yol açmaktadır.

Bu sorunların devam etmesi Angola yönetiminin farklı çözüm yolları aramaya yöneltmiş ve ulaşım ağı sorunu, Luanda'ya bir tramvay ağı projesinin planlanmasını sağlamıştır. İç savaş sırasında tahrip edilen yolların tamamlanma çalışmaları henüz bitmemiş olmasına rağmen, Angola yönetimi 2002 yılından itibaren geçen 15 yıl boyunca ulaşım çalışmalarını %70 oranında 25 milyar \$ harcayarak yeniden inşa ettirmiştir. Önümüzdeki dönemlerde de yol yapım çalışmalarına 6 milyar \$ daha bütçe ayrılması planlanmaktadır (SAGCCI 2016–2017, s. 67). Görüldüğü üzere kalkınma, halkın yaşam kalitesini artıracak ve ülkenin iş yapma potansiyelini geliştirecek yapısal bir değişimi gerektirdiği gibi, uzun bir süreci kapsayan canlı bir kavramdır ve gelişimin sağlanması için sürdürülebilir kılınmalıdır.

3.4.9 Turizm sektörünün GSYH içindeki payı

Şekil 3.24’de Seyehat ve Turizm hizmetlerinin GSYH içindeki payı görülmektedir. İlgili verilere göre Turizm sektörünün 2000-2017 yılları arasında küçük azalış ve artışlar göstererek GSYH’ya katkısı ortalama %3,6 civarındadır. İlgili sektörün geliştirilmesi petrol bağımlılığının hafifletilmesi için önemli sektörlerden biridir. Ancak turizm sektörünün canlanması, Angola’nın altyapısını güçlendirmesine ve bu alanda çalışacak personelini eğitmesine bağlı olduğu gibi, ülkeyi özellikle ticari amaçla ziyaret eden kişilerin bürokratik işlemlerini kolaylaştırması ve ulaşım ağının yaygınlaştırılması, turizm potansiyelinin geliştirilmesini sağlayacaktır.

Şekil 3.24: Turizm Sektörünün GSYH İçindeki Payı (%) 2000-2017

Kaynak: <https://knoema.com/atlas/Angola/topics/Tourism/Travel-and-Tourism-Total-Contribution-to-GDP/Contribution-of-travel-and-tourism-to-GDP-percent-of-GDP>

3.5 Angola Petrol Sektörü

3.5.1 Angola’da petrol keşfi

Angola petrol üretim çalışmaları ilk kez 1915 yılında başlamıştır. İlk ticari keşif ise 1955 yılında Kwanza havzasında gerçekleştirilmiştir. Bu tarihten itibaren petrol üretimi offshore adı verilen sistem sayesinde Cabinda bölgesinde sürdürülmüştür. 1975 yılında başlayan ve savaşın sona erdiği 2002 yılına kadar petrol endüstrisi, savaşa rağmen önemli ölçüde büyüme göstermiştir (Mohammed 2018, s. 127). Petrol’ün dünyada özellikle ulaşım alanında yaygın şekilde kullanılan bir enerji kaynağı olması ve aynı zamanda önemli bir ticaret hacmine sahip olması, dünyada enerji politikaların bu yenilenemez kaynak

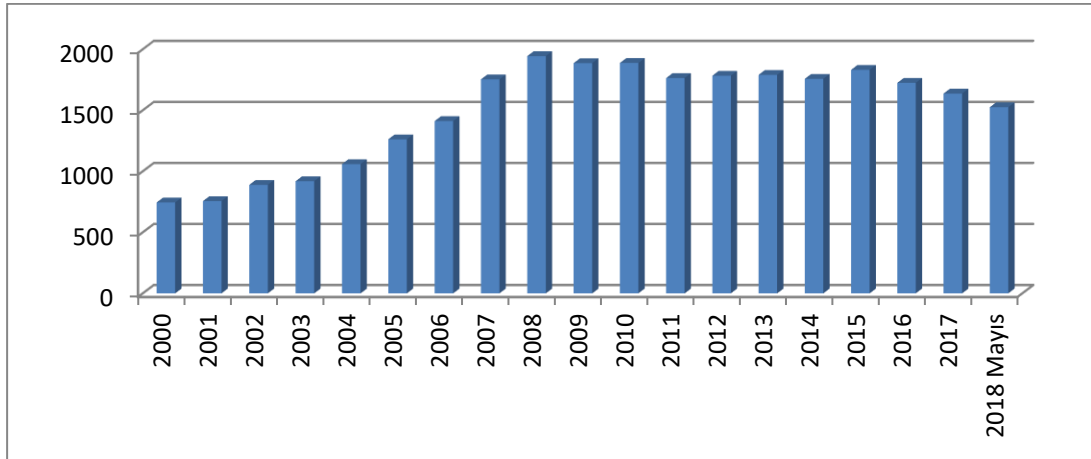
üzerinden yapılmasına neden olmaktadır. Angola'da bu önemli doğal kaynağın korunması ve çıkarımı için 1978 yılında ulusal petrol şirketi Sonangol'u kurmuştur. Sonangol Angola'nın petrolünde imtiyaz sahibi petrol şirkettir. Petrol araması, üretimi ve denetimi Sonangol tarafından yapılmaktadır. Bununla birlikte, Sonangol şirketi, petrol ve doğal gaz gibi emtiaların rafine edilmesi, işlenmesi, depolanması, taşınması ve pazarlanması gibi faaliyetleri de yürütmektedir.

Petrol üretimi ve denetiminde tek imtiyaz sahibi olan Sonangol, petrol şirketleri ile (Üretim Paylaşım Anlaşmaları, Ortaklık Sözleşmeleri, Risk Hizmetleri Anlaşmaları) yapılan ortaklıkları yürütmek ve denetlemek üzere çokuluslu şirketlerle anlaşma yaparak, söz konusu şirketlerin yalnızca, ilişkili oldukları petrol işlemlerini gerçekleştirmelerine izin vermektedir. Sonangol, Petrol Faaliyetleri Yasasında belirtilen yetkileri kullanma hakkına sahiptir. Sonangol'a, yasal çerçeve kapsamında mevcut petrol sözleşmeleri ile geri kazanılabilir maliyetlerin onayı da dahil olmak üzere, operasyonların tüm yönlerini kapsayan geniş denetim yetkileri ve sorumluluklar verilmiştir. Sonangol ayrıca IOC'ler tarafından petrol sahası kapsamında mal ve hizmetlerinin satın alınmasında aktif rol oynamaktadır. Buna ek olarak Angola cumhuriyetinin sahip olduğu bloklarda %20 oranında bir iştirak ile Sonangol P & P ile bir hisseye sahiptir. Sonangol P & P'nin maliyetlerinin bir kısmı, normalde IOC'ler tarafından arama ve bazen geliştirme aşamaları aracılığıyla gerçekleştirilirken, aynı zamanda Sonangol'un petrol maliyetleri payından da elde edilmektedir (Silva ve Frazão 2016, s. 14-15).

3.5.2 Petrol sektörü ve gelişimi

Angola'da ilk petrol keşfi 20. yüzyılın başlarında Portekiz yönetimindeyken başlamıştır. Ancak petrol gelişimi ve üretimi Angola'da iç savaşın bittiği 2002 yılından sonra asıl ivmeyi kazanmıştır. Angola'nın petrol rezervleri 2002 yılından sonra petrol talebine paralel artış göstermiştir. Petrol üretimi, iç savaşın sona erdiği 2002 yılından 2008 yılına kadar olan dönemde yıllık %15 oranında bir artış kaydederek, yaklaşık iki milyon bp seviyesine ulaşmıştır. BP enerjiye göre Angola'nın 2013 yılındaki kanıtlanmış rezervleri 12,7 milyar varil olarak kaydedilmiştir.

Ancak 2017 yılında Oxford' Üniversitesi için yapılan çalışmada Angola'nın varolan petrol rezervlerinin, teknik çalışmalar sayesinde, geri dönüşümlü, 14,2 milyar varile yükselebileceği iddia edilmektedir. Angola'nın günlük ham petrol üretimi şekil 3.25'de görüldüğü gibi, 2008 yılında en yüksek 1,944 varil olarak kaydedilmiştir. Genel olarak 2009-2015 yılları arasında dalgalı bir seyir izleyen petrol üretimi, 2016 yılında gerilemeye başlamıştır. Angola'nın petrol şirketi Sonongol, 2016 yılına kadar iki milyon bpd seviyesine ulaştırmayı planladığı petrol üretimini, petrol çıkarımında yaşanan teknik sorunlar ve eski derin su alanlarında üretimin azalması nedeniyle gerçekleştirememiştir. Şekil 3.25 verilerinde görüldüğü gibi, 2016 yılında petrol üretimi önce 1.725 milyon varil, 2017 yılında 1.637 milyon varil ve 2018 yılı Mayıs ayına kadar olan dönemde 1.525 milyon varile kadar gerilemiştir. Bu verilere göre Angola'nın düşen petrol fiyatları ve bakım-onarım işlerinin döviz sıkıntısı nedeniyle yapılamaması, Angola petrol üretiminin azalmasına, döviz rezervlerinin azalmasına ve buna bağlı gelir kayıplarına neden olmuştur. Gelirlerin azalması, planlanan proje ve yatırımların da askıya alınmasına neden olmuştur (Oxford Institute for Energy Studies 2017 s. 4-5).

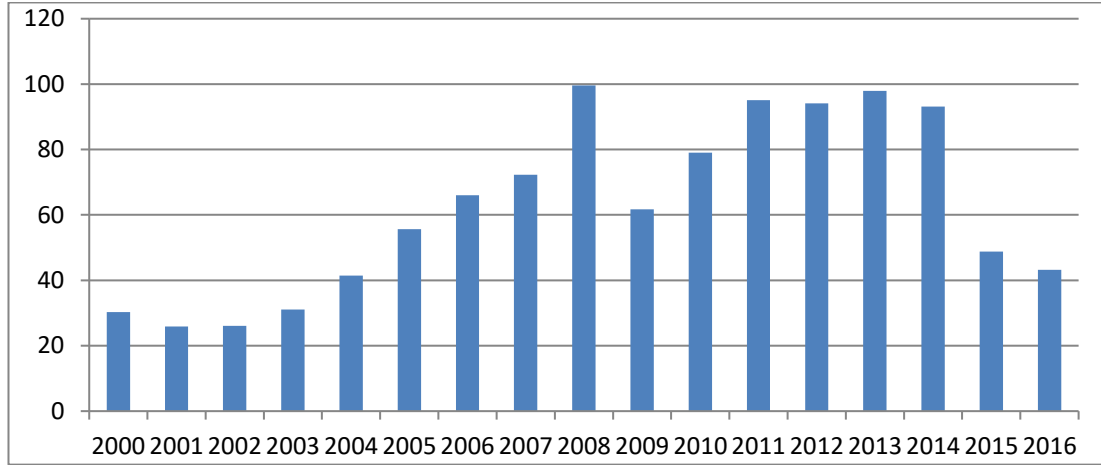
Şekil 3.25: Ortalama Günlük Petrol Üretimi (bin varil) 2000-2018

Kaynak: OPEC Monthly Oil Market Report – June 2018, p. 59

https://ycharts.com/indicators/angola_crude_oil_production

Angola Sahra altı Afrika'nın önemli petrol, elmas ve mineral üreticilerinden biridir. 2002 yılında demokrasiye geçiş yapan Angola, bu yıldan itibaren petrol üretimini kademeli olarak artırarak, ülkeye yüksek petrol fiyatlarının da etkisiyle 2003-2008 yılları arasında büyük gelirler kazandırmıştır. Petrol

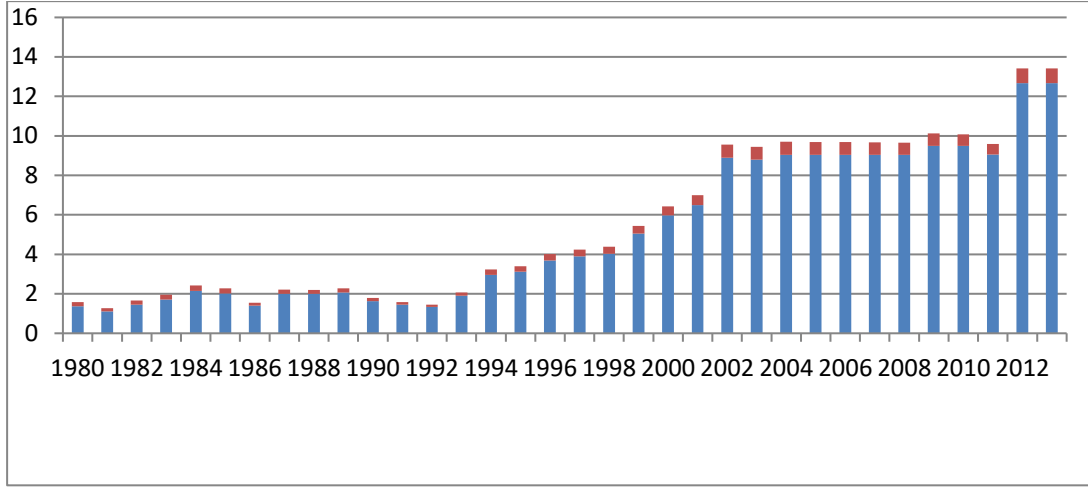
sektörü, Angola ekonomisinde büyümeye ve ihracata en fazla katkı sağlayan sektördür. Petrol sektörü sayesinde büyümeye başlayan Angola ekonomisi, 2007 yılında %23,2 büyüyerek dünyanın en büyük ekonomik büyüme seviyelerinden birine ulaşmıştır. Angola'nın bu etkileyici ekonomik büyüme performansı, tüm dikkatlerin Sahra altı Afrika'nın doğal kaynak zengini ülkesi üzerinde yoğunlaşmasını sağlamıştır.

Şekil 3.26: Ortalama Dünya Ham Petrol Fiyatları 2000-2016

Kaynak: Federal Reserve Bank of St. Louis, 2017

Şekil 3.26'da görüldüğü gibi, ham petrol fiyatları 2003 yılından itibaren sürekli artış göstermiş ve yükselen petrol fiyatları ile birlikte artan petrol üretimi, 2012 yılında Angola'nın ekonomik büyümesine bir ivme kazandırmıştır. Angola'nın petrole endüstrisi, gayri safi yurtiçi hasılda %46, devlet gelirlerinde %70 ve ihracatta % 95 oranında bir paya sahiptir (AEO 2014, s. 1). Petrol sektöründeki gelişme sayesinde 2012 yılında %5.1 olan ekonomik büyüme oranı, 2013 yılında % 1,7 puanlık artış göstererek %6,8'e yükselmiştir (AEU, 2013). Angola'nın petrol üretimi sayesinde toparlanmaya başlayan ekonomisi, ulusal petrol rezervlerinin de arama faaliyetleri sayesinde yükselmesini sağlamıştır.

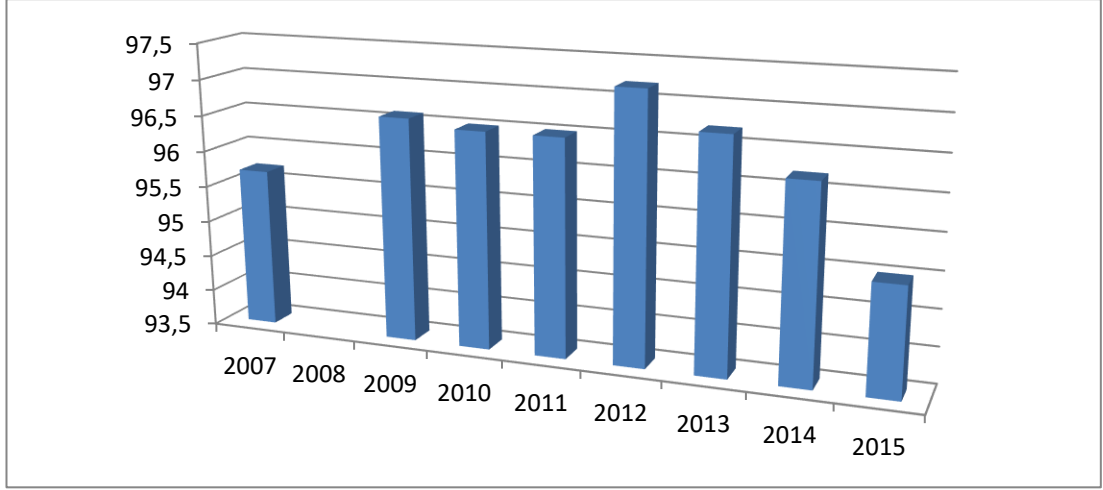
Şekil 3.27: Petrol Rezervi 1980-2013

Kaynak: BP World Energy, 2015

Yabancı yatırımların ve petrol fiyatlarının bu dönemde artış göstermesi, Angola'nın petrol arama çalışmalarını hızlandırmış ve Şekil 3.27'da görüldüğü gibi, Angola'nın petrol rezervi, 2005-2011 yılları arasında ortalama 9,2 milyar varil iken, dünya da artan petrol talebi ve Angola petrol sektörünün genişlemesi ile 2012 yılında 12,6 milyara yükselmiştir (BP, world energy). 2013 yılında da petrol rezervi aynı seviyeyi korumuştur. Enerji Bilgi İdaresi (Energy Information Administration, EIA, 2018) verilerine göre Angola, 2017 yılında günlük 1.637 milyon varil ham petrol üretimi ile dünyanın en büyük 17. petrol üreticisidir ve dünya petrol rezervlerinin %0,74'ünü temsil etmektedir.

3.5.3 Kaynak bağımlılığı

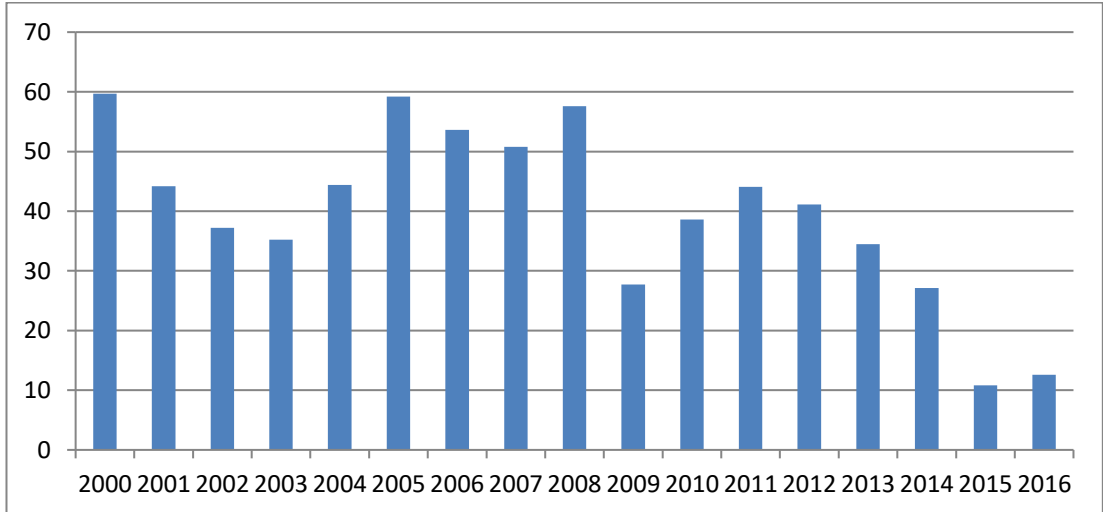
Angola ekonomik büyüklüğüne ve bol doğal kaynaklarına rağmen, bu zenginliklerini verimli bir şekilde kullanamamaktadır. Son yıllarda düşen petrol fiyatları, ülkenin makroekonomik dengeleri üzerinde önemli bir negatif etkiye neden olmuştur. Şekil 3.28 verilerinde de görüldüğü gibi, Angola'nın petrole olan bağımlılığı, toplam mal ihracatı içinde %95'lik bir paya sahiptir. Dolayısı ile Angola ekonomisinin petrol sektöründe yoğunlaşması ve gelirlerin petrolden elde edilmesi, ekonomik çeşitlendirmenin yetersiz kalmasına neden olmaktadır.

Şekil 3.28: Yakıt İhracatı (mal ihracatının %'si)

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

Pek çok doğal kaynak sahibi ülke de olduğu gibi, Angola'da da kaynakların varlığı o ülke de ekonomik büyümenin ve gelirlerin kaynak sektöründen elde edilmesine neden olmaktadır. Şekil 3.28 verilerinde olduğu gibi, Şekil 3.29 verileri de Angola'nın petrole bağımlı olduğunu göstermektedir. Petrol kiralalarının GSYH'ya etkisinin gösterildiği şekil 3.28 kira oranları 2000 yılında en yüksek kaydedilmiştir. 2008 yılına kadar dalgalı bir seyir izleyen petrol kiralalarının GSYH'ya etkisi, 2000-2008 yılları arasında yaklaşık %45 düzeyindedir. 2009-2015 yılları arasında ise %35 seviyesinde kalmıştır.

Şekil 3.29: Petrol Kiraları (GSYH %) 2000-2016

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

Şekil 3.28 ve 3.29 verileri, Angola'nın tek yönlü bir ekonomiye dayandığını göstermektedir. Dolayısı ile kaynak bağımlılığı adı verilen bu durum, Angola ekonomisi üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır. Nitekim doğal kaynak bağımlılığı üzerine yapılan analizlerde, kaynak ihracatının GSYH üzerinde % 19 ve üzerinde bir etkiye sahip olması, o ülkenin kaynak bağımlısı bir ülke olarak nitelendirilmesine neden olmaktadır. Buna ek olarak, kaynak bağımlısı ülkelerinin GSYH üzerindeki etkisinin büyüklüğü, kişi başı milli gelir üzerinde doğrudan olumsuz bir etkiye neden olduğu da analizlerde sıkça gösterilen bir olumsuzluktur (Collier ve Goderis, 2007).

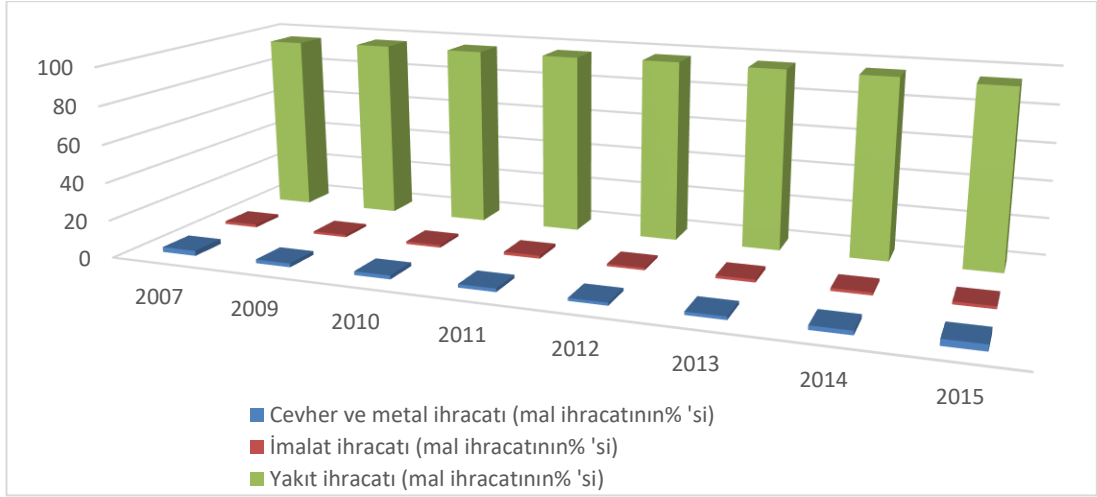
3.5.4 Mali görünüm

Angola'nın, petrol dışı sektörlere yeterince yatırım yapmaması ve son yıllarda gerilemeye başlayan dünya petrol fiyatları nedeniyle sarsılan bütçe dengesi ve büyüyen cari açığı, ülkenin petrole olan bağımlılığının sorgulamasına neden olmaktadır. Verilere göre 2014 yılında düşmeye başlayan petrol fiyatları, Angola'nın genel makroekonomik verilerini gösteren, GSYH, GSMH, kişi başı gelirler, bütçe dengesi, ticaret dengesi, cari açık, tasarruflar ve yatırımlar (altyapı dahil) gibi pek çok alan da ülke ekonomisi üzerinde önemli ve olumsuz etkilere neden olmuştur. Buna ek olarak petrol fiyatlarının dalgalı seyri 2015 ve 2016 yılında da devam etmiş ve petrol fiyatları 2016 yılında en düşük 30 dolar olarak gerçekleşmiştir (FRED). Bu olumsuz gelişme, petrole bağımlı olan Angola ekonomisinin sürdürülebilir kalkınma politikalarını ve ekonomik istikrarının sarsılmasına neden olmuştur.

3.5.4.1 Mal ve hizmetler üzerindeki dış denge

Şekil 3.30'da görüldüğü gibi Angola'nın mal ve hizmet ihracatı petrol sektörü tarafından desteklenmektedir. Ülke de doğalgaz rezervleri olmasına rağmen henüz teknolojik yetersizlik nedeniyle doğal gazın ihracat içindeki payı petrol ihracatının yanında oldukça düşük düzeydedir. Ülkenin minarel, metal ve tarımsal zenginliğine rağmen, yaşanan iç savaşın etkileri nedeniyle petrol sektörü dışındaki sektörlerde ihraç ürünleri bağlamında bir teknolojik ve sanayi gelişiminin sağlanamaması, petrol sektörüne olan bağımlılığın devam etmesine neden olmaktadır. Petrol Angola'nın mal ihracatında %95'lik payı ile en büyük ihraç kalemi olmaya devam etmektedir. Ancak bu bağımlılığın petrol fiyatlarından büyük ölçüde etkilenmesi, bütçe

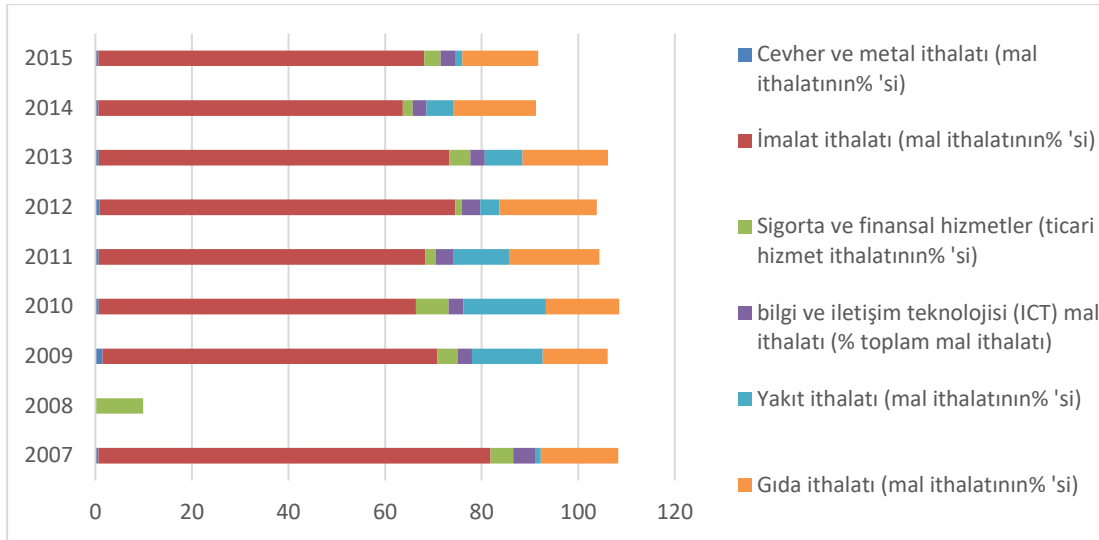
dengeinin iyi kurulamaması nedeniyle yapılan kalkınma planlarının uygulanmasında sorunlara neden olmaktadır. Şekil 3.30'da mal ve hizmet ihracatı görülmektedir. Mal ihracatı içinde yakıt ihracatının payı 2000-2015 yılları arasında ortalama %96 civarındadır. Cevher-metal ve imalat ihracatı ise, oldukça düşük seviyededir.

Şekil 3.30: Mal ve Hizmet İhracatı 2007-2015

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

Şekil 3.31 Mal ve hizmet ithalatının GSYH içindeki payı gösterilmektedir. Angola'nın imalat ürünleri, ithalatın büyük bir kısmını oluşturmaktadır. İmalat ürünlerinin ithalatı ise imalat ve inşaat gibi sektörler için ithal edilmektedir. (AFDB) Diğer ithal kalemlerinin GSYH içindeki payı çok daha küçüktür. Gıda ithalatı, mal ithalatının GSYH içinde %15'lik bir paya sahiptir. Angola'da tarımsal üretim yapılmasına rağmen, teknik ekipman ve nitelikli personel yetersizlikleri, tarımsal üretim verimliliğini etkilerken, olumsuz iklimsel değişiklikler de Angola'da tarımsal üretim verimliliğinin düşmesine neden olmaktadır. Çalışan nüfusun büyük çoğunluğunun (%70) tarımsal alanlarda çalıştığı gözönüne alındığında, kişi başı milli gelirin, sanayi ve hizmet sektörüne görece düşük kaldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle tarımsal alanların geliştirilmesi ve GSYH içindeki payının artırılması gerekmektedir. Şekil 3.30'da ki verilere, azgelişmiş ülkelerin özellikleri perpektifinden yaklaşıldığında, Angola'nın sermaye, teknoloji, imalat ve gıda ürünleri yönünden ithalata bağımlı olması, azgelişmiş ülkelerin genel özelliklerini taşıdığını göstermektedir.

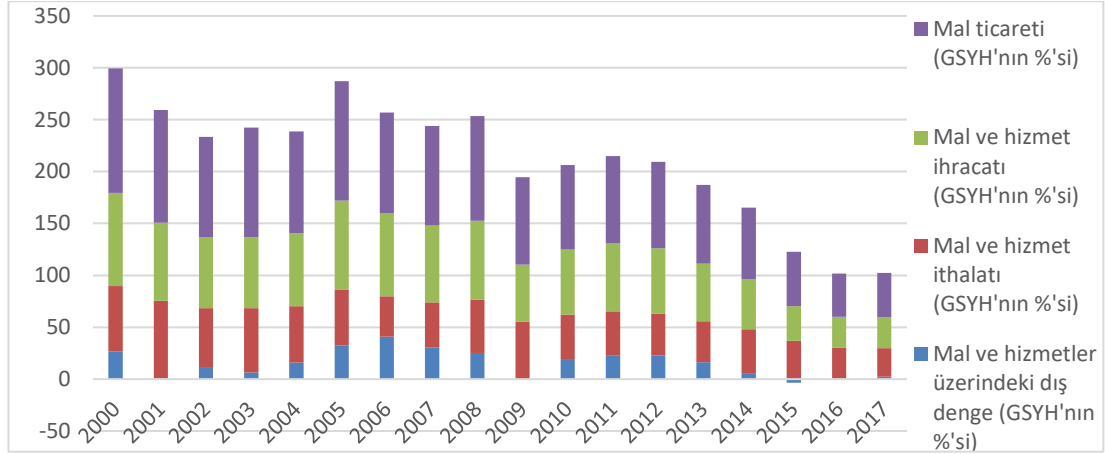

Şekil 3.31: Mal ve Hizmet İthalatı 2007-2015

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

Şekil 3.32’de mal ve hizmetler üzerindeki dış denge ile ilgili bilgiler sunulmaktadır. Şekil 3.31’e göre Angola’nın mal ticaretinin GSYH içindeki payı 2000-2014 yılları arasında ortalama %94 iken 2015 yılında petrol fiyatlarının düşük seyrinin devam etmesi sonucunda %52’ye 2016 yılında %41’e gerilemiştir. 2017 yılında petrol fiyatlarının olumlu seyri ile birlikte mal ticareti %42’ye yükselmiştir. Mal ve hizmet ihracatının GSYH içindeki payları ise mal ticaretinde olduğu gibi 2015 yılına kadar yüksek olarak görülürken, 2015-2016 yıllarında %33 ve %30 ve 2017 yılında petrol fiyatlarının yükselmesine rağmen, mal ve hizmet ihracatı %29’a kadar gerilemiştir. Mal ve hizmet ihracatının GSYH üzerindeki etkisinin, yukarıdaki şekillerde de görüldüğü gibi, ihracatın %95’ini gerçekleştiren petrol sektörü tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Şekiller de görülen ihracat ve ithalat verileri, ihracatın en yüksek 2000-2001 yılında ve ithalatın ise en yüksek 2001 yılında olduğunu göstermektedir. 2002 yılından 2008 yılına kadar Angola Cumhuriyeti genel olarak ithalat ve ihracat dengesini kurmuş görünmektedir. Ancak 2008 krizi, 2009 yılında ihracatın azalmasına, ithalatın ise artış göstermesine neden olmuş ve dış denge % -0,5 oranında bir gerileme göstermiştir. Diğer bir ifadeyle ithalat-ihracat dengesi, ithalat lehine olmuştur. 2010-2014 yılları arasında olumlu bir seyir izleyen ve Angola lehine gelişen ithalat-ihracat dengesi, petrol fiyatlarının uzun vadeli düşüş trendi, ihracatın %33,4 ithalatın ise, %36,8 olarak gerçekleşmesine neden olmuştur. İhracat-ithalat arasındaki fark, mal ve hizmet

dengesinin %-3,4 oranında sarsılmasına neden olmuştur. 2016 ve 2017 yıllarında ise petrol fiyatlarının yükselmesi ve Angola hükümetinin aldığı tedbirler neticesinde ihracatın GSYH içindeki payı sırasıyla %30,1 ve %29,9 ithalat ise %29 ve %27 olarak gerçekleşmiştir. Mal ve hizmet ticaret dengesi 2016'da 0,59 ve 2017 yılında %2,28 olarak kaydedilmiştir.

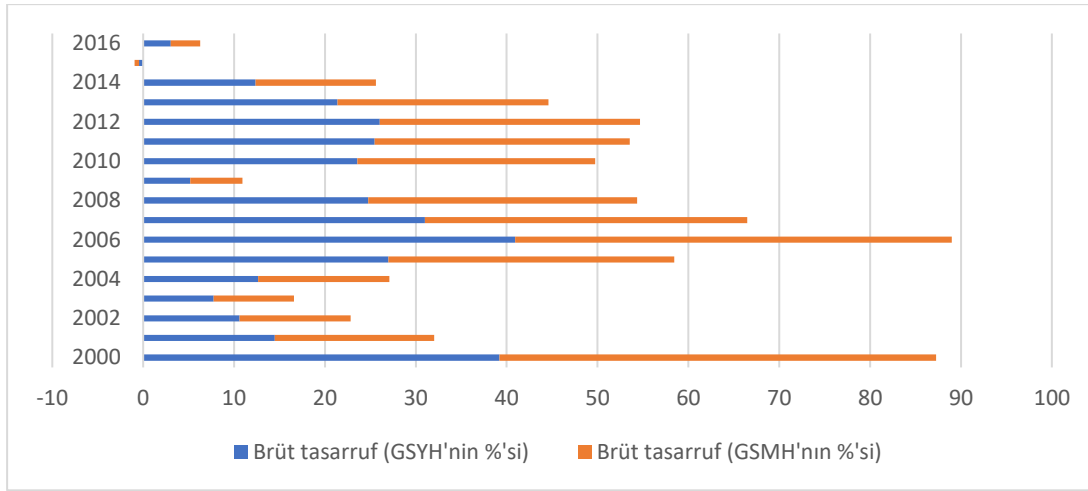
Şekil 3.32: Mal ve Hizmetler Üzerindeki Dış Denge 2000-2017

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

3.5.4.2 Tasarruflar ve harcamalar

Tasarruflar bir ülke de sermaye birikiminin oluşması, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği, gerekli altyapı ve sektörel yatırımların yapılması için büyük bir öneme sahiptir. Diğer bir ifadeyle tasarruflar, kalkınmanın finansmanını oluşturan temel değişkenlerden biri olarak görülmektedir. Azgelişmiş ülkeler için tasarruflar, gelişmiş ülkelere göre daha önemlidir. Zira azgelişmiş ülkelerde tasarruf oranları düşük seviyededir. Kalkınmanın finansmanını sağlayacak tasarruflar, Nurkse'nin kısır döngü kuramına göre düşük gelir, düşük tasarruf, düşük yatırım ve yetersiz sermaye birikimi nedeniyle oluşmamaktadır. Bu nedenle tasarrufların yetersizliği azgelişmiş ülkelerin fakirliğin kısır döngüsüne kapılmasına neden olmaktadır (Barış ve Uzay 2015, s. 120).

Şekil 3.33'de Angola'nın brüt tasarruflarının GSYH ve GSMH içindeki % payı görülmektedir. Brüt tasarrufların 2000 yılında GSYH ve GSMH'da ki payı % 39,2 ve %48,05 iken 2001 yılında GSYH ve GSMH içindeki payı sırasıyla %14 ve %17 olarak gerçekleştiği ve ciddi bir düşüş kaydettiği görülmektedir.

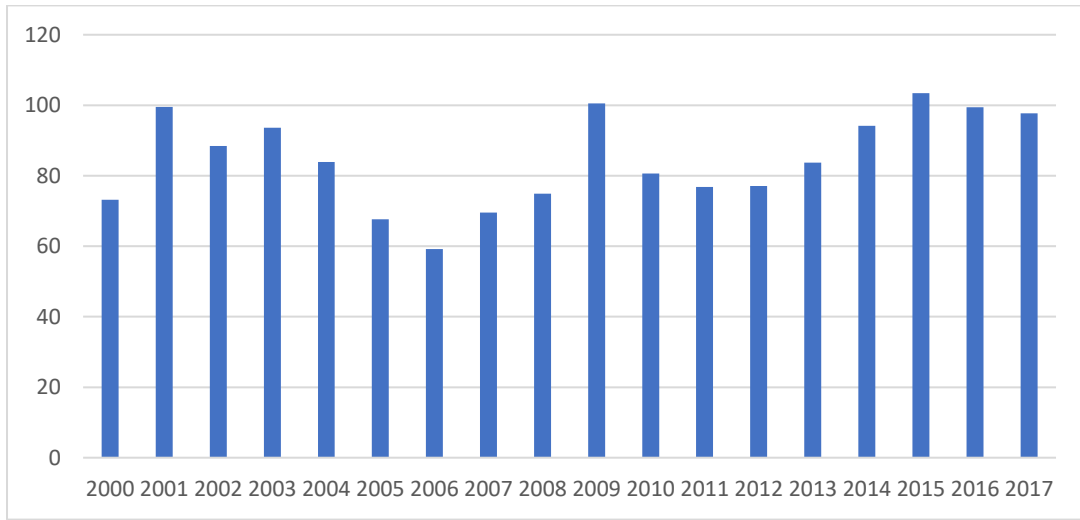

Şekil 3.33: Brüt Tasarruflar, GSYH ve GSMH İçindeki Payı (%) 2000-2016

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

Şekil 3.33’de de görüldüğü gibi gayri safi milli harcamaların GSYH içindeki payının arttığını göstermekte ve tasarrufların bu bağlamda neden gerilediğine yanıt vermektedir. 2002 yılında barışın sağlanması ile demokrasiye geçiş yapan Angola’da petrol sektöründe yaşanan olumlu gelişmelere ve gelirlerde görülen artışlara rağmen, 2002-2004 yılları arasında GSYH ve GSMH içindeki brüt tasarrufların oranı düşüş göstermiştir. Gayri safi milli harcamalarda ise 2004-2006 yılları arasında düşüş gözlenirken, 2006-2009 dahil olmak üzere sürekli bir yükseliş göstermiştir. 2005-2008 yılları arasında ise tasarruflarda artış gözlenirken, 2008 krizi ile birlikte 2009 yılında ciddi bir düşüş görülmesine rağmen, petrol gelirlerinin artmasına paralel 2010-2014 yılları arasında artış gözlenmektedir. Petrol fiyatlarının düşmeye başladığı 2014 yılında brüt tasarruflarda keskin bir düşüş kaydedilmemiş ancak 2015 yılında tasarruf oranları GSYH ve GSMH’da sırasıyla % -0,45 % -0,48’e kadar gerilemiştir. 2016 yılında petrol fiyatlarının toparlanması sonucunda brüt tasarrufların GSYH ve GSMH içindeki payı %3,04 ve %3,22 gerçekleşmiştir. 2008 yılından sonra harcamaların GSYH içindeki payının 2009 yılında %100,5’e kadar yükseldiği görülmektedir. Şekil 3.34 gayri safi milli harcamaların GSYH içindeki payını göstermektedir. 2010-2013 yılları arasında düşük olarak görülen harcamaların 2014 yılında petrol gelirlerinin düşmesiyle arttığı görülmektedir. 2015 yılında gayri safi milli harcamaların GSYH içindeki payı en yüksek %103,4 olarak kaydedilirken, 2016 ve 2017 yıllarında gerilese de gelirlerin dış borçları ödeme kapasitesini aşması, Angola’nın tasarruflarını artırması gerektiğini göstermektedir. Bu verilere göre

Angola Cumhuriyetinin petrol fiyatlarından etkilendiğini ve tasarrufların ve harcamaların da bu bağlamda artış ve azalış gösterdiği görülmektedir.

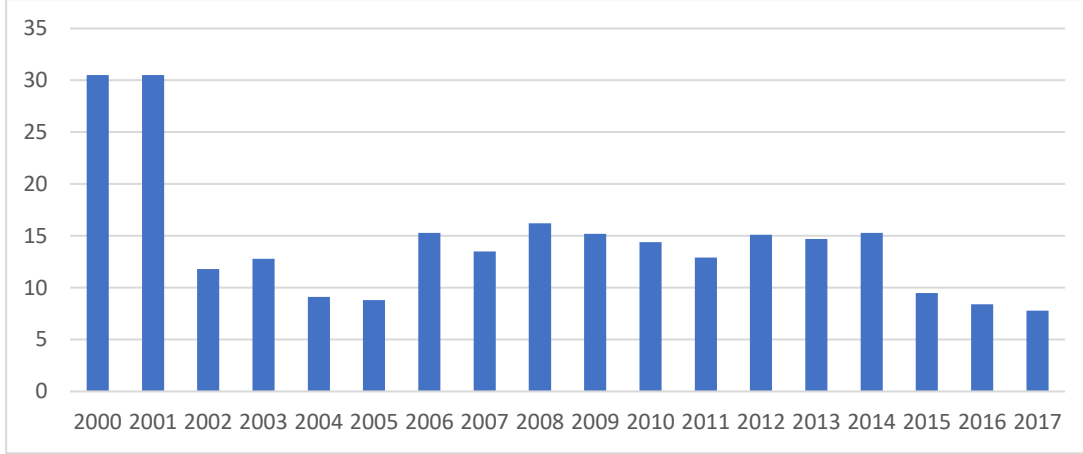
Şekil 3.34: Gayri Safi Milli Harcamalar (GSYH'nın %'si) 2000-2017

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

Doğal kaynak yoğunluğu ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği pek çok çalışma sonuçları da göstermektedir ki, Norveç gibi yüksek tasarruflara sahip kaynak sahibi ülkeler kaynak lanetinden korunurken, düşük tasarruflara sahip pek çok Sahra altı Afrika ülkesi, kaynak laneti hipotezine düşmektedirler. Buna ek olarak kaynak bakımından zengin ülkelerin kaynak fakiri ülkelere göre daha yavaş büyüdüğü, kaynakların en yoğun olduğu ülkelerde ise tasarrufların da düşük olduğu, kaynak yoğunluğunun ve ihracatın tasarrufları olumsuz etkilediği çalışmanın sonuçları arasında yer almaktadır (Dietz & Neumayr (2007); Glyfason, (2004).

3.5.4.3 Brüt sermaye oluşumu

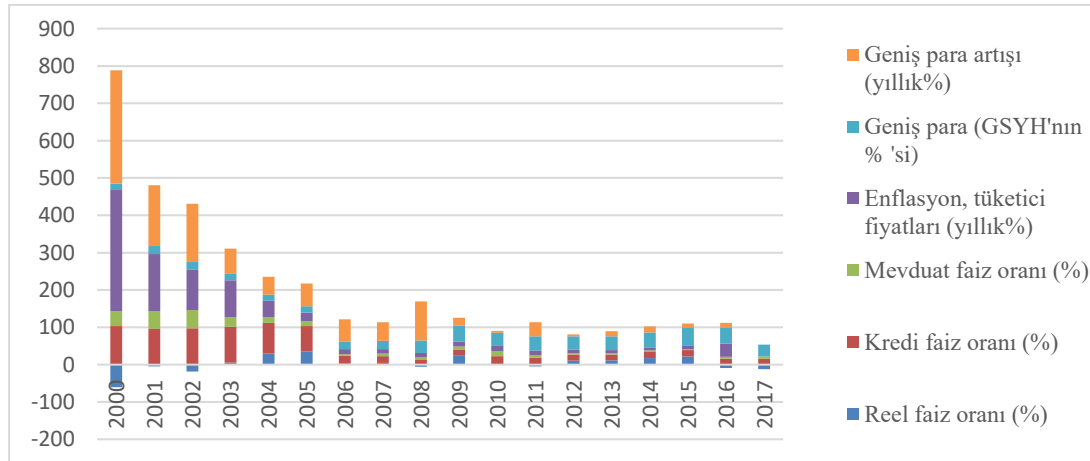
Sermaye birikimi, bir ülkenin ekonomik büyüklüğü, yatırımları, sektör gelişimi ve istikrarı hakkında bilgi vermektedir.

Şekil 3.35: Brüt Sermaye Oluşumu (GSYH'nın %'si) 2000-2017

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

Angola'da brüt sermaye oluşumu Şekil 3.3.5'e göre en yüksek, savaşın devam ettiği 2000-2001 yıllarında %30,5 civarında görülürken, savaşın bittiği 2003 yılı hariç 2002 yılından 2006 yılına kadar düşüş gösterdiği görülmektedir. 2006 – 2014 yılları arasında ortalama %13 oranında görülün sermaye oluşumu, 2015 yılında %9,5 2016 yılında %8,4 ve 2017 yılında %7,8 olarak kaydedilmiştir. Bu görünüme göre Angola'nın brüt sermaye oluşumunun, petrol fiyatlarından etkilendiği açıkça görülmektedir.

Şekil 3.36: Banka Faiz Oranları ve Para Artışı 2000-2017

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

3.5.4.4 Bankacılık verileri

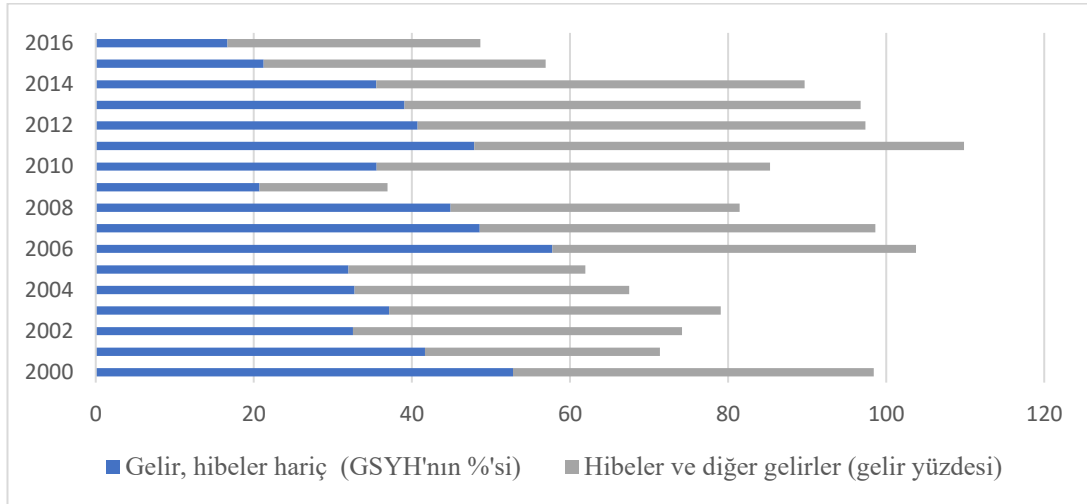
Şekil 3.36'de banka faiz oranları, geniş para, para artışı ve enflasyon oranları yer almaktadır. 2016 yılında %32 olarak ölçülen enflasyon, ülkenin mevduat ve kredi faizlerinin yükselmesine neden olmuştur. Petrol fiyatlarının gerilemesi ve

Kwanzanın dolar karşısında değer kaybetmesi, geniş paranın GSYH içindeki payını da olumsuz etkilemiştir.

2014 yılında GSYH içindeki geniş para %41 olarak görülürken, 2015 yılında %46'ya yükselmesine rağmen, petrol fiyatlarının gerilemeye devam etmesi sonucunda 2016 yılında önce %41'e petrol fiyatlarının yükselmesine rağmen 2017 yılında ise %31,64'e gerilemiştir. Yıllık para artışı ise 2017 yılında % -1,1'e gerilemiştir.

Angola'nın finansal gelişiminin bu bağlamda petrol fiyatlarından etkilendiği görülmektedir. Petrol fiyatlarına bağlı olarak gelirlerin de gerilediği aşağıdaki Şekil 3.37'de görülebilmektedir.

3.5.4.5 Gelir ve hibeler

Şekil 3.37: Gelir, Hibeler ve Diğer Gelirler (GSYH'nın %'si) 2000-2016

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

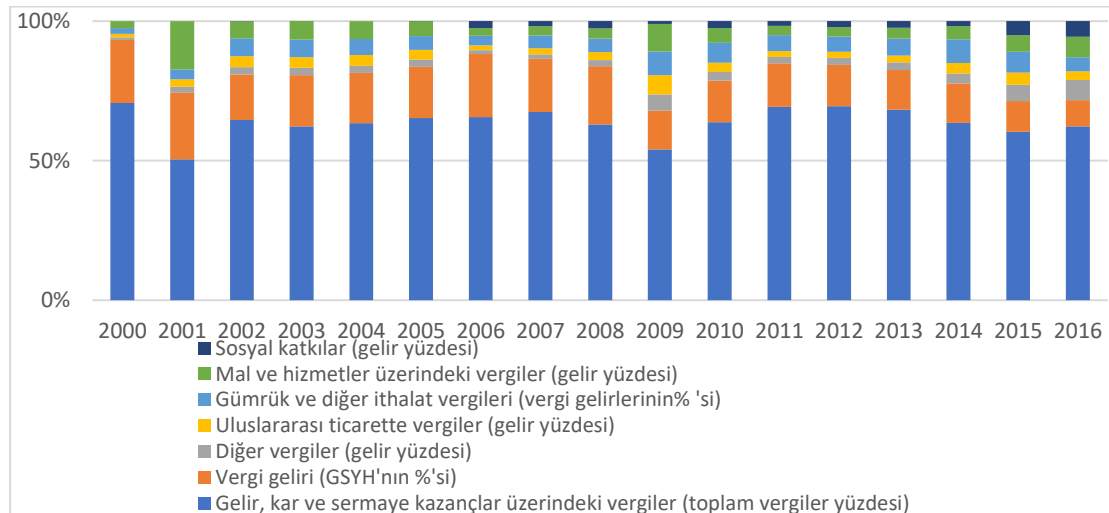
Şekil 3.37'de Angola'nın gelirleri görülmektedir. Bir ülkenin kalkınması, ihracatın çeşitlendirmesine bağlı olduğu gibi, üretim verimliliğine, kalitesine ve gelirlerine de bağlıdır. Angola'nın petrole bağımlı bir ekonomik gelişimi tercih etmesi, bu gelişimin dünyadaki petrol fiyatlarına bağlı olduğunu da göstermektedir. Petrolün dünyadaki fiyat dalgalanması, petrol ithalatçısı ülkeleri etkilediği gibi üretici ülkelerin de gelirlerini doğrudan olumlu veya olumsuz etkilemektedir. Petrolün bu rolü, fiyatlar da yükseliş yaşanırken üretici ülkenin lehine gelişirken, fiyatların keskin düşüşleri üretici ülkenin temel kalkınma politikalarını doğrudan olumsuz etkilemektedir. Dolayısı ile 2014 yılında düşmeye başlayan petrol fiyatlarının iki yılı aşkın bir süre devam etmesi,

şüphesiz Angola ve diğer petrol üreticilerinin de makro-ekonomik dengeleri üzerinde pek çok olumsuzluğa neden olmuştur.

Şekil 3.37'ye göre demokrasi öncesi Angola'nın 2000 ve 2001 yılındaki gelirlerinin GSYH içindeki payı sırasıyla %52 ve %41'dir. Hibe ve diğer gelirler ise, 2000-2001 döneminde %45 ve %29, 2002-2005 döneminde gelirler %33 hibe ve diğer gelirler ise %37 olarak kaydedilmiştir. 2006-2008 gelir ve hibeler yükseliş gösterirken, 2008 krizi nedeniyle 2009 yılında gelir %20, hibe ve diğer gelirler %16 civarında görülmektedir. 2010-2014 dönemde yükselen gelir, hibe ve diğer gelirler, 2014 yılı petrol fiyatlarının düşmesi ile 2015 ve 2016 yılında sırasıyla gelirler %21 ve %16 olarak gerçekleşirken, hibe ve gelirler de ise, %35 ve %31 olarak kaydedilmiştir. Bir ülkenin kalkınma politikalarının gerçekleşebilmesi, sürdürülebilir bir ekonomik büyümeye, bütçe dengesinin iyi kurulabilmesine ve bunları gerçekleştirecek bir kurumsal kaliteye bağlıdır. Yukarıda da bahsedildiği gibi gelirler bir ülkenin ekonomik büyüklüğünü gösteren önemli bir göstergedir. Aşağıda, ticari ve hibe gelirlerine ek olarak vergi gelirleri gösterilmektedir.

3.5.4.6 Vergi gelirleri

Şekil 3.38'de Angola'nın toplam vergi gelirlerinin GSYH içindeki payı, gelir, kar ve sermaye kazançlarının ve diğer vergilerin gelir yüzdelerinin payları gösterilmektedir.

Şekil 3.38: Vergi Gelirleri (GSYH'nın %'si) 2000-2016

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

Genel vergi gelirinin GSYH içindeki payı en yüksek 2000 yılında görülürken, 2000-2008 yılları arasında genel bir yükseliş görülmektedir. 2009-2016 yılları arasında düşüş eğilimi gösteren vergi gelirleri, 2016 yılında %10,32'ye kadar gerilemiştir. Vergi gelirlerin dağılımına baktığımızda en yüksek payın %68 ile gelir, kar, sermaye kazançları üzerinden alınan vergiler olduğunu görmekteyiz.

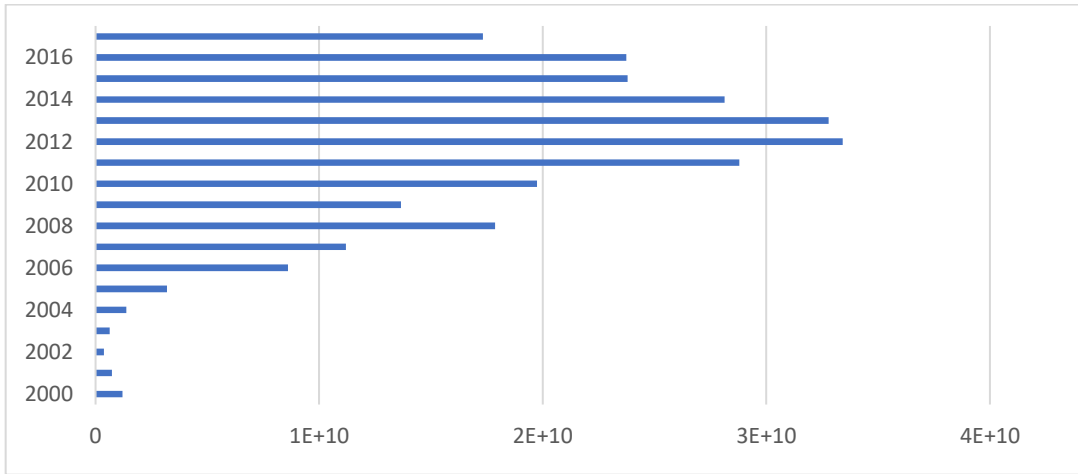
Uluslararası ticarettten elde edilen gelir vergisi (gelir yüzdesi) %3,43, gümrük ve diğer ithalat vergileri, (vergi geliri) %5,55 oranına sahipken, mal ve hizmetler üzerindeki vergiler ise %8,06'dır. Hükümetin sosyal katkılardan elde ettiği gelirler 2006 yılı itibari ile başlamıştır. Sosyal katkılar 2006-2014 döneminde %2,3 olarak görülmektedir.

2015 yılında %5,75 ve 2016 yılında en yüksek %6,09 olarak kaydedilmiştir. Sosyal katkılar, işverenler tarafından çalışanları için sağlık, işsizlik ve emeklilik sigortasından faydalanabilmesi için ödenen primlerdir. Bir ülkede devletin sosyal katkılarının düşük olması, o ülke de sosyal güvencenin ve sağlık sisteminin yetersizliğini gösterdiği gibi, halkın da sağlığa yeterince ulaşım sağlayamadığını ve yaşlılıkta halkın büyük çoğunluğunun emeklilik aylığı alamayacağını göstermektedir.

Angola'da sosyal katkılar vergisinin düşüklüğü, sağlık ve emeklilik sisteminin yeterli olmadığı sonucunu göstermektedir. Dolayısı ile halkın çalışan kesiminin birçoğunun istihdam verilerinde de görüleceği üzere, düşük ücretli ve güvencesiz işlerde çalışması, sosyal güvenlikten yoksun halkın yaşam kalitesinin düşmesine neden olmaktadır. Azgelişmiş ülkelerin özelliklerinde, güvencesiz işlerde çalışan kesimin büyüklüğü, tarım sektöründe yoğunlaştığını göstermektedir. Angola'da istihdam yoğunluğunun, en yüksek tarım sektöründe olduğu görülmektedir.

3.5.4.7 Toplam rezervler

Bir ülkenin toplam rezervleri, iş yapma kapasitesini, ticaretini, tasarruflarını, yatırımlarını ve ekonomik büyümesini olumlu ya da olumsuz etkileyebilmektedir. Zira düşük döviz rezervi, ithalata bağımlı ve dış borcu yüksek ülkelerin bütçe ve cari dengeleri ile ekonomik büyümesi üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır. Ekonomik büyümenin artışı, üretim verimliliği ve kalitesi ile doğal kaynak yoğunluğuna bağlı olmakla birlikte, aynı zamanda sektörlerin ihracat içindeki paylarına, gelirlerin tahsisine ve ticari dengenin kurulabilmesi için döviz rezervlerine de bağımlı olmaktadır. Bir ülkenin toplam rezervlerinin azalması, doğal kaynaklarından kaynaklanabileceği gibi, kötü kurumsal kaliteden de kaynaklanabilir.

Şekil 3.39: Toplam Rezervler (altın ve dolar) 2000-2017

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

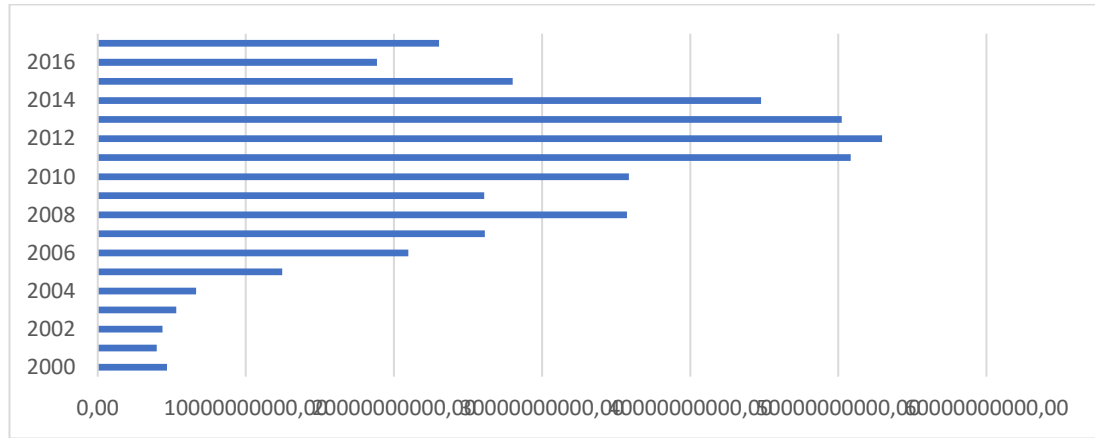
Şekil 3.39’da Angola’nın toplam rezervleri, 2013 yılına kadar sürekli bir yükseliş gösterdiği görülmektedir. 2014 yılında petrol fiyatlarının gerilemesi ile azalmaya başlayan gelirler, 2017 yılında en düşük 17 milyar dolar seviyesine kadar gerilemiştir.

Dolayısı ile kaynak gelirlerinin verimsiz alanlarda kullanılması, bürokratik yozlaşmaya ve yolsuzluğa, yüksek harcamalara, tüketici fiyatları ve enflasyonun artmasına, reel para biriminin değer kaybetmesine ve cari açığın büyümesi nedeniyle makro-ekonomik performansın kötüleşmesine neden olmaktadır. Doğal kaynaklara sahip azgelişmiş ülkelerde bu durum daha yoğun olarak görülmektedir. Doğal kaynak bolluğu ve ekonomik büyüme üzerinde yapılan

pek çok ampirik çalışmada da doğal kaynakların ve özellikle maden ve mineral kaynakların, kaynak sahibi ülkelerin ekonomik büyümesi, tasarruf hacimleri, ticaret açıklığı, finansal gelişim, enflasyon ve kişi başı gelirler gibi pek çok değişken üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır. Ekonomik büyümenin ise doğal kaynak sahibi ülkelerde yıldan yıla azalış gösterdiği, kaynak zengini ülkelerin kaynak fakiri ülkelere göre daha yavaş büyüme eğiliminde olduğu ve kaynaklardan fakir ülkelerin ekonomik büyüme bakımından daha istikrarlı olduğu görülmektedir (Sachs ve Warner, 1997); (Satti, Farooq ve Shahbaz, 2013); (Glyfason, 2004); (Dietz ve Neumaye, 2007); (Gylfason ve Zoega, 2001). Söz konusu mali verilere göre Angola'nın bahsedilen özellikleri taşıdığını ve kaynak laneti hipotezine yakın olduğunu göstermektedir.

3.5.4.8 Merkezi yönetim toplam gelir ve hibeler

Şekil 3.40'da Angola'nın merkezi yönetim toplam gelirleri ve hibeleri görülmektedir. Doğal kaynaklar bazı ülkeler için bir nimet olurken, kurumsal kalitesi ve yönetim becerisi zayıf olan ülkelerde bir lanete dönüşebilmektedir.

Şekil 3.40: Merkezi Yönetim, Toplam Gelir ve Hibeler (Resmi US \$) 2000-2017

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

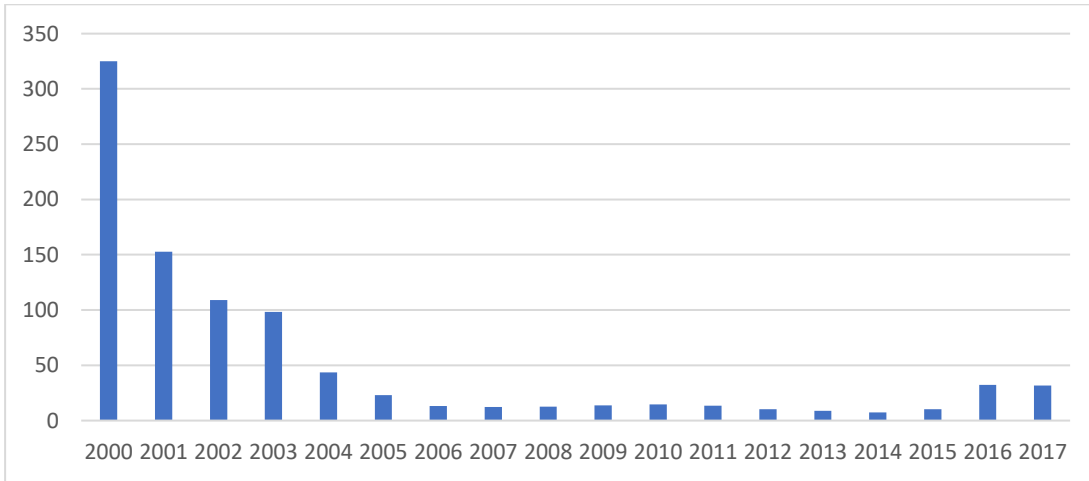
Angola petrol üretici ve ihracatçısı bir ülke olarak 2002 yılından itibaren petrol üretimi ve ihracatını yıldan yıla artırmış ve ekonomik büyüme oranları da bu bağlamda artışlar göstermiştir. Petrol fiyatlarının uzun yıllar yüksek oranda seyretmesi, harcamalar ve devlet giderlerinin artış göstermesine rağmen Angola'nın temel altyapısının iyileşmesini sağlamıştır.

Ekonomik büyümeye ve yatırımlara bağlı olarak kişi başı milli gelirler ve halkın yaşam kalitesi de bir ölçüde artış göstermiştir. Ancak petrolün ihracat içinde

%95, devlet gelirlerinde %70 ve GSYH'da %45'in üzerinde bir paya sahip olması, Angola'nın hem petrole bağımlı kalmasına hem de petrolden elde edilen gelirlere mahkum olmasına neden olmaktadır. Merkezi yönetim gelirleri, şekil 3.40'da görüldüğü üzere, üretim kayıplarına ve fiyatlara bağlı petrol ihracatının ve gelirlerin azalması, Angola'nın kaynak bağımlılığının bir sonucudur ve çeşitlendirme yapılmadığı sürece, ülkenin petrol üretimine, talebine ve fiyatlarına bağımlılığının devam edeceği açıktır. Bu bağımlılık, teknoloji ve sanayinin geliştirilmediği bir ülke de bağımlılık teorisinde olduğu gibi, dış ülkelere bağımlılığının da sürdürülmesine neden olacaktır. Angola sermaye, teknoloji ve gıda yönünden ithalata bağımlı bir ülkedir.

3.5.4.9 Enflasyon oranları

Angola'nın üretim, ihracat, gelirler ve rezervlerinin azalması, tüketici fiyatları enflasyonunun çift haneli rakamlara yükselmesine, Kwanzanın büyük değer kaybetmesine, tasarruf, sermaye oluşumu, yerli ve yabancı yatırımların azalmasına, borçlarının artmasına, dış cari açığın büyümesine ve merkezi yönetim dengesinin bozulmasına neden olmuştur. Şekil 3.41 ve 3.42'de görüleceği gibi, Angola'nın yerel para birimi Kwanzanın dolar karşısında büyük değer kaybetmesi, enflasyon oranlarını artırmış ve ihracat gelirlerinin azalması toplam dolar rezervlerinin de düşmesine neden olmuştur.

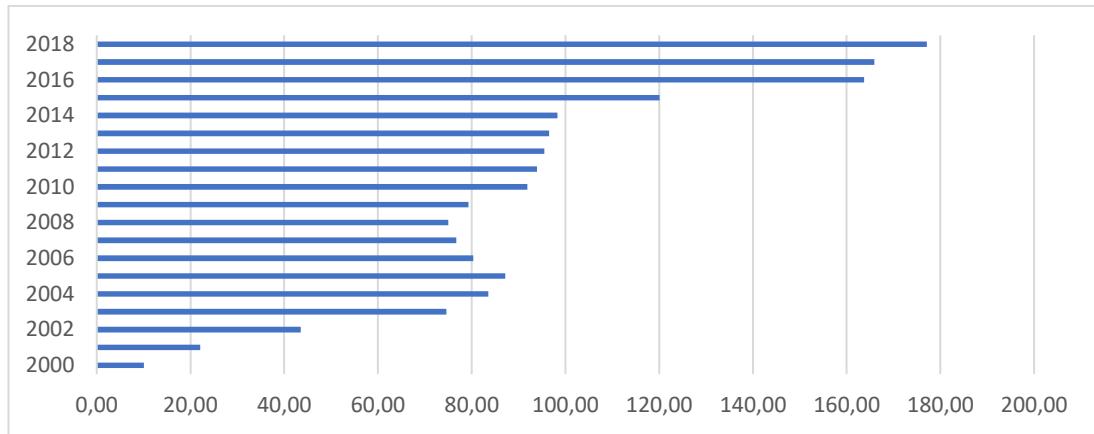
Şekil 3.41: Tüketici Fiyatları Enflasyonu (yıllık %) 2000-2017

Kaynak: African Development Bank Indicators, 2018

Şekil 3.41'de enflasyon oranları görülmektedir. 2002 yılından sonra petrol fiyatlarının olumlu seyri, petrol üretimi ve ihracatını artırmış ve enflasyon

oranları da bu olumlu görünümünden pozitif etkilenecek kademeli olarak düşüş göstermiştir. Enflasyon 2009 yılında hafif yükselmesine rağmen petrol fiyatlarının düşmeye başladığı 2014 yılına kadar olumlu seyrini sürdürmüş ve bu istikrar, enflasyonun tek haneli rakamlara gerilemesini sağlamıştır. Enflasyonun gerilemesi şüphesiz Angola'nın bu dönemlerde altyapı dahil olmak üzere uyguladığı kalkınma programlarının etkisiyle de gerçekleşmiş görünmektedir.

3.5.5 Reel döviz kuru

Şekil 3.42: Reel Döviz Kuru (ABD \$ dönem ortalaması) 2000-2018 (2018 tahmini)

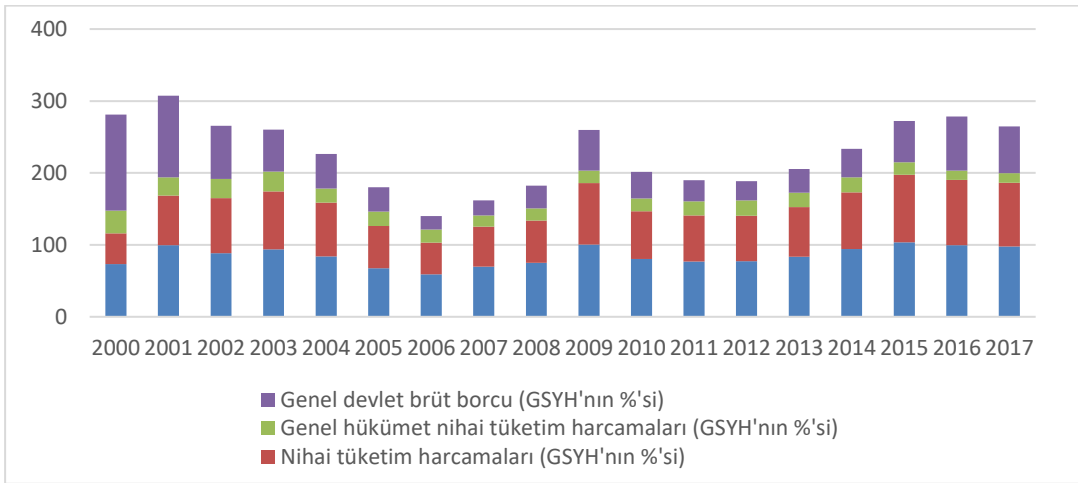
Kaynak: African Development Bank Indicators, 2018

Şekil 3.42'de Angola'nın reel döviz kuru bilgileri yer almaktadır. İlgili bilgilere göre 2000 yılında reel para birimi dolar karşısında en iyi seviyede olduğu görülmektedir. 2002 yılından itibaren enflasyon oranlarının düşmesine rağmen Kwanza büyük oranda değer kaybetmiştir. 2014 yılına kadar 1 dolar ortalama 90 Kwanza olarak görülürken, petrol fiyatlarının düşmesiyle, 2015 yılında 120 Kwz 2016'da 163 Kwz ve 2017 yılında 165 Kwz ve 2018 yılında bir doların tahmini 177 Kwanza olacağı tahmin edilmektedir. Görüldüğü üzere Angola'nın petrole bu bağımlılığı, ekonomik performansı başta olmak üzere, sosyal ve siyasal alanları da olumsuz etkilemektedir.

3.5.5.1 Genel hükümet harcamaları ve borçları (GYSH'nın %'si)

Şekil 3.43'de Angola'nın hükümet harcamaları ve borçlarına ilişkin verileri içermektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde diğer ekonomik verilerde de olduğu gibi, petrol gelirlerinin artışı ile Angola'nın harcamaları ve borçları 2002-2006 döneminde sürekli bir düşüş göstermiş olmasına rağmen, ekonomik

büyümenin ve gelirlerin yükseliş trendini izlemesi ile harcamalar 2007 ve 2008 yıllarında yükselmeye başlamıştır. 2009 yılında ise bir önceki yıla nazaran çok daha yüksek görünen veriler, 2010-2013 yılları arasında genel olarak büyük farklılıklar olmamasına rağmen 2014 yılında petrol fiyatlarının olumsuz etkisi ve uzun dönemli döviz rezervi sıkıntısı, Angola'nın harcamalarının ve buna bağlı olarak borçlarının da yükselmesine neden olmuştur. Nihai tüketim harcamaları Angola halkının harcamalarını göstermektedir. Ülkede yeterli gıda üretiminin sağlanamaması ve sağlık ve eğitim sisteminin yetersizliği, ülke halkının gerekli ihtiyaçlarını karşılamasını zorunlu kılması nedeniyle tasarruf etmesine engel olmaktadır. Reel para biriminin düşük olması da düşük gelirli Angola halkının satınalma gücünü sınırlayan bir durum olarak görünmekle birlikte, tüketim harcamalarının yüksekliğinin nedenini anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Görüldüğü üzere kaynağa bağımlılık, yeterli tasarruf ve yatırımlar sağlanamıyorsa, bir ekonominin tüm yapılarını zayıf kurumsal yapının da etkisiyle negatif etkilerken, Angola gibi kaynakları bol olan ülke vatandaşlarının da yoksulluk içinde yaşamaya mahkum etmektedir.

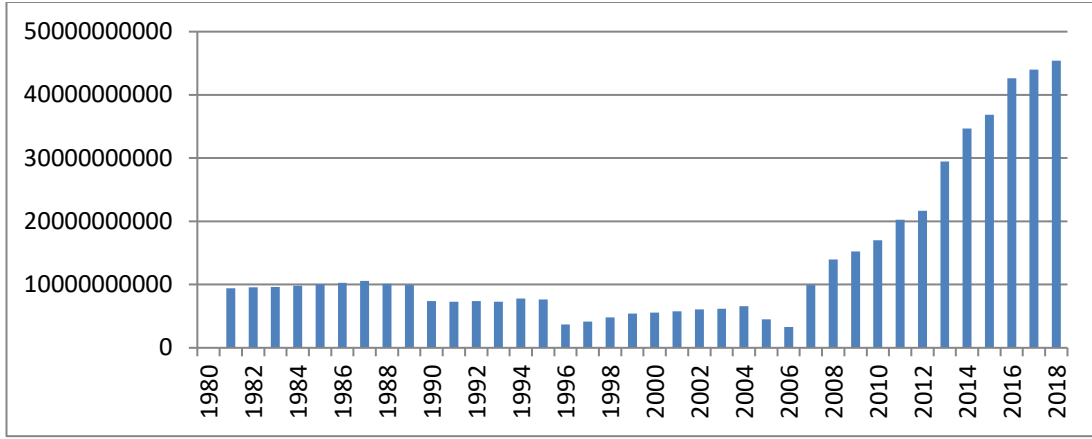
Şekil 3.43: Harcamalar ve Borçlar (GSYH'nin %'si) 2000-2017

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

3.5.5.2 Toplam dış kamu borcu

Şekil 3.44'de toplam dış kamu borcu bulunmaktadır. Angola'nın dış kamu borcu diğer şekillerde görüldüğü gibi petrol ihracatına ve fiyatlarına bağlı olduğunu göstermektedir. Diğer tüm ekonomik verilerde olduğu gibi, dış kamu borçları da belirli bir takvim yılında sonra artış gösterdiği görülmektedir. Petrol fiyatları Angola'nın tüm yapılarını olumsuz etkilemeye devam etmektedir. 2014 yılında

34 milyar dolar olan dış kamu borcu, petrol fiyatları ve reel para birimi Kwanzanın değer kaybetmesi, enflasyon oranları ve rezervlerin azalması sonucunda 2017 yılında 43 milyar dolara ve 2018 yılında ise 45 milyar dolara yükseleceği tahmin edilmektedir.

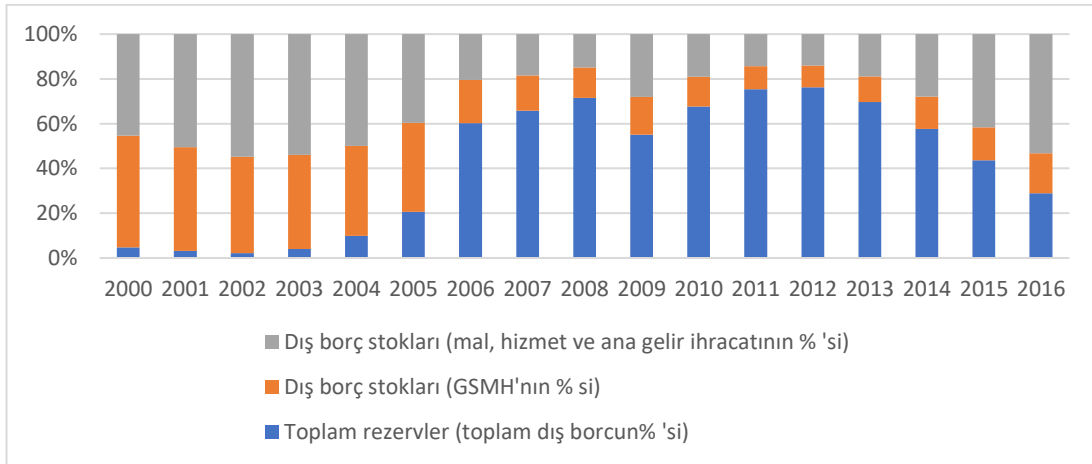

Şekil 3.44: Toplam Dış Kamu Borçları (Resmi ABD Doları) 2000-2018

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

3.5.5.3 Dış kamu borç stoku

Şekil 3.45 Angola'nın dış borç stokunu göstermektedir. Dış borç stokları diğer verilerde olduğu gibi, harcamalara ve petrol fiyatlarına bağlı olarak yükseliş ve düşüşler göstermiştir. 2014 yılından itibaren petrol fiyatlarının düşük seyri dış borç stoklarının GSMH, mal ve hizmet ana gelir ihracatı içindeki paylarını da yükselmiştir. Angola'nın toplam dış borcu, toplam rezervlerin %67'sine ulaşmıştır.

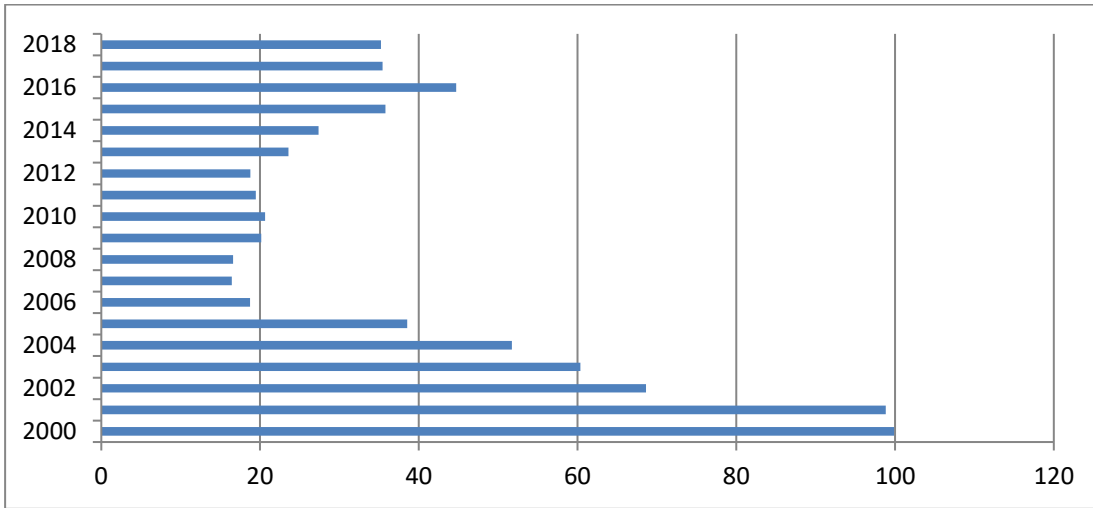

Şekil 3.45: Dış Borç Stoku 2000-2016

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

3.5.5.4 Yıls sonunda beklenen toplam borç

Şekil 3.46 yıls sonunda beklenen toplam borç verilerini göstermektedir. Angola'nın savaş öncesi borç durumu tüm zamanlarda en yüksek olarak görülürken, 2002 yılından itibaren kademeli olarak düştüğünü, diğer bir ifade ile borçların petrol fiyatlarının da olumlu görünümü ile ödenebildiğini göstermektedir. Şekil 3.46'da görülebildiği gibi 2008 yılı dahil borçların sürekli düşüş gösterdiği, 2011 ve 2012 haricinde ise sürekli bir yükseliş trendini izlediği görülmektedir. Petrol fiyatlarının düşmeye başladığı 2014 yılında toplam borcun GSYH içindeki payı %30 artış göstererek, %35'e 2015 yılında %44'e yükselmiştir. Petrol fiyatlarının 2017 yılında olumlu seyrini sürdürmesi, borçların GSYH içindeki payının 2015 yılında olduğu gibi %35 ve 2018 yılında da tahmini aynı seviyede kalması beklenmektedir.

Şekil 3.46: Yıls sonunda Beklenen Toplam Borç (GSYH'nın %'si) 2000-2018

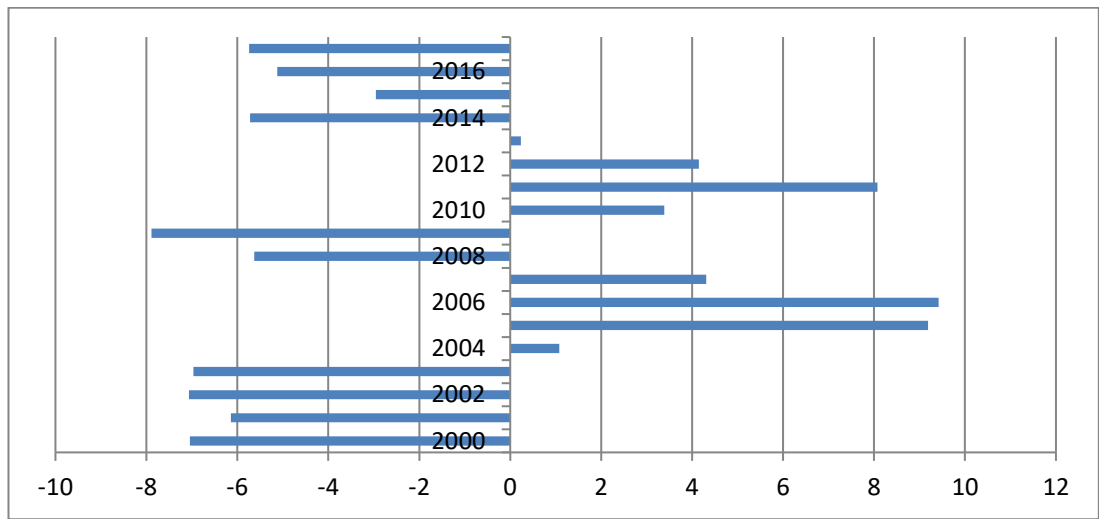
Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

3.5.6 Bütçe açığının ekonomiye etkisi

2008 küresel krizden sonra makro-ekonomik istikrarını tekrar elde eden Angola Cumhuriyeti, 2012 yılında yapılan seçimlerden sonra, yükselen gelirlerin de etkisiyle, diğer sektörleri de kapsayacak şekilde, ekonomik çeşitliliği ve büyümeyi desteklemek üzere altyapı harcamalarının genişlemesine öncelik veren Ulusal Kalkınma Planını (NDP) başlatmıştır. Ancak altyapı harcamalarının, 2012 yılında öngörülen seviyenin altında kalması, petrol dışı sektörlerin ve temel hizmetlere erişimde önemli olan altyapının gelişiminin önünde bir engel oluşmasına neden olmuştur (IMF 2017, s. 4). 2009-2012 yıllarını kapsayan IMF, Stand-by Düzenlemesi ve 2012-2014 yılları arasındaki

Program Sonrası İzleme süreci ile ekonomik büyüme, özellikle petrol dışı sektörleri etkilemiştir. Angola, 2014 Eylül ayı verilerine göre 4 yıl içinde ilk kez bir bütçe açığı vermiştir. 2014 yılında Dünya Bankası verilerine göre % -2,95 oranında bir mali açık veren Angola'nın olumsuz makro-ekonomik performansı, 2015-2017 yıllarını da kapsamıştır. Ülkenin ekonomik büyümesi Şekil 3.16'da gösterildiği gibi, 2013 yılında %6,8'den 2014 yılında %4.5'e 2015 yılında %3'e ve 2016 yılında ise %-0,8'e gerilemiştir. 2017 yılında petrol fiyatlarının yükselmesi sonucunda %0.7 oranında bir büyüme sağlamıştır. Cari açık 2015 yılında % -10 ve 2016 yılında ise -3,22'ye gerilemiştir.

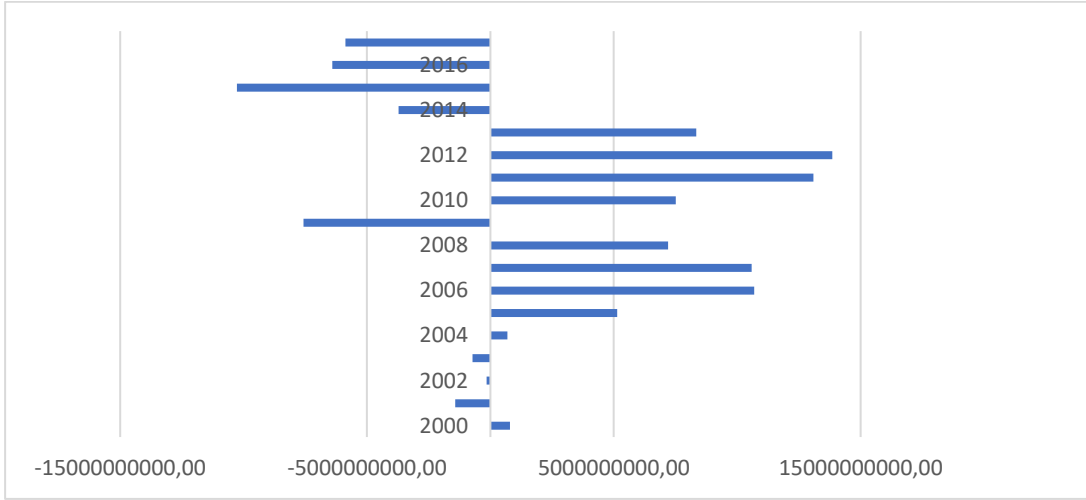
Şekil 3.47'de merkezi yönetimin mali denge verilerini içermektedir. Söz konusu veriler, Angola'nın sürekli ifade edildiği gibi petrole bağımlılığın bir sonucu olarak düştüğünü göstermektedir. Diğer bir ifadeyle merkezi yönetimin bir bütçe dengesi kurmadığını, 2014 yılında düşen petrol fiyatlarından ve kamu harcamalarından büyük ölçüde negatif etkilendiğini göstermektedir. Ancak 2017 yılında petrol fiyatlarının yükselmesine rağmen, para biriminin değer kaybetmeye devam etmesi, enflasyon ve reel faiz oranlarını da yükseltmiş ve iç piyasa fiyatlarının yükselişi hem iç tüketim ürünlerinin artışına hem de ithal edilen ürün fiyatlarının yükselmesi sonucunda döviz rezervi düşük olan Angola'nın borçlarını ödeme konusunda sorun yaşamasına neden olmuştur. Borçları ödeme güçlüğü ve iş yapmanın döviz rezervi nedeniyle sorunlu hale gelişi, mali dengenin sarsılmasına neden olmuştur.

Şekil 3.47: Merkezi Yönetim, Mali Denge (GSYH'nın %'si) 2000-2017

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

Buna bağılı olarak borçlarının yükselmesi ve gelirlerin azalması Şekil 3.48’de görüldüğü gibi cari işlem dengesinin 2015 yılında -10 milyar 2016’da -6,4 milyar ve 2017 yılında ise -5,8 milyar dolar açık vermesine neden olmuştur.

Şekil 3.48: Cari İşlemler Dengesi (milyar \$) 2000-2017

Kaynak: African Development Bank Indicators, 2018

Cari ve mali açık bir ülkenin borçluluk durumunu gösteren bir durumdur. IMF, Angola'nın son yıllarda ekonomik büyümenin olumsuz etkilenmesi ve mali açığı nedeniyle Angola'ya bir uyarıda bulunmuştur. Altyapının yetersizliği, yaygın yoksulluk, işsizlik ve eşitsizliğin azaltılmasına yönelik önlemler alınması ve petrol gelirlerinin yatırım alanlarına yönlendirilmesi konusunda hükümete bir dizi çağrıda bulunmuştur.

Düşen petrol fiyatlarından etkilenen Angola'nın ekonomik büyümesi 2015 yılında yüzde 3'e gerilemiştir. Petrol dışı sektörleri de olumsuz etkileyen bu durum, sanayi, inşaat ve hizmetler de yüzde 1½'e kadar gerileyerek döviz ve döviz varlığının sınırlı olması nedeniyle tüketim ve kamu yatırımlarında kesintilere gidilmiştir. Bu negatif durum, tarım sektöründe görülen arz şoklarından dolayı, tarımın gerçek potansiyelinin altında kalmıştır. Ekonomik göstergelere göre Angola, 2016 yılının ikinci ve üçüncü çeyreğinde iş yapma bakımından güven sorgulamasında tüm zamanların en düşük seviyelerine ulaşması, dolar rezervlerinin de düşmesiyle ticaretin sorunlu hale gelişi, 2016 yılında ekonominin neden yavaşladığını ve GSYH oranının neden %-0,8 seviyelerine düştüğünün kanıtı olarak görülmektedir (IMF 2017, s. 4). 2017 yılında hafif bir toparlanma yaşasada yolsuzluk iddialarının ekonomik büyüme

üzerindeki olumsuz etkisinin yanında, yabancı yatırımların ve milli gelirin azalması ve temel altyapı yatırımlarının ertelenmesi, kalkınmayı olumsuz etkilemeye ve Angola halkının yaşam kalitesini düşürmeye devam etmektedir.

Görüldüğü üzere petrole bağımlılık, bir ülkenin tüm yapılarını olumsuz etkilemektedir. Angola'nın maden kaynaklarına bağımlılığını sürdürmesi, kaynak dışı sektörlerin gelişmesi ve ülkenin kalkınması üzerinde olumsuzluğa neden olmaktadır. Buna ek olarak zayıf kurumsal yapı, Angola'nın gelişiminin önünde duran en büyük engellerden biri olarak görülmektedir. Zira gelirlerin ihtiyaç duyulan alanlara yönlendirilmemesi, başka bir ifade ile, kalkınmayı gerçekleştirecek yatırımların yapılmaması, petrolün Angola için bir külfete dönüşmesine neden olmaktadır. Zenginliğin paylaşımı gösteren verilere göre Angola'da ilk %10'luk dilimde yer alan kişiler, ülke zenginliğinin %32'sine sahipken %20'lik dilimde yer alan kişiler, Afrika Kalkınma Bankası verilerine göre (AFDB) ülke zenginliğinin %67'sine sahip olarak görünmektedir. Angola nüfusu 2018 verilerine göre yaklaşık 29,9 milyon civarındadır. Zenginliğin %33'lük bölümü, halkın %80'ine dağıtıldığı düşünüldüğünde, Angola'nın ekonomik, sosyal ve siyasal verilerinin neden olumsuz olduğu, temel hizmetlere dahi yeterince erişemeyen halkın yaşam kalitesinin neden düşük olduğu da anlaşılabilir. Zira 2008 verilerine göre gelir eşitsizliği, GINI katsayısında 42,7 olarak ölçülen ülkede söz konusu verilere ve yolsuzluğun büyüklüğüne göre gelir eşitsizliğinin daha büyük olduğu ortaya çıkmaktadır.

3.6 Küresel Yönetişim Göstergeleri

Angola Cumhuriyeti bol doğal kaynaklara sahip bir ülke olarak, özellikle 2002 yılından itibaren artan petrol üretimi sayesinde elde ettiği gelirleri, temel hizmetler ve özellikle eğitim ve sağlık alanları ile yatırımlara ve diğer sektörlerin gelişimine yönlendiremediği için halen zenginlik içinde fakirlik çekmektedir. Bununla birlikte güçlü yolsuzluk iddialarının yanın da, hükümet etkinliği, siyasi istikrar ve terör faaliyetlerinin önlenmesi ile hukukun üstünlüğü, düzenleyici kalitenin yönetimi, hesap verebilirlik, diğer bir adıyla şeffaflık konusunda da son yıllarda gerileme göstermektedir. Özellikle kuramsal kalite, yolsuzluk ve özgürlük yönünden düşük puanları ile özgür olmayan bir ülke izlenimi veren Angola Cumhuriyeti, bu doğal kaynak zenginliğine rağmen,

yaşamının zor ve özgürlüğün kısıtlar altında bulunduğu bir ülke olarak görülmektedir.

Bununla birlikte, düşen petrol fiyatları ve öngörülemeyen petrol sahalarındaki tadilatlar nedeniyle azalan üretime ek olarak, hükümetin yüksek harcamaları, dış borçlar nedeniyle cari açığın büyümesi ve bütçe dengesinin sarsılması ile yerel para birimi Kwanza'nın dolar karşısında büyük oranda değer kaybetmesi ve dolar sıkıntısının devam etmesi, Angola Cumhuriyeti'nin bir şeyleri yanlış yaptığının açık göstergesi olarak görülmektedir.

3.6.1 Ekonomik özgürlükler

Angola maden ve mineral zenginliğinin yanında, büyük ve verimli tarımsal arazilere, büyük bir bio çeşitliliğe ve bol su kaynaklarına sahiptir. Kısaca Angola, dünyanın en zengin kaynaklarına sahip ülkelerden birisidir. Büyük zenginliğine rağmen halen kalkınmayı başaramamış olması şaşırtıcı olarak görünse de ülkenin %30'u açlık sınırı altında ve %36'sı yoksulluk sınırında yaşamaktadır. Büyük zenginliği ve yoksul sayısının fazlalığı Angola'yı daha da dikkat çekici hale getirmektedir. Ülke de yaygın yolsuzluk ve yoksulluğa, uzun yıllardır ülkeyi yöneten parti lideri, yandaşları ve ailesinin şaşırtıcı derecede büyük zenginliğine rağmen, 2017 seçimlerinde halen MPLA'nın seçimlerde galip gelmesi daha da şaşırtıcı bir durumdur. Her ne kadar muhalefet partileri MPLA'nın hile yaptığını iddia etselerde, Anayasa mahkemesinin bu iddiaları mesnetsiz (dayanaksız) bulması, davanın reddedilmesine neden olurken, diğer taraftan iddia sahibi muhalefetin hileli belge sunması gerekçe gösterilerek savcılığa sevk edilmesine neden olmuştur (<https://freedomhouse.org>). Ülkede yaygın yolsuzluk iddiaları, 2017 yılında rüşvet olaylarının belgelenmesi ve yeni Cumhurbaşkanı João Manuel Gonçaves Lourenco'nun (Economic Freedom Index 2018, s. 78), petrol şirketi Sonongol'u yöneten eski Cumhurbaşkanı'nın kızı Isabel dos Santos ve ilgili üst düzey yöneticilerini görevden almasıyla gün yüzüne çıkmıştır (<https://freedomhouse.org>).

Angola Özgürlükler endeksi 2018 yılı raporunda dünyadaki özgürlük durumunu 2 puan artışla 26/100'ya taşımıştır (<https://freedomhouse.org>). Ancak zayıf 7 ve güçlü 1 puan aralığında değerlendirilen endekste Angola hem sivil özgürlükler hem de siyasal haklar bakımından 6 puan olarak özgür olmayan ülkeler

statüsünde yerini korumuştur. Ekonomik özgürlükler endeksinde 180 ülke arasında 48.6 puanı ile 164. sırada yer alan Angola (<https://www.heritage.org>), Sahra altı Afrika bölgesinde yer alan 47 ülke arasında 40. sıradadır. Toplam puanı, bölgesel ve dünya ortalamasının altında kalan Angola, yine Ekonomik Özgürlükler Endeksine göre (Heritage) diğer ülkelerde kıyaslandığında, ne sivil, mülkiyet ve medya özgürlükleri, ne de siyasi, ticari ve finansal özgürlüklere göre olumlu bir gelişme kaydetmemiştir.

Ekonomik özgürlükler, hukuk kuralı, hükümet boyutu, düzenleyici verimlilik ve açık pazarlar gibi konuları içermektedir.

Angola hukuk kuralına göre; mülkiyet haklarında 36 puan, devlet bütünlüğünde 18.9 puan, yargı etkinliğinde 25.4 puan almıştır (Economic Freedom index 2018, s. 78). Angola'da mülkiyet haklarının korunumu diğer özgürlükler de olduğu gibi zayıftır. Yargı ve yürütme sistemi siyasi elitlerin etkisi altındadır ve mülkiyet hakkına sahip olmak oldukça pahalı olduğu gibi, aynı zamanda uzun bir zamana yayılmaktadır. Eğitimli hukukçuların eksikliği, davaların uzun bir süre askıda kalmasına neden olmaktadır.

Hükümet boyutunda; devlet harcaması 69.1, vergi yükü 82.4 ve mali sağlığı ise 54.8 puandır. Vergi yükü yüksek olmasına rağmen vergi gelirleri son yıllarda düşüş göstermektedir. Toplam vergi payının GSYH içindeki payı %10 civarındadır. Devlet harcamaları ve kamu borcu, bütçe ve cari açığın artmasına neden olmuştur.

Düzenleyici verimlilik; iş yapma özgürlüğü 58.3, çalışan özgürlüğü, 50.9, parasal özgürlük 58.5'dir. Angola'da iş yapmak çok zor koşullar altında gerçekleşmektedir. Dünyadaki en zor iş yapma koşullarına sahip ülkede bürokratik düzenlemelerin tutarsızlığı, finansal sistemin zayıflığı, eğitimsiz işgücünün yüksekliği, ülkede iş yapmanın zorluklarını yükseltmektedir. Bununla birlikte enflasyon artışı ve reel para biriminin düşüklüğü de iş yapmayı zorlaştıran etkenler arasında yer almaktadır.

Açık pazarlar; ticari özgürlük 59.5, yatırım özgürlüğü 30.0, finansal özgürlük 40.0'dır. Ticaret, petrol üreticisi ve bağımlısı Angola ekonomisi için büyük bir yere sahiptir. Zira petrol ve elmas gibi iki önemli ticari kaynağın sürdürülebilir bir gelir getirmesi, ticaretin Angola için daha da önemli hale getirmektedir.

Ancak Angola'da ticaret yapmak, adil olmayan engeller ve kısıtlamalar nedeniyle zor olmaktadır. Sektörel kısıtlamaların yanında hükümet politikaları, yabancı yatırımcıları sınırlandırmaktadır. Bankacılık hizmetleri, kamusal kullanım yönünden düşük düzeydedir ve nüfusun sadece %10'u banka hesaplarını korumaktadır. Sermaye piyasası ise az gelişmiştir (Economic Freedom index 2018, s. 79; Freedom House 2018).

3.6.2 Yolsuzluğun kontrolü

Yolsuzluk, bürokratik, politik ve büyük yolsuzluk, kamu kaynaklarının zimmete geçirilmesi, devlet varlıklarının sistematik olarak yağmalanması ve dış devlet kanallarını yöneten derinden yerleşik bir himaye sistemi gibi çeşitli biçimlerde kendini göstermektedir. Yolsuzluk ve kötü yönetim ölçeği, petrol ve doğal gaz gibi ekstraksiyon endüstrilerinde kayda değer bir durum olarak görünmektedir (<https://knowledgehub.transparency.org>).

Yolsuzluk kontrol edilmediğinde, kamu etkinliği ve verimliliğinin düşmesine neden olurken, ekonomik büyüme, temel hizmetler, tasarruflar, yatırımlar, gelir eşitliği gibi olguları negatif etkileyerek ekonomik performansın kötüleşmesine neden olmaktadır (Sofuoğlu, Kızılkaya, Ay 2017, s. 477).

Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke kurumlarında daha çok görülen bu durum, söz konusu ülkelerde gelir eşitsizliğini artıran ve ekonomik büyüme ile kişi başı milli geliri düşmesine neden olan bir faktör olarak görünmektedir. Bunun yanında yolsuzluğun yoğun olarak gözlendiği ülkelerde hukuksal düzenin yeterince işlemediği, ekonomik ve siyasi özgürlüklerin de kısıtlandığı görülmektedir.

Şeffaflık Algıları Endeksi 2017 raporunda görülebileceği gibi çoğu Afrika ülkesi ile maden ve mineral zenginliğine sahip ülkeler, düşük puanları ile dikkat çekmektedirler. Şeffaflık Algıları Endeksi ülkeleri, 0 ila 100 puan arasında bir değer içinde yolsuzluk kaynak sayısı, güven aralığı alt ve üst sınırı puanlarına göre değerlendirilmekte ve ülkeler 100 puana ne kadar yaklaşırsa yolsuzluğun buna göre düşük düzeyde olduğu ve kontrol edilebildiği anlaşılmaktadır. Örnek vermek gerekirse petrol üreticisi ülkelere Norveç 5. Kanada 11. sıradadır ve bu ülkelerde yolsuzluk çok düşük düzeydedir. ABD 21. BAE 25. Katar 33. Suudi Arabistan 57. sıradadır ve bu ülkelerde de yolsuzluk diğer petrol

üreticilerine göre çok daha düşük düzeydedir. Dünyanın en büyük petrol üreticilerinden Venezuela 170. Irak 169. Libya 174. Rusya 142. İran 131. Nijerya 150. Kuveyt 91. Brezilya ise 99. sırada yer almışlardır. Angola ise 180 ülke arasında 19 puan ile 167. sırada yer alarak yolsuzluğun en yoğun olduğu ülkeler arasında yer almıştır (<https://www.transparency.org>).

2002 yılında demokrasiye geçiş yapan Angola Cumhuriyeti, 2008'e kadar olan dönemde yüksek petrol fiyatlarında etkisiyle petrol üretimini artırmış ve ekonomik büyüme oranları da ilgili dönem boyunca sürekli bir artış göstermiştir. Yine aynı dönemde yüksek petrol gelirleri, temel altyapı hizmetlerinin geliştirilmesi ve inşaat, hizmetler ve tarım gibi sektörlerin de artan katkısıyla ekonominin gelişmesi sağlanmıştır (Chêne ve Hodess, 2010 s. 2). Ekonomik büyümenin artışı, kişi başı gelirlerin yükselmesini sağlamış ve halkın satınalma gücünü olumlu etkileyerek yaşam kalitesini bir ölçüde artırmıştır.

Ancak ülkenin petrole bağımlı bir ekonomik faaliyet içinde olması ve gelirlerin büyük çoğunluğunun petrolden elde edilmesi, kaynakların sömürülmesine ve ülkenin her kademesinde yaygın yolsuzluğa neden olmaktadır. Zayıf yönetim, ülkeyi yolsuzlukla mücadelede savunmasız bırakırken, ülkede yoksulluk oranları da artış göstermiştir. Angola 2002 yılından beri petrol ve türevlerinden büyük gelirler elde etmesine, altyapı dahil olmak üzere pek çok alanda ilerleme kaydetmesine rağmen (Chêne ve Hodess, 2010 s. 1), bu gelişimi devam ettirmekte ve kaynak zenginliğini, halkın refah bir yaşam beklentisini, yolsuzluğa ve hukuksuzluğa bağlı tasarruf, sermaye birikimi ve yatırımların düşük ve gelir eşitsizliğinin büyüklüğü nedeniyle karşılayamamaktadır. Angola halkının %60'ı halen temel hizmetlere yeterince erişememektedir. Ülkedeki en zengin %20, zenginliğin %67'sine sahip iken, yoksulluk oranları 2008 yılı ölçümü ve 2011 satınalma gücü paritesine göre toplam %54'ün üzerindedir.

2009 yılında önemli reformların başlatılmasına rağmen genel, yasal ve kurumsal çerçevenin yetersizliği, ülkenin her kademesine yayılan yolsuzlukla mücadeleyi etkisiz kılmaktadır (Chêne ve Hodess, 2010 s. 1). Uluslararası Şeffaflık Örgütü 2017 raporunda görüldüğü gibi, yolsuzluk olgusu az gelişmiş ülkelerde çok daha yoğun olarak görülmekte ve yaşanmaktadır.

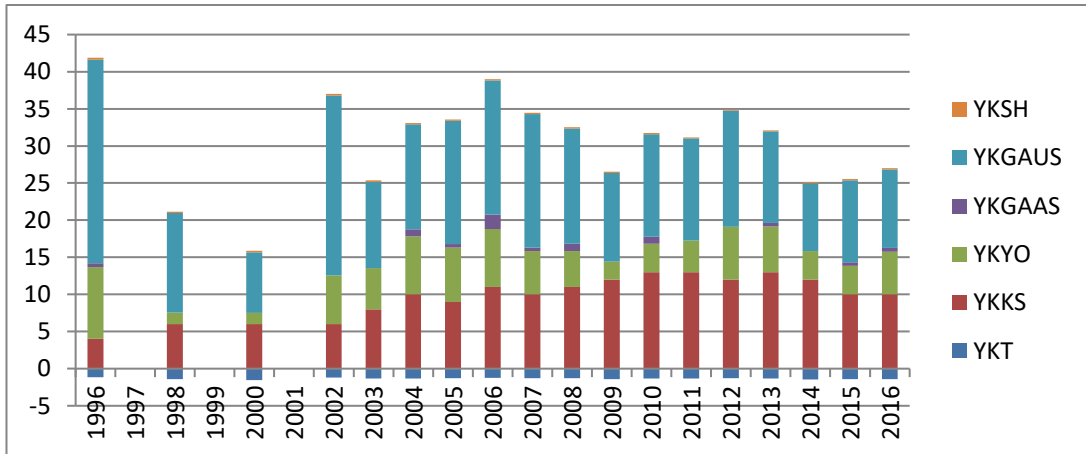
Yolsuzluğun yoğun olduğu ülkelerde bu olgunun yasalarla suç olduğu belirtilmesine rağmen, hukuksal düzenin yeterli ve düzenli işlemiyor olmasının yanında eğitimli personel, finansal düzenin, teknik uzmanlık gibi alanların yetersizliği ve siyasi müdahaleye maruz kalması, yolsuzluğun önlenmesinin önünde büyük bir engel olarak durmaktadır (Chêne ve Hodess, 2010 s. 1).

Ülkede ekonomik, sivil ve siyasi özgürlükler bağlamında da sorunlar yaşanmaktadır. Siyasi ve sivil haklar, Angola anayasası tarafından güvence altına alınmasına rağmen, sivil toplum ve medya, sivil ve siyasi haklarını kullanmayı kısıtlayan siyasi ve ekonomik ve ulaşım gibi alanlarda pek çok zorluğa maruz bırakılmaktadır (Chêne ve Hodess, 2010 s. 1).

Freedom House Endeksinde (özgürlükler endeksi) 2017 yılı raporuna göre yüz puan üzerinden 26 puan alan Angola Cumhuriyeti, özellikle sivil özgürlükler ile siyasi ve insan hakları verilerine göre son yıllarda daha katı bir yönetim sergilediğini göstermektedir. Özgürlükler Evi 2016 yılı raporuna göre (FD) 36 yıldır Angola'nın yönetiminde bulunan Angola'nın Kurtuluşu İçin Popüler Hareketi (MPLA), lideri José Eduardo dos Santos ve partisinin 2015 yılında büyük ölçüde sivil özgürlükleri kısıtladığını belirtirken, petrol fiyatlarının düşmesi nedeniyle gelirleri azalan Angola ekonomisinin zarar gördüğünü ve devlet bütçesinin de açık verdiğini belirtmiştir.

Bunun yanında destekleri ve banka kartları konusunda kısıtlamalara gitmesinin yanında muhalifleri durdurmak için protestoları bastırmak üzere genç ve siyasi aktivistleri siyasi bir isyan çıkardıklarını iddia ederek gözaltına almaya çalışması da Angola halkının huzursuzluk içinde yaşamasına ve hükümete karşı güvenin sarsılmasına neden olmuştur (<https://freedomhouse.org>). Şekil 3.49 verilerinde de görüldüğü gibi, Angola cumhuriyetinde son yıllarda petrol fiyatlarının düşmesine eşlik eden özgürlüklerin kısıtlanması, ekonomik yapının ne kadar olumsuz etkilendiğini göstermektedir. Bununla birlikte Angola'da yolsuzluk sorunu dış basının da dikkatini çekmektedir. Angola'da yolsuzluk görülenden çok daha derindir. Ayrıca yönetimde bulunan MPLA, partisini ve hükümeti desteklemeyen siyasi muhalafete, sivillere ve medyaya karşı baskıcı bir tutum izlemektedir. Konu hakkında detaylı bilgiler kaynak bölümünden temin edilebilmektedir.

Şekil 3.49 Dünya Bankası Kalkınma Göstergelerinden elde edilmiş veriler gösterilmektedir. Angola dünyadaki en yozlaşmış ülkelerden biri olarak tanımlanmaktadır. Bu konuda pek çok haber ve makale bulunmaktadır. Söz konusu verilere göre savaşın bittiği 2002 yılında yolsuzluğun tahmini puanı -1,18 iken, petrol üretimine bağlı olarak 2008 yılına kadar -1,3 ve -1,2 aralığında aşağı yönlü, diğer bir ifadeyle olumsuz yönde hareket etmekte olduğu görülmektedir. Ancak aşağı yönlü görünüm, Angola'nın petrol gelirlerine rağmen artı yönde bir gelişim göstermemiş, tersine 2009 yılından itibaren düşüş trendini sürdürmüştür. Bunun yanında 2016 yılında -1,4 seviyelerine ulaşan yolsuzluk puanına ek olarak güven aralığının alt sınırı ve üst sınırı puanlarının 2016 yılında sırasıyla 0,48 ve 10,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu değerler pek çok Afrika ülkesi ve gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında daha düşük düzeyde görüleceği açıktır.

Şekil 3.49: Yolsuzluğun Kontrolü

Kaynak: World Bank, World Governance Indicators, 2018

Buna ek olarak Angola, Uluslararası Şeffaflık Örgütü (Transparency International)'nin 2017 yolsuzluk algıları endeksinde, 100 puan üzerinden 19 puan ile 180 ülke arasında 167. sırada yer almıştır. Yolsuzluk ile ilgili yapılan değerlendirmelere bakıldığında, özellikle ekonomik büyümeyi etkilediği görülmektedir. Her ne kadar petrol üretimine ve yüksek petrol fiyatlarına bağlı olarak gelirlerde ve ekonomik büyüme üzerinde bir yükseliş olsa da bir ülkenin kalkınması için yapısal değişime ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısı ile bir ülke de yolsuzluğun kontrol edilememesi, kaynakların azalmasına bağlı olarak, bir taraftan gelir eşitsizliğine neden olurken, diğer taraftan ekonomik büyümenin ve

yatırımların gerilemesi ile makroekonomik dengenin sarsılmasına ve kalkınmanın da olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Jhon L. Hammond'un 2010 yılında Angola ve Venezuela'nın petrol gelirleri ve kaynak laneti üzerine yaptığı çalışma da özellikle petrol zengini ülkelerin büyük bir kısmının yoksul olduğunu ve bu ülkelerin sürdürülebilir bir ekonomik büyümeyi sağlayamadıklarını belirtmektedir. Hammod'un görüşüne göre petrol gelirlerin ve volatilitésinin büyüklüğü, halkın yaşam kalitesinin yükseltecek yatırımlar yerine, hükümetleri otoriterliğe, kurumları yozlaşmaya ve yolsuzluğa teşvik etmektedir. Bu durum doğal kaynaklardan değil, sömürdükleri politik koşullardan kaynaklandığı vurgulanmaktadır. Ayrıca analiz sonucu, Angola'nın kaynak laneti hipotezini destekler nitelikte özelliklere sahip olduğunu da göstermektedir.

3.6.3 Hükümet etkinliği

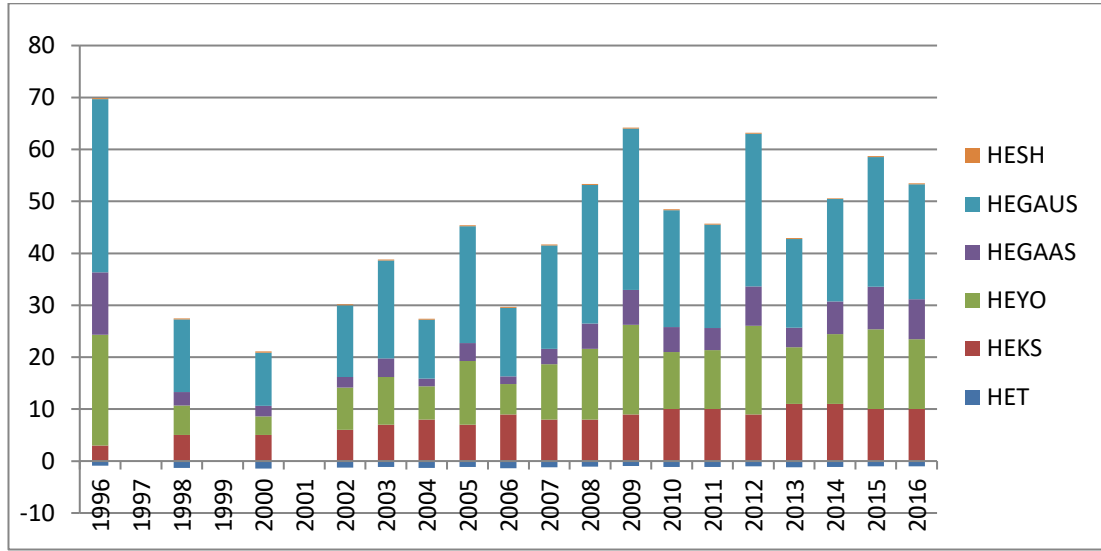
Bir ülkenin hükümet etkinliği, yalnızca o ülkenin ekonomik büyümesi üzerinde değil, aynı zamanda kalkınması üzerinde de etkilidir. Bir ülkenin kalkınması için ekonomik, sosyo-kültürel ve politik yapıların modern bir hale dönüştürülmesini gerektirmektedir. Sözü edilen bu olguların değişimi ise beşeri ve fiziksel sermayenin yanında, teknolojik seviyeye ve verimli üretime bağlı olmakla birlikte aynı zamanda yatırımlara da bağlıdır. Tüm bunların gerçekleştirilmesi ise hükümetlerin politik yapıları ve istikrarı ile güçlü bir şekilde ilişkilidir. Yapılan pek çok analiz, zayıf kurumsal kaliteye sahip ülkelerde ekonomik büyümenin ve yatırımların olumsuz etkilendiğini göstermektedir (Güney 2017, s. 43).

Bir ülkenin hükümet politikaları, diğer bir deyişle mali ve ticari politikalar ile şeffaflık göstergeleri ve istikrarı o ülkenin kalkınmasında etkili olabilecek yabancı yatırımların çekilmesinde önemli etkilere sahiptir. Zayıf kurumsal kaliteye sahip ve hukukun üstünlüğünün olmadığı ülkelerde yabancı yatırımcılar, bu ülkelere karşı güven duymadıkları için yatırım yapmaktan çekinmektedirler (Güney 2017, s. 43).

Özellikle doğal kaynaklara bağımlı olan ülkelerde kurumsal kalite göstergelerinin düşük olduğu çeşitli çalışmalarda gösterilmektedir. Gylfason ve Zoega 2001, 2004), yaptıkları çalışmalarda kurumsal gelişimi az olan doğal

kaynağa sahip ülkelerin finansal sistemin gelişimini yavaşlattığını ve dolaylı olarak tasarruf ve yatırıma zarar verdiğini belirtmektedirler. Bununla birlikte, doğal kaynakların bol olduğu ülkelerdeki yetkililerin, iyi politikaların ve iyi kurumların gelişimini desteklemedikleri ve bu nedenle dış ticaret ve yatırım açıklığının da azalmasına neden oldukları belirtilmektedir.

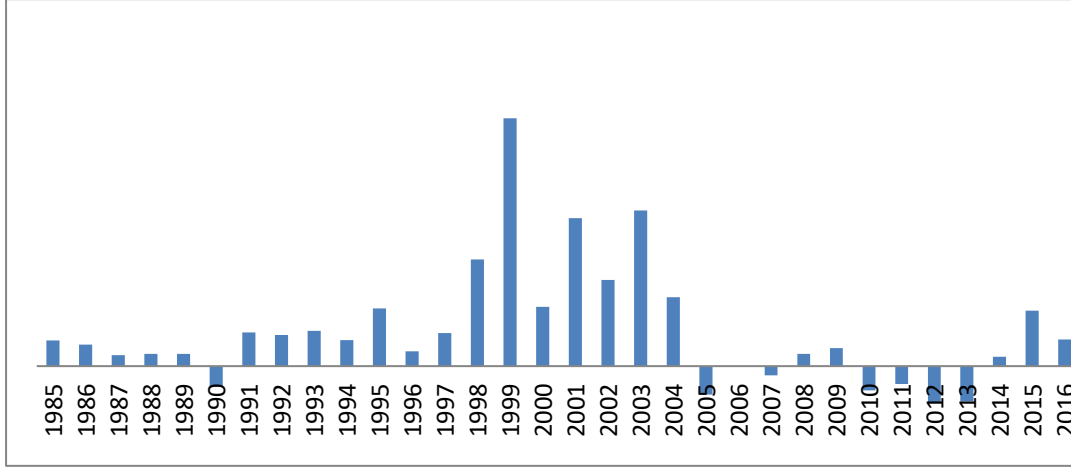
Şekil 3.50’de Angola Cumhuriyeti’ne ait hükümet etkinliği verileri yer almaktadır. Hükümet etkinliği verilerinin güven alt ve üst sınırı kriterlerine göre gelişmiş ülkelere nazaran oldukça düşük düzeyde kaldığı ve Şekil 3.50’de yer alan yabancı yatırımların GSYH’ya oranının düşük kalması, Angola’da hükümet etkinliğinin yeterince sağlanamadığını açıkça göstermektedir.

Şekil 3.50: Hükümet Etkinliği

Kaynak: World Bank, World Governance Indicators, 2018

Şekil 3.51’de gösterildiği gibi Angola’ya yapılan yabancı yatırımların GSYH içindeki payı, en yüksek 1999 yılında görülürken 2003 yılından itibaren düşüş göstermiştir. 2014 yılında net yatırımların GSYH içindeki payı %9, 2015 yılında ise bir önceki yıla göre %50 oranında bir düşüşle %4,3 olarak kaydedilmiştir. Angola hükümet etkinliğinde 193 ülke arasında 167. sırada yer almaktadır (www.theglobaleconomy.com).

Şekil 3.51: Doğrudan Yabancı Yatırımlar (net girişler, GSYH'nın %'si)

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2018

Diğer taraftan, Arezki ve Ploeg (2007)'in doğal kaynaklar ve ekonomik büyüme üzerine yaptıkları çalışma da büyüme performansının, ekonominin De Jure açıklığına, (kurumsal) olumlu bir şekilde bağlı olduğunu, ancak doğal kaynakların ihraç paylarının yüksek olmasının ise kurumsallığı olumsuz etkilediğini belirtmektedirler. Buna ek olarak, ticari açıklık ve şeffaflık gibi politikaların yürütüldüğü ülkelerde doğal kaynakların bir nimete dönüşebileceği vurgulanırken, hükümet etkinliğinin düşük olduğu ülkelerde, doğal sermayenin varlığı nedeniyle kamulaştırma riski ve yolsuzluk gibi olguların, doğal kaynak sahibi ülkeleri, kaynak fakiri ülkelere göre daha olumsuz etkilediğini ve kurumsal kalitenin yüksek olduğu ülkelerde ise, büyümenin olumlu şekilde etkilendiği belirtilmektedir.

3.6.4 Siyasi istikrar ve şiddetin / terörün yokluğu

Sürdürülebilir bir kalkınma, ekonomik büyümenin yanında, sosyo-kültürel yapılar ile siyasi yapılarında sağlıklı bir şekilde gelişimine bağlıdır (Radu 2015, s. 751). Kalkınmanın önemli dinamiklerinden birisi olan ekonomik büyüme, bir ülkenin ekonomisini şekillendiren pek çok unsur tarafından etkilenmektedir. Ekonomik büyüme, fiziki ve beşeri sermaye gelişiminin yanında teknolojinin gelişmişliğine de bağlıdır. Bu unsurların sürdürülebilirliği ise bir ülkenin coğrafi ve kültürel özellikleri ile dışa açıklığının yanında kurumsal kaliteye de bağlı olmaktadır. Kurumsal kalite ise bir devletin politik yapısının nasıl şekillendiği ile yakın bir ilişki içindedir (Kartal ve Öztürk 2017, s. 251). Politik

yapının sağlıklı ve düzenli işleyişi, siyasi istikrarın yaratılmasını sağlamaktadır. Siyasi istikrar, politik yapının gelişmiş olduğu ülkelerde ekonomik büyümenin yanında kalkınmayı gerçekleştirecek diğer faaliyetlerin de sağlıklı yürütülmesini sağlamaktadır.

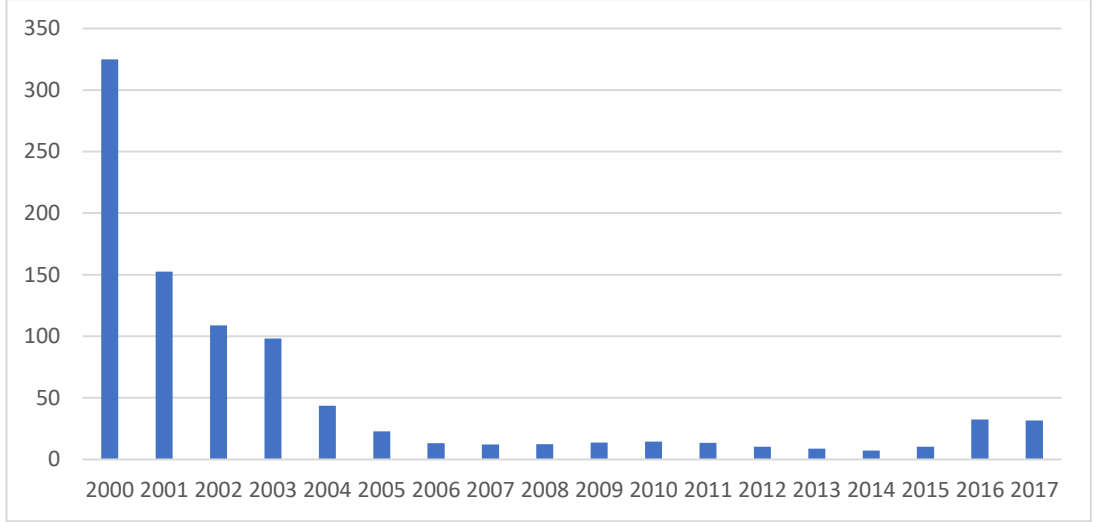
Başka bir ifadeyle, belirsizliklerin olduğu bir siyasi ortamın varlığında ekonomik performans için önemli olan yatırımların gerçekleşmesi, özellikle yabancı yatırımcıların ülkeye çekilmesi bakımından, yatırımcıların güven duygusunu zedelemesi nedeniyle zorlaşmaktadır. Diğer taraftan siyasi şiddet ve çatışmaların ekonomik kalkınmayı olumsuz etkilemesi, siyasi huzursuzluğu tetikleyebildiği gibi, hükümetlerin çöküşüne de neden olabilecek riskleri içermektedir (Alesina ve diğ. 1992, ss.1-2).

Siyasi veya politik istikrarsızlık, çeşitli parametrelere bağlı olmakla birlikte, temelde iki nedenle ortaya çıkmaktadır. İlki yönetsel istikrarsızlık olarak kendini gösterirken, ikincisi halkın özgürlüğünü etkileyen siyasi şiddet, gelir eşitsizliği ve rant arayışı ile ilişkilidir (Arslan 2011, s. 74). İlk nedende yönetimdeki yasal sürenin dışındaki değişikliklerin belirsizliğe neden olması, bu durumun siyasi bir istikrarsızlık olarak görülmesine ve mülkiyet haklarına bir tehdit olarak algılamasına neden olmaktadır (Radu 2015, s. 753). Bu durum hükümetin gerçekleştirmesi gereken yatırımların ertelenmesine ve kamu borcunun artmasına neden olurken, özel yatırımların da geri çekilmesine ve bunun bir sonucu olarak da ekonomik büyümenin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Diğer taraftan siyasi istikrarsızlıkla ekonomik büyüme arasındaki negatif ilişkinin gelir eşitsizliği nedeniyle olduğu da belirtilmektedir. Gelir eşitsizliğinin görüldüğü ülkelerde düşük gelire sahip seçmenlerin, gelirlerin yeniden bölüşüm talebinin, siyasi istikrarsızlığa neden olduğu ve ekonomik büyümenin de bu nedenle olumsuz etkilendiği belirtilmektedir (Arslan 2011, s. 74).

Konunun önemi ve kalkınmayı etkilemesi nedeniyle, ekonomik büyüme ve siyasi istikrar arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalarda, makro-ekonomik gelişimin, siyasi istikrara güçlü bir şekilde bağlı olduğu gösterilmektedir.

Aisen ve Veiga (2011), politik istikrar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmada siyasi istikrarsızlığın, düşük verimliliğe neden olarak

fiziki ve beşeri sermayenin gelişimini engellediğini ve bunun bir sonucu olarak da ekonomik büyüme ve kişi başı milli geliri düşürdüğünü ifade etmektedirler. Buna ek olarak özel ve yabancı yatırımlarında siyasi istikrarsızlıktan negatif etkilendiği belirtilen çalışma da enflasyon oranlarının da yükseldiğine dikkati çekmektedirler. Şekil 3.52’de görüldüğü gibi Angola’da enflasyon oranları 2000 yılında %35 iken, petrol üretimi ve fiyatlarının olumlu seyri ile 2008 yılında % 12,5 2009 yılında petrol fiyatlarının düşmesiyle önce %13,7 ve 2010 yılında %14,5’e yükselmiş ve petrol fiyatlarında görülen iyileşme ile birlikte 2011 yılından itibaren tekrar gerilemiştir. 2014 yılına kadar süren petrol fiyatlarındaki olumlu görünüm enflasyon oranlarının tek haneli rakamlara gerilemesini sağlamış, 2013 yılında %8.8 olan enflasyon oranı, petrol fiyatlarının yükselmesi ve Angola ekonomisinin toparlanması ile 2014 yılında % 7,3’e kadar gerilemiştir. Ancak petrol fiyatlarının 2014 yılı son çeyreğinde düşme trendine girmesi ve bu trendin 2015 ve 2016 yılında da devam etmesi, enflasyon oranlarını 2015 yılında önce %10,3’e ve 2016 yılında ise %32’4’e yükselmesine neden olmuştur. 2016 yılı ikinci çeyreğinde yükselmeye başlayan petrol fiyatları ile birlikte 2017 yılında %31,7’ye kadar gerileyen tüketici enflasyon oranlarının 2018 yılında %18,6’ya kadar gerilemesi beklenmektedir. Dolayısı ile bir ülke de kaynak bağımlılığı, dünya emtia fiyatlarından oldukça etkilenmekte ve bir ülkenin kalkınmasını etkileyen ekonomik büyüme dahil olmak üzere enflasyon, faiz oranları ve yerel para birimi gibi değerlerin de olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Bir ülke de sağlanan siyasi istikrar ise, kaynaktan elde edilen gelirleri en verimli şekilde kullanarak kalkınmayı sağlayacak şekilde planlanmasını ve sürdürülmesini sağlamakta ve Norveç’de olduğu gibi, halkın refahını ve yaşam kalitesini de artırmaktadır (WB-WDI, 2018).

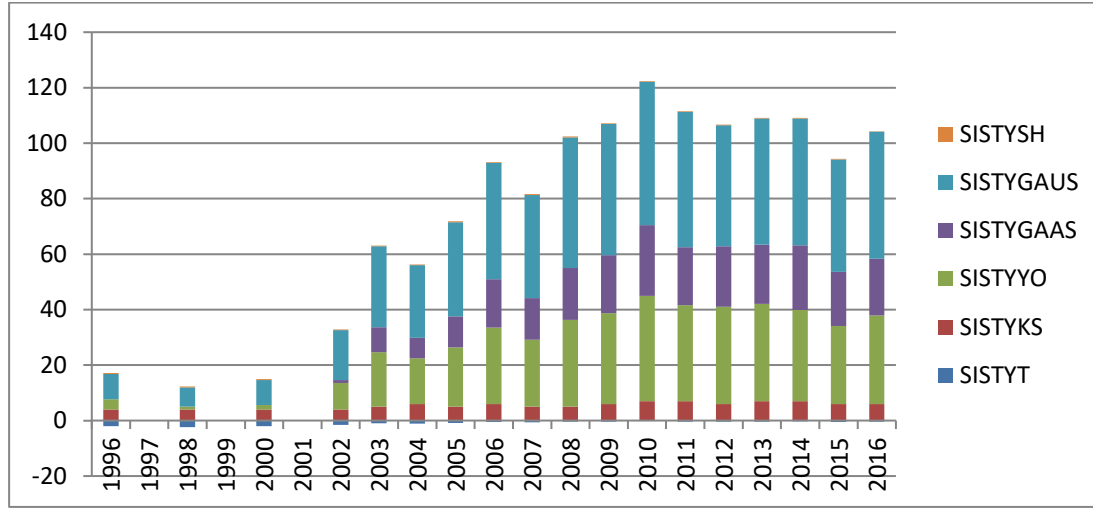
Şekil 3.52: Enflasyon, Tüketici Fiyatları (yıllık%) 2000-2017

Kaynak: African Development Bank Indicators, 2018

Radu (2015), sürdürülebilir bir ekonomik büyüme ve siyasi istikrar üzerine yaptığı çalışma da siyasi istikrarın, ekonomik yapı üzerindeki negatif etkisine değinmektedir. Sağlıklı bir ekonomik yapının mal ve hizmet üretmekten geçtiği belirtilen çalışma da, devletin yönetsel becerilerinin, dış borç dengesi ile kurabileceği ve sektörel dengesizliklerin, bu şekilde önlenebileceği ifade edilmektedir. Diğer taraftan siyasi istikrarsızlığın ekonomik kalkınma ve yatırımların hızını azaltarak siyasi karışıklığa ve hükümetlerin sarsılmasına neden olabileceği de belirtilmektedir. Dolayısı ile bir ülkenin ekonomik kalkınması ile yakından ilişkisi olan siyasi istikrarın sağlanması, hukuk düzenine yakından bağlı olmaktadır. Konu çalışmada ekonomik büyümenin nedenleri arasında hukuk düzeninin yer alması, sürdürülebilir bir ekonomik kalkınmanın kazanılması ve halkın refah bir yaşama kavuşabilmesi için hukuk kurallarının düzgün işlemesi gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

Siyasi istikrar ve şiddetin/terörün yokluğu, bir ülkenin ekonomisi üzerinde önemli etkilere sahiptir. Angola 2002 yılında demokrasiye geçişi ile birlikte siyasi istikrarı sağlamış görünmekle birlikte, 2016 yılı siyasi istikrar endeksi verilerinde 194 ülke arasında 129. sırada yer almıştır (www.theglobaleconomy.com). Şekil 3.53’de yer alan verilere göre genel olarak siyasi istikrarsızlığın doğrudan olduğu söylenememekle birlikte, Dünya Bankası Hükümet Göstergelerine göre genel verilerin düşük olduğu gözlenmektedir. Endeks ve şekil verilerine göre ekonomik büyüme oranları arasında bir

paralellik bulunsa da GSYH'da görülen düşüşlerin, genel olarak petrol fiyatlarına ve gelirlerin verimli kullanılmamasına bağlanmaktadır.

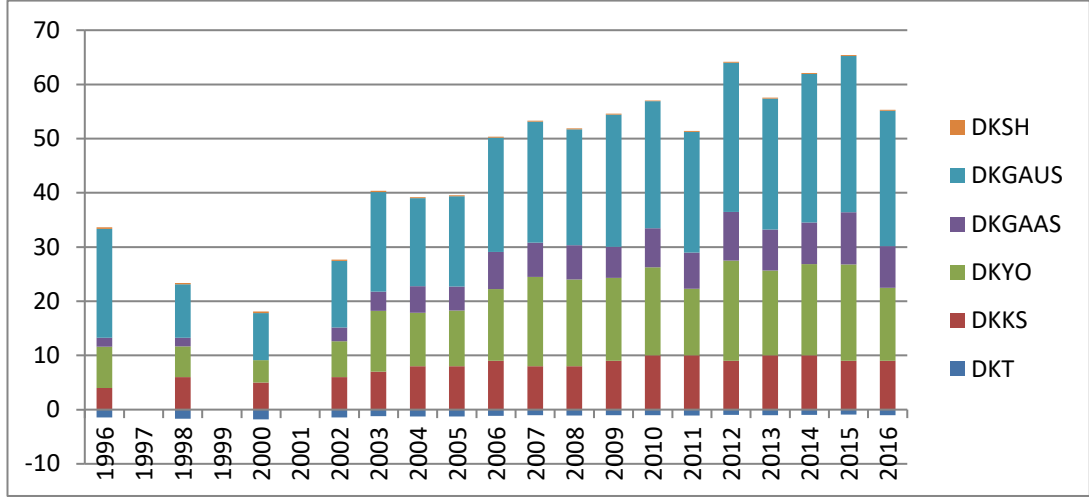
Şekil 3.53: Siyasi İstikrar ve Şiddetin / Terörün Yokluğu

Kaynak: World Bank, World Governance Indicators, 2018

3.6.5 Düzenleyici kalite

Düzenleyici kalite, hükümetlerin gerçekçi ve doğru politikalarla, ekonomik ve sosyal gelişmenin sağlanması amacıyla yönelik düzenlemeleri formüle etme ve uygulama becerilerine ilişkin yeteneğini ölçmektedir (info.worldbank.org). Düzenleyici reform ve politika önerileri ilk kez 1997 yılında OECD tarafından yayınlanmıştır. Düzenleyici kalite yönetimi, ülkelerin sosyo-ekonomik yönetim performansına ilişkin bilgileri, düzenleyici yönetim sistemi göstergelerine aktararak, yatırımcılara fikir vermektedir. Dolayısıyla ile ekonomik ve sosyal açıdan doğru ve güçlü politikalar ile desteklenmiş bir yönetim yapısı, ülkelere iş yapma kolaylığının yanında, yerli ve yabancı yatırımcıların da çekilmesini sağlamaktadır (OECD, 2008, p. 2). Angola düzenleyici kalite endeksinde 193 ülke arasında 166. sırada yer almaktadır. Düzenleyici kalite endeksinde sıralama -2,5 zayıf ve 2,5 güçlü puan aralığında değerlendirilmektedir (www.theglobaleconomy.com). Şekil 3.54 verilerine bakıldığında düzenleyici kalite puanı 1996 yılında -1,4 iken, 2000 yılında -1,7 savaşın bittiği 2002 yılında -1,4 ve petrol rezervlerinin ve ihracının artmaya başladığı 2003 yılından itibaren sürekli bir iyileşme kaydederek 2015 yılında -0,9 ile en iyi seviye ulaşmış fakat 2014 sonu itibari ile gerilemeye başlayan ve 2016 yılı ortalarına

kadar süren düşük petrol fiyatları nedeniyle, 2016 yılında -1 seviyesine gerilemiştir.

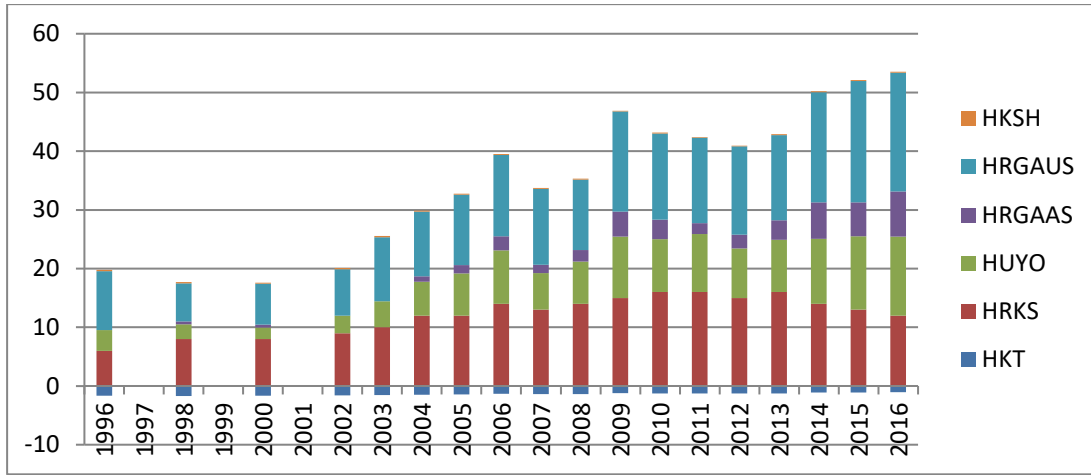

Şekil 3.54: Düzenleyici Kalite

Kaynak: World Bank, World Governance Indicators, 2018

3.6.6 Hukukun kuralları

Hukuk kuralları endeksi, (WJP Law of Law Index) 113 ülkede 3000 uzman tarafından 110.000'den fazla hane halkı ile yapılan görüşmeler sonucunda dünya çapında yargısal alanların yasalara uyumunu değerlendirmekte ve yönetmektedir. Temel verilere sahip olan WJP Hukuk Kuralı Endeksi, ülkelerin hukukun üstünlüğünü sekiz faktör üzerinden ölçmektedir: Hükümet güçlerinin nasıl kullanıldığı ile yolsuzluğun kontrolü, hükümetin şeffaflığı, temel hak ve hürriyetler, düzen ve güvenlik uygulamaları, düzenleyici yaptırımlar ile sivil adalet ve ceza adaletine ilişkin kuralların doğru şekilde işlerliğini ölçmektedir (WJP 2016-2017, p.2). Angola, Dünya Bankası verilerine göre hukuk kuralında 193 ülke arasında 167. sırada yer almaktadır (theglobaleconomy.com) Şekil 3.55 verilerine göre 1996 yılında -1,63 puan kaydeden Angola, demokrasinin başladığı 2002 yılı itibari ile hukukun kuralları endeksi parametrelerine göre küçük bir iyileşme kaydederek önce -1,61'e 2005 yılında ise -1,27'ye ulaşmıştır. Artan petrol gelirleri ile 2006-2013 yılları arasında -1,3, -1,2 puan aralığında kaydedilen değerler, 2014 yılında petrol fiyatlarının düşmesine rağmen 2015 yılında önce -1,18'e ve 2016 yılında ise daha iyi bir iyileşme göstererek -1,08 yükselmiştir.

Şekil 3.55: Hukukun Kuralları

Kaynak: World Bank, World Governance Indicators, 2018

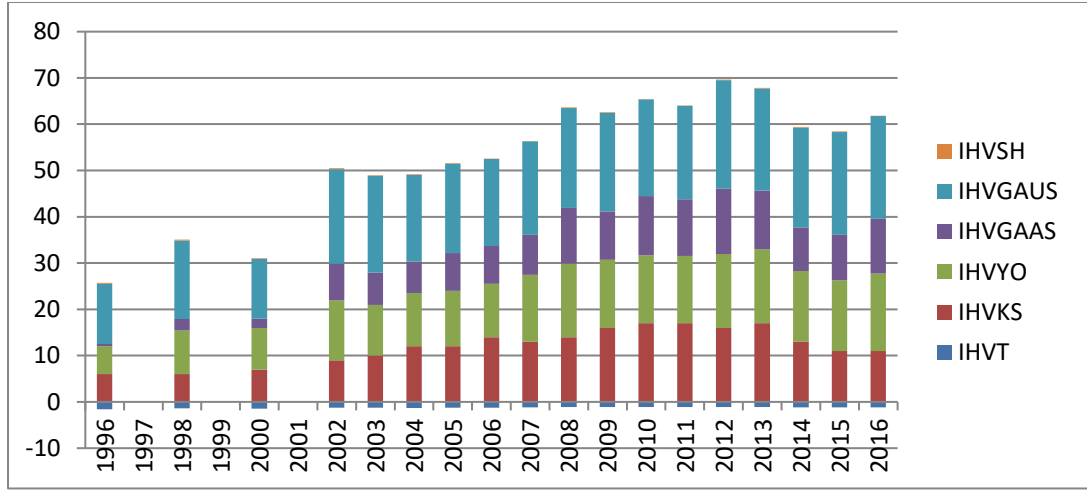
3.6.7 İfade özgürlüğü ve hesap verebilirlik

Hükümet kalitesi, 1990'da yoksul ülkelerdeki gelişme beklentilerini etkileyen faktörlerin yönetim merkezi olarak kabul edilmiştir. Yönetişim, resmi ve gayri resmi kurumların, kurallar, süreçler ve ilişkiler arasındaki etkileşimini kapsayacak şekilde devletin resmi kurumsal gerçekliğinin ötesinde bir öneme sahiptir. Devletin güç kademesinde olanlar ve onları etkileme yoluyla isteklerini gerçekleştirmeye çalışanlar arasında olan bir pazarlık sürecinin varlığı, ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik gibi bir ülkenin şeffaflığını ve özgürlüğünü gösteren bir parametrenin yönetim göstergeleri endeksine eklenmesini sağlamıştır.

İfade özgürlüğü ve hesap verebilirlik, kalkınmanın gerçekleşmesinde yönetişimin önemli boyutları arasında yer almaktadır. Devlet kurumlarının yanında devlet kurumlarının oynadığı rolün, yoksulluğun ve yolsuzluğun azaltılması ve demokrasinin gelişimi için gerekli çalışmaları, yönetişimin sağlıklı bir şekilde yürütülmesini gerektirmekte ve bireylerin ifade özgürlüğünü kullanabilmesi ile devlete ihtiyaç ve taleplerini iletmede özgür olabilmesinin yanında hükümetlerin bu talepleri karşılayabilir olması, diğer bir deyişle hesap verebilir olmasını gerektirmektedir (Sharma 2008, p. 3).

Angola İfade Özgürlüğü ve Hesap Verebilirlik endeksinde, 194 ülke arasında 161. sıradadır (www.theglobaleconomy.com). Şekil 3.56 verilerine göre, 1996 yılında -1,57 puan alan Angola, barış anlaşmasının yapıldığı 2002 yılı itibari ile

ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik endeksi parametrelerine göre güçlü bir iyileşme göstererek -1,23'e yükselmiştir. 2003-2015 yılları arasında -1,2, -1,1 arasında dalgalı bir seyir izleyen oranlar, 2016 yılı itibari ile -1,16 seviyesinde kaydedilmiştir.

Şekil 3.56: İfade Özgürlüğü ve Hesap Verebilirlik

Kaynak: World Bank, World Governance Indicators, 2018

4. LİTERATÜR TARAMA

Saches ve Warner (1997), 1970-1990 periyodunda 95 gelişmekte olan ülkenin GSYH yıllık büyüme oranlarını, doğal kaynak ihracatıyla bağlantılı olarak araştırmışlardır. Kaynak tabanlı ihracatlar, tarım, mineraller ve yakıtlar olarak tanımlanmıştır. 1970-1990 döneminde Doğal kaynak yoğunluğu ve büyüme arasındaki ilişki, kesitsel (kros) büyüme denklemleri kullanılarak test edilmiştir. Bununla birlikte doğal kaynak bolluğu ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmek için analize; (i) doğal kaynak ihracatının GSYH'ya oranı, (ii) doğal kaynak ihracatının toplam ihracat içindeki payı, (iii) mineral üretiminin toplam GSMH'ya oranı, ve (iv) kişi başına tarım arazisi gibi dört farklı değişken eklenmiştir.

Model olarak Matsuyama'nın 1992 yılında geliştirdiği, tarım ve üretim alanında yaptığı çalışmaya benzer bir alışma Hollanda hastalık modelleri baz alınarak oluşturulmuştur. Analiz bulguları, Barro (1991)'de açıklanan ampirik kros büyüme denklemleri bağlamında sunulmuştur. Analiz, 1970-90 döneminde yoğun kaynak ihracatı yapan ülkelerin, ilk dönemlerinde hızlı ve yüksek GSYH büyüme oranlarına sahip olduğunu, takip eden 20 yıl içinde ise GSYH'nın daha yavaş büyüme eğilimine girdiğini göstermektedir. Kaynak ihracatı ve GSYH arasındaki bu negatif ilişki, literatürde büyümeye ilişkin yapılan önceki çalışmalarda gösterilen bazı değişkenler kontrol edildikten sonra gösterilmiştir. Veri eksikliği nedeniyle yavaş büyüyen bazı petrol ihracatsı lkeler (Bahreyn, Irak, Libya, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri) analize dahil edilmemiştir. Ampirik bölümde, 1970 ve 1989 yılları arasındaki doğal kaynak yoğunluğu ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki llmş ve ilişkinin negatif olduğu öne sürülmüştür. Buna ek olarak analize, başlangıçtaki GSYH, açıklık politikası, yatırım oranları, beşeri sermaye birikimi oranları, dış ticaret hadlerindeki değişiklikler, hükümet harcama oranları, ticaret volatilit koşulları ve hükümet kurumlarının verimliliği gibi ek değişkenler eklenmiştir.

Doğal kaynak yoğunluğu ve ekonomik büyüme arasındaki negatif ilişkinin yanında, doğal kaynak sektörü dışındaki değişkenler 1970-79 ve 1980-89 yılları için ayrı ayrı analiz edilmiştir. Yatırım, yolsuzluk, okullaşma, ticaret açıklığı ve ticaret koşulları gibi diğer bağımsız değişkenlerin dahil edildiği çalışmada doğal kaynak bolluğunun, ekonomik büyüme üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çoğunlukla dünya bankası verilerinin kullanıldığı 1970-1990 arasındaki dönemi kapsayan çalışma da doğal kaynak ihracına dayalı bir ekonomik kalkınma tercih eden ülkelerin ekonomik büyüme oranlarının temel yılda artış gösterdiğini, fakat 1970-90 arasındaki 20 yıllık dönemde, önemli doğal kaynaklara sahip olmayan ülkelere göre daha yavaş büyüme eğiliminde olduğunu göstermiştir. Buna ek olarak kalkınma ekonomisindeki yeni düşünce tarzının, doğal kaynak sektörlerinin olumlu dışsallıklarına rağmen, üretimle karşılaştırıldığında eksik yönleri olduğunu vurgulamaktadır. Doğal kaynaklarla ilgili verilen Hirschman [1958], Seers [1964], and Baldwin [1966] örneğinde, birincil kaynak ihracatının ekonominin içindeki yerinin büyüklüğü nedeniyle, diğer yararlı bağlantıların görece küçük bir yer tutacağı vurgulanmıştır. Yazarlar, üretim çeşitlendirilmesinin çeşitli sektörlerde istihdamın artırılmasına olanak sağlayacağı ve buna bağlı olarak yaşam standardını yükselteceğini vurgulamıştır.

Matsuyama (1992) ve Hollanda hastalık modellerinin analizde kullanılması hakkındaki bilgi bu şekildedir. Hollandalı hastalık modelleri, zengin doğal kaynak sektörlerinin ya da bu doğal kaynak sektörlerindeki patlamaların, ticaretin, ticaret dışı sektörlerle etkileşim içinde olmasını sağladığından, ekonominin genelinde istihdam dağılımını etkileyeceğini göstermektedir. Bu sektörel kaymalar, Matsuyama'da (1992) başka bir bağlamda gösterildiği gibi uzun vadeli büyümeyi etkileyebilir. Matsuyama'nın modelinde iki sektör, tarım ve üretim vardır. Üretim, bireysel firmaların dışında olan, yani ekonomideki insan sermayesi birikiminin oranı, tek bir firmanın üretimine değil, toplam sektörel üretim ile orantılı olan öğrenme ile karakterize edilmektedir. Bu nedenle, imalat istihdamı için sosyal geri dönüş, özel getiriye aşmaktadır. Ekonomiyi üretimden ve tarıma doğru iten herhangi bir güç, öğrenmenin neden olduğu üretim büyümesini azaltarak büyüme oranını düşürecektir. Matsuyama, kara yoğun ekonomideki ticarî liberalleşmenin,

ekonomiyi kaynakların üretimden uzaklaşmasına ve ekonomiye kaymasını sağlayarak ekonomik büyümeyi yavaşlatabileceğini göstermektedir.

Gylfason ve Zoega (2001), doğal kaynak bolluğunun, ekonomik büyüme ve kurumlar arasındaki etkileşimini incelemiştir. Analiz 1965-1998 zaman periyodunda içsel büyüme modeli kullanılarak 85 doğal kaynağa sahip ülkenin kesitsel bir örneği alınarak optimal tasarruf oranı deneysel kanıtlara tabi tutulmuştur. Analizde, Solow modeli, Romer (1986) öncül içsel büyüme modeli ve SUR (görünüşte ilgisiz regresyon) tekniği ile modellenmiştir.

Aynı zamanda doğal kaynak bolluğu, farklı tasarruf ve yatırım önlemleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, basit iki değişkenli korelasyon ve çoklu regresyonla test edilmiştir. Bunun yanında analize, doğal kaynaklar ile ekonomik büyüme arasında ilişkiyi test etmek için, doğal kaynak miktarı, tasarruflar, sermaye birikimi ve yatırımların kalitesi de eklenmiştir. Veriler, Dünya Bankası (2000) veri setinden temin edilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre gelişmiş kurumlar, kurumsal reformlar ile doğal kaynakları etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasını sağladığı ve yeni yatırımları niteliğini ve kalitesini artırırken, büyümeyi de sürdürebilir bir hale getirmektedir. Kurumsal gelişimi az olan doğal kaynağa sahip ülkeler, finansal sistemin gelişimini yavaşlatarak dolaylı olarak tasarruf ve yatırıma zarar vermektedir. Diğer taraftan bol miktarda doğal sermayenin, ortalama sermayeyi, fiziksel sermayenin dışına çıkararak, ekonomik büyümeyi engellediğini göstermektedir. Buna ek olarak, geçmişte kaynak bağımlısı olan ekonomilerin yüksek büyüme oranları ile ekonomik ve yapısal reformlarının, doğal kaynakların ekonomik büyüme üzerindeki olası ters etkisini pozitifte dönüştürebileceğini göstermektedir.

Gylfason (2004), Doğal kaynak yoğunluğu ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, 1960-2002 yıllarını kapsayan dönemde 85 ülkeyi, Hollanda hastalığı ve yabancı yatırımlar, rant arayışı ve sosyal sermaye, eğitim ve insan sermayesi, tasarruflar, yatırımlar ve fiziksel sermaye ile para, enflasyon ve finansal sermaye gibi beş farklı kanaldan test etmiştir. Tüm analizler doğrusal regresyon kullanılarak yapılmıştır. Veriler daha önce ampirik literatürde doğal kaynak yoğunluğu ve ekonomi büyümeye ilişkin yapılmış modellerden ve 1960 yılından sonraki verilerden temin edilmiştir. İlk analizde, OPEC'e üye olan 6 petrol

ihracatçısı Arap ülkesiyle, petrol ihracatçısı olmayan 6 Arap ülkesi, ekonomik büyümenin engellendiği 5 iletim kanalından Hollanda hastalığı ve yabancı yatırımlar bakımından karşılaştırılmıştır. Bununla birlikte analize başarılı bir petrol ihracatçısı olan Norveç, OPEC üyesi olan petrol ihracatçıları ile karşılaştırmak üzere eklenmiştir. Analizde doğal kaynak bağımlısı olan ülkelerde yolsuzluk, eşitsizlik ve eğitimsizlik gibi olguların, doğal kaynaklara daha az bağımlı olan ülkelere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bunun yanında yabancı yatırım, ticaret, politik özgürlük ve finansal derinlik gibi bir ülkenin gelişmişliğini gösteren parametrelerin kaynak bağımlısı olan ülkelerde daha az olduğu belirtilmektedir. Diğer taraftan dürüstlük, eşitlik, özgürlük gibi ilkelerin uygulandığı ülkelerde eğitim, ticaret, yatırım ve finansal gelişmişliğin ülkeler arası ekonomik büyüme ile olumlu ve anlamlı bir ilişkisi olduğu da sonuçlar arasında yer almıştır.

Buna ek olarak, doğal kaynaklara bağımlı olan ekonomilerde ekonomik büyümenin çeşitli yollarla engellendiği, doğal kaynak bağımlısı ülkelerde reel döviz kurunun gerçek değerinin diğer ihracat endüstrileri ve ithalatta rekabet eden sektörlerin üstesinden gelmek için zor buldukları seviyelere kadar sürdürdüğü iddia edilmiştir. Bu durumun, dış ticaret ve yatırım açıklığının azalmasına neden olduğu vurgulanarak, kaynak bakımından zengin ülke yetkililerinin, aşırı güvensiz kişiler olmaları nedeniyle, iyi eğitim ve iyi yatırımların yanı sıra iyi ekonomi politikaları ve kurumlara olan ihtiyacı görmezden gelmeye eğilimli olduğu gösterilmiştir.

Bunun yanı sıra analizde doğal kaynaklara aşırı bağımlılığın, ekonominin hızlı büyümesi ve sürdürülebilirliği için güçlü olması gereken toplumsal ve kurumsal düzenlemeleri güçsüzleştirdiği belirtilmiştir. Diğer taraftan doğal kaynaklara aşırı bağımlılığın, yolsuzluk, eşitsizlik ve politik baskı gibi ekonomik büyüme ve gelişmeyi engelleyen olgulara doğrudan eğilimi olabileceği ve kaynaklara bağımlılığın, finansal derinlikle negatif bir ilişki içinde olduğu sonucu ortaya konulmuştur. Öte yandan, enflasyonu düşük ve ekonomik durumu korunması için parasal ve finansal kurumların gelişimini sağlayacak politikaları uygulayan ülkelerin, ekonomik büyümenin artırılmasına katkıda bulunduğu görülmektedir. Son olarak doğal kaynaklara vazgeçilmez derece de aşırı bağımlı olan ülkelerin,

yabancı, sosyal, beşeri, fiziksel ve finansal sermayenin geliştirilmesi konusunda daha ihmalkarcı bir tutum sergilemeye yakın oldukları belirtilmiştir.

Papyrakis ve Gerlagh (2004), kaynak laneti hipotezini, gelir eşitsizliğinin ve yolsuzluğun büyümeyi etkilediğini aktarım kanalları yolu ile araştıran ve Mo (2000-2001) tarafından belirlenen metodoloji ile ekonomik büyüme ve ekonomik etkiler üzerinde doğal kaynak bolluğunun doğrudan ve dolaylı etkileri kullanılarak, doğal kaynakların ekonomik süreci engelleyen olgularla ilişkili olduğunu göstermek için ülkeler arası regresyonları kullanmışlardır. Bununla birlikte doğal kaynak bolluğunun büyümeyi olumsuz etkilemesi nedeniyle analize pozitif yolsuzluk, yatırım, açıklık, şeffaflık gibi dört değişken eklenirken, ticaret hadleri ve okullaşma gibi iki farklı açıklayıcı değişkende konuya dahil edilmiştir. Analizde temel ülkelerin büyüme regresyonları kullanılmıştır. Denklemler koşullu yakınsama hipotezine dayandırılarak farklı ülkeler arasındaki farklı büyüme oranları, farklı ülkelerin çeşitli özellikleri kullanılarak açıklanmıştır. İlk test, 1975 yılından 1996 yılına kadar olan dönemde, kişi başına ekonomik büyüme üzerinde yapılmıştır ve doğal kaynakların iletim kanalları vasıtasıyla kişi başı ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu sonucu ortaya konulmuştur. Bununla birlikte analiz büyüme denklemini sıradan en küçük kareleri (OLS) kullanılarak devam etmiştir. Başlangıç noktası olarak 1975 yılında kişi başına düşen ilk gelir ve doğal kaynak bolluğu ile 1971 yılında maden üretim payı analize dahil edilmiştir.

Analize göre, düşük gelirli ülkeler yüksek gelirli ülkelere göre daha düşük büyüme oranlarına sahiptir ve doğal kaynaklar ile ekonomik büyüme arasında oldukça anlamlı ve negatif bir ilişki vardır. Diğer taraftan madeni kaynaklarından elde edilen gelirlerin, toplam gelire oranında yüzde bir oranında artış göstermesi, büyümeyi yılda %0,075 oranında azaltmakla birlikte, madeni kaynaklardan elde edilen gelirdeki artışların bir sapma ile (0,07) büyüme oranını yılda yaklaşık olarak %0.5 azaltarak, doğal kaynakların ekonomik büyümeye engel olduğu sonucu ortaya konulmuştur.

Bir sonraki regresyon, Uluslararası Şeffaflık Örgütünün 1980-1985 arasındaki dönemdeki yolsuzluk ölçütü kullanılarak yapılmıştır. Bir standart sapmaya göre yolsuzluktaki bir artışın ekonomik büyüme oranını %1.7 oranında azalttığı ve

uzun vadede bu oranın, %74'lük kalıcı bir gelir azalmasına yol açarak, yolsuzluğun büyümeyi önemli ölçüde engellediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Doğal kaynak gelirlerindeki %1'lik bir artış, toplam gelirin büyümesi üzerinde, yılda %0,07 oranında bir azalışa neden olurken, uzun vadede toplam geliri, yaklaşık %6,4 oranında azaltmaktadır. Ampirik analiz, genel olarak negatif etkiler dahil edilmediğinde doğal kaynak zenginliğinin büyümeyi artırdığını, ancak diğer değişkenler dahil edildiğinde, özellikle yatırım değişkeni, doğal kaynakların ekonomik büyüme üzerinde oldukça önemli ve olumsuz bir etkisinin olduğunu göstermiştir.

Murshed (2004), doğal kaynakların donanımı, özellikle de mineraller ve plantasyonlarla ilişkili tipler ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Örneklem, Isham vd. (2002) yaptıkları çalışmaya dahil olan ülkeler listesine karşılık gelen 91 gelişmekte olan ülkeyi kapsamaktadır. Her iki ülke için ilk iki önemli ihracat kalemi UNCTAD (2002) verileri temel alınarak tanımlanmıştır. İhraç malları aşağıdaki dört kaynaktan birinden kaynaklandığı iddia edilmiştir. Bu kaynaklar şöyle ifade edilmiştir; (i) nokta kaynaklı doğal kaynaklar; (ii) yaygın kaynaklı doğal kaynaklar; (iii) kahve / kakao veya (iv) imalat. Veriler, 1970-2000 döneminde, ihracat yapılarının değişmesine izin verilen dönemi kapsamaktadır.

Demokrasi endeksi, Gurr ve Jagers (1996) tarafından hazırlanan Polity (Siyaset bilimi araştırmalarında kullanılan veri seti) 98 veri setinden (2000 versiyonu) alınmıştır. Demokrasi endeksi siyasi kurumların genel açıklığı için bir vekil olarak nitelendirilmiş olup, yüksek değerlerin daha büyük demokrasiye karşılık geldiği 0-10 ölçeğinde ölçülmüştür. Bu endeks pek çok açıdan, kurumsal kapasitenin bir vekâleti olarak alınmıştır. Kişi başı GSYH, yatırım, enflasyon ve reel efektif döviz kuru gibi makroekonomik değişkenler için ana kaynak Dünya Bankası (2002) veri tabanından elde edilmiştir. Diğer nitel değişkenler ise Isham vd. (2002)'den temin edilmiştir.

1970-2000 döneminde 91 gelişmekte olan ülkenin doğal kaynaklarla, kurumsal gelişmesi ve ekonomik büyümesi arasındaki ilişkinin araştırıldığı analizde, kurumsal kalite ve demokrasinin kişi başına düşen gelir ile güçlü bir şekilde ilişkili olduğu belirtilmiştir. Çalışmada ekonomik performansın, kaynak sahibi ülkelerde uzun vadede, düşük kaynaklara sahip olan ülkelere

göre nispeten daha kötü olacağı öne sürülmüştür. Bunun yanında üretim yapısını doğal kaynak ihracatına dayandıran ülkelerde milli gelir oranlarının daha büyük dalgalanmalar yaşayacağı vurgulanmıştır. Petrol ve mineraller gibi bazı doğal kaynakların, tarım gibi diğer kaynak türlerine göre gelir akışında ve ekonomi genelinde daha yaygın olmakla birlikte, yoğunlaşan üretim ve gelir kalıplarına yönelme eğiliminde olduğu belirtilmiştir. Buna ek olarak, nokta kaynağı veya petrol ve elmas gibi yoğun kaynaklara sahip ekonomilerin, verimli topraklar, otlak alanları ve balıkçılık gibi dağınık kaynaklara sahip ekonomilere göre, kira arama ve diğer verimsiz faaliyetlerle meşgul olma eğiliminin daha yüksek olmasının beklenebilir olduğu iddia edilmiştir. Son olarak, daha kolay kamulaştırılabilecek kaynaklara sahip ülkelerin yanlış yönetim, kira arama ve hatta çatışma gibi kısır döngüye daha fazla şans verdikleri de çalışmanın bulguları arasında yer almıştır.

İhracat yapısının değişmesi: İhracat yapısının sabit olduğu varsayıldığı önceki çalışmaların tersine, birkaç Doğu ve Güney Asya ülkeleri, ihracat kaynaklarını nokta kaynaklı veya yaygın ihracata, mamul mal ihracına dönüştürerek ihracat yapısını değiştirmiştir.

Ekonomi açıklamaları: Eski kategori nokta kaynaklı ekonomiler; petrol ve elmas gibi yoğun kaynaklara sahip ekonomiler olarak adlandırılırken, ikinci tür yaygın olanlar, verimli topraklar, otlak alanları ve balıkçılık gibi dağınık kaynaklara sahip ekonomiler için kullanılmıştır.

Mehlum, Moene ve Torvik (2005), ekonomik büyüme, kaynak bolluğu ve kurumsal kalite arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Hipotez testi 1970-1989 dönemindeki 87 ülkenin kaynakların kullanılabilirliği, ulusal gelirler, yatırımlar ve kurumsal kalite ile ilgili verileri analiz eden Sachs ve Warner (1997) ile aynı metodoloji kullanılarak yapılmıştır. Bununla birlikte analiz, Michael Ross'un kullandığı yönetim endeksinden başka kurumsal kalite ölçümlerini kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

Kullanılan kurumsal kalite endeksi, hukukun üstünlüğü, bürokratik kalite, hükümetteki yolsuzluk, kamulaştırma riski ve sözleşmelerin devlet tarafından reddedilme risklerini içeren Siyasi Risk Hizmetlerinin ağırlıksız ortalaması

endeksleridir. Analiz de doğal kaynak bağımlılığının bir nimet veya lanet olup olmadığı, kurumsal kaliteye bağlı olduğu iddia edilmektedir.

Kurumsal kalitenin, kaynak lanetini anlamak üzere bir anahtar vazifesi gördüğü belirtilen çalışmada örnekleme dahil edilen 87 ülke arasında yalnızca 15 ülkenin kurumsal niteliğe sahip olduğu bulgusuna ulaşılırken, iyi kurumlara sahip olan ülkeler için kaynak bolluğu bir nimet olarak adlandırılırken, kötü kurumlara sahip ülkelerde kaynakların bir lanete dönüştüğü belirtilmektedir.

Diğer taraftan analizde kaynak kiralalarının üretken ekonomiye yönlendirilebilme veya kişisel çıkarlar ve zenginleşme menfaati nedeniyle elit kesim tarafından ele geçirilebileceği vurgulanmaktadır. Doğal kaynak bağımlılığının bir nimet veya lanet olup olmadığını kurumların kalitesinin belirlediğini iddia edilen çalışmada iyi kurumlara sahip ülkelerde, kaynak zenginliğinin girişimcileri üretime çekeceği tahmini yapılırken, zayıf kurumlara sahip olan ülkelerde girişimcilerin, üretimden ve verimsiz rant tahsisatından uzaklaştığı belirtilmektedir.

Regresyon sonuçlarına göre doğal kaynakların doğrudan olumsuz etkilerinin daha güçlü olduğu ve etkileşim etkisinin önemli ölçüde arttığını göstermektedir. Kolayca yağmalanan kaynakların zayıf kurumlara sahip ülkelerde büyümeye özellikle zarar verdiği ifade edilen çalışmada, kaynak lanetini bozan kurumsal kalite düzeyinin 0.93'den 0.60'a düştüğü durumlarda örneklemedeki 87 ülkeden 33'ünün kaynak lanetini önleyecek kurumsal bir niteliğe sahip olduğu belirtilirken, açgözlü kurumlara sahip ülkelerde doğal kaynağın toplam geliri daha fazla düşerken, üretici dostu kurumlar, doğal kaynak gelirlerini daha fazla artırdığı görülmüştür. Yazarların hipotezine göre açgözlü kurumlara sahip ülkeler kaynak lanetine uğrarken, üretici dostu kurumlara sahip ülkeler, kaynak lanetinden kaçınmışlardır. Analiz, Sachs ve Warner'ın daha önce iddia ettikleri kaynak bolluğu ve büyüme arasında güçlü bir negatif ilişki olduğunu gösteren veriler kullanılarak onaylanmıştır.

Collier ve Goderis (2007a), 1971-2004 dönemindeki küresel verileri analiz etmek için Panel Cointegration, (panel eşbütünleşme) modelini, emtia fiyatlarının büyüme üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkilerini incelemek üzere kullanmışlardır. 1971-2004 döneminde emtia ihracat fiyatlarının kişi başına düşen GSYH'ye olan kısa ve uzun vadeli etkilerinin test edildiği analiz için bir

denge düzeltme modeli kullanılırken, ilk analizde ihracat fiyatlarının etkisini test etmek üzere bir emtia ihracat fiyat endeksi dahil edilmiştir. Bununla birlikte petrol, tarım ve diğer malların etkisini ölçmek üzere ayrı endekslerle farklı türdeki emtialar sınanmıştır. Tüm regresyonlarda petrol ithalatı yapan ülkelerdeki petrol fiyatlarını test etmek üzere bir petrol ithalat fiyat endeksi eklenmiştir.

Regresyona ampirik büyüme literatürde test edilen ticaret açıklığı (GDP) ve dış borçların (GNI) oranı ile enflasyon, tüketici fiyat endeksi (CPI) ve M2'nin GSYH'ye oranı olarak ölçülen finansal gelişme gibi bazı kontrol değişkenleri de eklenmiştir. Buna ek olarak, S_t , $t-n$, büyüme üzerinde kısa vadede etkisi olması beklenen kontrol değişkenlerinin bir vektörü olarak eklenmiştir. Bu vektör, iç savaş ve darbelerin göstergelerini içermektedir. Bunun yanı sıra iklimsel ve insan afetleri gibi doğal şoklar ise, Raddaz (2005) baz alınarak kısa dönemli büyüme belirleyicisi olarak eklenmiştir.

Diğer taraftan, petrol ithalat ve petrol ihracat endeksi için alınan loglar, net petrol ithalatçısı ülkeler ve net petrol ihraç eden ülkeler için kukla değişkenler eklenmiştir. Bu iki değişkenden ilki, petrol ithalat fiyat endeksidir ve net petrol ithalatçıları için alınan loglar, dünya petrol fiyat endeksine eşitken, net petrol ihracatçıları için sıfır olarak kalmıştır. İkincisi, petrol ihracat fiyat endeksi (OEPI), dünya petrol fiyat endeksine eşitken, net petrol ihracatçıları ve net petrol ithalatçıları için sıfır olmuştur. Analiz 1971 ile 2004 yılları arasında yaklaşık 100 ülkeyi kapsamaktadır. Veri kümesi, analize dahil edilen bütün ülkeler ve yıllardan oluşmaktadır.

Emtia ihracat fiyat endeksi (CEPI) Deaton ve Miller (1996) ve Dehn (2000)'in metodolojisi kullanılarak yapılandırılmıştır. Veriler, pek çok ülke için kullanılabilirliği mümkün olan dünya emtia fiyatları ve emtia ihracat değerlerinden toplanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, emtia ihracatlarının GSYH'ye oranının sıfır olduğu ülkelerde, emtia fiyatlarının yüksekliği, bu ülkeleri etkilememektedir. Ayrıca kişi başına düşen GSYH'nın da emtia fiyatlarına karşı esnekliğinin de sıfır olduğu belirtilmekle birlikte, emtia ihracatının %19 ve daha yüksek oranda GSYH üzerinde etkili olmasının, bu ülkeler de kişi başı GSMG için olumsuz bir sonuca işaret ettiği göstermektedir. Örnek ülkelerden Zambiya'nın emtia ihracatının GSYH üzerinde %35 oranında bir

etkisinin olması, Afrika ülkesinin kaynağa bağımlı bir ülke olduğu sonucunu göstermektedir. Diğer taraftan, petrol ihracat fiyat endeksi ve net petrol ihracatının GSYH'ya oranının ölçüldüğü analizde, petrol ihracatının GSYH'ya etkisinin negatif yönde olduğu, petrol ihracatının GSYH'ya oranının %13 ve üzerinde olmasının ise yüksek petrol fiyatları ile ilişkili olduğu belirtilmektedir. Buna ek olarak, Zambiya'nın emtia ihraç fiyatlarına yansıyan %10'luk bir artışın, uzun vadede kişi başına düşen GSYH üzerinde %4,7 oranında bir düşüşe yol açtığı belirtilmektedir. Bu sonuca göre kaynak laneti uzun vadede etkisini göstermektedir. Son olarak yapılan bağımsız değişkenlerle ilgili tüm testlerde petrol ihracatının uzun vadede kişi başı gelirler üzerinde olumsuz bir etki yarattığını göstermektedir.

Collier ve Goderis (2007b), emtia ihracat fiyatlarının kişi başına düşen GSYH üzerindeki etkileri ile doğal kaynakların uzun vadeli etkilerini sınamak için, Panel Cointegration (panel ebütüleşme metodolojisi) (VAR, Vektör Otoregression) kullanmışlardır. Bununla birlikte analize emtia ihracat fiyatlarının etkisini test etmek üzere yapılandırılmış bir emtia fiyat endeksi de eklenmiştir. Bu etkilerin farklı türlerde farklılık gösterip göstermediğini araştırmak üzere ise, tarım dışı ve tarımsal ürünler için alt endekslerle, petrol fiyatlarının, petrol ithalatçısı ülkeler üzerindeki etkisini kontrol etmek üzere, petrol ithalat fiyat endeksi ve ampirik büyüme literatüründen alınan ticaret açıklığı, (ticaretin GSYH'ye oranı olarak ölçülür) enflasyon günlüğü (Tüketici fiyatlarındaki yıllık yüzde değişim olarak ölçülmektedir) ve GSYH üzerindeki uluslararası rezervler gibi üç kontrol değişken de eklenmiştir.

Analiz, 1963 ve 2003 yılları arasında 130 ülkeyi kapsamaktadır. Analiz, kaynak patlamalarının çıktı üzerinde kısa vadeli olumlu etkilerine işaret ederken, uzun vadede olumsuz etkiler yarattığını göstermektedir. Özellikle aşırı değerlenmiş döviz kuru, yüksek kamusal ve özel tüketim, düşük veya verimsiz yatırım ve daha az ölçüde mal fiyatlarındaki volatilité ve hizmet sektöründeki yavaş büyüme, kaynak laneti olarak adlandırılan doğal kaynakların, analizi önemli ölçüde desteklediğini göstermektedir.

Diğer bir sonuca bakıldığında kaynak patlamalarının, ülkeleri üretken faaliyetlerden uzaklaştırması, lobicilik, kamu sektörü istihdamı ve kira arama

gibi üretken olmayan faaliyetlere yöneltmesi de doğal kaynakların neden kaynak laneti olarak adlandırıldığını gösteren bulgular arasında yer almıştır.

Arezki ve Ploeg (2007), IMF için yaptıkları ampirik çalışmada, doğal kaynakların ve kaynak bağımlılığının büyüme performansı üzerindeki etkilerini ve kişi başına düşen gelir farklılıklarını çapraz ülke varyasyonları ile test etmiş ve doğal kaynakların kurumlar ve kötü politikalar nedeniyle ekonomik performansı engellediği sonucuna ulaşmışlardır. Analiz, 1965-1990 arasındaki örnek dönemde, Sachs ve Warner (1995, 1997) ve Mehlum, Moene ve Torvik (2005) tarafından yapılan doğal kaynak talihsizliğine ilişkin daha önceki testleriyle karşılaştırma yapılarak test edilmiştir. Kapsayan dönemde kişi başına milli gelir, kurumsal kalite, ticari açıklık değişkenleri, Dünya Bankası 2006b tahminlerinin kullanılarak sıradan en küçük kareler tekniği regresyon analizi (OLS) ile yapılmıştır.

Bununla birlikte analizde doğal kaynakların kişi başına düşen gelir üzerindeki doğrudan olumsuz etkisinin yanında, kurumlar üzerinde de dolaylı bir negatif etkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Öte yandan düşük ticaret hacmine sahip olan ülkelerde doğal kaynakların varlığı, ülkenin ekonomik performansı yavaşlatmaktadır. Diğer taraftan, büyümenin, kişi başına düşen ilk gelire olumsuz etki etmesinden dolayı, koşullu büyüme performansının zengin ülkelere göre fakir ülkeler için daha iyi olduğu belirtilen çalışmada, büyüme performansının, ekonominin De Jure açıklığına, (yasal ve düzenleyici kısıtlamalar) olumlu bir şekilde bağlıyken, doğal kaynakların ihracata olan payından dolayı olumsuz şekilde etkilendiği belirtilmektedir. Ancak doğal sermayenin milli gelire oranının açıklayıcı bir değişken olarak kullanıldığı analizde, ticaret açıklığına yönelik politikaların izlenmesinin doğal kaynak talihsizliğinin etkisinin hafifletilebileceği, bununla birlikte doğal sermaye stoku ile ölçülen kaynak bolluğunun, kaynak talihsizliğine neden olduğu ve nispeten açık olan ekonomilerin daha az etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak büyüme regresyonlarına dayanan çalışma da kaynak talihsizliği (resource curse) kanıtlarına ulaşılmıştır. Buna ek olarak, kişi başına düşen gelir regresyonlarında kurumsal kalite, açıklık yöntemleri ile coğrafya değişkenleri kullanılarak, kurumsal nitelikler ve ticari açıklık kontrol edilmiş ve doğal kaynak ihracatının kişi başına düşen gelirler üzerinde doğrudan olumsuz etkisi

bulunmuştur. Son olarak, ticaret politikalarının daha açık ve şeffaf olması, doğal kaynağı bir nimete dönüştürebilme olasılığı görüşüne de yer verilmiştir. Ayrıca kamulaştırma riski, yolsuzluk ve doğal sermaye arasında da güçlü bir korelasyon olduğu belirtilmektedir. Açıklayıcı bir değişken olarak eklenen kurumsal kalitenin, büyüme performansını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Bu bulguya göre iyi kurumlar, doğal kaynak lanetini bir nimet haline dönüştürebilirken, yüksek düzeyde kurumsal kaliteye sahip ülkelerde doğal kaynak ihracatının büyüme performansını artırdığı ve zayıf kurumsal kaliteye sahip ülkelerde ise doğal kaynakların, ekonomik büyüme için bir lanet olduğu iddia edilmektedir.

Buna göre bir ülke de kurumsal kalitenin yasal ve düzenleyici mekanizmalarla işler hale getirilmesi, o ülke de var olan kaynakların yasal çerçevede etkin ve verimli kullanılmasını ve ekonominin de olumlu yönde gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

Dietz & Neumayer (2007), brüt tasarruflar ve kaynak bolluğu ile kurumsal kalite göstergeleri arasındaki etkileşimin, brüt ve brüt tasarruf (GS) oranlarını farklı şekilde etkileyip etkilemediğini araştırmışlardır. Analizde kişi başı milli gelir, bağımlı değişken olarak ölçülürken, GSYH oranı, yaş bağımlılık oranları ve kent oranları, kontrol değişkenleri olarak eklenmiştir. Model olarak, Sabit etkiler modeli, Dinamik panel-veri tahmincisi ve Arellano-Bond tahmincisini kullanılmıştır. 115 doğal kaynak sahibi ülkenin 18 yıllık tüm verileri, Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri 2004 çevrimiçi veri tabanından elde edilmiştir. Kurumsal kalitenin üç göstergesi olan, a) yolsuzluk eksikliği, b) bürokratik kalite ve c) hukukun üstünlüğü, Uluslararası Ülke Risk Kılavuzu'ndan (ICRG) temin edilmiştir.

Analiz sonuçları, son otuz yıl içinde Dünya Bankası verilerine göre, kaynak açısından zengin ülkelerin, kaynak fakiri ülkelere göre daha yavaş büyüdüğünü göstermekle birlikte, dünya da en yoksul tasarruflara sahip ülkelerin yine en fazla kaynak zenginliğine sahip ülkeler olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan, yüksek tasarruf oranlarına sahip olmayan doğal kaynak zengini ülkelerin, gelecekte, ekonomik büyüme performanslarının düşük olacağı (teorik olarak) belirtilmiştir. Buna ek olarak yolsuzluk ve bürokratik kalite eksikliği ile

yolsuzluk eksikliği ve hukukun üstünlüğünün sınındığı test sonuçlarına göre aralarındaki korelasyonun ılımlı olduğu (sırasıyla 0,54 ve 0,52) belirtilen çalışmada, sınırlı olsa da kurumsal kalitedeki etkileşimle, kaynak bolluğunun, daha yüksek bir brüt tasarruf oranıyla ilişkili olduğuna dair kanıtların bulunduğunu göstermiştir.

Uluslararası Ülke Risk Kılavuzu: (ICRG). Düşük kaliteli kurumları (en yüksek yolsuzluk), en düşük bürokratik kalite ve hukukun üstünlüğünün yokluğunu göstermektedir. Yüksek kaliteli kurumlar (en düşük yolsuzluk), en yüksek bürokratik kalite ve tam kuralı göstermektedir. 0'dan itibaren ölçeklendirilmiştir.

Micheal Ross (2008), 1960 ile 2002 yılları arasında 170 ülkeyi kapsayan çapraz zaman serisi regresyon modeli kullanarak petrol zenginliği ve demokrasi arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Modelde petrol değişkeni, yakıt ihracatının GSYH'ya etkisi ve kişi başına düşen gelir baz alınırken, rejim tipi değişkeni ise Polity 98 veri setinden temin edilmiştir.

Regresyon sonuçlara göre petrol zenginliği, otoriter devletlerde demokratik geçişleri şiddetle engellenmektedir. Diğer bir ifadeyle petrol ve gelirlerinin demokratik gelişimi teşvik etmediği, aksine petrolün demokratik geçişler üzerinde net etkisinin kuvvetle negatif olduğu yönündedir. Düşük gelirli ülkelerde ise petrolün demokrasinin çöküşüne neden olabileceği iddia edilmektedir.

Diğer taraftan petrol zengini azgelişmiş ülkelerde yoksulluk, yozlaşma, kötü yönetim ve çatışma riski diğer kaynak zengini gelişmiş ülkelere göre daha yüksek olarak görülmektedir. Analiz bulguları, kaynak zengini gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerin aynı miktarda petrol üretseler dahi, petrol ihracatının azgelişmiş ve yoksul ülkelerde daha büyük oranda olacağını göstermektedir. Örnek olarak petrolün yurtiçinde tüketiminin az ve ihracatın fazla olduğu azgelişmiş ülkelerde GSYH büyümesi, kaynak zengini gelişmiş ülkelere göre daha düşük seviyede olmaktadır. Bununla birlikte her iki ülke aynı miktarda petrol üretse bile yoksul ülkenin petrol ihracatının GSYH içindeki payı gelişmiş ülkeye göre daha yüksek olmakta ve bu durum azgelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere içsel sorun olarak geri döneceğini göstermektedir.

Buna ek olarak, Sahra altı Afrika ülkeleri Angola ve Nijerya büyük miktarda petrol üretmelerine rağmen, ülke içinde petrolü tüketecek gelişmiş sektörlerle, sanayi ve teknolojiye sahip olmadığı için petrol tüketimi her iki ülke de düşük seviyededir. Dolayısı ile Nijerya ve Angola, ABD ile aynı miktarda petrol üretseler dahi, ABD'nin gelişmiş bir sanayisi ve büyük bir ekonomi olması nedeniyle kişi başı petrol tüketim miktarı çok daha fazladır. Buna ek olarak Her iki ülke ABD'den daha fazla petrol ihraç etmektedir ve petrolün GSYH içindeki payı ABD'ye göre çok daha yüksektir. Bunun temel nedeni ise bu ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmalarını petrole bağımlı hale getirmelerinden kaynaklanmaktadır. Buna ek olarak petrol ve doğalgaz arzının petrol üreticisi olan ve olmayan ülkelerde çeşitli gelir ve bölgesel kategorilere göre yıllık olarak demokrasi değerlendirmesinde düşük gelirli ülkelerde demokrasi gelişiminin başarısız olduğunu göstermektedir.

Bu ülkelerin çoğunun Sahra altı Afrika'da olduğu belirtilen çalışmada doğal kaynak bağımlılığının, pek çok kaynak zengini ülke de kalkınmayı gerçekleştirmediği ve demokrasiyi de çeşitli yollarla engellediği sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan petrol zengini ülkelerde demokrasi gelişimi, sivil toplum kuruluşları tarafından desteklenmesine rağmen otoriter hükümetler ilgili örgütleri engelleme eğiliminde olmaktadır.

Torvik (2009), kaynak bolluğu ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, ilk gelir, ticaret açıklığı, kurumsal kalite ve yatırımlar gibi bağımsız değişkenlerle test etmiştir. Analiz, 1965'den sonraki yıllar için Mehlum vd. (2006)'nın analizinde kullandıkları verilerden temin edilirken, doğal kaynaklar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, 87 ülke için büyüme regresyonları ve gerilemeleri ile test edilmiştir. Kaynak bolluğu ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin, gelir seviyesi, ticaret açıklığı, kurumların kalitesi ve yatırımların payı gibi bağımsız değişkenlerle test edildiği ilk regresyon sonuçlarına (reg1, reg2, reg3) göre, doğal kaynaklar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin negatif bir korelasyona işaret ettiği görülmektedir.

Bununla birlikte kurumsal kalite endeksi sonucunun negatif korelasyona işaret etmesinin doğrudan doğal kaynak bolluğundan kaynaklanmadığını, bu sonucun kurumların kalitesine bağlı olduğu belirtilmektedir. Diğer taraftan seçilmiş 21 ülkenin kaynak ayarlı tasarruf oranlarının brüt GSMG'in %'si, ortalama 1972-

2000 yılları baz alınarak ülke etkileri panel verisi ile test edilmiştir. Veriler, Abidin (2001) ve Mehlum vd. (2006)'ından temin edilmiştir. Tablo 2 sonuçlarına göre, sol panelde gösterilen 11 ülkeden 10'unda kaynak ayarlı tasarruf oranlarının pozitif olduğu görülmekle birlikte, bu ülkelerin kaynak laneti eğiliminden tasarruf oranları sayesinde kaçtıkları belirtilmiştir. Ancak sağ panelde yer alan 9 ülkeden 7'sinde kaynak ayarlı tasarruf oranlarının negatif olduğu ve kaynak laneti hipotezine düştükleri belirtilmektedir.

Buna ek olarak, kurumlar, 87 ülke için, kaynak bolluğu ve büyüme arasındaki (bağımlı değişken: yıllık ortalama GSYH büyümesi) ilişkinin başlangıç geliri, ticaret açıklığı, kurumsal kalite ve yatırımlar gibi bağımsız değişkenler ile test edildiği regresyon (reg3, reg 4, reg5) için veriler, Mehlum vd. (2006)'nın analizinde kullandıkları verilerden temin edilmiştir. Sonuçlara göre, kurumsal niteliğin kaynakları aştığı ülkelerde, kaynakların büyümeye olumsuz katkıda bulunmadığı ve 87 ülkeden 15'inde bu durumun geçerli olduğu öne sürülürken, ülkelerin ilk %20'sinde kaynak bolluğunun ekonomik büyümeyi yavaşlatmadığı belirtilmiştir. Son olarak Afrika ülkelerinin dahil edilmediği regresyon 5 sonuçları, lanetin yalnızca Afrika ülkelerine özgü olmadığını ve Afrika dışındaki ülkeleri de etkileyebileceğini göstermiştir.

Carmignani ve Chowdhury (2010), 1975-2004 dönemi için Sahra-altı Afrika'da (SSA) dahil olmak üzere 109 ülkeyi, ülkelerin beş yıllık alt dönem verilerinin ortalamaları alınarak standart büyüme regresyonları ile doğal kaynaklar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki test edilmiştir. Ürünler, yakıtlar, mineraller, metaller ve tarımsal ürünler olarak alınmıştır. Analize ayrıca, (i) kişi başına düşen GSYH'nın nispi yakınsama hipotezini hesaba katmak için gecikmiş değeri, (ii) makroekonomik politika duruşunu açıklamak için ortalama enflasyon oranı ve devlet tüketiminin GSYH'ya oranı. (iii) orta öğretimdeki kayıt oranının beşeri sermaye birikiminin etkisi, (iv) bir etno-dilbilimsel fraksiyonelleştirme endeksine ve ülkelerin daha önceki araştırmaların gösterdiği ülke-sabit etkilerini yakalamak için mutlak coğrafi enlemi, en az gelişmiş ülkelerde büyümenin önemli belirleyicileri, (v) ihracat ve ithalatın GSYH oranı, ülkenin ticaret entegrasyonunun derecesini dünyadaki diğer ülkelerle ölçmek ve (vi) zamana özgü etkileri hesaba katmak için zaman kuklaları gibi kontrol değişkenleri de eklenmiştir.

Veriler, enlem ve etnik parçalanma için, La Porta et al (1999)'den temin edilirken, kurumsal kalite, Fraser enstitüsünden, metal ve tarım ürünleri UNCTAD verilerinden ve diğerleri ise Dünya bankası, Dünya Kalkınma göstergelerinden temin edilmiştir. Sonuçlara göre, doğal kaynak laneti-ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin SSA ve diğer ülkelerle sınındığı analizde kaynak bağımlılığının, SSA'da büyümeyi yavaşlattığını, diğer ülkelerde ise böyle bir sonuca ulaşılmadığını ortaya koymaktadır. Bu yaklaşıma göre 109 ülke arasında yalnızca SSA ülkelerinde ekonomik büyümenin yavaşlamasının, SSA'ya özgü olduğunu, yavaşlamanın SSA'nın uzmanlaştığı birincil malların türüne bağlı olmadığını, ancak kurumsal kalite ve doğal kaynaklar arasındaki ilişkinin buna neden olabileceği ileri sürülmüştür.

Andrei A. Levchenko (2011), 1996-2000 yıllarındaki 28 sektörü içeren 141 ülkenin ortalama verileri olarak ülkelerin kurumsal kalitesini incelemiştir. Bağımlı değişken kurumsal kalite olarak Kaufmann, Kraay ve Mastruzzi'nin (2005) Matters veritabanından elde edilen yönetim verileri, hukukun üstünlüğü kuralına dayanmaktadır.

Tahminlerdeki ana kontrollerin her ikisi, Penn Dünya Tablolarından (Heston, Summers ve Aten 2002) gelen toplam ticaret açıklığını (ithalat ve GSYH payı olarak ihracat) ve kişi başına düşen SGP ayarlı GSYH'yı içermektedir. Ülkelerin yasal menşei hakkındaki bilgiler, La Porta ve arkadaşları tarafından tanımlanan verilerden elde edilmiştir (1998). Analiz sosyalist hukuk sistemini kapsayacak şekilde genişletilmiştir. 141 ülkenin bağımsız değişken ortalamaları, 1970-1999 yıllarını kapsamaktadır. Değişkenler, kurumsal kalite, ihracatın kurumsal yoğunluğu ve örnek ülkelerdeki genel ticaret açıklığını temsil etmektedir. Buna ek olarak Bir ülke içindeki demokratik kurumların gücünü temsil eden demokrasi endeksi, Politika IV veri tabanından alınmıştır. Gelir dağılımının ölçümünü sağlayan Gini Eşitsizlik Katsayısı, Dünya Bankası Kalkınma göstergelerinden temin edilmiştir. Son olarak nüfus bileşenleri ile etnik kökenler, La Porta, Lopez-de-Silanes, Shleifer ve Vishny'den (1999) Katolik, Müslüman ve Protestan olan nüfusun oranlarını içeren verilerden elde edilmiştir.

Sonuçlara göre, kurumların ekonomik performans üzerinde doğrudan etkilerinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Petrol Piyasası en az kurumsal yoğun sektör

olarak öne çıkarken, kurumsal olarak en fazla bağımlı sektör ulaştırma ekipmanlarıdır. Buna ek olarak ülke de bazı taraflarca ele geçirilen kaynak kiralari, kötü kurumların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü lobicilik, kusurlu kurumlara yol açmaktadır ve kaynak kiralalarını ele geçiren kesimler, kira payını koruyabilmek için lobiciliği teşvik olarak kullanmaktadır. Bunun yanında kötü kurumların, daha fazla masrafa neden olduğu bulgusuna ulaşılırken, ticari açıklığın kurumların kalitesi üzerinde küçük de olsa pozitif bir etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Satti, Farooq ve Shahbaz (2013), Venezüella ekonomisini, 1971-2011 dönemi için doğal kaynakların bolluğu, finansal gelişme, ticarete açıklık, sermaye ve ekonomik büyüme gibi makroekonomik değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkisini incelemiştir. Analizde Pesaran ve ark. tarafından geliştirilen ARDL sınır testi ve değişkenler arasındaki nedenselliğin yönünü test etmek için VECM Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Mevcut literatür, seriler arasındaki eşbütünlüşmeyi test etmek için çeşitli eşbütünlüşme teknikleri kullanılmıştır.

Bunun yanında. Veriler, doğal kaynak bolluğu, reel GSYH, GSYH'nin payı olarak özel sektöre iç kredi, sermaye ve ticaret açıklığı (ihracat + ithalat / GSYH) için Dünya Bankası, dünya kalkınma göstergelerinden (2011-CD-ROM) elde edilmiştir. GSYH büyüme oranı (%) ve kiralaların GSYH'nin %'sine oranı, Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri 2012 veri tabanından elde edilmiştir. Maden, orman, petrol, kömür ve doğalgaz gibi doğal kaynaklardan elde edilen gelirler için Dünya Bankası (2003) verileri kullanılırken, net petrol gelirlerinin devlet içindeki payına ilişkin veriler, Manzano and Monaldi (2010), verilerinden elde edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, değişkenler arasında eşbütünlüşme varlığının doğrulandığı, doğal kaynak bolluğu ve ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedensellik etkisinin bulunduğu ve doğal kaynak bolluğunun, Venezüella'nın ekonomik büyümesi üzerinde önemli bir negatif etkisinin olduğunu ve ekonomik büyümeyi engellediğini ortaya koymaktadır.

Ticaret ve ekonomik büyüme arasında da iki yönlü nedensellik etkisinin bulunduğu çalışmada, ticaret açıklığı ve teknolojik gelişmenin, ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini, ihracat potansiyelini ve üretim seviyesini de artırdığını

ortaya koymaktadır. Diğer taraftan doğal kaynaklar ve ticari açıklık için kullanılan VECM Granger nedensellik testi, her iki değişkenin birbiri ile pozitif ilişkili olduğunu, ancak doğal kaynak bolluğu ile finansal gelişme, sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki korelasyonun ise negatif olduğunu ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, finansal gelişme, sermaye stoku ve ticaret açıklığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olduğu ve değişkenlerin ekonomik büyümeyi arttırdığı belirtilen analizde, sermaye ve ticaret açıklığı ile finansal gelişme arasında pozitif bir korelasyon varken, ticari açıklık ve sermaye arasında da pozitif bir ilişki olduğu sonucu ortaya konulmuştur.

Quixina ve Almeida (2014), doğal kaynaklara bağımlı bir ekonomik büyüme gösteren Angola'nın finansal kalkınması ile ekonomik büyümesi arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Angola'nın ekonomik büyümesi, 1995-2012 yılları arasında petrol ve petrol dışı sektörler ayrı ayrı ele alınarak finansal gelişme, petrol gelirleri ve petrol dışı GSYH gibi üç değişken ile Granger nedensellik testi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Buna ek olarak finansal gelişme, parasal toplamı M2'nin GSYH'ya oranı ile ölçülürken, petrol sektörünün büyümesi, kişi başı petrol kiralaması ile petrol dışı ekonomik büyüme ise, kişi başına düşen gerçek petrol dışı GSYH'ya göre hesaplanmaktadır.

Tüm değişkenleri sabit 2005 ABD doları üzerinden alınmıştır. Veriler, Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre Angola ekonomisi petrol sektöründen elde edilen gelirler sayesinde büyümektedir. Petrol sektörü Angola ekonomisinin gelişmesi üzerinde birincil öneme sahiptir. Ancak finansal sektör ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinde, doğal kaynak tabanlı ekonomilerin, kaynak dışı tabanlı ekonomilere göre farklı olması nedeniyle, doğal kaynaklara bağımlı olan (petrol) ekonomilerde finansal gelişmenin, ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı, ancak yurtiçi finans sektörünün ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanında Angola'da bankacılık sektörünün gelişmesinin arz yönlü değil, Patrick terminolojisine göre (1966) talep yönlü olduğu belirtilen çalışma da, ekonomik büyümenin (petrol ve petrol dışı sektörlerde) bankacılık sisteminin gelişmesini sağladığı da sonuçlar arasında yer almıştır.

Zagozina (2014), Doğal kaynakların ekonomik büyümeye üzerindeki etkisini, eski Sovyet ülkeleri olarak tanımlanan ve bol doğal kaynaklara sahip ülkeler incelenmiştir. Analizde doğal kaynaklar yakıt, mineral, metal ve tarım olarak tanımlanmıştır. Ekonometrik model, Sachs ve Warner (1997) ve Brunnschweiler (2008)'in geliştirdikleri modeller baz alınarak genişletilmiştir. Analiz aynı zamanda, Oskenbayev ve Karimov'un (2013) yakın tarihli çalışmalarına ve analizlerindeki muhtemel benzerlikler nedeniyle ekonometrik tahminlerine dayanmaktadır.

Modeldeki doğal kaynaklar, nokta-kaynak (petrol, gaz, mineraller, metaller) ve dağılık (tarım, orman) kaynaklar olarak tanımlanmıştır. Modelde OLS (sıradan en küçük kareler) ve TSLS (toplam en küçük kareler) gibi farklı panel modellerle modellenmiştir. Bununla birlikte analize gerçek ortalama GSYH büyüme oranının doğal bir logaritması, istihdam edilen kişi başına başlangıç geliri (temel kontrol değişkeni), POINT, nokta kaynakların GSYH'ya etkisinin bir ölçüsü olarak tanımlanırken, DIFF ise yaygın kaynak ihracatının GSYH'ya bir ölçüsü ve kurumsal kalitenin bir göstergesi olarak alınmış ve diğer ortak değişkenlerin (açıklık, sabit yatırımlar) bir vektörü olarak tanımlanmıştır.

Modelde, nokta-kaynak göstergesi, yakıt ve cevher ve metal ihracatının GSYH'ya oranı olarak alınmıştır. Kurumsal kalite göstergeleri, Dünya Bankası verilerine dayanan 5 endekse dayanmaktadır. Bu endeksler; hukuk endeksi, yolsuzluk endeksi, siyasi istikrar endeksi, hükümet etkinliği endeksi ve ifade ve hesap verebilirlik endeksidir. Kurumsal kalite göstergesi, Mehlum ve Torvik'in (2006) çalışmalarında kullanılan mevcut veriler düzeltilerek kullanılmıştır. Analizde kullanılan veri seti 12 eski Sovyet ülkesi için panel verileri içermektedir. Birlik devletleri, 1999-2011 veri dönemi kullanılmıştır. Veriler Dünya Bankası, FAO, BM Veri Tabanı ve Gapmindan Vakfı verilerinden temin edilmiştir.

Sonuçlara göre, tüm göstergeler birbirleri ile pozitif ilişki içindedir. Endeks sıfıra yaklaştığında, kurumsal kalitenin düştüğü belirtilmekle birlikte, bu analizde kurumların ekonomi dostu olduğu ileri sürülmektedir. Yapılan analizlerin pek çoğunda kurumsal kalitenin, ekonomik kalkınma için büyük bir öneme sahip olduğu belirtilmekle birlikte, doğal kaynak lanetinin de ana nedenlerinden birisi olduğu iddia edilmektedir. Önceki ampirik analiz sonuçları

kurumsal kalite-doğal kaynak bolluğu arasındaki ilişkinin negatif olduğunu gösterse de kurumsal kalitenin, doğrudan doğal kaynakların bir lanet olmasının nedeni olarak henüz gösterilememektedir. Zagozina'nın kullandığı modele dahil edilen kurumsal kalite göstergesi de anlamlı bulunmamıştır.

Buna ek olarak, panel tahminlerinden elde edilen sonuçlar, yakıt ve tarım ihracatının ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisine işaret eden önceki bazı çalışmaları desteklemekle birlikte, doğal kaynakların türünün bu açıdan çok önemli olduğunu göstermiştir. Analiz, eski Sovyet devletlerinin tarımsal kaynak ihracatının, ekonomik büyüme bağlamında diğer emtialara göre en yüksek pozitif etkiye sahip olduğunu, mineral ve yakıt ihracatının ise ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini ancak etkisinin çok daha düşük olduğunu göstermektedir. Son olarak, verilerden elde edilen kanıtların birincil nokta-kaynağının sahip olan ülkelerin genellikle kötü kurumlara sahip olduğu belirtilen önceki çalışmalara nazaran Zagozina'nın çalışmasında, kurumsal kalitenin lanet için belirleyici bir rol oynamadığını göstermiştir.

Djelloul ve Talbi (2017), petrol ihraç eden ülkeler örgütüne üye (OPEC) ülkeler: Cezayir, Angola, Ekvator, İnan İslam Cumhuriyeti, Irak, Nijerya, Katar, Suudi Arabistan, BAE ve Venezüella'nın petrol üretimi ve ekonomik büyümesi arasındaki ilişkiyi, 1994 ve 2013 dönemleri için Pedroni eşbütünleşme analizi ve Johansen Fisher paneli eşbütünleşme testi ile panel eşbütünleşme testi ile analiz etmişlerdir. Daha sonra petrol ihraç eden ülkelerde makroekonomi değişkenleri arasındaki nedensel ilişkileri test etmek için ise, FMOLS, (tamamen değiştirilmiş olağan en küçük kareler) DOLS (dinamik sıradan en küçük kareler) ve PMG (ortalama grup) gibi teknikleri kullanmışlardır. Veriler, her ülke için yıllık olmak üzere 20 yıllık veriler, Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri ve Uluslararası Enerji Ajansı'nın 2013 istatistiklerinden temin edilmiştir. Analizde GSYH, 2005 yılı sabiti ile kişi başına GSYH'nın doğal logaritmasını temsil ederken; Oilpro, her iki değişkenin test edildiği, petrol üretiminin doğal logaritmasını temsil etmiştir. (bin varil ve ton). Sonuçlar, petrol üretiminin OPEC ülkelerinin ekonomik büyümesi üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Analiz, petrol üretiminde %1'lik bir artışın, OPEC ülkelerinin kişi başına düşen uzun dönem gayri safi yurtiçi hasılası, sırasıyla %0,505, %0,561 ve %0,85 oranına ulaştığını göstermektedir.

5. UYGULAMA

5.1 Yöntem

Uygulama aşamasında zaman serisi yöntemleri kullanılacaktır. Ekonometri uygulamalarında iki önemli veri kullanılmaktadır. Bu verilerden biri zaman serisidir. (Uğurlu 2009, s. 1) Zaman serilerinde kullanılan modeller, bazı amaçlara yönelik yapılmaktadır. Bu amaçlardan biri, bir ekonominin yapısal durumunu ortaya koymak üzere yapılırken, bir diğeri ise, geleceği tahmin etmek üzere yapılmaktadır. Yapısal analiz, ekonomi teorilerin test edilmesini amaçlamaktayken, geleceği tahmin etme ise, bağımlı değişkenlerin gelecekte alacağı değerleri belirlemeyi öngörmektedir. Dolayısı ile bir zaman serisi, yapısal analiz veya geleceği tahmin etme amacıyla kullanıldığında, kullanılan bir değişkenin zaman içindeki hareketini gözlemlemeyi amaçlamaktadır. Bu değişkenlere ait veriler ise, günlük, haftalık, aylık, üç aylık ya da yıllık olarak alınabilmektedir. Bu verilere ek olarak, zaman serilerinin kullanıldığı modellerde önemli bir başka konu, değişkenler arasındaki ilişki analizinin, ekonomik, istatistiki ve ekonometrik olarak da birbiri ile tutarlı ve uyumlu olması gerekliliğini zorunlu kılarken (www.deu.edu.tr) aynı zamanda değişkenlerin, durağanlık testine tabi tutulmasını gerektirmektedir

Yukarıda da açıklandığı gibi zaman serileri, yapısal analiz ve geleceği tahmin etmede kullanılmaktadır. Bu konuda pek çok çalışma yapılmış olmakla beraber, zaman serileri ile ilgili yaptıkları çalışmalarda ekonomi literatürüne geçen Grenger ve Newbold, 1974 yılında ele aldıkları makalelerinde, makroekonomik verilerin durağan olmaması nedeniyle düzey verilerin kullanıldığı ve istatistiki olarak anlamını sınyayan regresyon testlerinde elde edilen sonuçların, aldatıcı olduğunu vurgulayarak, bu ilişkinin, sahte regresyon olduğunu iddia etmişlerdir. Zaman serilerinde durağanlık (stationary); bir trend etkisine sahip olmayan, zaman içinde varyansı ortalaması ve kovaryansı sabit kalan seri olarak tanımlanmaktadır (Uğurlu 2009, s. 1).

Zaman serisi modellerinde durağanlığın saptanması için çeşitli testler geliştirilmiştir. Bu testlerden biri de birim kök testleridir. Durağanlığın sınanmasında önemli olan bu testlerde çıkan sonuçlar, genel olarak grafikler de durağanlığı açıkça göstermektedir (Uğurlu 2009, s. 5).

5.1.1 Birim kök analizi

Zaman serilerinde durağanlığın sınanması, birim kök analizi ile yapılmaktadır (Uğurlu 2009, p. 7). Birim kök analizi; bir değişkenin durağan olup olmadığını ve derecesini belirlemede kullanılan ilk testlerden biridir. Örnek vermek gerekirse, makroekonomik ve finansal zaman serilerinde birim kök testleri, durağanlığın sınanmasında gerçeğe yaklaşmak bakımından oldukça önemsenmekte ve sıklıkla kullanılmaktadır (Torun 2015, s. 54).

Birim kökün varlığı, çeşitli testler kullanılarak belirlenebilmektedir. Bunların en önemlileri Dickey Fuller (DF), Genişletilmiş Dickey testleridir. Dickey ve Fuller (1979), dönem serilerinin hareketsiz olup olmadıklarını belirlemek amacıyla alternatif regresyon modelleri kullanılarak test edilmektedir (Uğurlu 2006, s. 42).

kullanılan test hipotezi ve test istatistiği:

$H_0 : \rho^* = 0$ Seri durağan değildir. Serinin birim kökü vardır.

$H_a : \rho^* < 0$ Seri durağandır. Serinin birim kök yoktur.

$$\tau = \frac{\hat{\rho}^*}{S_{\hat{\rho}^*}} \sim DF(79) \quad (2.30)$$

Dickey ve Fuller çalışmalarında, üç tip regresyon modeli kurmuş ve bunlar içinde üç tip test istatistiği üretmiştir.

$$\Delta Y_t = \rho Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2.35)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \rho Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2.36)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \beta t + \rho Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2.37)$$

Yukarıda yer alan modeller için kullanılan test istatistikleri; sabit ve trendin olmadığı model için τ , sabitin olduğu model için τ_{μ} ve sabitin ve trendin olduğu model için τ_{τ} 'dir.

5.1.2 Johansen eşbütünleşme testi (tanım)

Durağan olmayan veya aynı dereceden bütünlenen parametrelerin en az bir doğrusal bileşenin sabit olması durumunda söz konusu seriler eşbütünleşik olarak değerlendirilmektedir. Parametreler arasında birden çok sayıda ortak bütünleme vektörünün görüldüğü durumlarda Johansen Eşbütünleşme testinin uygun olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu test, parametrelerin/değişkenlerin uzun dönemli hareketlerini eşbütünleşmeye yaklaştırmak üzere, kısa dönem düzeltme dinamikleri kullanılmasını gerektirmektedir (Uğurlu 2006, s. 55).

5.2 VECM ve VAR Modelleri

5.2.1 Veri Seti

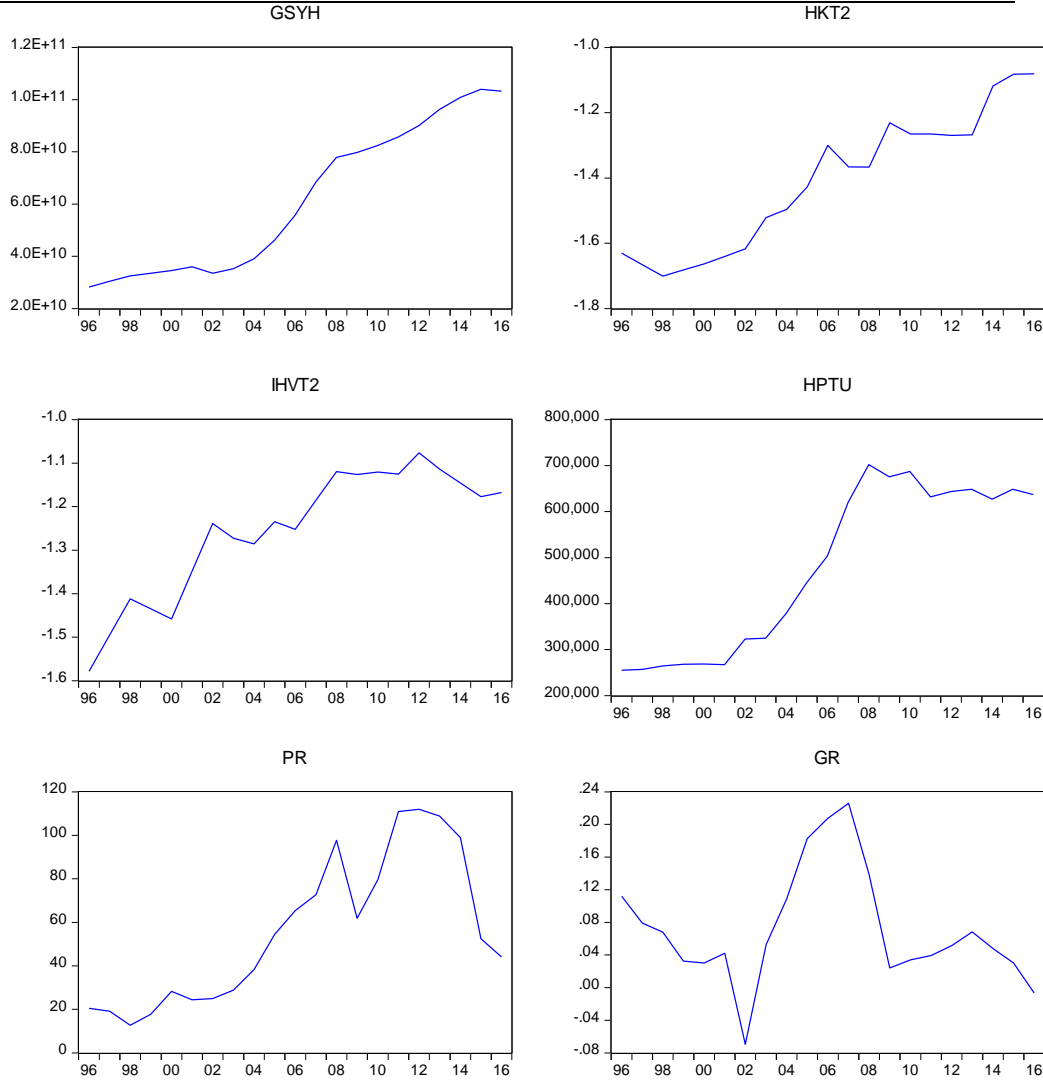
Uygulamada, kalkınmanın göstergelerinden biri olan ekonomik büyüme, hukuk kuralları endeksi (tahmini), ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik endeksi değişkenleri ile ham petrol üretimi ve petrol fiyatları arasındaki ilişki ele alınmıştır. Kalkınma pek çok faktör tarafından olumlu veya olumsuz etkilenmektedir. Bu faktörler bilindiği üzere ekonomik, sosyal ya da siyasi olabilir. Söz konusu uygulamada kalkınmanın ekonomik göstergelerinden büyüme, petrol üretimi ve fiyatları gibi değişkenler kullanılırken, sosyal faktörlerden hukukun kuralları ile ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik gibi değişkenler kullanılmıştır.

Aşağıda çizelge 5.1'de araştırmada kullanılan değişkenler, tanımlar ve veri kaynakları görülmektedir.

Çizelge 5.1: Kullanılan Değişkenler

Kısaltma	Tanım	Kaynak
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri 2018
GROWTH (GR)	Büyüme	Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri 2018

HKT	Hukukun Kuralları: Tahmini	Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri 2018
HPTU	Ham Petrol Üretimi	Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri 2018
IHVT2	İfade Özgürlüğü ve Hesap Verebilirlik	Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri 2018
PR	Brent Petrol Fiyatları	FRED

Şekil 5.1: Kullanılan değişkenlerin grafikleri yukarıda gösterilmektedir.

5.2.2 Birim kök testi

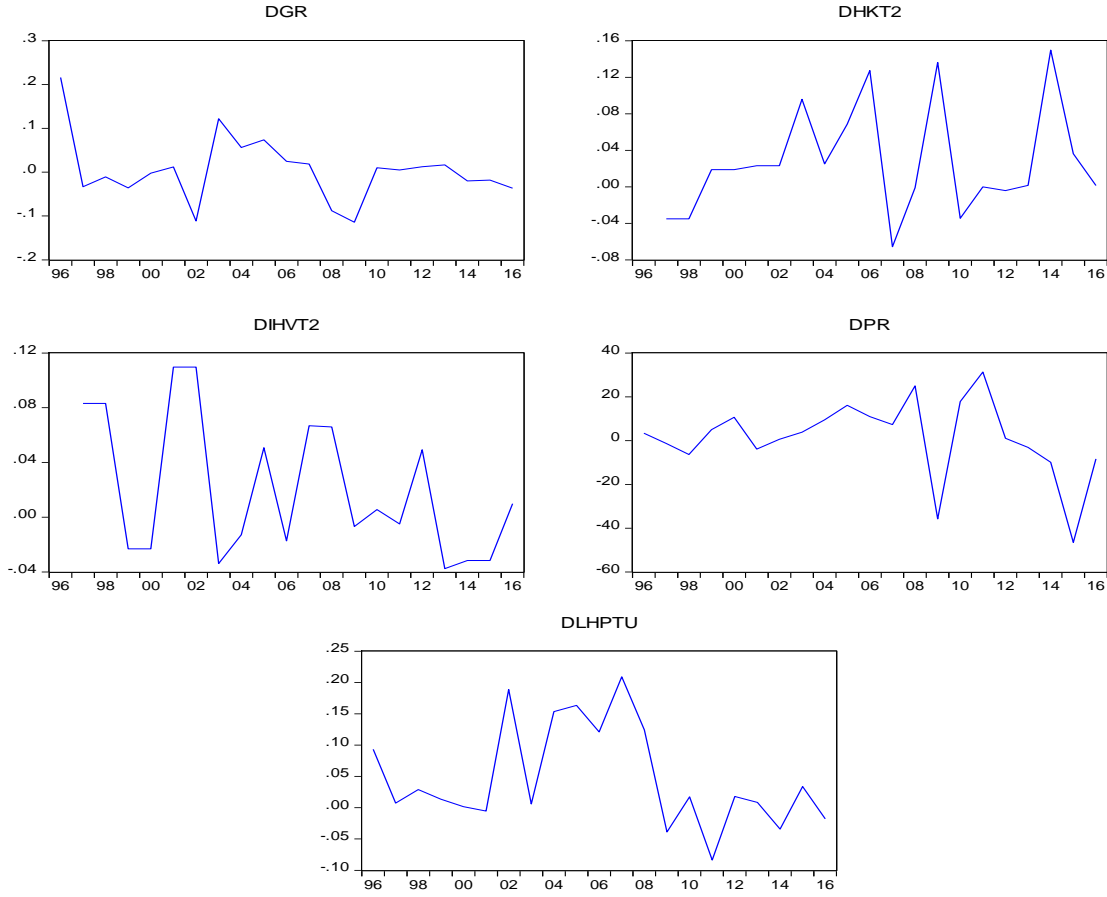
Çizelge 5.2: ADF Testi Sonuçları

Değişken	Trend ve Sabit yok	Model Sabit	Sabit+trend
GR	-3.044141**	-1.891587**	-2.836407
ΔGR	-5.703047***	-5.518042***	-5.254032***
HKT2	-2.040779**	-0.019271	-3.294599*
ΔHKT2	-3.806671***	-4.501695***	-4.316252**
LHPTU	-2.693378*	-2.209359	-2.209359
ΔLHPTU	-2.987865***	-4.501695***	-4.316252**
IHTV2	-2.100941**	-2.618627	-1.594545
ΔIHTV2	-3.624481***	-3.824169**	-5.826500***
PR	-0.606442	-1.269892	-1.782648
ΔPR	-5.043532***	-4.977085***	-4.934834***

Not: *.*.*.* sırasıyla %10, %5 ve %1'de boş hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Çizelge 5.2'de görüldüğü gibi GR (büyüme) değişkeni sabitli modelde ve trendin sabitin olmadığı modelde %5'de durağan çıkmışken, fark serisinde %1'de durağan çıkmıştır. HKT2 (Hukukun kuralları tahmini) serisi ise trendin ve sabitin olmadığı modelde %5'de sabitin ve trendin olduğu modelde %10'da durağan çıkmıştır. İlk farklarda ise %1'de durağan çıkmıştır. LHPTU (petrol üretimi) serisi trendin ve sabitin olmadığı modelde %10'da durağan bulunurken fark serisinde tüm modellerde %1'de durağan çıkmıştır. PR (petrol fiyatları) serisi ise sadece fark serisinde %1'de durağan çıkmıştır.

Fark serilerinin durağanlık dereceleri daha güçlü olarak reddedildiği için tüm serilerin birinci farkta durağan olduğu kabul edilmiştir. Tüm serilerin aynı dereceden bütünleşik olması dolayısıyla serilerin eşbütünleşik olup olmadığı sınıanabilir.

Şekil 5.2: Yukarıda durağanlaştırılmış serilerin grafikleri görülmektedir.

5.3 Johansen Eşbütünleşme Testi

Birim kök sınamaları sonucunda durağan olduğu saptanan serilerin eşbütünleşik olup olmadığı Johansen eşbütünleşme testi ile sınanacaktır.

5.3.1 Model 1

Birinci modelde ham petrol üretimi ve petrol fiyatlarının büyüme üzerindeki etkisi incelenecektir. Bu amaçla öncelikle bu değişkenlerin eşbütünleşik olup olmadığı sınanmalıdır. Bu sınamayı Johansen eşbütünleşme testi kullanarak sınadık.

$$\Delta GR_t = \beta_0 + \beta_1 \Delta LHPTU_t + \beta_2 \Delta PR_t + \varepsilon_t$$

Johansen eşbütünleşme testi uygulamasından önce gecikme değerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla gecikme belirleme kriterleri kullanılmış ve gecikme değeri sıfır olarak bulunmuştur (Bkz: Ek 1). Ancak bilindiği gibi Johansen testinin uygulanabilmesi için gecikmeli değerler kullanılmalıdır. Bu

nedenle sıfır gecikmeye en yakın değer olan bir gecikmeli model kullanılarak Johansen testi uygulanmıştır.

Çizelge 5.3: Eşbütünleşme Sıralaması Testi (İzleme)

Varsayım	İz	0.05		
Eşbütünleşik Vektör (s)	Özdeğer	İstatistiği	Kritik değer	Prob.**
Yok	0.598025	28.47848	29.79707	0.0704
En fazla 1	0.361535	10.25117	15.49471	0.2619
En fazla 2	0.061873	1.277402	3.841466	0.2584

İz testi 0.05 seviyesinde eşbütünleşme olmadığını gösterir.

* hipotezin 0.05 düzeyinde reddedildiğini gösterir

** MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p değerleri

Çizelge 5.3’de görüldüğü gibi seriler eşbütünleşik değildir. Bu durumda uzun dönemli ilişki yoktur VAR modeli kurulmalıdır.

5.3.2 Model 2

$$\Delta HKT_t = \beta_0 + \beta_1 \Delta LHPTU_t + \beta_2 \Delta PR_t + \varepsilon_t$$

Johansen eşbütünleşme testi uygulanmadan önce gecikme değerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla gecikme belirleme kriterleri kullanılmış ve gecikme değeri sıfır olarak bulunmuştur (Bkz: Ek 8). Ancak bilindiği gibi Johansen testinin uygulanabilmesi için gecikmeli değerleri kullanılmalıdır. Bu nedenle sıfır gecikmeye en yakın değer olan bir gecikmeli model kullanılarak Johansen testi uygulanmıştır.

Çizelge 5.4: Eşbütünleşme Sıralaması Testi (İzleme)

Varsayım	İz	0.05		
Eşbütünleşik Vektör (s)	Özdeğer	İstatistiği	Kritik değer	Prob.**
Yok	0.605759	23.03942	29.79707	0.2441
En fazla 1	0.212113	5.354350	15.49471	0.7701
En fazla 2	0.042479	0.824735	3.841466	0.3638

İz testi 0.05 seviyesinde eşbütünleşme olmadığını gösterir.

* hipotezin 0.05 düzeyinde reddedildiğini gösterir

** MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p değerleri

Çizelge 5.4’de görüldüğü gibi seriler eşbütünleşik değildir. Bu durumda uzun dönemli ilişki yoktur VAR modeli kurulmalıdır.

5.3.3 Model 3

$$\Delta IHVT2_t = \beta_0 + \beta_1 \Delta LHPTU_t + \beta_2 \Delta PR_t + \varepsilon_t$$

Johansen eşbütünleşme testi uygulanmadan önce gecikme değerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla gecikme belirleme kriterleri kullanılmış ve gecikme değeri sıfır olarak bulunmuştur (Bkz: Ek 15). Ancak bilindiği gibi Johansen testinin uygulanabilmesi için gecikmeli değerleri kullanılmalıdır. Bu nedenle sıfır gecikmeye en yakın değer olan bir gecikmeli model kullanılarak Johansen testi uygulanmıştır.

Çizelge 5.5: Eşbütünleşme Sıralaması Testi (İzleme)

Varsayım		İz	0.05	
Eşbütünleşik Vektör (s)	Özdeğer	İstatistiği	Kritik değer	Prob.**
Yok	0.447196	23.96222	29.79707	0.2020
En fazla 1	0.392799	12.69993	5.49471	0.1263
En fazla 2	0.155932	3.220914	3.841466	0.0727

İz testi 0.05 seviyesinde eşbütünleşme olmadığını gösterir.

* hipotezin 0.05 düzeyinde reddedildiğini gösterir

** MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p değerleri

Çizelge 5.5’de görüldüğü gibi seriler eşbütünleşik değildir. Bu durumda uzun dönemli ilişki yoktur VAR modeli kurulmalıdır.

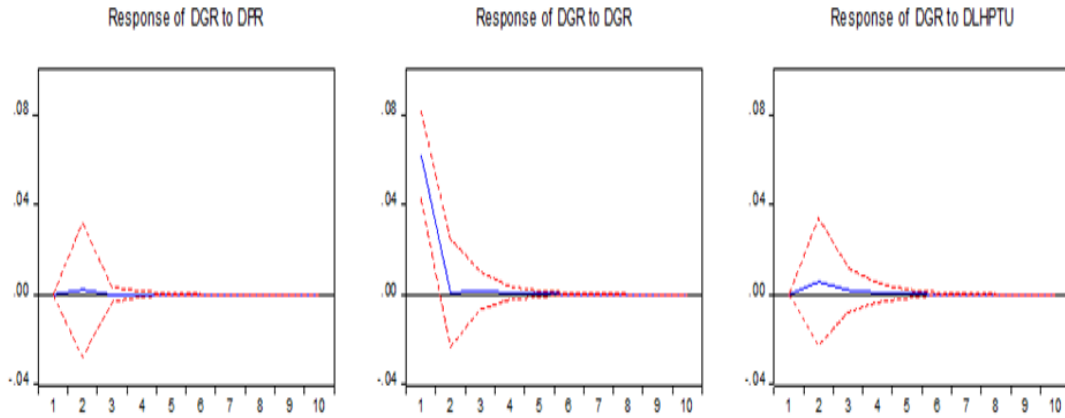
5.4 VAR Modelleri

5.4.1 Model 1

Model 1 için aşağıdaki VAR modeli kurulmuştur. Gecikme değeri Johansen testinde yapılan gecikme belirleme kriterlerine bağlı olarak 1 olarak alınmıştır. Kurulan VAR modelinden sonra Varyans Ayırıştırması ve Etki Tepki Analizleri yapılacaktır. Etki tepki analizinden önce değişkenlerin en dışsaldan en içsele sıralanması gerekmektedir. Bu amaçla Granger nedensellik testi yapılır. Granger Nedensellik testi sonuçları Ek 5’de görülmektedir. Bu sonuçlara göre değişkenlerin sıralanması DPR, DGR, DLHPTU şeklinde olacaktır.

5.4.2 Etki tepki fonksiyonu sonuçları

Şekil 5.3’de büyümenin diğer değişkenlerde meydana gelen bir şoka verdiği tepkiler sırasıyla, petrol fiyatlarındaki bir şoka, büyümedeki bir şoka ve ham petrol üretimindeki bir şoka büyümenin verdiği tepkiler görülmektedir. Tüm etki tepki grafikleri için Ek 6’ya bakınız.

Şekil 5.3: Büyüme Değişkeninin Etki Tepki Grafiği

Görüldüğü gibi petrol fiyatlarındaki bir artış bir dönem sonra büyümeyi artırıcı etki yapmakta ancak bu etki ikinci dönemde bitmektedir. Petrol üretimindeki artış da bir dönem sonra büyümeye artırıcı etki yapmakta ancak üç dönem sonunda etki yok olmaktadır.

5.4.3 Varyans ayrıştırması sonuçları

Çizelge 5.6’da büyüme değişkeninin varyans ayrıştırması sonuçları görülmektedir. Tüm sonuçlar Ek 7’de sunulmuştur.

Çizelge 5.6: Ekonomik Büyüme (DGR) Varyans Ayrışması

(DGR) Varyans Ayrışması				
Period	S.E	DGR	DLHPTU	DPR
1	0.081109	100.0000	0.000000	0.000000
2	0.087162	99.08410	0.813256	0.102642
3	0.087749	98.98718	0.908877	0.103942
4	0.087822	98.97572	0.920342	0.103939
5	0.087831	98.97433	0.921727	0.103941
6	0.087832	98.97416	0.921894	0.103941
7	0.087832	98.97414	0.921914	0.103941
8	0.087832	98.97414	0.921917	0.103941
9	0.087832	98.97414	0.921917	0.103941
10	0.087832	98.97414	0.921917	0.103941

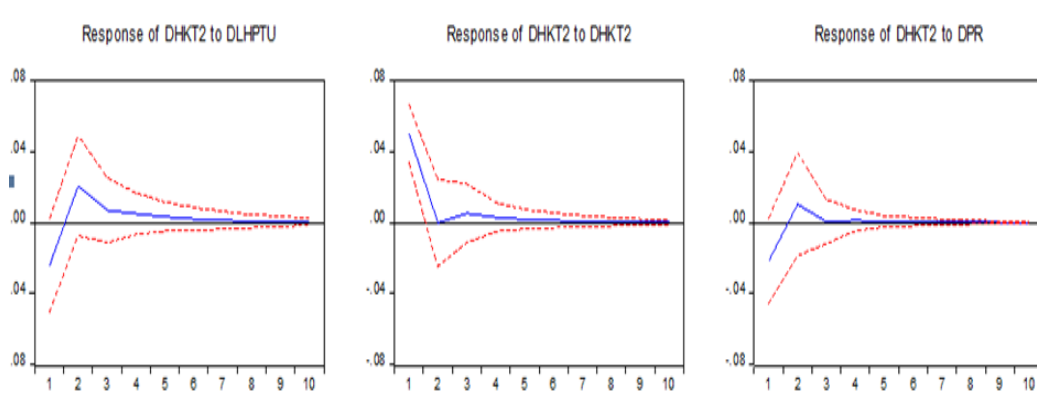
Sonuçlara göre büyüme değişkenindeki değişmelerin, 10 dönem boyunca yaklaşık %99'u kendi değişkenliği tarafından açıklanmaktadır. Yaklaşık %1'i petrol üretimi tarafından açıklanırken petrol fiyatlarının etkisi yaklaşık %0,1'dir.

5.5 Model 2

Kurulan VAR modelinden sonra Varyans Ayrıştırması ve Etki Tepki Analizleri yapılacaktır. Etki tepki analizinden önce değişkenlerin en dışsaldan en içsele sıralanması gerekmektedir. Bu amaçla Granger nedensellik testi yapılır. Granger Nedensellik testi sonuçları Ek 12'de görülmektedir. Bu sonuçlara göre değişkenlerin sıralanması DLHPTU, DHKT2, DPR şeklinde olacaktır.

5.5.1 Etki tepki fonksiyonu sonuçları

Tüm etki tepki grafikleri için Ek 13'e bakınız.

Şekil 5.4: Hukuk Kuralları Değişkeninin Etki Tepki Grafiği

5.5.2 Varyans ayrıştırması sonuçları

Çizelge 5.7'de hukukun kuralları değişkeninin varyans ayrıştırması sonuçları görülmektedir. Tüm sonuçlar ek 14'de sunulmuştur.

Çizelge 5.7: Hukukun Kuralları (DHKT2) Varyans Ayrışması

(DHKT2) Varyans Ayrışması				
Period	S.E	DLHPTU	DPR	DHKT2
1	19.36735	16.69343	12.92701	70.37956
2	20.28403	24.99845	13.88885	61.11270
3	20.37118	25.70616	13.63819	60.65565
4	20.38497	26.08305	13.55692	60.36003
5	20.38728	26.25328	13.52153	60.22519

6	20.38835	26.31997	13.50659	60.17344
7	20.38880	26.34841	13.50041	60.15118
8	20.38899	26.36025	13.49782	60.14192
9	20.38907	26.36521	13.49674	60.13805
10	20.38910	26.36728	13.49629	60.13643

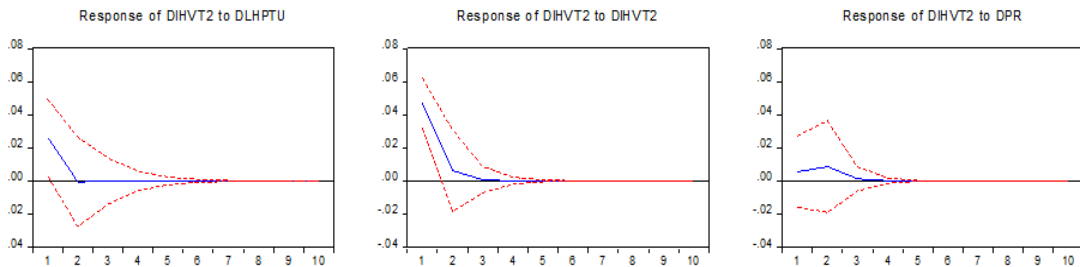
Çizelge 5.7’de ham petrol üretimi, petrol fiyatları ve hukukun kurallarına ilişkin veriler yer almaktadır. Çizelge 5.7’ye göre hukukun kuralları değişkenliği ilk dönemde %70’i kendi değişkenliği tarafından açıklanmaktadır. Bu oran daha sonra düşmekte ancak son dönemde dahi %60’ın altına inmemektedir. Ham petrol üretimi ilk dönemde hukukun kuralları değişkeninin %16’sını açıklamaktayken, son dönemde bu oran yaklaşık %26’ya ulaşmıştır. Petrol fiyatları ise hukukun kurallarını tüm dönemlerde yaklaşık %13’ünü açıklamaktadır. Sonuçlar incelenen dönemde hukukun kuralları üzerinde petrol fiyatlarının ve petrol üretiminin etkisi olduğunu göstermektedir.

5.6 Model 3

Kurulan VAR modelinden sonra Varyans Ayrıştırması ve Etki Tepki Analizleri yapılacaktır. Etki tepki analizinden önce değişkenlerin en dışsaldan en içsele sıralanması gerekmektedir. Bu amaçla Granger nedensellik testi yapılır. Granger Nedensellik testi sonuçları Ek 18’de görülmektedir. Bu sonuçlara göre değişkenlerin sıralanması DLHPTU, DIHVT2, DPR şeklinde olacaktır.

5.6.1 Etki tepki fonksiyonu sonuçları

Tüm etki tepki şekilleri için Ek 19’a bakınız.

Şekil 5.5: İfade Özgürlüğü ve Hesap Verebilirlik Değişkeninin Etki Tepki Grafiği

Etki tepki analizi sonucunda ham petrol üretimindeki bir şokun, ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik değişkeni üzerinde azaltıcı bir etkisinin olduğunu ve bu etkinin yalnızca bir dönem boyunca sürdüğünü göstermektedir. İfade özgürlüğü

ve hesap verebilirlik değişkeni ise, kendi değişkenliğini iki ve üçüncü dönemde azaltırken, petrol fiyatlarının ifade özgürlüğünün iki dönem azalttığı görülmektedir.

5.6.2 Varyans ayrıştırması sonuçları

Çizelge 5.8’de ham petrol üretimi, petrol fiyatları ile ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik verileri yer almaktadır.

Çizelge 5.8: İfade Özgürlüğü ve Hesap Verebilirlik (DIHVT2) Varyans Ayrıştırması

(DIHVT2) Varyans Ayrıştırması				
Period	S.E	DLHPTU	DPR	DIHVT2
1	19.79282	23.75039	1.043855	75.20575
2	20.31579	22.85310	3.490923	73.65598
3	20.39500	22.83750	3.539399	73.62310
4	20.40613	22.83729	3.540114	73.62260
5	20.40768	22.83729	3.540124	73.62259
6	20.40790	22.83729	3.540124	73.62259
7	20.40793	22.83729	3.540124	73.62259
8	20.40793	22.83729	3.540124	73.62259
9	20.40793	22.83729	3.540124	73.62259
10	20.40793	22.83729	3.540124	73.62259

Çizelge 5.8’de ham petrol üretimi ve fiyatları ile ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik değişkenine ilişkin veriler yer almaktadır. Sonuçlara göre ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik değişkeni ilk dönemde %75 ve diğer dönemlerde %73’ü kendi değişkenliği tarafından açıklanırken, ham petrol üretimi, ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik değişkenini, tüm dönemler boyunca yaklaşık %23’ünü açıklamaktadır. Petrol fiyatları ise, ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik değişkeninin, yaklaşık 3’ünü açıklamaktadır.

Çalışmada; kalkınmayı gösteren değişkenlerin ardından, bir ekonomik iki sosyal değişken bağımlı değişken olarak seçildi. Bunlar büyüme, hukukun kuralları endeksi ve ifade özgürlüğü endeksi. Bu bağımlı değişkenlere, Angola'nın ham petrol üretimi ve petrol fiyatlarının etkisi, zaman serisi ekonometrisi yöntemleri ile araştırıldı.

Yapılan eşbütünleşme sınaması sonucunda bu değişkenlerin uzun dönemli bir ilişkiye sahip olmadığı görüldü. Kısa dönemli ilişkinin araştırılması amacıyla VAR modeli kuruldu. Kurulan VAR modeli sonucunda; petrol fiyatlarındaki ve petrol üretimindeki yaşanan bir şokun büyümeyi kısa dönemde artırdığı

görülmüştür. Petrol üretimi Angola'nın GSYH'na pozitif etki yapmaktadır. Elde edilen başka bir bulgu da büyümenin kendi içsel dinamikleri ile hareket ettiği petrol üretiminin büyümeye katkısının yaklaşık %10 düzeyinde olduğudur.

Petrol üretimi ve petrol fiyatlarındaki artışta yaşanan ve incelenilen yıllar arasında hukukun kuralları endeksine uzun dönemli bir etki yapmamıştır. Ancak kısa dönemde yalnızca iki dönem sürecek bir etki yaratmaktadır.

Hukuk kuralları endeksi ülkedeki sosyal yaşam koşulları ile ilişkilidir. Hukuk kuralları endeksi üzerinde her dönem petrol üretimi ve petrol fiyatlarının açıklayıcı etkisi olduğu görülmektedir. Petrol üretiminin gelir üzerindeki etkisi sayesinde refah düzeyi artan halk, ekonomik sorunların dışında sosyal yaşam koşullarında iyileşme beklentileri de artacaktır. Bu bağlamda ülkenin ekonomisini etkileyen ham petrol üretimi ve buradan elde edilen gelirle büyük ilişkide olan petrol fiyatları hukukun kuralları tahmini sonuçlarını da etkileyecektir. Ancak bu etki kısa dönemde kalmakta uzun dönemde ise birlikte hareket etmemektedir.

İfade özgürlüğü endeksi üzerinde de petrol üretimi ve petrol fiyatlarının uzun dönemli bir etkisi bulunmamaktadır. Kısa dönemde ise petrol üretimi ve petrol fiyat artışı ifade özgürlüğünü pozitif yönde etkilemekte ancak bu etki iki dönem sürmektedir. Uzun dönemde petrol üretiminin ifade özgürlüğüne bir katkısı yoktur. Kısa dönemdeki katkı yine hukukun kurallarında olduğu gibi refah artışının ekonomik saiklerden sosyal kültürel saiklere geçiş nedeniyle olduğu düşünülebilir.

6. SONUÇ

Kalkınma; sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin yanında, sosyo-kültürel yapılarla, siyasal yapıların gelişim yönünde yenileştirilmesi ve değiştirilmesini öngören uzun soluklu yapısal bir değişimi gerektirmektedir. Bu değişimler ekonomik açıdan, az gelişmiş ya da gelişmekte olan bir ülke için, ekonomik büyümenin yanında, teknolojik yenilikle birlikte daha az maliyetle daha çok üretim ve verimliliğin sağlanmasını gerektirdiği gibi kaynağa bağımlılığı önceleyecek, sanayi, hizmetler, turizm ve tarım ve diğer sektörlerin, gayri safi milli gelir ve ihracat içindeki payının da artırılmasını gerektirmektedir. Sosyal anlamda, barınma, gıda, eğitim, sağlık, kentleşme, enerji, ulaşım ve iletişim ile çevre gibi olgularının toplumun refahını ve mutluluğunu sağlayacak şekilde düzenlenmesinin yanında, adalet ve hukuk sisteminin doğuştan gelen hak ve temel özgürlüklerini kapsayacak şekilde düzenlenmesini içermektedir.

Siyasal anlamda ise hem ekonomik hem de sosyal olguların yapısal değişimi için gerekli politikaların ve düzenlemelerin planlanmasını, uygulanmasını ve denetlenmesini gerektirdiği gibi, sosyal adaleti güçlendirerek, yolsuzluk ve gelir eşitsizliği gibi halkın yoksullaşmasına neden olan olguların kontrol edilmesini sağlayacak bir hukuk düzeninin kurulmasını da gerektirir. Bir başka açıdan kalkınma, yalnızca sayısal olarak tek bir değişkene bağlı değil, sosyal ve siyasal değişkenlerle birlikte değerlendirilmesi gereken çok boyutlu bir kavramdır. Söz konusu değişkenler arasında siyasal faktörler olarak gösterilen hükümetlerin yönetim becerileri ve kurumsal kalitesi, kalkınmayı diğer faktörlere göre daha fazla etkilemektedir. Özellikle doğal kaynak temelli ekonomik gelişime odaklı ülkeler üzerinde yapılan ampirik araştırmalarda, ekonomik büyüme ve kalkınmanın çeşitli yollarla olumsuz etkilendiği ve kurumsal kalite faktörünün, kaynaklar, ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde doğrudan negatif etkilerinin daha fazla olduğu görülmektedir.

Örneğin literatürde Saches ve Warner (1995,1997,2001) ile başlayan doğal kaynak temelli çalışmalarda, yazarların dikkat çektikleri en önemli olgunun,

doğal kaynak sahibi ülkelerin ekonomik büyüme ve milli gelir üzerindeki negatif etkilerine rastlanılmasının, doğal kaynakların bir nimet olmaktan çok bir lanet olduğu görüşünün yansıtılmasına neden olmuştur. Doğal kaynaklar Norveç veya Botswana gibi ülkelerde birer nimete dönüşürken, Angola gibi pek çok doğal kaynağa sahip bir ülke için nimet olmaktan çok bir külfete dönüştüğü görülmektedir. Bu çalışmanın sonucu petrol gelirleri ve tahsisinin, Angola'nın kalkınması üzerindeki etkisini göstermektedir.

Bu tezin yazılma amacı, savaştan yeni çıkmış bir ülkenin ilk on yıllık dönemde ekonomik bağlamda sıra dışı bir gelişme kaydetmesine rağmen, maden ve mineral zenginliğinin bu gelişmeyi sürdürülebilir kılamamasının nedenlerini araştırmak için bir motivasyon kaynağı olmasını sağlamıştır. Genel sonuca göre petrol üretimi ve ihracatının büyüklüğü, Angola'nın ekonomik, sosyal ve siyasal gelişimi üzerinde uzun vadede negatif etkilere neden olduğunu göstermektedir. Bilindiği gibi kalkınmanın nihai amacı, toplumun yaşam kalitesinin yükseltmesini ve sürdürülebilir kılınmasını gerektirmektedir. Ekonomik bağlamda; Angola'nın, genel makroekonomik performansı, savaş sonrası ilk on yıllık dönemde yüksek petrol fiyatlarının da etkisiyle ekonomik ve sosyal bağlamda bir gelişme içinde olduğunu göstermektedir. Bu dönemde ekonominin artan bir ivmeyle büyümesi, genel harcamaların GSYH ve GSMG içindeki payının yüksek olmasına rağmen, ekonomik gelişimin sürdürülebilir kılındığını ve halkın yaşam kalitesinin de yeterli olmasa da bir iyileşme kaydettiğini göstermektedir. Ancak son yıllarda düşen petrol fiyatları, Angola'nın petrol gelirlerine bağlı gelişen ekonomisini son derece kırılganlaştırmıştır. Uluslararası petrol fiyatlarının uzun vadeli düşüş eğilimini sürdürmesine ek olarak, petrol sahalarındaki plansız bakım-onarım faaliyetlerinin petrol üretimini geçici olarak düşürmesi, hükümet gelirlerinin azalmasına ve ekonomik ve sosyal yapıların sert bir şekilde etkilenmesine neden olmuştur. Ekonomik büyümenin petrol fiyatları nedeniyle son birkaç yılda düşük düzeyde seyretmesi, kaynak dışı sektörleri de olumsuz etkilemiştir. Petrol fiyatlarının düşük seyrinin devam etmesi, Angola ekonomisini oluşturan tasarruf, sermaye birikimi, yatırımlar, finansal gelişim ve dış ticaretini de olumsuz etkilemiştir. Ülke de döviz valığının azalması, kamu harcamalarında kesintiye gidilmesine ve ithalat baskısına rağmen, bütçe dengesinin kuralamaması, dış borçların büyümesine ve

cari açığın da artmasına neden olmuştur. Bu sonuca göre ilk bölümde aktarılan kalkınmayı belirleyen faktörlere ve az gelişmişlik özelliklerine göre, Angola'nın petrol gelirleri ile kalkınmayı finanse edemediği ve kaynak dışı sektörleri ve beşeri sermayesini geliştirmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Sosyal bağlamda; Angola'nın sosyal yapılarının yetersizliği, halkın yaşam kalitesini düşüren bir faktör olmaktadır. Ekonomik kalkınma ilk on yıllık dönemde sosyal yapılarda bir gelişmeyi sağlasa da, uzun vadede petrol fiyatlarının negatif etkisi, bu gelişmenin sürdürülebilir olmasını engellemiştir. Ülke de içilebilir suya erişemeyen halen birçok insan vardır. Yoksulluk sınırı altında yaşayan kişi sayısı ve genel yoksulluk oranları büyük zenginliğe rağmen yüksek düzeydedir. Nüfus artışı ve hızı bölgesel kıyaslamaya göre yüksektir. Yaş bağımlılık oranları Angola'da çalışma çağına olmayan nüfusun yarısını temsil etmektedir. Bu durum yetersiz beslenme ve sağlık sorunu olan Angola'da anne-bebek ve çocuk ölümlerinin yüksek olmasına neden olmaktadır. Sağlığa erişim hastahane, doktor, hemşire, ilaç ve ekipman yetersizliği nedeniyle güçtür. Eğitime erişim, okul, ulaşım, öğretmen, gerekli teknik ekipman yetersizliği nedeniyle sağlanamamaktadır. Angola'da eğitim yetersizliği beşeri sermayenin nitelsiz ve sektörel çeşitlendirmenin de yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Angola'da halkın büyük kesimi sosyal bakımdan güvencesiz, kişi başı milli gelir ve üretim verimliği düşük, teknolojiden yoksun tarım sektöründe yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Angola'da tarım istihdamı toplam istihdam içinde büyük bir yer kaplamaktadır. Ancak halkın istihdam ediliği iddia edilen kişi başı milli geliri düşük tarım sektöründeki faaliyet gösteren kişilerin geçimlik tarım yaptığı düşünüldüğünde, GSYH ve GSMH'ya etkisinin de ne kadar küçük olacağı da açıkça görülmektedir. Dolayısıyla sosyal güvenceden yoksun ve az gelişmiş bir sektörde çalışan kişi sayısının büyüklüğü, kişi başı gelirlerin de düşük kalmasına ve bu bağlamda kalkınma için gerekli tasarruf, sermaye birikimi ve yatırımların da oluşmasına engel olmaktadır. Bu açıdan Angola, az gelişmiş ülkelerin genel özellikleri ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Sosyal bölüm sonuçları da göstermektedir ki, Angola'nın petrole bağımlı ekonomisi, halkın yaşam kalitesini yükselmekte kısa dönemde bir etki sağlasa da, petrol fiyatlarına bağlı ekonomik gelişimin, uzun vadede yaşam koşullarını iyileştiremediği görülmektedir.

Görüldüğü üzere petrol fiyatları, kırılgan Angola ekonomisi üzerinde büyük bir etkiye sahip olmaktadır. Angola'nın doğal kaynak bağımlılığı, petrol fiyatlarının düşmesi nedeniyle ekonomik büyümenin deeksi yönlü bir seyir izlemesine neden olmuştur. Bu durum ekonomik performansı yavaşlatarak kişi başı milli gelirlerin de olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Murshed (2004), Saches ve Warner (1997), Mehlum, Moene ve Torvik (2005), Carmignani ve Chowdhury (2010). Bir ülke de kaynak bağımlılığın GSYH içindeki payının % 19 ve üzerinde olması, o ülkenin ekonomik büyüme ve kişi başı milli gelir üzerinde doğrudan negatif etkilerine ek olarak tasarruf ve yatırımlarını da olumsuz etkilemektedir. Collier ve Goderis (2007b), Torvik (2009), Papyrakis ve Gerlagh (2004). Angola, petrol ve doğal gaz kaynaklarının GSYH içindeki payı %45'in üzerindedir ve kaynak fiyatlarının azalması, ekonomik verilerin olumsuz etkilenmesine ve kaynak dışı sektörlerin de gelişimine engel olmaktadır. Bu sonuca göre Angola'nın ekonomik verileri yazarların ampirik bulguları ile uyuşmaktadır.

Buna ek olarak, bir ülkenin kira arama faaliyetleri nedeniyle kaynak dışı sektörlerle yeterince kaynak aktarmaması, yenilenemeyen kaynakların tükeneceği gözönünde bulundurulduğunda, kalkınmanın yalnızca doğal kaynaklardan elde edilen gelirlerle finanse edilemeyeceği, tez içinde aktarılan verilere göre de açıkça görülmektedir. Angola'nın kaynak bağımlılığını hafifletecek kaynak dışı sektörel gelişimi hızlandırması ve bu alanlarda istihdamı artırılması için kaynak yönetimini sağlayacak eğitimli bireylere ihtiyacı vardır ve eğitime daha fazla önem vermesi gerektiği görülmektedir. Başka bir açıdan doğal kaynaklar, ancak eğitimli bireylere sahip, yönetim becerisi ve kurumsal kalitesi yüksek hükümet kurumlarının varlığı ile bir nimete dönüşebilmektedir.

Siyasal bağlamda; doğal kaynak sahibi ülkelerin kaynak gelirleri ile kalkınabilmesi, temel altyapı hizmetlerinin tamamlanmasından, kaynak dışı sektörlerin geliştirilmesine, hukuk düzeninin sağlanarak yolsuzluğun kontrol edilmesiyle gelir dağılımı adaletinin kurulmasına, demokrasinin gelişimine, siyasi istikrara ve şeffaflık ilkesine de bağlıdır. Tüm bunların bir ülkenin kalkınmasında pozitif etki sağlaması ise hükümetlerin yönetim becerilerini ve kurumsal kalitesini geliştirmesine bağlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda

Angola'nın kaynak bağımlılığının kalkınma üzerindeki negatif etkileri, temel altyapılarının durumu, sektörel gelişimi, genel hükümet yönetim verileri ve kurumsal kalitesini gösteren özellikle yolsuzluk ve gelir eşitsizliği ile beşeri sermaye gibi verilerinde açıkça görülmekle birlikte, söz konusu veriler de Glyfason (2004)'un sonuçları ile örtüşmektedir.

Angola'nın siyasal gelişimi, demokratik gelişimi, küresel yönetim göstergeleri, doğal kaynak yönetim enstitüsü ve ekonomik özgürlükler verileri birlikte değerlendirildiğinde, ülkenin zayıf bir kurumsal derecelendirmeye sahip olduğu görülmektedir. Küresel yönetim göstergeleri CPIA verilerine göre ülke özgür olmayan ülkeler listesinde yer almaktadır. Angola CPIA'nın dünya ortalaması ve bölgesel kıyaslamasına göre oldukça düşük bir skora sahiptir. Doğal kaynaklara sahip ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasal verileri kullanılarak yönetim becerilerinin ölçüldüğü İbrahim Endeksinde Angola, yönetim becerileri bakımından CPIA'da olduğu gibi düşük bir skor elde etmiştir. Yine doğal kaynaklara sahip ülkeleri şeffaflık ve yolsuzluk bakımından değerlendiren NRGİ entitüsüne göre Angola, yine düşük skora sahip ülkeler sınıfına dahil edilmiştir. Yolsuzluk Algıları Endeksinde göre ülke, dünya sıralamasında çok kötü bir skora sahiptir. Yolsuzluğun yoğun olması, ülkeyi dünyanın en yozlaşmış ülkeler arasında gösterilmesine neden olmaktadır. Angola, ekonomik ve sosyal verilere göre kalkınmayı gerçekleştirmediği gibi, yönetim göstergelerine göre de zayıf kurumsal dereceye sahip bir ülke olduğunu göstermektedir.

Bir ülke de yolsuzluğun yoğun olması, ekonomik kaynakların ve özellikle doğal kaynakların sömürülmesine neden olmaktadır. Yolsuzluğun yoğun olduğu ülkelerde hukuksal düzeninin yeterince işlemediği ve kurumsal kalitenin de zayıf olduğu belirtilmektedir. Angola'da gerekli reformaların yapılmasına rağmen, hukuk yeterince işler değildir. Hukuksal sorunlar, kaynakların daha kolay sömürülmesine zemin hazırlarken, diğer taraftan bürokratik sorunların da ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu kısır döngü, ülkenin kurumsal alanlarını zayıflatarak, yaygın rüşvet ve yolsuzlukların artmasına neden olmaktadır. Yolsuzluğun kontrol edilememesi, yoksul halkın yaşam kalitesinin daha da düşürecek gelir eşitsizliğinin büyümesine neden olmaktadır. Ülke de gelir eşitsizliği, yüksek petrol gelirlerinin ekonomik ve sosyal alanlarda yapılan bazı

iyileştirmeler sonucunda düşüş gösterse de Angola halkının yaşam kalitesinin temel hizmetlere göre oldukça düşük olması, gelir eşitsizliğinin daha yüksek olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Bir ülkenin kurumsal kalitesi, yolsuzluğun önlenmesinde en önemli faktörler arasında gösterilmektedir. Aynı zamanda hukuk düzeninin sağlanması ve demokrasinin gelişimi, yolsuzluğu önleme de büyük bir öneme sahiptir. Angola'da hukuksuzlukla beraber hem yolsuzluk hem de demokrasi sorunu olduğu görülmektedir. Bu sorunlar, ülke de kalkınmanın gerçekleşmesini engellemektedir. Ülke ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik endeksi verilerine göre düşük bir skora sahiptir ve dünya sıralamasında listenin alt sıralarında yer almaktadır. Bu bağlamda Angola'nın şeffaflık algıları, hukuk kuralları ve yolsuzluk gibi verileri, Papyrakis ve Gerlagh (2004)'ın bulguları ile örtüşmektedir.

Diğer taraftan doğal kaynaklara ilişkin yapılan kurumsal kalite analizlerinde de zayıf kurumsal derecelendirmeye sahip ülkelerin finansal gelişimi zayıflattığı, tasarruf ve yatırımlara zarar vererek ekonomik büyümeyi engellediği ve en yoksul tasarruflara sahip ülkelerin yine kaynaklar bakımından en zengin ülkeler olduğu belirtilmektedir. Bu verilere göre Angola'nın ekonomik ve siyasal verileri Dietz & Neumaye (2007)'nin sonuçları ile benzer özellikler göstermektedir.

Buna ek olarak, kurumsal kalitesi zayıf ve doğal kaynak bağımlısı ülkelerin yabancı yatırımları, ticareti, politik özgürlüğü ve finansal derinlik gibi kalkınmayı sağlayacak olguları da negatif etkilediğini, eğitim, yatırım, güçlü ekonomik politikaları ve kurumları desteklemediği, yolsuzluk, eşitsizlik ve politik baskı gibi ekonomiyi negatif etkileyen durumlara eğilimli olabileceği bulgusuna ulaşılırken, kaynaklara vazgeçilmez derece de aşırı bağımlı olan ülkelerin, yabancı yatırımlar, sosyal, beşeri, fiziksel ve finansal sermayenin geliştirilmesi konusunda daha ihmalkar bir tutum sergilemeye daha yakın oldukları görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında petrole bağımlı Angola'nın, Glyfason (2001,2004), Arezki ve Ploeg (2007)'nin sonuçları ile örtüştüğü görülmektedir.

Ayrıca, zayıf kurumların, sektör gelişimlerini desteklemek yerine daha üretken faaliyetlere yol açarak kiralama yolu ile yolsuzluğun teşvik edilmesine neden olabilirken, bu yönü ile hem beşeri sermayenin gelişimini hem de ekonomik

büyümenin sürdürülebilirliğini engellemekte olduğu görülmektedir. World Bank raporu, Angola'nın kira arama, yolsuzluk, beşeri sermaye gelişimi ve ekonomik büyüme verileri ile uyduğu ve Murshed (2004), Collier ve Goderis (2007b)'nin bulguları ile örtüştüğü görülmektedir.

Angola ekonomik özgürlükler endeksi bakımında değerlendirildiğinde toplam puanı bölgesel kıyaslamaya ve dünya ortalamasına göre daha düşük düzeydedir. Angola, halen özgür olmayan ülkeler statüsünde yerini korumaktadır. Bir ülkede demokrasinin varlığı, ekonomik özgürlükler ile halkın sivil hak ve özgürlüklerinin yanında, medya özgürlükleri, sivil toplum örgütlerinin varlığı ve hukuksal gelişim ve hesap verebilirlik ilkesi ile de ilgilidir. Ancak Angola'da sivil özgürlüklerin, mülkiyet haklarının ve medya özgürlüğünün, yargı bağımsızlığının bulunmaması, dahası yargının siyasi elitlerin elinde olması nedeniyle engellendiği görülmektedir. Ayrıca eğitilmiş bireylerin yetersizliği Angola'da hukukun işlerliğini engellemektedir. Ülkenin dış ticaret açıklığı azdır. Petrol bağımlılığı diğer sektörlerin gelişimini engellediği gibi, iş yapmak isteyen yabancı yatırımcıları da bürokratik işlemlerin zorluğu, adil olmayan engeller ve hükümet politikaları nedeniyle zorlaştırmaktadır. Buna ek olarak bankacılık ve finansal hizmetleri yeterli değildir ve sermaye piyasası da az gelişmiştir. Angola düzenleyici kalite ve hukuk kuralları bakımından da ekonomik özgürlükler endeksine ve CPIA notuna göre de düşük bir skora sahiptir. Bu bağlamda ülke kurumsal gelişiminin zayıflığı nedeniyle demokrasinin gelişimini de engellemekte olduğu görülmektedir. Demokrasinin ve hukukun olmadığı ülkelerde ise kalkınmanın gerçekleşmesi hiç kolay değildir. Ayrıca demokratik gelişiminin engellendiği ülkelerde ekonomik büyüme, kişi başı milli gelir ve halkın yaşam kalitesi de negatif etkilenmektedir. Bu durum Hammod (2010) ve Glyfason 2001-2004 ve Murshed (2004) ve Ross (2008)'in analiz sonuçları ile örtüşmektedir.

Bunun ötesinde petrol zenginliği, otoriter devletlerde demokratik geçişleri şiddetle engellendiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle petrol ve gelirlerinin demokratik gelişimi teşvik etmediği, aksine petrolün demokratik geçişler üzerinde net etkisinin kuvvetle negatif olduğu görülmektedir. Diğer taraftan petrol zengini az gelişmiş ülkelerde yoksulluk, yozlaşma, kötü yönetim ve çatışma riski diğer kaynak zengini gelişmiş ülkelere göre daha yüksektir.

Angola 27 yıl süren iç savaş yaşamış bir ülkedir. Savaş finansmanı kaynak gelirleri tarafından sağlanmıştır. Ayrıca son yıllarda hükümet yönetişimi sivil hak ve özgürlükler ile medya özgürlüklerini kısıtlamakta olduğu görülmektedir. Bu durum, petrol ve demokrasi arasındaki negatif ilişkiyi analiz eden Micheal Ross (2008)'un bulguları ve Angola'nın özgürlükler endeksi, şeffaflık algıları ve yolsuzluk algıları endeksi puanları ile örtüşmektedir.

Uygulamada, kalkınmanın göstergelerinden biri olan ekonomik büyüme, hukuk kuralları endeksi (tahmini), ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik endeksi değişkenleri ile ham petrol üretimi ve petrol fiyatları arasındaki ilişki ele alınmıştır. Kalkınma pek çok faktör tarafından olumlu veya olumsuz etkilenmektedir. Bu faktörler bilindiği üzere ekonomik, sosyal ya da siyasi olabilir. Söz konusu uygulamada kalkınmanın ekonomik göstergelerinden büyüme, petrol üretimi ve fiyatları gibi değişkenler kullanılırken, sosyal faktörlerden hukukun kuralları ile ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik gibi değişkenler kullanılmıştır.

Model 1, VAR modeli üzerine kurulmuş ve büyümenin, petrol fiyatları, ham petrol üretimi ve büyümede yaşanan şoklara verdiği tepki analiz edilmiştir. Varyans ayrıştırması ve etki tepki analiz sonuçlarına göre, petrol fiyatlarındaki artışlar ilk dönemde büyümeyi artırmakta ancak bu etki ikinci dönemde yok olmaktadır. Petrol üretimindeki artış da ilk dönemde büyümeyi artırsada etki üç dönem sonunda yok olmaktadır. Bu durum doğal kaynak literatüründeki ekonomik büyümenin doğal kaynaklardan etkilenecek büyümeyi yavaşlattığı ve uzun dönemde ise ekonomik büyümenin düşmesine neden olduğu sonuçları ile eşleşmektedir.

Model 2, VAR modeli üzerine kurulmuş ve ham petrol üretiminde yaşanan ve petrol fiyatlarında yaşanan pozitif bir şokun hukukun kuralları tahmini değişkenini ilk iki dönem artırmakta olduğu, ancak üçüncü dönemde dengeye döndüğü ve petrol fiyatlarının ve ham petrol üretiminin kısa dönemde hukukun kurallarına pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak genel sonuçlara göre petrol üretiminin ve gelirlerinin arttığı 2008 dönemine kadar olan dönemde pozitif yönlü olmasa da yüksek petrol gelirlerinin hukukun kuralları üzerinde bir iyileşme gösterdiği görülmektedir. Test sonucuna göre kısa dönemde pozitif etki yaratmaktadır. Ancak petrol fiyatlarının negatif şokları, hukukun kurallarını

olumsuz etkileme olasılığını da göstermektedir. Ayrıca Angola düzenleyici kalite ve hukuk kuralları bakımından ülkeler sıralamasında listenin alt sıralarında yer almaktadır. Ülke de hukuk yeterince işler değildir. Bu sonuçlar, hukuk kuralları ve düzenleyici kalite verileri ile iş yapma ve özgürlükler endeksi raporlarında da görülebilmektedir.

Model 3, VAR modeli üzerine kurulmuş ve etki tepki analizi sonucunda ham petrol üretimindeki bir şokun, ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik değişkeni üzerinde azaltıcı bir etkisinin olduğunu ve bu etkinin yalnızca bir dönem boyunca sürdüğünü göstermektedir. İfade özgürlüğü ve hesap verebilirlik değişkeni ise, kendi değişkenliği üzerinde azaltıcı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak petrol fiyatlarının ifade özgürlüğünü iki dönem azalttığı görülmektedir. Angola, ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik ile Şeffaflık Algıları Endeksinde, yine dünya sıralamasında listenin alt sıralarında yer almaktadır. Angola CPIA'nın mali politika notuna göre ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik ilkesinde, petrol üretimi ve fiyatlarına göre bir iyileşme kaydetse, bu iyileşmenin sürdürülebilir olmadığı ve halkın yaşam kalitesinin yükseltilmesine de yeterli katkıyı sağlayamadığı görülmektedir.

Son olarak, Angola'nın tüm verilerini birlikte ele alırsak, büyük kaynak zenginliğinin kalkınmayı gerçekleştirmekte, kaynakların etkin ve verimli kullanılmaması nedeniyle, büyük bir etkiye sahip olmadığını, halkın yaşam kalitesinin ise söz konusu nedenlerden dolayı düşük olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Bu sonuca göre ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek isteyen ülkelerin, doğal kaynaklarını ve kurumsal kalitesini de dikkate alarak, toplumun yaşam kalitesini yükseltecek şekilde uzun dönemli ve uygulanabilir bir ekonomik kalkınma programını oluşturması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKLAR:

- AERC**, Collaborative Research China Africa Project 2011, “The Impact of China-Africa Trade Relations: The Case of Angola Policy Brief” Issue Number 3 November 2011.
- African Development Bank**, (AFDB) 2012, “Africa’s Demographic Trends”, *Briefing Notes for AfDB’s Long-Term Strategy*.
- African Development Fund**, 2010, “Angola 2011-2015” *Country Strategy Paper and 2010 Country Portfolio Performance Review*, African Development Bank.
- African Economic Outlook** 2014, “Angola Country Profile” AfDB, OECD, UNDP.
- Aisen, A., Veiga, FJ.** 2011, “How Does Political Instability Affect Economic Growth?” *IMF Working Paper Middle East and Central Asia Department*, Authorized for distribution by Ana Lucía Coronel January 2011, JEL Classification Numbers: 043, 047, ss. 1-29
- Akalın, G.** (2014). *Türkiye’de Piyasa Ekonomisi ve Küresel Ekonomik Kriz*. Ankara: Orion Kitabevi
- Alesina, A., Özler S., Roubini, N., Swagel, P.** 1992 “Political Instability and Economic Growth” *NBER Working Paper Series*, Working Paper No. 4173, ss. 1-50
- Ali, S., Alam, KJ., Islam, S., Hossain, M.** 2015, “An Empirical Analysis of Population Growth on Economic Development: The Case Study of Bangladesh”, *International Journal of Economics, Finance and Management Sciences*. Vol. 3, No. 3, 2015, ss. 252-259
- Annual Report** of the Southern African-German Chamber of Commerce and Industry 2016–2017, “Angola Report”
- Arezki, R. Ploeg, F.** 2007, “Can the Natural Resource Curse Be Turned Into a Blessing? The Role of Trade Policies and Institutions”, *IMF Working Paper*, Middle East and Central Asia Department, 2007, ss.1-36
- Arslan, Ü.** 2006, “Latin Amerika Ülkelerinde Bağımlılık” *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 8 / 3 (2006). ss. 37-56
- Arslan, Ü.** 2011, “Siyasi İstikrarsızlık ve Ekonomik Performans: Türkiye Örneği” *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, Ocak 2011, ss. 73 -80
- Barbier, EB.** 2003, “The Role of Natural Resoueces In Economic Development, 2003”
- Barış, S. ve Uzay, N.** (2015) Yurtiçi Tasarruflar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 46, Temmuz-Aralık 2015 ss. 119-151
- Başkaya, F.** (2000). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü, (3. Baskı)* Ankara: İmge Kitabevi

- Bayraç**, HN. 2005, “Uluslararası Petrol Piyasasının Ekonomik Analizi”, *Finans-Politik ve Ekonomik Yorumlar*, Sayı: 499, Yıl: 42, ss. 6-20, Ekim 2005.
- Bisaliah**, S. 2010, “Capital Formation Agriculture Growth and Poverty: Conceptual and Empirical Constructs” ss. 1-121
- Bozdağ**, N. Bozdağ, E.G. 2006, “Ülkelerin Kişi Başına Gelirlerinin Karşılaştırılmasında Bozdağ Nüfus Etkinliği Katsayısı ve Endeksi - Yeni Bir Yaklaşım” Gazi Üniversitesi, 15. İstatistik Araştırma Sempozyumu, 11 - 12 Mayıs 2006, Ankara ss. 1-16
- Carmignani**, F. Chowdhury, A. 2010, “Why Are Natural Resources A Curse In Africa, But Not Elsewhere?” JEL Classification O13, O40, Q00, F43. PP.1-42
- Chang**, HJ (2014). *Economics: The User’s Guide*. (Çev Doğan, M. 2016). *Ekonomi Rehberi*, İstanbul: Say Yayınları
- Chr.** Michelsen Institute (CMI) 2011, “Health Services In Angola: Availability”, *Quality and Utilisation Report*.
- Cincotta**, RP. Engelman, R. 1997, “Economics and Rapid Change: The Influence of Population Growth” *Population Action International*
- Collier**, P. Goderis, B. January 2007, “Commodity Prices and Growth: Reconciling a Conundrum” JEL classification: O13, O47, Q339 ss.1-40
- Collier**, P. Goderis, B. August 2007, “Commodity Prices, Growth, and the Natural Resource Curse: Reconciling a Conundrum” CSAE WPS/2007-15, JEL classification: O13, O47, Q33, pp. 1-41
- Cömert**, F. 2016, “Türkiye’nin Önünde Yatırım ve Ticaret Fırsatı Olarak Angola” *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Yıl: 2016 Cilt: 7 Sayı: 13
- Dietz**, S. Neumayer, E. 2007, “Corruption, The Resource Curse And Genuine Saving” *Environment and Development Economics* 12: ss. 33–53 Cambridge University Press.
- Djelloul**, B. Talbi, B. 2017, “The Impact Of Oil Production On Economic Growth In OPEC Countries: Evidence From The Panel Approach” *The Journal of Applied Business Research*, March/April 2017 Volume 33, Number 2
- Doğan**, B. (2010) “Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1980 - 2008)” Yüksek Lisans Tezi, Konya
- Eğilmez**, M. (2016). *Makroekonomi Türkiye’den Örneklerle*, (8. Baskı) İstanbul: Remzi Kitabevi
- Elissaios**, P. Reyer, G. 2004, “The Resource Curse Hypothesis and Its Transmission Channels” *Journal of Comparative Economics* 32 (2004), ss. 181–193
- IVM**, Institute for Environmental Studies, Vrije Universiteit, Amsterdam, De Boelelaan 1087, 1081 HV Amsterdam, The Netherlands, Received 4 December 2002; revised 10 November 2003
- Emde**, G. 2011, “Oil Growth and Sustainability in Angola” *For Barry Hughes*, INST 4601 International Futures. ss. 1-25
- Food and Agriculture Organization (FAO)** 2012, Angola Country Programming Framework 2013-2017
- Foreign Agricultural Investment (FAO)** 2011, “Country Profile Angola”

- Freedom House** 2016 (FH), Angola Report: <https://freedomhouse.org/print/47960> erişim tarihi Nisan 2016
- Gilpin, R.** (1987). *The Political Economy of International Relation*. (Çev. Duran, M. Oktay, Y. & Ceyhan, MK. Polat, G. 2016) *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Polisiği* (3 Baskı) Kripto Kitaplar, Ankara
- Guga, K., Alikaj, L., Zeneli, F.** 2015, "Population, Economic Growth and Development In The Emerging Economies", *European Scientific Journal* April 2015 edition vol.11, No.10
- Günsoy, B. Özsoy, C.** 2013, "İktisadi Kalkınma", Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 2668, Açıköğretim Yayını Fakültesi Yayını, No: 1634
- Gylfason, T. Zoega, G.** 2001, "Natural Resources and Economic Growth: The Role of Investment" ss. 1-47 Revised June 2001
- Gylfason, T.** 2004, "Natural Resources and Economic Growth: From Dependence to Diversification" ss. 1-34
- Hamitoğulları, B.** 1985, "İktisadi Vahşi Büyümenin Bunalımları ve İslam Kalkınma Modelinin Vadettikleri" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 40 Sayı:1 ss. 287-308, Bu inceleme, Aralık 1984'te, İstanbul'da: İslami İlimler Araştırma Vakfı'nın Seminerinde sunulmuştur.
- Han, E. & Kaya, AA** 2013, *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika*, (8. Baskı), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara
- Hanson,** 2008, "Angola's Political and Economic Development", *Council on Foreign Relations*, erişim tarihi: Nisan 2018, <https://www.cfr.org/backgrounder/angolas-political-and-economic-development>.
- H. Mehlum, K. Moene, R. Torvik,** 2005, Institutions and the resource curse ss. 1-27
- Human Development Report 1990,** *Published for the United Nations Development Programme* (UNDP).
- Human Development Report 2015,** "Technical Notes" *Published for the United Nations Development Programs* (UNDP)
- Human Development Report 2015,** Country Reports for Angola, (UNDP) ss. 1-7
- Human Development Report 2016,** "The Human Development Report Angola" *Human Development for Everyone Briefing Note for Countries On*" (UNDP) ss. 1-7
- Human Development Report 2016,** "Human Development for Everyone", *United Nations Development Programme* (UNDP), ss. 1-286
- International Monetary Fund 2014,** "IMF Country Report Angola" No. 4/275
- International Monetary Fund 2016,** "Trends in Gender Equality and Women's Advancement", *IMF Working Paper Research Department and Strategy, Policy, and Review Department*, WP/16/21, ss. 1-62
- IMF Working Paper Middle East and Central Asia Department** Authorized for distribution by Ana Lucía Coronel January 2011, JEL Classification Numbers: 043, 047, P.1-29
- Jagadeesh, D.** 2015, "The Impact of Savings in Economic Growth: An Empirical Study Based on Botswana" *International Journal of Research in Business Studies and Management* Volume 2, Issue 9, September 2015, ss. 10-21 ISSN 2394-5923 (Print) & ISSN 2394-5931 (Online)

- Karagül, M.** (2014). *Uluslararası İktisadi Örgütler ve Azgelişmiş Ülkeler*, (4. Baskı) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Kartal, G., Öztürk, S.** 2017, “Türkiye’de Politik İstikrarsızlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi” *Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2017 Cilt-Sayı 10(4) ss: 250-270, ISSN: 2564-6931, DOI: 10.25287/ohuiibf.329424 Jel Sınıflandırması: O10, O2, O38, O47
- Kaynak, M.** (2014). *Kalkınma İktisadi*, (5. Baskı) Ankara: Gazi Kitabevi
- Kuhnen, F.** 1986-1987, “Causes Of Underdevelopment and Concepts For Development An Introduction To Development Theories”, *The Journal of Institute of Development Studies*, NWFP Agricultural, Vol. VIII, 1986,1987 University, Peshawar.
- Küçükönder, Y.** (2014) “Enerjide Dışa Bağımlılığın Azaltılması ve Ekonomiye Katkısının Arttırılması Kapsamında Linyit Rezervlerinin Değerlendirilmesi”, Uzmanlık Tezi, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.
- Levchenko, AA.** 2011, International Trade and Institutional Change, NBER Working Paper Series, 17675 National Bureau of Economic Research 1050 Massachusetts Avenue Cambridge, MA 02138 December 2011.
- M. Chêne, R.** Hodess, Overview Of Corruption and Anti-Corruption in Angola, Uluslararası Şeffaflık Örgütü Angola İncelemesi, 25 Şubat 2010 Sayı: 257 U4 Uzman,
- MO, Ibrahim** Foundation 2017 (IIAG) “Ibrahim Index of African Governance Country Insights”, ss. 1-176
- Mohammed, M.** 2018, “Oil Production and Economic Growth in Angola” *International Journal of Energy Economics and Policy*, ISSN: 2146-4553, 8(2), ss. 127-131.
- Monjazez, MR., Sadeghi, MR., Oladi, K.** 2014, “Evaluation Of The effect Of Liquidity Growth On Saving Rate In the Developing Countries”, *Asian Economic and Financial Review*, 2014 4(7): ss. 908-914
- Murshed, SM.** 2004, “When Does Natural Resource Abundance Lead To A Resource Curse?”, *Environmental Economics Programme Discussion Paper* 04-01, ss. 1-58
- Natural Resource Governance Institute (NRGI)** 2017 “The Power of Data for Improved Natural Resource Governance”
- OECD,** 2008, “Measuring Regulatory Quality Policy Brief”, *Organisation for Economic Co-operation and Development*.
- OPEC,** 2018, “Monthly Oil Market Report”
- Orman, S.** 2008, “Ekonomik Kalkınma Politikaları ve Değerler”, *Uluslararası Teknolojik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı*, İktisadi Kalkınma ve Değerler, Utesav Kültür ve Düşünce.
- Oxford Institute for Energy Studies** 2017, “After the Boom: Angola’s Recurring Oil Challenges in a New Context” No. 286084). ISBN 978-1-78467-084-9
- Özel, HA.** 2012, “Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 63-72.

- Özşahin, Ş.** 2016, “Kurumsal Kalite Doğrudan Yabancı Yatırımlar İçin Ne Kadar Önemli? Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz” *Bu çalışma, 10-12 Haziran 2015 tarihlerinde Anadolu Üniversitesi tarafından düzenlenen Econ Anadolu 2015 Uluslararası Konferansında sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.* Journal of Yasar University, 2016, 11/44, 251-262
- Parasız, İ.** (2005). *Kalkınma Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi
- Power, C.** 2008, “Education Development: Importance, Challenges and Solutions” *The Student Economic Review*, Vol. XXVIII pp. 149-155
- PSIA** for Subsidy and Social Protection Reform 2016 (SRPP), “Republic of Angola Poverty and Social Impact”, *Analysis Subsidy Reform and Extension of Social Protection Program*, ss. 1-45
- Radu, M.** 2015, “Political Stability A Condition For Sustainable Growth In Romania” *3rd Economics & Finance Conference, Rome, Italy, April 14-17, 2015* and *4th Economics & Finance Conference, London, UK, August 25-28, 2015*, Bucharest University of Economic Studies, Calea Dorobanți, nr. 15-17, Bucharest, Romania. *Procedia Economics and Finance* 30 (2015) ss. 751 – 757
- Raysing, M.**, “Economic Paper-5 Paper Title, Economics of Development and Growth” Asst. Prof. National Law University, Cuttack. ddceutkal.ac.in/Syllabus/MA_Economics/PAPER-5.pdf
- Richmond, C., Yackovlev, I., Yang, CS.** 2014, “Investing Volatile Oil Revenues In Capital Scarce Economies: An Application To Angola” *Paper presented at the joint Res-Pr Conference on Macroeconomic Challenges Low-Income Countries, Hosted by the International Monetary Fund With support from the UK Department of International Development, (DFID) Washington, DC—January 30–31, 2014*
- Rivero, O.** (2001) *The Myth of Development: Non-Viable Economies of the 21st Century*. (Çev. Karakurt, Ö. 2003, *Kalkınma Efsanesi: 21. Yüzyılın Bağımsız Yaşayamayan Ekonomileri*. İstanbul, Çitlembik Yayınları
- Ross, M.** (1999). The Political Economy of the Resource Curse. *World Politics* 51(2), 297-322. Cambridge University Press.
- Ross, M.** (2003) How Does Mineral Wealth Affect the Poor? University of California, Los Angeles
- Ross, M.** 2008, But seriously: does oil really hinder democracy? Prof. Michael Ross UCLA Department of Political Science Los Angeles, CA 90095 October 29, 2008
- Rule of Law Index, 2016-2017, “The World Justice Project”**
- Sabır, H.** (2010). *Az gelişmiş Ülkelerde Rekabet ve Kalkınma*. İstanbul, Derin Yayınları
- Sachs, J.D. Warner, A.** 1997, “Natural Resources Abundance and Economic Growth”, *Center for International Development and Harvard Institute for International Development, Harvard University Cambridge MA November*, JEL Classification: O4, Q0, F43
- Satti, SL., Farooq A., Shahbaz, M.** 2013, “Empirical Evidence on the Resource Curse Hypothesis in Oil Abundant Economy”

- Sharma, B.** 2008, "Voice, Accountability and Civic Engagement A Conceptual Overview" *Commissioned by Oslo Governance Centre, Bureau for Development Policy, UNDP* ss. 1-33
- Silva, R., Frazão, S.** "Angola's Petroleum Regulatory Reform: The Dawn of a New Age?"
- Spaventa, L.** 2013, "Dualism In Economic Growth", *PSL Quarterly Review*, vol. 66 n. 266 (2013), ss. 201-253
- Sofuoğlu, E. Kızılkaya, O. Ay, A.** 2017, Yolsuzluk ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Yeni Sanayileşmiş Ülkeler için Panel Veri Analizi *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 22, Yıl: 2009 PP. 192-212
- Taban, S. & Kar, M.** 2016, *Kalkınma Ekonomisi*, (3. Baskı) Ekin Yayınevi, Ankara
- T.C Kalkınma Bakanlığı** 2013, "Onuncu Kalkınma Planının (2014-2018) Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına Sunulduğuna Dair Başbakanlık Tezkeresi ile Plan ve Bütçe Komisyon Raporu" *Türkiye Büyük Millet Meclisi Yasama Dönemi*" Yasama Yılı 24, 3 Sıra Sayısı: 476 (3/1238)
- T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, (BDTM)** 2011, "Angola Ülke Raporu" *İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi*.
- World Bank, Banco Mundial** 2013, "Economic Update Angola" June 2013, Issue 1., Working Paper Presented at a CSIS Conference 2008, "Angola and China" a Pragmatic Partnership", *the Center for Strategic and International Studies*, Indira Campos and Alex Vines.
- Tolunay, A. Akyol, A.** 2006, "Kalkınma ve Kırsal Kakınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar", *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri: A, Sayı: 2, Yıl: 2006, ISSN: 1302-7085, ss. 116-127
- Torvik, R.** 2009, "Why do some resource-abundant countries succeed while others do not?", *Oxford Review of Economic Policy*, JEL classification: O13, O43, Volume 25, Number 2, 2009, pp.241–256
- Tunalı, H.N., Yılmaz A.** 2016, "Büyüme, Beşeri Sermaye ve Kalkınma İlişkisi: OECD Ülkelerinin Ekonometrik Bir İncelemesi" *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:14, Sayı: 4, Aralık 2016, Doi: 10.18026/cbayarsos.282797 21.12.2016
- Uğurlu, E.** 2009, "Durağanlık ve Birim Kök Sınamaları" Ders Notları, Aralık 2009, Kitapçık 1, ss. 1-20, doi: 10.13140/rg.2.1.3262.2561, *İstanbul Aydın Üniversitesi Ekonomi ve Finans Bölümü*, <https://www.researchgate.net/publication/281647245>
- Uğurlu, E.** "Granger Nedensellik Sınaması" Method, uploaded by Erginbay Ugurlu on 09 January 2018, <https://www.researchgate.net/publication/320347431>
- Uğurlu, E.** 2006, "Reel Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme: Türkiye" Yüksek Lisans Tezi, *Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul*
- UNCTAD,** 2013, "United Nations Conferance on Trade and Development The Least Developed Countries Report"
- UNDP and AFD** 2016, p.22 "Financing the SDGs in the Least Developed Countries (LDCs): Diversifying the Financing Tool-box and Managing Vulnerability"
- UNFPA,** 2013, "United Nations Population Fund "Population Dynamics in the Least Developed Countries: Challenges and Opportunities for Development and Poverty Reduction"

- UN, 2017, United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2017). World Mortality 2017 – Data Booklet (ST/ESA/SER.A/412). Pp. 1-20
- USDA, 2015, Angola Agricultural Economic Fact Sheet Foreign Agricultural Service United States Embassy in Angola (updated May 2015) USDA
- USDA, 2016, Angola Agricultural Economic Fact Sheet Foreign Agricultural Service United States Embassy in Angola (updated September 2016)
- USDA, 2017, Foreign Agricultural Service Angola, Global Agricultural Information Network (GAIN report) ss.. 1-6
- U.S. Department of State (USDS) 2015, “Angola Investment Climate Statement” *Investment Climate Statement*.
- U4 Expert** Answers provide targeted and timely anti-corruption expert advice to U4 partner agency staff
- Ünsal, EM. (2013). *Makro İktisat*. (10. Baskı) Ankara: İmaj Yayıncılık
- Yaviloğlu, C. 2002, “Kalkınmanın Anlam bilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri” C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, 2002, pp. 59-77
- Yuri, Q Álvaro, A 2014, “Financial Development and Economic Growth in a Natural Resource Based Economy: Evidence from Angola” FEP Working Papers, JEL Classification: E44, O16, O43, Q32, pp. 1-16
- Zagozina, M. (2014) “The Resource Curse Paradox: natural resources and economic development in the former Soviet countries”, *Thesis submitted for a M.Sc. degree in forest sciences and business University of Helsinki*
- Women’s** Commission for Refugee Women and Children December (WCR) 2003, “Global Survey on Education in Emergencies Angola”, *Country Report*, ISBN: 1-58030-C27-8 ss. 1-39
- World Bank**, CPIA 2013, “Country Angola Policy and Institutional Assessment”
- World Bank**, World Development Indicators 2016, “Regional Poverty Estimates” 1981–2012. *Dünya Kalkınma Göstergeleri ve Dünya Bankası Yoksulluk ve Eşitlik Veri Tabanı*

İNTERNET KAYNAKLARI:

- Afrika** Kalkınma Bankası Göstergeleri 2018, Angola İstatistikleri, Erişim Haziran 2018<<http://dataportal.opendataforafrica.org/bbkawjf/afdb-socio-economic-database-1960-2019?country=1000350-angola>>
- Aljazeera** 2018, Angola Ex-President's Son Remanded On Corruption Charge, Erişim Ekim 2018, <<https://www.aljazeera.com/news/2018/09/angola-president-son-remanded-corruption-charge-180925063903854.html>>
- Batalha, J.P.** 2018, Chair, *Former Vice-President On Trial: A Watershed Moment For Portugal and Angola*, *Transparency International*, Erişim Ekim 2018<https://www.transparency.org/news/feature/former_vice_president_on_trial_a_watershed_moment_for_portugal_and_angola>
- C4Defence**, Angola Corruption Army 20.09.2018, Erişim Ekim 2018 <<http://www.c4defence.com/AFP/Angola-corruption-army/121176/3>>
- Chêne M.** Transparency International, 2011 Chr. Michelsen Institute, *Overview of corruption and anti-corruption in Angola*, Erişim Ekim 2018

<https://knowledgehub.transparency.org/helpdesk/overview-of-corruption-and-anti-corruption-in-angola>

- Daily Nation**, Angola Arrests Former Minister Over Corruption, 23 September 2018, Erişim Ekim 2018, <<https://www.nation.co.ke/news/africa/Angola-arrests-former-minister-over-corruption/1066-4773838-13fh5pn/index.html>>
- DW** 2018, Angola: Ex-president's Son Detained Over \$1.5 Billion Corruption Case, Erişim Ekim 2018, <<https://www.dw.com/en/angola-ex-presidents-son-detained-over-15-billion-corruption-case/a-45622548>>
- DW** 2018, Angola: Former President's Son Charged With Fraud Amid Crackdown On Corruption, Erişim Ekim 2018, <<https://www.dw.com/en/angola-former-presidents-son-charged-with-fraud-amid-crackdown-on-corruption/a-43156212>>
- Expat Arrivals**, Education and Schools In Angola, Erişim Nisan 2018 <<http://www.expatarivals.com/angola/education-and-schools-in-angola>>
- Federal Reserve Bank Of St. Louis**, Global price of WTI Crude, Erişim Mart 2018 <<https://fred.stlouisfed.org/series/POILWTIUSDM>>
- Federal Reserve Bank Of St. Louis**, Economic Research Angola, Erişim Mart 2018 <<https://fred.stlouisfed.org/search?st=ANGOLA>>Human Development Report 2015, Tecnicl Note,, Erişim Mart 2016<http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2015_technical_notes.pdf>
- Freedom House**, Freedom in the World 2018, Angola Profile, Erişim Ekim 2018 <<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2018/angola>>
- Gan**, Business Anti-Corruption Portal, Angola Corruption Report August 2016, Erişim Ekim 2018, <<https://www.business-anti-corruption.com/country-profiles/angola/>>
- Global Economy**, Angola Economic Freedom, Overall Index 2017, Erişim Ekim 2018 <https://www.theglobaleconomy.com/Angola/economic_freedom/>
- Global Economy**, Civil Liberties, Country Rankings 2017, Erişim Ekim 2018 <https://www.theglobaleconomy.com/rankings/civil_liberties/>
- Global Economy**, Control of Corruption - Country Rankings 2017, Erişim Ekim 2018 <https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_corruption/>
- Global Economy**, Government Effectiveness, Country Rankings 2016, Erişim Ekim 2018 <https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_government_effectiveness/>
- Global Economy**, Political Rights, Country Rankings 2017, Erişim Ekim 2018 <https://www.theglobaleconomy.com/rankings/political_rights/>
- Global Economy**, Political Stability, Country Rankings 2017, Erişim Ekim 2018 <https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_political_stability/>
- Global Economy**, Regulatory Quality, Country Rankings 2017, Erişim Ekim 2018 <https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_regulatory_quality/>
- Global Economy**, Rule of law, Country Rankings 2017, Erişim Ekim 2017 <https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_ruleoflaw/>
- Global Economy**, Voice and Accountability, Country Rankings 2017, Erişim Ekim 2018 <https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_voice_accountability/>

- Gonzalez, M.** 2017, (Unicef) Using Data to Improve Education In Angola, 31 May 2017, Erişim Nisan 2018, <<https://www.unicef.org/stories/using-data-improve-education-angola>>
- Hanson, S.** 2008, *Angola's Political and Economic Development*, Erişim Haziran 2018 <<https://www.cfr.org/background/angolas-political-and-economic-development>>
- Heritage** Foundation, Economic Freedom 2018 Angola, Erişim Ekim 2018 <<https://www.heritage.org/index/country/angola>>
- Heritage** Foundation, Economic Freedom 2018, Ranking, Erişim Ekim 2018 <<https://www.heritage.org/index/ranking> erişimi tarihi: Ekim 2018>
- Human** Development Reports 2016, Human Development Index and its components, Erişim şubat 2018, <http://hdr.undp.org/en/composite/HDI>
- Human** Development Reports, The 2016 Global Multidimensional Poverty Index (MPI), Erişim Mart 2016, <<http://hdr.undp.org/en/content/multidimensional-poverty-index-mpi>>
- International** Energy Statistics, Total Petroleum and Other Liquids Production 2017, Erişim Mart 2018, https://www.eia.gov/beta/international/rankings/#?product=53-1&cy=2017&pid=53&aid=1&tl_id=1-A&tl_type=a
- Israeli** Dimaond 2018, Angola's Diamond Production Up In 2017 to 9.44 Million Carats, Erişim Nisan 2018, <<https://en.israelidiamond.co.il/news/mining/angolas-diamond-production-2017/>>
- Kimberley**, 2004-2017, Annual Rough Diamond Summary, Erişim Nisan 2018 <<https://www.kimberleyprocess.com/en/angola>>
- Mordor** Intelligence December 2017, Agriculture in Angola, Major Crops and Cereals with Production, Trade, and Consumption Analysis, Trends and Forecasts, (2017 - 2022) Erişim Ekim 2018, <<https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/agriculture-in-angola>>
- Natural** Resource Governance Institute (NRGI) 2017, Angola Oil and Gas, Erişim Ekim 2018, <<https://resourcegovernanceindex.org/country-profiles/AGO/oil-gas>>
- Onishi, N.** 2018, The New York Times, Angola Holds Ex-Ruler's Son on Fraud Charge, Erişim Ekim 2018, <<https://www.nytimes.com/2018/09/25/world/africa/angola-corruption-dos-santos.html>>
- Treaner, S.** 2014 *Norveç Petrol Lanetini Atlattı mı?* 27 Ağustos 2014, Erişim şubat 2016 <https://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2014/08/140826_norvec_petrol>
- Transparency** International, Corruption Perceptions Index 2017, Ranking, Erişim Ekim 2018, <https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017>
- Transparency** International, Corruption Perceptions Index 2017, Angola, Erişim Ekim 2018 <https://www.transparency.org/country/AGO>
- Uğurlu, E.** Eylül 2015, *Durağanlık, Birim Kõk Sinamaları*, Erişim Haziran 2018 <<https://www.researchgate.net/publication/281647245>>

- Unctad** Least Developed Countries report 2013, UNCTAD/PRESS/PR/2013/048 Geneva, Switzerland, (20 November 2013), Erişim Ağustos 2015< <http://unctad.org/en/pages/PressRelease.aspx?OriginalVersionID=161> >
- Voanews** 2018, Angolan President, One Year In, Praised for Anti-Corruption Push, Erişim Ekim 2018< <https://www.voanews.com/a/angola-president-anti-corruption-push/4589717.html>>
- YCharts**, Angola Crude Oil Production September 2018, Erişim Ekim 2018 <https://ycharts.com/indicators/angola_crude_oil_production>
- Washingtonpost**, 2018, Can Angola’s new president get rid of corruption and revive his party’s reputation? Erişim Ekim 2018, https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2018/08/03/can-angolas-new-president-get-rid-of-corruption-and-revive-his-partys-reputation/?utm_term=.33d268a82640
- World Bank** Country Policy and Institutional Assessment, Angola CPIA 2013, Erişim 10 Ekim 2018, http://documents.worldbank.org/curated/en/753471468260943263/047856072_2014072820141200/additional/889910WP0REPLA00Box385241B00PUBLIC0.pdf>
- World Bank** Country and Lending Groups 2017, Erişim Temmuz 2018 <<https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups>>
- World Bank**, World Development Indicators, Angola Statistic 2018, Angola İstatistikleri, Erişim Haziran 2018 <<https://data.worldbank.org/country/angola>>
- World Economic Forum** 2016, The Global Gender Gap Report, Erişim Kasım 2018<<http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2016/rankings/>>
- World Factbook** 2018, Angola Statistical, Erişim Mart 2018 <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ao.html>>
- World Bank**, Global Consumption Database, The developing world’s 4.5 billion low-income people already a \$5 trillion market, Erişim Nisan 2018 <<http://datatopics.worldbank.org/consumption/market>>
- World Bank** 2018, Gross National Income Atlas Method (current US\$), Erişim Ekim 2018 <<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.PP.CD>>
- World Justice Project (WJP)**, Rule of Law Index Interactive Data 2016, Erişim Ekim 2018 <<https://worldjusticeproject.org/our-work/wjp-rule-law-index/wjp-rule-law-index-2016>>
- World Bank**, Macro Poverty Outlook Indicators Angola, 16 October 2016, Haziran 2018<<pubdocs.worldbank.org/en/.../mpo-am16-ago.pdf>>
- World Bank**, World Development Indicators 2015 Erişim Şubat 2016 <<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/21634>>
- World Bank** 2017, “Understanding the Africa Country Policy and Institutional Assessment (CPIA) Report for 2017” Erişim 10 Ekim 2018, <<https://www.worldbank.org/en/region/afr/publication/in-five-charts-understanding-the-africa-country-policy-and-institutional-assessment-cpia-report-for-2017>>

EKLER

EK1: VAR Gecikme Sıralama Seçimi Kriterleri

Endogenous variables: DGR DLHPTU DPR

Exogenous variables: C

Date: 05/20/18 Time: 22:32

Sample: 1996 2016

Included observations: 18

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-32.17069	NA*	0.009997*	3.907855*	4.056250*	3.928317*
1	-26.66087	8.570838	0.015065	4.295652	4.889233	4.377499
2	-17.72239	10.92481	0.016882	4.302488	5.341255	4.445720
3	-12.60811	4.546031	0.034929	4.734234	6.218187	4.938851

* indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

EK 2: Vektör Otoregression Tahminleri

Date: 05/20/18 Time: 22:39

Sample (adjusted): 1997 2016

Included observations: 20 after adjustments

Standard errors in () & t-statistics in []

	DGR	DLHPTU	DPR
DGR(-1)	-0.004359 (0.19517) [-0.02233]	0.348224 (0.25546) [1.36310]	38.76725 (59.7654) [0.64866]
DLHPTU(-1)	0.065852 (0.17797) [0.37003]	0.294409 (0.23294) [1.26388]	47.27279 (54.4963) [0.86745]
DPR(-1)	0.000111 (0.00083) [0.13371]	-0.000186 (0.00109) [-0.17068]	-0.005646 (0.25460) [-0.02217]
C	-0.009479 (0.01647) [-0.57544]	0.028641 (0.02156) [1.32836]	-1.495971 (5.04422) [-0.29657]

R-squared	0.011514	0.195305	0.078443
Adj. R-squared	-0.173827	0.044424	-0.094348
Sum sq. resids	0.061438	0.105259	5761.026
S.E. equation	0.061967	0.081109	18.97536
F-statistic	0.062123	1.294435	0.453977
Log likelihood	29.47581	24.09185	-85.01016
Akaike AIC	-2.547581	-2.009185	8.901016
Schwarz SC	-2.348434	-1.810038	9.100162
Mean dependent	-0.005933	0.045755	1.179700
SD. dependent	0.057195	0.082973	18.13895

Determinant resid covariance (dof adj.)	0.008119
Determinant resid covariance	0.004157
Log likelihood	-30.30685
Akaike information criterion	4.230685
Schwarz criterion	4.828125

EK 3: VAR Seri Korelasyon LM Testleri

Null Hypothesis: no serial correlation at lag order h

Date: 05/20/18 Time: 22:40

Sample: 1996 2016

Included observations: 20

Lags	LM-Stat	Prob
1	10.15515	0.3381
2	10.83860	0.2869
3	4.780279	0.8530

Probs from chi-square with 9 df.

Otokorelasyon yok

Değişen varyans testi aşağıda yer almaktadır.

EK 4: VAR Artık Heteroskedastisite Testleri: Çapraz Terim Yok (sadece seviye ve kareler)

Date: 05/20/18 Time: 22:49

Sample: 1996 2016

Included observations: 20

Joint test	df	Prob.
Chi-sq		
47.19560	36	0.1003

Individual components:

Dependent	R-squared	F(6,13)	Olası	Chi-sq(6)	Prob.
res1*res1	0.496404	2.135723	0.1185	9.928079	0.1277
res2*res2	0.226554	0.634650	0.7011	4.531081	0.6052
res3*res3	0.154748	0.396671	0.8682	3.094959	0.7968
res2*res1	0.302470	0.939533	0.4998	6.049404	0.4177
res3*res1	0.692713	4.884280	0.0080	13.85425	0.0313
res3*res2	0.235832	0.668660	0.6769	4.716635	0.5806

Değişen varyans yok

EK 5: Grenger Nedensellik Test Sonuçları

Date: 05/20/18 Time: 22:51

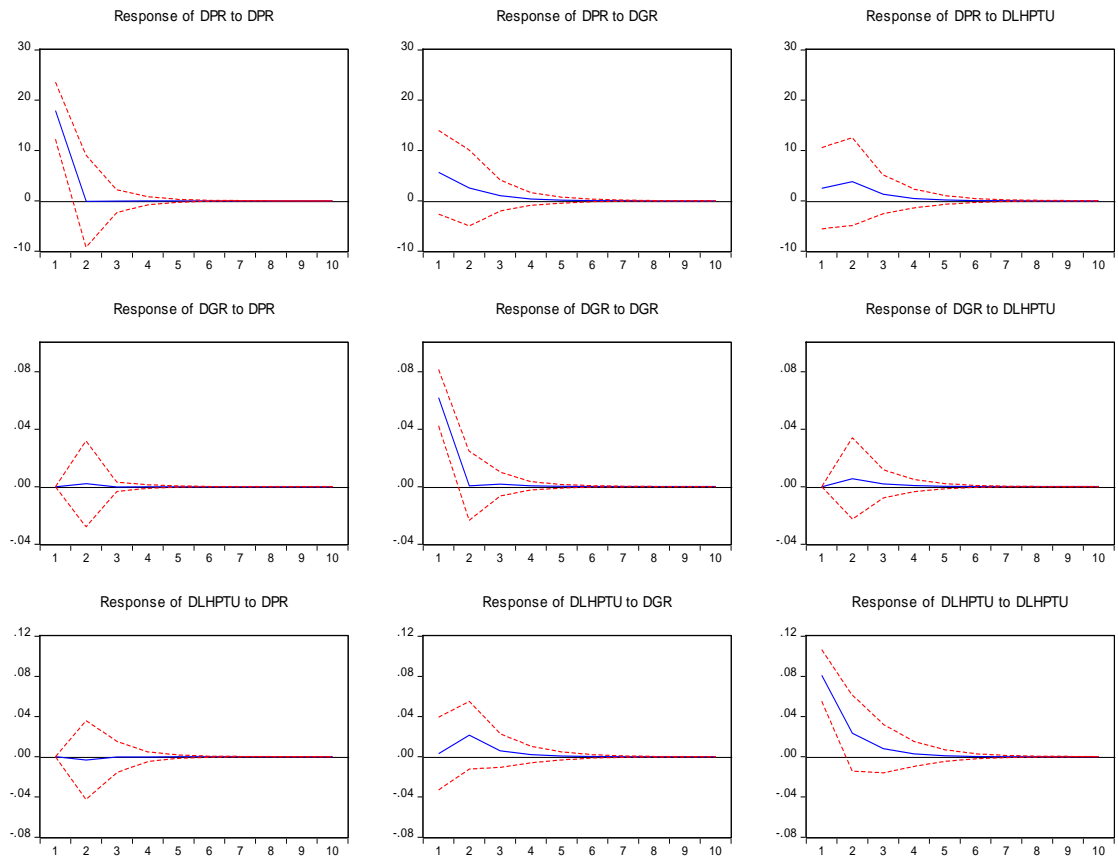
Sample: 1996 2016

Lags: 1

Null hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob
DLHPTU does not Granger Cause DGR	20	0.17583	0.6802
DGR does not Granger Cause DLHPTU		1.95823	0.1797
DPR does not Granger Cause DGR	20	0.04912	0.8272
DGR does not Granger Cause DPR		0.50104	0.4886
DPR does not Granger Cause DLHPTU	20	0.01663	0.8989
DLHPTU does not Granger Cause DPR		0.85457	0.3682

EK 6: Etki Tepki Fonksiyonu Sonuçları

Response to CholeskyOne S.D. Innovations ± 2 S.E.

EK 7: Varyans Ayrışması

Period	S.E.	Variance Decomposition of DPR		
		DGR	DLHPTU	DPR
1	0.061967	8.880711	1.723071	89.39622
2	0.062255	10.05655	5.453371	84.49008
3	0.062309	10.25645	5.856286	83.88726
4	0.062314	10.27884	5.904640	83.81652
5	0.062315	10.28157	5.910472	83.80796
6	0.062315	10.28190	5.911176	83.80692
7	0.062315	10.28194	5.911261	83.80680
8	0.062315	10.28194	5.911271	83.80678
9	0.062315	10.28195	5.911273	83.80678
10	0.062315	10.28195	5.911273	83.80678

Period	S.E.	Variance Decomposition of DGR		
		DGR	DLHPTU	DPR
1	0.081109	100.0000	0.000000	0.000000
2	0.087162	99.08410	0.813256	0.102642
3	0.087749	98.98718	0.908877	0.103942
4	0.087822	98.97572	0.920342	0.103939
5	0.087831	98.97433	0.921727	0.103941
6	0.087832	98.97416	0.921894	0.103941
7	0.087832	98.97414	0.921914	0.103941
8	0.087832	98.97414	0.921917	0.103941
9	0.087832	98.97414	0.921917	0.103941
10	0.087832	98.97414	0.921917	0.103941

Period	S.E.	Variance Decomposition of DLHPTU		
		DGR	DLHPTU	DPR
1	18.97536	0.147200	99.85280	0.000000
2	19.51882	6.180395	93.67343	0.146176
3	19.58902	6.572019	93.28282	0.145157
4	19.59730	6.622615	93.23219	0.145198
5	19.59830	6.628637	93.22616	0.145199
6	19.59842	6.629365	93.22544	0.145200
7	19.59844	6.629453	93.22535	0.145200
8	19.59844	6.629464	93.22534	0.145200
9	19.59844	6.629465	93.22534	0.145200
10	19.59844	6.629465	93.22534	0.145200

EK 8: VAR Gecikme Sıralama Seçimi Kriterleri

Endogenous variables: DLHPTU DPR DHKT2

Exogenous variables: C

Date: 05/20/18 Time: 23:03

Sample: 1996 2016

Included observations: 17

Lag	Log	LLR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-30.79863	NA*	0.010706*	3.976309*	4.123346*	3.990925*
1	-22.56249	12.59643	0.012028	4.066176	4.654326	4.124639
2	-13.18081	11.03727	0.013082	4.021272	5.050536	4.123583
3	-6.270770	5.690623	0.024086	4.267149	5.737526	4.413308

* indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

EK 9: Vektör Otoregression Tahminleri

Date: 05/20/18 Time: 23:05

Sample (adjusted): 1998 2016

Included observations: 19 after adjustments

Standard errors in () & t-statistics in []

	DLHPTU	DPR	DHKT2
DLHPTU(-1)	0.383697 (0.22504) [1.70499]	45.72645 (56.2757) [0.81254]	0.223124 (0.17370) [1.28453]
DPR(-1)	0.000763 (0.00106) [0.71976]	-0.034548 (0.26506) [-0.13034]	0.000571 (0.00082) [0.69752]
DHKT2(-1)	0.644500 (0.31803) [2.02653]	-66.60407 (79.5287) [-0.83748]	0.000319 (0.24547) [0.00130]
C	0.009048 (0.02346) [0.38560]	1.047826 (5.86777) [0.17857]	0.018869 (0.01811) [1.04184]
R-squared	0.303862	0.099015	0.156148
Adj. R-squared	0.164634	-0.081181	-0.012622
Sum sq. resids	0.089976	5626.413	0.053603
S.E. equation	0.077449	19.36735	0.059779
F-statistic	2.182479	0.549485	0.925211
Log likelihood	23.89039	-81.02232	28.81069
Akaike AIC	-2.093725	8.949718	-2.611652
Schwarz SC	-1.894896	9.148547	-2.412822
Mean dependent	0.047778	1.312184	0.030794
SD. dependent	0.084738	18.62606	0.059406

Determinant resid covariance (dof adj.)	0.005086
Determinant resid covariance	0.002502
Log likelihood	-23.96959
Akaike information criterion	3.786273
Schwarz criterion	4.382761

EK 10: VAR Artık Seri Korelasyon LM Testleri

Null Hypothesis: no serial correlation at lag order h

Date: 05/20/18 Time: 23:05

Sample: 1996 2016

Included observations: 19

Lags	LM-Stat	Prob.
1	6.328898	0.7066

Probs from chi-square with 9 df.

Otokorelasyon yok

EK 11: VAR Artık Heteroskedastisite Testleri: Çapraz Terim Yok (sadece seviye ve kareler)

Date: 05/20/18 Time: 23:05

Sample: 1996 2016

Included observations: 19

Joint test		
Chi-sq	df	Prob.
28.90110	36	0.7936

Individual components:

Dependent	R-squared	F(6,12)	Prob.	Chi-sq(6)	Prob.
res1*res1	0.070288	0.151203	0.9851	1.335464	0.9697
res2*res2	0.384229	1.247960	0.3492	7.300348	0.2940
res3*res3	0.163435	0.390730	0.8712	3.105272	0.7955
res2*res1	0.179148	0.436493	0.8409	3.403813	0.7567
res3*res1	0.307669	0.888791	0.5323	5.845710	0.4407
res3*res2	0.321801	0.948986	0.4968	6.114214	0.4105

Değişen varyans yok

EK 12: Grenger Nedensellik Test Sonuçları

Date: 05/20/18 Time: 23:09

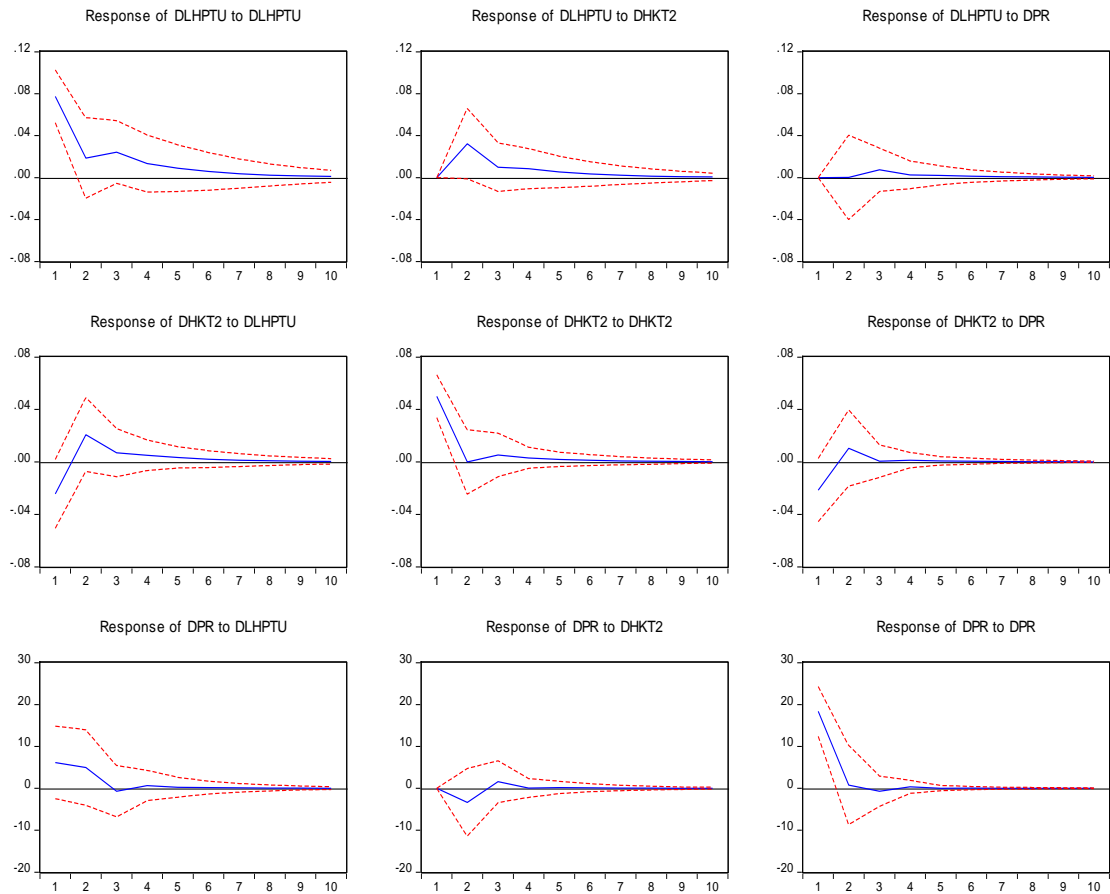
Sample: 1996 2016

Lags: 1

Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
DPR does not Granger Cause DLHPTU	20	0.016630	.8989
DLHPTU does not Granger Cause DPR		0.854570	.3682
DHKT2 does not Granger Cause DLHPTU	19	3.718730	.0717
DLHPTU does not Granger Cause DHKT2		2.132940	.1635
DHKT2 does not Granger Cause DPR	19	0.894180	.3584
DPR does not Granger Cause DHKT2		0.865830	.3659

EK 13: Etki Tepki Fonksiyonu Sonuçları

Response to CholeskyOne S.D. Innovations \pm 2 S.E.

EK 14: Varyans Ayrıştırması

Period	S.E.	Variance Decomposition of DLHPTU		
		DLHPTU	DPR	DHKT2
1	0.077449	100.0000	0.000000	0.000000
2	0.085977	85.86673	0.000325	14.13295
3	0.090205	85.28923	0.676167	14.03460
4	0.091609	84.81032	0.737124	14.45255
5	0.092210	84.63169	0.777378	14.59093
6	0.092461	84.56106	0.793159	14.64578
7	0.092565	84.53099	0.799585	14.66942
8	0.092609	84.51854	0.802304	14.67915
9	0.092627	84.51333	0.803435	14.68323
10	0.092635	84.51115	0.803909	14.68494

Period	S.E.	Variance Decomposition of DHKT2		
		DLHPTU	DPR	DHKT2
1	19.36735	16.69343	12.92701	70.37956
2	20.28403	24.99845	13.88885	61.11270
3	20.37118	25.70616	13.63819	60.65565
4	20.38497	26.08305	13.55692	60.36003
5	20.38728	26.25328	13.52153	60.22519
6	20.38835	26.31997	13.50659	60.17344
7	20.38880	26.34841	13.50041	60.15118
8	20.38899	26.36025	13.49782	60.14192
9	20.38907	26.36521	13.49674	60.13805
10	20.38910	26.36728	13.49629	60.13643

Period	S.E.	Variance Decomposition of DPR		
		DLHPTU	DPR	DHKT2
1	0.059779	10.12953	89.87047	0.000000
2	0.064152	15.20267	82.08563	2.711697
3	0.064752	15.19156	81.50893	3.299507
4	0.065034	15.27943	81.42509	3.295483
5	0.065153	15.29106	81.40673	3.302210
6	0.065202	15.29668	81.39865	3.304671
7	0.065222	15.29923	81.39520	3.305569
8	0.065231	15.30025	81.39378	3.305976
9	0.065235	15.30068	81.39318	3.306142
10	0.065236	15.30086	81.39293	3.306212

EK 15: VAR Gecikme Sıralama Seçimi Kriterleri

Endogenous variables: DLHPTU DPR DIHVT2

Exogenous variables: C

Date: 05/20/18 Time: 23:13

Sample: 1996 2016

Included observations: 17

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-26.45263	NA*	0.006421*	3.465016*	3.612053*	3.479631*
1	-24.51546	2.962730	0.015135	4.295937	4.884087	4.354400
2	-18.66410	6.883951	0.024936	4.666365	5.695629	4.768676
3	-14.49161	3.436169	0.063358	5.234307	6.704684	5.380466

* indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

EK 16: Vektör Otoregression Tahminleri

Date: 05/20/18 Time: 23:14

Sample (adjusted): 1998 2016

Included observations: 19 after adjustments

Standard errors in () & t-statistics in []

	DLHPTU	DPR	DIHVT2
DLHPTU(-1)	0.349945 (0.27095) [1.29156]	55.19075 (61.4181) [0.89861]	-0.063382 (0.16719) [-0.37909]
DPR(-1)	0.000150 (0.00115) [0.13096]	0.033526 (0.25970) [0.12910]	0.000406 (0.00071) [0.57491]
DIHVT2(-1)	-0.076920 (0.42700) [-0.18014]	-17.74228 (96.7927) [-0.18330]	0.135351 (0.26349) [0.51368]
C	0.031966 (0.02374) [1.34678]	-1.079809 (5.38027) [-0.20070]	0.016818 (0.01465) [1.14827]

R-squared	0.115182	0.058994	0.041078
Adj. R-squared	-0.061782	-0.129207	-0.150707
Sum sq. resids	0.114362	5876.334	0.043547
S.E. equation	0.087316	19.79282	0.053881
F-statistic	0.650879	0.313465	0.214186
Log likelihood	21.61197	-81.43520	30.78450
Akaike AIC	-1.853892	8.993179	-2.819421
Schwarz SC	-1.655063	9.192008	-2.620592
Mean dependent	0.047778	1.312184	0.017246
SD. dependent	0.084738	18.62606	0.050229

Determinant resid covariance (dof adj.)	0.006320
Determinant resid covariance	0.003110
Log likelihood	-26.03343
Akaike information criterion	4.003519
Schwarz criterion	4.600007

EK 17: VAR Artık Seri Korelasyon LM Testleri

Null Hypothesis: no serial correlation at lag order h

Date: 05/20/18 Time: 23:15

Sample: 1996 2016

Included observations: 19

Lags	LM-Stat	Prob
1	8.325996	0.5017

Probs from chi-square with 9 df.

VAR Artık Heteroskedastisite Testleri: Çapraz Terim Yok (sadece seviye ve kareler)

Date: 05/20/18 Time: 23:15

Sample: 1996 2016

Included observations: 19

Joint test:		
Chi-sq	df	Prob.
33.10370	36	0.6071

Individual components:

Dependent	R-squared	F(6,12)	Prob.	Chi-sq(6)	Prob.
res1*res1	0.432040	1.521373	0.2522	8.208755	0.2232
res2*res2	0.042636	0.089070	0.9963	0.810090	0.9918
res3*res3	0.321771	0.948856	0.4969	6.113647	0.4106
res2*res1	0.208603	0.527177	0.7777	3.963458	0.6816
res3*res1	0.339840	1.029567	0.4523	6.456951	0.3740
res3*res2	0.133303	0.307613	0.9210	2.532765	0.8648

EK 18: Grenger Nedensellik Test Sonuçları

Date: 05/20/18 Time: 23:16

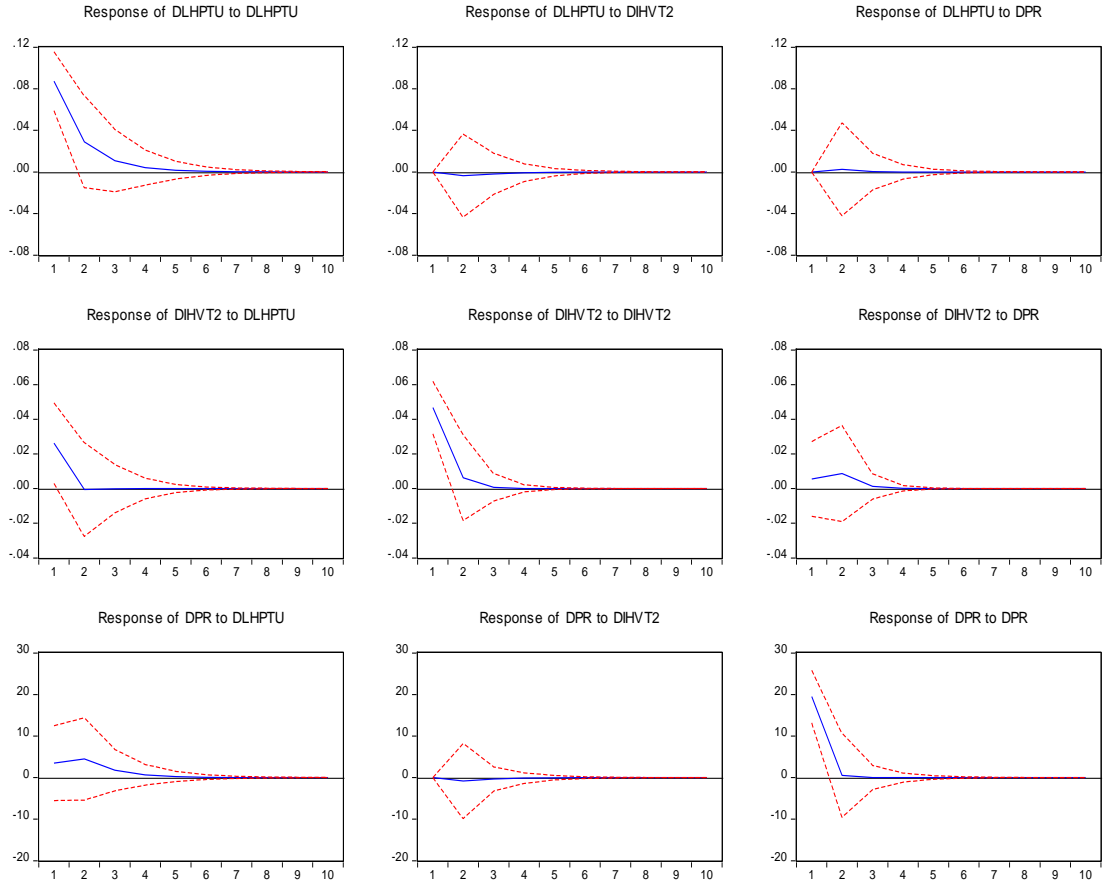
Sample: 1996 2016

Lags: 1

Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
DPR does not Granger Cause DLHPTU	20	0.016630	.8989
DLHPTU does not Granger Cause DPR		0.854570.	3682
DIHVT2 does not Granger Cause DLHPTU	19	0.031350.	8617
DLHPTU does not Granger Cause DIHVT2		0.080000.	7809
DIHVT2 does not Granger Cause DPR	19	0.024970	.8764
DPR does not Granger Cause DIHVT2		0.278370	.6050

EK 19: Etki Tepki Fonksiyonu Sonuçları

Response to CholeskyOne S.D. Innovations ± 2 S.E.

EK 20: Varyans Ayrışması

Variance Decomposition of DLHPTU				
Period	S.E.	DLHPTU	DPR	DIHVT2
1	0.087316	100.0000	0.000000	0.000000
2	0.092129	99.77418	0.073627	0.152196
3	0.092789	99.73583	0.073572	0.190595
4	0.092881	99.72963	0.073426	0.196947
5	0.092894	99.72871	0.073406	0.197881
6	0.092896	99.72858	0.073404	0.198013
7	0.092897	99.72856	0.073404	0.198032
8	0.092897	99.72856	0.073404	0.198034
9	0.092897	99.72856	0.073404	0.198035
10	0.092897	99.72856	0.073404	0.198035

Variance Decomposition of DIHVT2				
Period	S.E.	DLHPTU	DPR	DIHVT2
1	19.79282	23.75039	1.043855	75.20575
2	20.31579	22.85310	3.490923	73.65598
3	20.39500	22.83750	3.539399	73.62310
4	20.40613	22.83729	3.540114	73.62260
5	20.40768	22.83729	3.540124	73.62259
6	20.40790	22.83729	3.540124	73.62259
7	20.40793	22.83729	3.540124	73.62259
8	20.40793	22.83729	3.540124	73.62259
9	20.40793	22.83729	3.540124	73.62259
10	20.40793	22.83729	3.540124	73.62259

Period	Variance Decomposition of DPR			
	S.E.	DLHPTU	DPR	DIHVT2
1	0.053881	3.091654	96.90835	0.000000
2	0.054941	7.775356	92.05812	0.166522
3	0.054960	8.462855	91.34439	0.192756
4	0.054961	8.558735	91.24480	0.196464
5	0.054961	8.572101	91.23092	0.196982
6	0.054961	8.573966	91.22898	0.197055
7	0.054961	8.574225	91.22871	0.197065
8	0.054961	8.574262	91.22867	0.197066
9	0.054961	8.574267	91.22867	0.197066
10	0.054961	8.574268	91.22867	0.197066

ÖZGEÇMİŞ

Adı : GÜLŞEN
Soyadı: KAŞ

Adres : Bahçeşhir 1. Kısım Mh. Asmalı Cd. Asmalı Evler Sitesi,
No:26-1 Bahçeşhir-Başakşehir, İstanbul
Gsm : (0533) 350 52 82
İş : (0212) 599 7831 – : (0212) 599 7891
E-mail : gulsen@nurafoods.com
Web : www.nurafoods.com

Eğitim:

Lisans: Anadolu Üniversitesi, İşletme fakültesi, İşletme bölümü, 2006

İş Deneyimi:

Dikey Vizyon Ltd. Şti: Reklam ve Proje Geliştirme 2006
Nura Uluslararası Dış Tic. A.Ş. Sahibi – Gıda alanında yeni ürün marka ve tasarım geliştirme 2007 – 2018

Projeler:

1. İstanbul Deniz otobüsleri ve Asya Tur, Kapalı Devre Yayın projesi 2004
2. İstanbul Deniz otobüsleri – Selpak Matik Projesi 2005
3. Çad ve Sudan Su Kuyusu Projesi 2012 – 2015

Kariyer Hedefim:

Lisans eğitimim ve iş yaşamım boyunca edindiğim bilgi ve becerilerimi, Uluslararası İktisat Yüksek Lisans Programında edineceğim bilgi ve birikim ile geliştirerek, bu bilgi ve becerileri işimde faydalı ve verimli bir şekilde kullanmak, iş potansiyelimi artırmak, ihracat yapmış olduğumuz ülkelerde ürünlerimizin marka bilinirliğini artırmak ve daha çok pazar payı edinmek, ve böylece ülke ekonomisine katkıda bulunarak, ihracatta yakalanmak istenen hedefin bir parçası olmak.

Katıldığım Eğitim ve Seminerler:

- MÜSİAD - İhracat Stratejileri ve Devlet Destekleri Eğitim Semineri 2012
- Türkiye İhracatçılar Meclisi: Nasıl Marka Olunur? Yurtiçi ve Yurtdışında Marka Nasıl Korunur? Eğitim Programı 2012
- İstanbul İhracatçı Birlikleri, Pazar Stratejileri Eğitim Semineri, 2017
- İstanbul Ticaret Borsası, Ekonomi ve Finans Yönetimi Eğitim Semineri 2017

Yabancı Dil:

İngilizce: Okuma: İyi, Yazma: İyi, Anlama: İyi, Konuşma: Orta